

TEK PARTİ DÖNEMİNDE VAN (1923-1950)

Hikmet YAMAN

511720170002

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2022

TEK PARTİ DÖNEMİNDE VAN (1923-1950)

Hikmet YAMAN

**T.C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Tarih Anabilim Dalı

DOKTORA

Eskişehir, 2022

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hikmet YAMAN tarafından hazırlanan “Tek Parti Dönemi’nde Van (1923-1950)” başlıklı bu çalışma, 27/01/2022 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN

Üye: Prof. Dr. Mesut ERŞAN (Danışman)

Üye: Prof. Dr. Fahri YETİM

Üye: Doç. Dr. Volkan MARTTİN

Üye: Prof. Dr. Mehmet TOPAL

ONAY

...../...../2022

Doç. Dr. Oytun MEÇİK
Enstitü Müdürü

...../...../2022

ETİK İLKE ve KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hikmet YAMAN

ÖZET

TEK PARTİ DÖNEMİNDE VAN (1923-1950)

YAMAN, Hikmet

Doktora-2022

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) iktidarında geçen ve Tek Parti Dönemi olarak adlandırılan 1923-1950 yılları aralığındaki Van kentinin siyasi, sosyal, fiziki, kültürel ve ekonomik yapısını ortaya koymaktır. Van ve civar bölgesindeki siyasal hayat, mebus genel seçimleri, CHP ve Van siyasi tarihinin diğer bir önemli partisi olan Demokrat Parti'nin (DP) Van'daki teşkilatlanması ele alınmıştır. Tüm bölgedeki etkisi dolayısıyla, 13 Şubat 1925'te Diyarbakır'da başlayan Şeyh Sait Ayaklanması ve Van'daki yansımalarına temas edilmiştir. 1927 yılında Diyarbakır merkezli kurulan Birinci Umum Müfettişliğin Van'daki askeri, siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel faaliyetleri tahlil edilmiştir. 1927-1950 seneleri arasında yapılan beş genel nüfus sayımı referans alınarak, Van nüfusunun demografik yapısı etraflıca irdelenmiştir. Tek Parti Dönemi'ndeki iskân ve zorunlu göç politikaları uyarınca Van'daki demografik müdahaleler analiz edilmiştir. Bu analiz yapılırken, Van'dan Batı ve Karadeniz kentlerine yapılan nakiller ile bu bölgelerden Van'a gerçekleştirilen göçmen iskânı mütalaa edilmiştir. Tüm bu atmosfer içerisinde, Van'daki eğitim ve kültür hayatının nasıl şekillendiği ve geliştiği üzerinde de durulmuştur. Tek Parti Dönemi hükümetlerinin Van'a yönelik eğitim politikaları esas alınarak ilk, orta ve mesleki eğitim ele alınmıştır. Van için birer önemli oluşum olan Türk Ocağı, Van Halkevi'nin Halkodalarının faaliyetleri ve çalışmalarına ışık tutulmuştur. Van coğrafyasının bir karakteristiği olarak ulaşım, bayındırlık ve iktisadi faaliyetlere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Van, Tek Parti Dönemi, CHP, DP, Siyasal Hayat, Şeyh Sait Ayaklanması, Birinci Umum Müfettişlik, Nüfus ve İskan, Eğitim ve Kültür, Ulaşım, Bayındırlık, Türk Ocağı, Halkevi, Halkodası.

ABSTRACT

VAN IN THE PERIOD OF SINGLE PARTY [1923-1950]

YAMAN, Hikmet

Doctoral Thesis-2022

Department of History

Advisor: Prof. Dr. Mesut ERŞAN

This study aims to explore political, social, cultural, and economic characteristics and the physical layout of Van province in the Republican People's Party, which remained as the sole governing political power in Turkish politics between 1923-1950. The political life in Van, the parliamentary elections, the Republican People's Party, and the organization of the Democrat Party, another party in Van's political history, were discussed in detail. Due to its massive impact on the whole region, emphasis was put on the revolt of Sheikh Sait; a wide-reaching uprising broke out in Diyarbakır on 13 February 1925 and the ensuing effects of the rebellion on the city. In addition, a discussion was carried on the military, political, social, economic activities and the works regarding the public wealth of the Van by the First General Inspectorship, founded in 1927 in Diyarbakır. Based on the data of the five general censuses of the population between 1927-1950, the demographic structure of Van's population has been thoroughly examined. While performing such analysis, the direct involvement of the single-party government in the demographic affairs in the city, the population exchange between Western, Black Sea regions, and Van has been deliberated accordingly. Within all this atmosphere, attention has been attracted to the evolvement of education and cultural life. Based on the educational policies developed by the single-party governments for Van city, primary and secondary education has been discussed. As an essential organization for Van, we offered an insight into the works and activities of the Van Branch of Turkish Ocak and Van People's House. As a characteristic of the Van geography, transportation, public works, and economic activities have also been covered.

Key Words: Van, Single-Party Period, Republican People's Party, Democrat Party, Political Life, The Revolt of Sheikh Sait, The First General Inspectorship, Education and Culture, Population and Settlement, Public Welfare, Transportation and Economy.

TEŞEKKÜR

Doktora çalışmam, birçok değerli ismin katkıları ile şekillenmiş ve sonuca ulaşmıştır. Bu anlamda, araştırmaya değer katan insanlara teşekkürü bir borç biliyorum.

Öncelikle, tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mesut Erşan'a araştırma konusunun seçiminden itibaren yol göstericiliği ve sıcak yaklaşımından dolayı teşekkür ediyorum. Doktora eğitimim ve tezimin yazım sürecinde bu yönde beni sürekli motive etmesi ve cesaretlendirmesi, araştırmanın sonuçlanmasında etkili olmuştur. Ayrıca, araştırmanın bütün süreçlerinde yaptığı önemli dokunuşlarla, bakış açımın ve doğal olarak araştırmanın da içeriğinin zenginleşmesini sağlamıştır.

Tez İzleme Komitemde yer alan Sayın Prof. Dr. Fahri Yetim'e ve Prof. Dr. Soner Akpınar'a araştırma boyunca verdikleri destek için teşekkür ediyorum. Tez İzleme Komitelerinde araştırma üzerinde yaptığımız görüşmelerin yanı sıra hocalarımdan verdiği geri bildirimler, araştırma içeriğinin olgunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Sıcak ve samimi paylaşımlarından dolayı kendilerine müteşekkirim.

Kendilerinden ders aldığım, mesleki ve akademik hayatımın şekillenmesinde katkıları bulunan Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyeleri hocalarıma teşekkür ediyorum.

Doktora eğitimim sırasındaki destekleri ve cesaretlendiren yaklaşımlarından ötürü değerli çalışma arkadaşlarım Özgür Barış Polat ve Dr. Halim Bilgin'e teşekkür borçluyum.

Doktora tezimi okuyan ve yaptığı önerilerle teze bütünlük kazandırmama katkıda bulunan kardeşim Dr. Mehmet Şükrü Yaman'a, desteklerini her zaman yanımda hissettiğim başta annem ve babam olmak üzere tüm aileme teşekkür ediyorum.

Son olarak; aileme, vakitlerinden çaldığım eşim ve çocuklarıma bu süreçteki destekleri, cesaretlendirmeleri ve gösterdikleri sabır için minnettarım.

Hikmet YAMAN

Şubat 2022 - Eskişehir

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
TEŞEKKÜR.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ.....	xiv
EKLER LİSTESİ	xvii
KISALTMALAR	xviii
ÖNSÖZ	xix
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM VAN'DA SİYASAL HAYAT

1.1. Genel Seçimler ve Van Milletvekilleri	19
1.2. 1920 Seçimlerinde Van Milletvekilleri.....	28
1.2.1. Emin Bey (Girdivan).....	28
1.2.2. Hakkı Bey (Ungan)	29
1.2.3. Hasan Sıddık Bey (Haydari)	30
1.2.4. Haydar Bey (Vaner)	30
1.2.5. Kamil Efendi (Mendanlı)	32
1.2.6. Şeyh Masum Efendi	32
1.2.7. Tefik Bey (Demiroğlu).....	33
1.3. 1923 Seçimleri ve Van Milletvekilleri.....	33
1.3.1. Hakkı Bey.....	34
1.3.2. İbrahim Bey (Arvas).....	34
1.3.3. Münip Bey (Boya).....	36
1.4. 1927 Seçimleri ve Van Milletvekilleri.....	36
1.4.1 Hakkı Bey.....	37
1.4.2. Münip Bey.....	37
1.5. 1931 Seçimleri ve Van Milletvekilleri.....	38
1.6. 1935 Seçimleri ve Van Milletvekilleri.....	39
1.7. 1939 Seçimleri ve Van Milletvekilleri.....	39

1.8. 1943 Seçimleri ve Van Milletvekilleri.....	40
1.8.1. Nihat Berker (Yusuf Nihat Berker).....	41
1.9. 1946 Seçimleri Van Milletvekilleri.....	41
1.9.1. Muzaffer Koçak.....	42
1.9.2. Rüştü Oktar (Rüştü Çamuşcu Oktar)	42
1.10. Van’da Siyasal Partilerin Kurulması.....	43
1.10.1. Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatının Kurulması.....	43
1.10.1.1. Merkez CHP	56
1.10.1.2. Gevaş CHP	60
1.10.1.3. Çatak CHP	61
1.10.1.4. Özalp CHP.....	62
1.10.1.5. Muradiye CHP	64
1.10.1.6. Erciş CHP	64
1.10.1.7. Başkale CHP	66
1.10.2. Demokrat Parti	66
1.10.3. Millet Partisi	82

2. BÖLÜM

UMUMİ MÜFETTİŞLİKLER

2.1. Umumi Müfettişliklerin Kurulması.....	84
2.1.1. Birinci Umumi Müfettişlik.....	90
2.1.2. Umumi Müfettişler	99
2.1.2.1. Dr. İbrahim Tali Öngören (1927-1934).....	99
2.1.2.2. Hilmi Ergeneli (1933-1935)	104
2.1.2.3. Abidin Özmen (1935-1943)	105
2.1.2.4. Avni Doğan (1943-1947)	117
2.1.3. Umumi Müfettişliklerin İlgası.....	119

3. BÖLÜM

NÜFUS, İSKÂN VE GÖÇ POLİTİKALARI

3.1. Van Bölgesindeki Nüfus ve İskân Politikasının Arka Planı	121

3.2. Nüfus Sayımları (1927-1950)	132
3.2.1. 1927 Nüfus Sayımı	133
3.2.2. 1935 Nüfus Sayımı	139
3.2.3. 1940 Nüfus Sayımı	142
3.2.4. 1945 Nüfus Sayımı	143
3.2.5. 1950 Nüfus Sayımı	149
3.3. Van'da İskân Politikaları	153
3.3.1. Van'a Göçmen İskânı	158
3.3.2. Van'da Göçebe Aşiretlerin İskânı	160
3.3.3. Van'da Zorunlu Göç ve İskân Politikaları	163
3.3.4. Van'dan Batı İllerine Zorunlu Göç Politikaları	165
3.3.5. Batı İllerinden Van'a Zorunlu Göç Politikaları	168

4. BÖLÜM

ULAŞIM, BAYINDIRLIK, EĞİTİM VE EKONOMİ

4.1. Van'da Eğitim ve Kültür	169
4.2. Van Türk Ocağı	172
4.3. Van Halkevi	180
4.3.1. Van Halkevi'nin Açılması	183
4.3.2. Van Halkevi'nin Teşkilatlanması	197
4.3.3. Van Halkevi'nin Başkanları	199
4.3.4. Van Halkevi Şubesi Faaliyetleri	204
4.3.4.1. Dil ve Edebiyat Şubesi	210
4.3.4.2. Güzel Sanatlar Şubesi	211
4.3.4.3. Spor Şubesi	212
4.3.4.4. Sosyal Yardım Şubesi	213
4.3.4.5. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi	213
4.3.4.6. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi	213
4.3.4.7. Müze ve Sergi Şubesi	214
4.4. Van Halkodaları	214
4.4.1. Başkale Halkodası	214
4.4.2. Çaldıran Halkodası	215
4.4.3. Çatak Halkodası	216

4.4.4. Edremit Halkodası	217
4.4.5. Erciş Halkodası	217
4.4.6. Gevaş Halkodası.....	221
4.4.7. Gürpınar Halkodası	222
4.4.8. Özalp Halkodası	222
4.4.9. Muradiye Halkodası	223
4.5. Van’da Ekonomi	223
4.6. Van’da Ulaşım	241
4.7. Van’da Bayındırlık.....	265
4.8. Van’da Eğitim	269
SONUÇ	279
KAYNAKÇA.....	285
EKLER.....	309

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1931 Yılı Van Vilayet Heyet İdaresi	47
Tablo 2: 1945 Van Merkez İlçe İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri	58
Tablo 3: 1945 Yılı Kongresinde Van İl İdare Kuruluna Seçilenler	58
Tablo 4: 1949 yılında yapılan CHP Kongresinde Van İl İdare Kuruluna Seçilenler	59
Tablo 5: 1949 Kongrede Yedek Üye Seçilenler.....	59
Tablo 6: 1949 Van İlçeleri CHP İdare Kurulu Başkanlıkları.....	60
Tablo 7: 1945 Muradiye Muvakkat İlçe İdare Kurulu	64
Tablo 8: 1945 Erciş Muvakkat İlçe İdare Kurulu	64
Tablo 9: 1945 Başkale İlçe Muvakkat İdare Kurulu	66
Tablo 10: Demokrat Parti Van Grubu	67
Tablo 11: 1931-1932 Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi Asayiş Raporu	91
Tablo 12: 1934-1936 Van'daki Asayiş Olayları	108
Tablo 13: 1932-1936 Van Mahkeme Hükümleri	116
Tablo 14: Haklarında Takibat Yapılan Eşhas Adedi.....	117
Tablo 15: 1927 Yılı Van Yüz Ölçümü, Kadın ve Erkek Nüfus Bilgileri.....	134
Tablo 16: 1927 Van Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı.....	135
Tablo 17: 1927 Nüfus Sayımına Göre Maluliyet Dağılımı.....	135
Tablo 18: 1927 Nüfus Sayımına Göre Van'ın Dil Temelindeki Taksimi	135
Tablo 19: 1927 Nüfus Sayımında Van Nüfusunun Tabiiyete Göre Dağılımı.....	136
Tablo 20: 1927 Sayımında Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı.....	137
Tablo 21: 1927 Nüfus Sayımına Göre Nüfusun Tahsil Durumu	137
Tablo 22: 1927 Sayımında Van Nüfusunun Gayri Malul ve Malul İnkısamı	137
Tablo 23: 1927 Sayımında Nüfusun, Dinler ve Ana Lisanlar İtibariyle Tasnifi.....	138
Tablo 24: 1927 Nüfus Sayımında, Nüfusun Mahalli Tevellüt İtibariyle İnkısamı .	138
Tablo 25: 1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Van Nüfus Bilgileri	139
Tablo 26: 1935 Nüfus Sayımına Göre Van Lisan Bilgileri.....	140
Tablo 27: 1930-1939 Yılları Arasında Van'a Ait Boşanma Rakamları.....	141
Tablo 28: 1935 Sayımına Göre Van'ın Faal Nüfusu	141
Tablo 29: 1935'te Van'ın Köy Sayısı, Vasati Köy Nüfusu ve Mesaha Dağılımı ...	141
Tablo 30: 1936-1939 Aralığında Van'ın Kaza, Nahiye, Köy ve Muhtarlık Sayısı.	141
Tablo 31: 1940 Nüfus Sayımında Van'ın Kaza ve Vilayet Nüfusu İstatistikleri....	142
Tablo 32: Van'ın Köy Sayısı, Ortalama Köy Nüfusu ve Yüzey Ölçüleri Bilgileri	143

Tablo 33: 1945 Nüfus Sayımına Göre Van'ın İlçe ve Köylere Göre Nüfus Dağılımı	143
Tablo 34: 1935-1942 Yılları Arasında Van Sıhhi Müesseselere İlişkin Veriler	145
Tablo 35: Van'daki Sağlık Hizmetleri (1937-1942)	145
Tablo 36: 1945 Sayımına Göre Okuma Bilen/Bilmeyen Kadın Erkek Dağılımı....	146
Tablo 37: Van Mahkeme Hükümleri İstatistikleri (1932-1942)	146
Tablo 38: Van'daki Mahkeme Hükümleri (1940-1947)	148
Tablo 39: Van Gelir Bütçeleri Tahsilat Dağılımı (1942-1947).....	148
Tablo 40: Van'ın Gelir ve Giderlerini Yansıtan Detaylar (1942-1947).....	148
Tablo 41: 1950 Nüfus Sayımında Van Detayları	149
Tablo 42: Van'ın Nüfus, Yüz Ölçüm ve Nüfus Yoğunluğu Ayrıntıları (1935-1950)	149
Tablo 43: Van Evlenme İstatistikleri (1927-1942)	150
Tablo 44: 1927-1950 Yılları Arasında Türkiye Nüfus ve Yüz Ölçüm Bilgileri	152
Tablo 45: Tek Parti Dönemi Van'ında Halkevi Başkanları	199
Tablo 46: 1934 Halkevi Komite İntihabı üyeleri	200
Tablo 47: Van Halkevi Komite Seçimleri.....	202
Tablo 48: 1942 Yılı Halkevi İdare Heyeti Azaları.....	203
Tablo 49: 1942 Yılı Halkevi Komiteler ve Üyeleri.....	203
Tablo 50: Van Erciş Bando Musiki Kolu Üyeleri.....	220
Tablo 51: 1929 Yılı Van Vilayeti Zaruri İhtiyaçları Kuruş Cinsi Fiyat Listesi	224
Tablo 52: Van'daki Ürünler ve Fiyatları (1929)	226
Tablo 53: Van'da Meyve Vermeyen Ağaç Bilgileri (1932)	226
Tablo 54: Van İthalat ve İhracat Görünümü (1932).....	227
Tablo 55: Van Bağ ve Hasılat Bilgileri (1932)	227
Tablo 56: Van'da Arıcılık ve Hasılat Rakamları (1932).....	227
Tablo 57: Erciş Hayvan İcmal Çizelgesi.....	229
Tablo 58: Van İstihsalatı Ürünleri (1934-1937).....	230
Tablo 59: Van Zirai İstihsalatı (1938-1942)	230
Tablo 60: Van'da üretilen Bakliyat Ürünlerine İlişkin Detaylar (1936-1942).....	231
Tablo 61: Nebatat Üretimine İlişkin Detaylar (1936-1942).....	231
Tablo 62: Van'a ilişkin Gelir Gider İstatistiği (1929-1935)	232
Tablo 63: Van'ın Varidat ve Masarifat Çizelgesi (1936-1941)	233
Tablo 64: Van Belediyesi Tahsilat ve Masarifat İstatistiği (1929-1938).....	233

Tablo 65: Van`da Resme Tabi Hayvanlar (1931-1937).....	234
Tablo 66: Van`da Resme Tabi Hayvanlar (1938-1943).....	234
Tablo 67: Van Gemi İşletme İdaresi Gelir Gider Durumu.....	235
Tablo 68: Yıllara Göre Hayvan Satış Fiyatları.....	235
Tablo 69: Van Gölü İşletme İdaresi Bütçesi (1928-1934)	257
Tablo 70: Van Yollarının Görünümü (1939-1942)	261
Tablo 71: 1944-1948 Van`a Ait Yol Bilgileri	262
Tablo 72: Van`da Hayvanla Çekilen Taşıt Sayısı	262
Tablo 73: Van`da Motorlu Taşıtlar	263
Tablo 74: Van`da Radyo Sayıları	263
Tablo 75: Van`da Meskene Göre Radyo Dağılımı.....	263

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Sürmene'den getirtilip Van ve çevresine yerleştirilen 140 aileye konut yaptırılması	309
Ek 2: Geçimlerini temin edemediklerinden nakillerini isteyen, Posof'un Şuvaskal ve Hırtas köyünden 216 nüfusun Van'a yerleştirilmesi	310
Ek 3: Van Halkevi binasına ilişkin bir haber görseli	311
Ek 4: Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı Kümbet köyünde bulunan 21 hanede 138 nüfusun Van Erciş'e yerleştirilmesi	312
Ek 5: Sürmeneli 20 ailenin evlerini kendileri yapmak şartıyla Van iline yerleştirilmesi	313
Ek 6: Trabzon ve Çoruh'ta toprağı olmayan 9836 kişinin Van Gölü civarına azar azar yerleştirilmesi	314
Ek 7: Birinci Umumi Müfettişlik Dairesi Genel Merkezi, Diyarbakır	315
Ek 8: Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali'nin Türk Ocaklarına Ziyareti	316
Ek 9: Zeylan harekâtına ait görseller	318
Ek 10: Başbakan İsmet İnönü'nün Van ziyaretine ilişkin görseller	319
Ek 11: Başbakan İnönü'nün Van ziyaretine dair haber görseli	320
Ek 12: Arnis İskeleyi ve Van Gölü'ndeki ulaşım hakkında haber görselleri	321
Ek 13: Van'ın eğitim durumuna ilişkin bir habe	323
Ek 14: Van'ın sosyal hayatından bir kesit	324
Ek 15: Van'ın Cumhuriyet Dönemi'ndeki gelişimini yansıtan bir haber görseli ..	325
Ek 16: Umumi Müfettişler Toplantısı fotoğrafı	326
Ek 17: Cumhuriyet Dönemi'nde Van'ın dahil edildiği demiryolu gelişimi haritası	327
Ek 18: Van demiryolu çalışmalarına ait bir haber görseli	328
Ek 19: Van demiryoluna ait görseller	329

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BMM	: Büyük Millet Meclisi
Bk.	: Bakınız
bty.	: Basım tarihi yok
c.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MEH	: Milli Emniyet Hizmeti
MP	: Millet Partisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
yty.	: Yayın tarihi yok
yyy.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Akademisyenler veya şehir tarihçileri, zaman zaman kentleri insan ile özdeşleştirir. Doğru bir tespittir, zira, şehir ve insan birbirini tamamlayan iki ayrılmaz unsurdur. Kadim bir şehrin tarihi; demografik yapısı, toplumun kültür düzeyi, şehirdeki iktisadi hayat, siyasi görünüm, askeri veya sosyal meseleler hakkında muazzam ipuçları barındırdığı gibi insanların konaklamasına imkân sağlayan hanelere, yaşamsal ihtiyaçlarını gidermek için akın ettiği çarşı ve pazarlara, toplu etkinlik alanlarına, eğlence mekanlarına, camilere ve mezarlıklara da bu bağ üzerinden atıfta bulunur. Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış Van'ın bu bağlamda ayrı bir düzlemde ele alınmasında fayda görülmektedir. Van'ın günümüzdeki görünümü, bu zengin arka plan temelinde tarih kokmaktadır. Geçmiş veya tarih, bu anlamda bugünü anlamak için yol gösterici bir rehber olarak tasavvur edilebilir.

Tek Parti Dönemi, günümüz Türkiye'sinin siyasal, toplumsal, hukuki ve ekonomik yapısının temellerinin atıldığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Günümüzde cereyan eden birtakım siyasi veya sosyoekonomik meselelerin büyük bir kısmı, CHP'nin ülkeyi tek başına yönettiği Tek Parti rejiminde uygulanan politikalarla ilişkilendirilmiştir. Bugün hala kalıcı olarak çözüme kavuşturulamayan ve kangren halini almış muhtelif sorunların nasıl ortaya çıktığını anlamak ve buna göre geleceğe daha emin yol alabilmek için, Tek Parti Dönemi siyasal hayatını, yönetim anlayışını ve politikalarını anlamak gerekmektedir. Bu bağlamda, mevcut tez çalışması, Van özelinde Tek Parti Dönemi politikalarının günümüze uzanan yansımalarını ve etkilerini ortaya koymak düşüncesiyle kaleme alınmıştır.

Tarihi bir geçiş noktası ve kadim bir şehir olarak Doğu coğrafyasının geçmişinde hep var olmuş, böylelikle farklı devlet ve toplumların sosyokültürel, ekonomik, zirai, iktisadi ve siyasi birikimini günümüze kadar ulaştırabilmiş Van'ın yakın geçmişini ve özellikle Tek Parti iktidarı dönemindeki görünümü tüm yönleriyle ele alan bu çalışmanın, bu doğrultuda gelecekte daha spesifik alanlara yoğunlaşacak çalışmalara temel oluşturması hedeflenmiştir. Bu çalışma; Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle başlayan ve Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde iktidar olmasıyla son bulan Tek Parti Dönemi (1923-1950) Van vilayetini konu edinmiştir. Bu minvalde, mevcut çalışma kapsamında, Van'ın siyasal, sosyal,

kültürel, iktisadi, mimari ve idari yapısı esas alınarak imparatorluk Osmanlı'sından ulus devlet Türkiye'sine evrilme süreci Van özelinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ulus devlet anlayışının Van gibi kozmopolit bir kentteki siyasi, iktisadi ve mekânsal izdüşümü dönem şartları temelinde irdelenmiştir. Çalışmanın nihai amacı, Tek Parti Dönemi'nde Van vilayetini bütün yönleriyle derinlemesine ortaya koymaktır.

Hikmet YAMAN

Şubat 2022 - Eskişehir

GİRİŞ

Toprak ve suyun birlikte anlam kazandığı ve böylelikle tek bir kimlik haline dönüştüğü ender örneklerden olan Van, tarihsel süreç içerisinde her anlamda bir çekim merkezi olmuştur. Van kenti, kendisine hayat veren gölü ile özdeşleşmiş ve genellikle bu minvalde isimlendirilmiştir. Tarihi kaynaklara bakıldığında Van yerine genellikle Van Gölü'nün geçmiş olması, bu özgün hüviyete işaret etmektedir. Bugün, bu kullanımın birçok alanda tercih ediliyor olması da bu birlikteliğin önemine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Van hem Asya'yı Anadolu'ya bağlayan boyutu hem de jeopolitik, ticari, kültürel, tarımsal ve sosyal aidiyetleriyle de farklı bir düzlemde yer almaktadır. Bu yönüyle, zamanında Anadolu topraklarını gözlemlemiş seyyahların eserlerinde Van ve Van Gölü önemli bir yer kaplamıştır. Van ve Van Gölü'nün sahip olduğu ihtişam, diğer coğrafyalardaki benzer örnekleriyle mukayese edilmiş ve sahip olduğu büyüklüğe vurguda bulunulmuştur. Bölgenin tüm değerleri ve doğal güzellikleri böylelikle ortaya konulmuştur. Van'a yakın veya uzak bölgelerdeki benzer oluşumlar karşılaştırılmasına bakıldığında, yalnızca Türkiye'nin değil dünyanın da önde gelen merkezlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. En belirgin örnek olarak, İsviçre'deki Cenevre Gölü'nden altı kat büyük olduğuna ilişkin ayrıntı da bir başka önemli özelliğidir.¹

Van ilinin sahip olduğu tabiat güzelliği, sosyokültürel değer ve stratejik konumu tarihin hemen her döneminde canlı ve belirgin bir şekilde muhafaza etmiştir. Bu bağlamda, yakın dönemin önemli bir tasviri olarak Van şehri ile ilgili "Van Gölü'nden intibalar Anadolu'yu gezmeyen vatandaşlara acımamak mümkün değildir", başlığı altında şu bilgilere yer verilmiştir: "... *Hele Van Gölü, Van Denizi... Evet, o bambaşka bir şey... Ona "iç deniz", deniz diyoruz. Deniz yüzeyinden 1720 metre yükseklikte, 3690 kilometre kare bir denizdir! Dağlarla çevrili olan bu iç denizin güzelliğini anlatmak için verecek hiçbir misal bulamıyorum. Göl'ün içinde yer yer kaynaklar vardır. Hele Reşadiye kıyılarındaki kaynaklarından fışkıran sular seyredilmekle doyulmaz. Göl'ün uzunluğu tahminen*

¹ Harry Finnis Blossie Lynch, *Armenia Travels and Studies*, In Two Volumes, Volume II – The Turkish Provinces, London: Longmans, Green, And Co., 1901, s. 38-53. Osmanlı Devleti öncesindeki ve dönemindeki Van ve Van Gölü'ne ilişkin tarihsel süreç, idari yapı, nüfus, ticaret, kültürel etkileşim, doğal ürünler ve endüstri hakkında detaylı malumat için bk. *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Prepared by a number of leading Orientalists, Edited by an Editorial Committee consisting of H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Provencal, J. Schacht, Volume I, Leiden: E. J. Brill, 1986, s. 634-650; William Warfield, *The Gate of Asia – A Journey from the Persian Gulf to the Black Sea*, G. P. Putnam's Sons: New York, The Knickerbocker Press, 1916, s. 248-278.

100 mildir. Bazı yerleri 25, bazı yerleri 100 metre derinliğinde imiş. Muntazaman vapur işlemekte, birçok yerlerinde ise balık istihsal edilmektedir.

– Peki, diye sordum, buraları görmeyenleri niçin itham ediyorsunuz.

– Türkiye`yi sevmedikleri için, mamefi bir kabahat da muharrirlerdedir.

Hikayelerinde, romanlarında... Avrupa`yı methederiz, gözümüz güzel ve eşsiz yurdumuzu görmez. Anadolu o kadar değişik manzaralarla doludur ki, insan bir türlü bıkmaz... Vilayetiniz çok güzel. Yaz aylarında doyum olmaz... Ama herhalde kışın çok rahat değilsiniz. Güldüler: Asıl kışın buralara doyum olmaz dediler. Güzellik asıl o aylarda baş kaldırır...”²

Van ili, Doğu Anadolu Bölgesi`nin Yukarı Murat–Van bölümündeki Van Gölü Kapalı Havzası içinde yer almaktadır. Kuzeyde Ağrı Doğubayazıt, Diyadin ve Hamur ilçeleri; batıda Ağrı Patnos, Bitlis Adilcevaz, Tatvan ve Hizan ilçeleri; güneyde Siirt Pervari, Şırnak Merkez ve Beytüşşebap ile Hakkâri Yüksekova`yla çevrilidir. Ayrıca, doğusunda İran Devleti`yle komşudur.³

Van vilayeti, Doğu Anadolu Bölgesi`nin volkanik dağlarla kaplı çukur kısmında Göl`ün doğu kıyısına 5 km uzaklıkta hafif eğimli bir alan üzerine kurulmuştur. Ortalama 1725 metre yükseltiye sahip olan Van, Erek Dağı`na doğru yükselmektedir. Yerleşim, Erek Dağı`nın batı yamaçlarından başladığından dolayı, Van`dan doğuya uzanan yollar Erek Dağı`nın kuzeyinden (Özalp Yolu ve İstanbul-Tahran Demiryolu), Hakkâri-İran Yolu ise güneyinden uzanır. Türkiye`nin en büyüğü konumunda bulunan Van Gölü`nün doğu yarısı, Van ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Van Gölü`nün doğusunda Van merkez ile Özalp, Saray, Gürpınar, Edremit ve Başkale ilçeleri; kuzey ve kuzeydoğusunda Erciş, Muradiye ve Çaldıran ilçeleri; güney ve güneydoğusunda Gevaş, Çatak ve Bahcesaray ilçeleri yer almaktadır.⁴

Van Gölü, 3764 kilometre kare yüzölçümü ile Türkiye`nin en büyük kapalı havza gölüdür. Doğudan batıya Bend-i Mahi ile Tuğ arasındaki uzaklık 125 km, Van ile Tatvan arasındaki uzaklık ise 90 km`dir. Yapı itibariyle tektonik göl sınıfındadır ve batıdaki Nemrut volkanından yayılan lavların set oluşturmasıyla meydana gelmiştir. Göl`ün derinliği 500 metre civarındadır ve dip seviyesi Muş Ovası`ndan

² Vakit, 18 Ağustos 1940.

³ Galip Başarır, “Van Coğrafyası”, *Van Kültüğü*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van, 1992, s. 1.

⁴ Başarır, *a.g.e.*, s. 1.

yüksektir. Nemrut volkan lavlarının bir set teşkil etmesiyle Muş Ovası alüvyonla dolmuş, buna karşılık Van çöküntüsünde sular toplanarak Van Gölü oluşmuştur. Van Gölü'ne kuzeydoğuda Bend-i Mahi, Altındere çayları ve doğudan Karasu, güneydoğudan Hoşap (Micinger) Suyu dökülür. Bu akarsuların getirdiği alüvyonlarla kıyı ovaları oluşmuştur. Bunlar; Erciş, Muradiye, Gevaş, Gürpınar ve Van ovaları olup, en büyüğü de Van Ovası'dır. Göl'ün içerisinde ve kıyından fazla uzakta olmayan Akdamar, Çarpanak, Gadir (Adir) ve Toklu adaları da il sınırları içerisinde yer almaktadır.⁵

1938 yılında bir Amerikan gazetesinde yer alan malumata göre, Amerikalı bir arkeoloji heyetinin Van'da büyük bir kazı çalışması yapmayı planladığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, Asya'dan Avrupa'ya giden büyük kervan yolunun Van şehrinden geçtiği bilgisinin altı çizilmiş, bütün muhaceratların bu yol vasıtasıyla yapıldığı ve tüm emtianın Van'dan geçmekte olduğu vurgulanmıştır.⁶ Dönemin Hakkâri Mebusu İzzet Ulvi Akyurt, "Doğu Anadolu'da En Eski Üç Türk Kabilesi" başlığını taşıyan makalesinde bu kabilelerin yanı sıra Bitlis ve Hakkâri hakkında da bilgi vererek, Van'ın sahip olduğu jeopolitik konuma ilişkin olarak şu önemli saptamada bulunmuştur: "*Tarih gösteriyor ki Türkler bir güneş gibi doğarak batı illerine doğru yayılırken ya Hazar Denizi'nin üstünden, Romanya üzerinden Tuna'ya, Macaristan ovalarına doğru ilerlemişlerdir. Veyahut İran üzerinden Anadolu'ya girmişlerdir. Van Gölü çevresi her vakit ilk durak olmuştur, denilebilir...*"⁷

Bu bilgi ve değerlendirmeler ışığında, Van vilayeti, bilhassa kurulu bulunduğu coğrafya itibarıyla stratejik bir geçit veya geçiş noktası olarak tarih boyunca kilit bir öneme sahip olmuştur. Kadim bir yerleşim alanı olarak kuruluşu çok eski dönemlere uzanan Van ilinin tarihi, M.Ö. 5000-3000'lere dayanmaktadır. Bu tarihi süreç içerisinde, Hurriler ve Urartuların Van merkezli bir devlet kurdukları bilinmektedir. Bugünden bakıldığında, Van kimliği ve tarihinin önemli bir parçasını oluşturan Urartu varlığı, Medler tarafından sonlandırılmıştır. Van üzerinde egemenlik kurma çekişmesi devam etmiş ve bu bölge Medler sonrasında Bizans-Sasani mücadelesine sahne olmuştur. Van ve bölgesini otoritesi altına almış bir başka unsur olan Ermeniler, kısa bir süre zarfında burada bir Krallık tesis etmişlerdir. Malazgirt Zaferi (26 Ağustos 1071) ile başlayan Selçuklu egemenliğini, tarihi bir dönüm noktası

⁵ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s. 3-4.

⁶ *Son Posta*, 30 Mart 1938.

⁷ İzzet Ulvi Akyurt, "Doğu Anadolu'da En Eski Üç Türk Kabilesi", *Ulus*, 4 İlkkanun 1942.

olarak nitelemek mümkündür. Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı hükümlerlerinde zenginlik ve derinlik kazanan yapısının yanı sıra farklı medeniyetlerin izlerini uyum içerisinde bünyesinde barındıran kültürel kimliğini koruyan ve günümüze kadar taşıyan Van şehri, Türkiye Cumhuriyeti'nin son derece önemli bir toprak parçası olarak ön planda kalmaya devam etmektedir.⁸

Toplumsal yaşamı güçleştirebilecek bir unsur olarak engebeli coğrafik yapısı ve soğuk iklimine rağmen Doğu Anadolu Bölgesi'nin tabii zenginlikleri ve jeopolitik konumu, eski çağlardan başlayarak bu bölge topraklarının kilit yerleşim yerleri olarak kullanılmasına yol açmıştır.⁹

Bu geniş coğrafyanın en önemli yerleşkelerinden birisi Van kentidir. Van Gölü'nün yalnızca Van'ın değil aynı zamanda bölgenin gelişiminde ve kalkınmasına önemli katkılar yaptığı düşünülmektedir. Bu bakımdan, Göl olmaksızın Van ve Van olmaksızın tüm bölgenin ele alınması güç bir durumdur. Van'ı çekim merkezi haline getiren ve bölgenin Asya ve Anadolu arasında geçit noktası olmasını sağlayan, bu benzersiz coğrafi uyum ve bütünlüktür.

Bu bağlamda, bir medeniyet kenti olarak nitelendirebileceğimiz Van'ın tarihi eski dönemlere uzanmaktadır. Oktay Belli, Afif Erzen tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan Van Araştırmaları Merkezi'nde bu amaçla Van tarihi üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirmiş ve araştırmalarda bulunmuştur. Bu kapsamda, alanda yapmış olduğu fiziki incelemelerin çığır açan bir niteliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Dönemin yerleşim mekanları olarak Van ilinin doğusu ile güneydoğusunda bulunan çok sayıdaki mağarada keşfettiği resimler, Türkiye'de birer ilktir. Milattan Önce 15.000-8.000 yıllarına ait olduğu düşünülen bu çizimlerin benzerlerine komşu devletlerde rastlanılmış değildir. Bahse konu mağara resimleri, bu doğrultuda gerek Türkiye'nin gerekse komşu devletlerin tarih öncesini aydınlatıyor ve yeni boyutlar kazandırıyor olması dolayısıyla önem arz etmektedir.¹⁰

Diğer taraftan, yine bu bağlamda yapılan kazılarda obsidyen işçiliğinin Erciş yakınlarında bulunmuş olması, Van tarihinin paleolitik döneme kadar götürülebildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, henüz yeterli sayıda kazı ve araştırma yapılmadığı için Neolitik Döneme ait herhangi bir buluntuya

⁸ <http://www.van.gov.tr/tarihce>. (21.08.2019)

⁹ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, s. 6.

¹⁰ Erzen, *a.g.e.*, s. 11.

rastlanılmamıştır. Buna rağmen, bölgedeki mağaralarda tespit edilen resimler bu döneme tarihlendirilerek ele alınmaktadır.¹¹

Van ile özdeşleşmiş olan Urartu Devleti, M.Ö. 9. yüzyıl ortalarında kurulmuştur. M.Ö. 7. yüzyıl ortalarına kadar batıda Fırat; kuzeyde Kars Platosu-Sevan Gölü Havzası; doğuda Urmiye Gölü Havzası ve güneyde Toros Dağları'na kadar uzanan geniş bir bölgede hakimiyet kurmuştur.¹² Dönemin yükselen gücü olan Asurlular ile Urartular arasında yaşanan çekişmeler, Urartu isminin ilk kez Asur yıllıklarında görülmesini sağlamıştır.¹³ Rivayete göre Asurlular, Urartuların kendilerine isyan etmelerini gerekçe göstererek, engebeli topraklarla çevrili Urartu Devleti'nin üzerine yürümüş, böylelikle Urartu topraklarını fethetmiş ve Urartu şehirlerinden 51 tanesini yıkmıştır. “Semiramis'in Şehri”, “Şamiramakert” olarak da isimlendirilen Van şehri, efsanevi Asur Kraliçesi tarafından inşa edilmiştir.¹⁴ Bir Ermeni efsanesine göre de bu şehrin zamanla harap olduğu ve Büyük İskender'in Anadolu'yu istilasından evvel “Van” isminde bir kral tarafından yeniden inşa edildiği ve bundan dolayı da bu ismi almıştır. Ancak, bu rivayet hakikatle bağdaşmamaktadır. İslam fetihlerini konu edinen Arap kaynaklarında Van isminin zikredilmediği sadece İbni Havkal Artsuniler'den ve İbni Dayran'iden bahsederken onun Zavzan, Van ve Vustan hâkimi olduğu ifade edilmiştir.¹⁵ Afif Erzen, Van isminin kökeni ile ilgili olarak da “*İbrani Kaynaklarında, Nuh'un Tufanı hikayesinde, Ararat olarak geçen isim, Qumran metinlerinde ise Urarat biçiminde olup, Asur dilinde Urartu demektir. Urartular ise kendilerine Biaini'li demişlerdir. Urartu'ca Biane veya Viane'den bugünkü Van isminin çıkmış olduğu anlaşılmaktadır.*”¹⁶ Evliya Çelebi, Van'a Ad ve Semud kavimlerinin yerleştiğini, Hz. Davut zamanında Van kayalıkları üzerinde Melik Calut tarafından bir kilisenin inşa

¹¹ Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler, Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Van, 2006, s. 55.

¹² Kemalettin Köroğlu, “Urartu: Krallık ve Aşiretler”, *Urartu Doğuda Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 12; *The Cambridge Ancient History*, Second Edition, Volume III – Part 1, The Prehistory of the Balkans, and the Middle East and the Aegean World, tenth to eighth centuries, Edited by John Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond, E. Sollberger, Cambridge University Press, 1982, s. 322-323.

¹³ Boris Borisovich Piotrovskii, *Urartu: The Kingdom of Van and Its Art*, Publishers: Frederick A. Praeger, New York, 1967, s. 1.

¹⁴ Mirjo Salvani, “Urartu Tarihine Genel Bir Bakış”, *Urartu Doğuda Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 74-81; Marie Charlotte Pancritius, *Assyrische Kriegführung von Tiglat-pileser I. bis auf Samsi-adad III.*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde der philosophischen Fakultät der Albertus Universität zu Königsberg, Hartungsche Buchdruckerei, Königsberg, 1904, s. 112-113.

¹⁵ Cemal Tükin, “Van Bölgesi ve Tarihi Kaynakları”, *Beşinci Üniversite Haftası Van 7.8.1944-12.8.1944*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 253.

¹⁶ Erzen, a.g.e., s. 27.

edildiğini, Hz. Peygamberin doğumundan 881 yıl önce de Van'ın Büyük İskender tarafından ele geçirildiğidir. İskender'in yapılan bu kiliseye yerlilerin ibadet yeri anlamında “Vank” adını verdiği ve Vank kelimesinin zamanla bozulduğunu ve şehrin adının Van olarak kaldığını ifade etmiştir.¹⁷

Başta Van olmak üzere şehri çevreleyen bölgeler, M. Ö. 1300 sene evvel Hititlerin devamı olan Haldilerin idaresindeydi. Van, bu dönemde de merkez olma rolünü korumuştur. Van'ın gerçek banisi Türkler olan Haldiler, Asurluların akınları ve İranlıların da müdahalesiyle kuzeye çekilmek durumunda kalmışlardır. Bölge, böylelikle bu defa Asurluların hakimiyetine geçmiştir.¹⁸ Diğer taraftan, Kuzey Suriye toprakları da Asurlular, Mısırlılar, Hititler ve Urartulular için önemli birer çekim merkezi olmuştur. Asurlular, Hititlerin bölgedeki gücünü kırdıktan sonra; kendilerini “Uruadri Ülkesi” ve “Nairi Ülkeleri” olarak da tanımlayan ve Van Gölü havzasında kurulmuş olan Urartularla Kuzey Suriye ve diğer Urartu toprakları için karşı karşıya gelmiştir. Urartu Krallığını oluşturan beylikler, ilk dönemlerde Van Gölü'nün kuzey-batı, güney-batı ve batısında kalan topraklarda siyasal bir güç oluşturma çabası içerisinde olmuşlardır. Bu bağlamda, uzun yıllar “konfederatif” bir düzen hâkimken, Urartu-Nairi beylikleri Asur yenilgisinden sonra merkezden bir yönetimi denemişlerdir.¹⁹

Urartu ve Nairi feodal beyliklerinin siyasi birliklerini tamamlayıp devlet haline gelmeleri ancak M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında olmuştur. Bu bölge, zorlu coğrafi koşullara rağmen Asur Kralı Salmanassar ve Urartu Kralı Aramu arasında güç savaşı mücadelesine sahne olmuştur.²⁰

Sonuç itibariyle, Urartular, M.Ö. 1000'li yılların başında Van Gölü ve çevresinde kurulu bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmış ve Halep'e kadar sınırlarını genişletmişlerdir. Urartulara, onlardan yaklaşık olarak beş yüz yıl önce Doğu ve Güneydoğu'dan Antakya'ya kadar uzanan bölgede hükümlanlık sürmüş olan Hurrilerin torunları olarak bakılmaktadır. Sardur, bilinen ilk Urartu Kralı olarak önemli bir figürdür. Bölgenin konumundan istifade eden Urartular, Hititler ile birlikte Ortadoğu'nun en önemli merkezlerini ellerinde bulundurarak Şark dünyasının ticaretine hâkim olmuşlardır. Tarıma da büyük önem verdikleri anlaşılan

¹⁷ Evliya Çelebi, *Seyhatname*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2006, s. 416.

¹⁸ Vamık Faik, “Büyük Şehirlerimizin Tarihi Bugünkü Yeşil Van Bir Türk Kumandanının İsmiyle Taşımaktadır”, *Son Posta*, 21 Mayıs 1932.

¹⁹ Bkz., Altan Çilingiroğlu, *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984.

²⁰ Erzen, *a.g.e.*, s. 27.

Urartuların, belki de ilk örneklerinden olabilecek şekilde etkili sulama sistemleri üzerine eğildiği ve böylelikle suni olarak Keşiş ve Gökçe göllerini oluşturduğu ifade edilmiştir. Urartu varlığının sona ermesi ise aynı bölgede Medlerin güç kazanmasıyla birlikte olmuştur.²¹ Buna karşılık, Afif Erzen ise Urartuların yıkılışında Medlerin değil İskitlerin etkili olduğunu, Medlerin Doğu Anadolu Bölgesi'nde askeri bir girişimde bulunmadıklarını öne sürmektedir. İskitler, Urartu Krallığını ortadan kaldırdıktan sonra bölgeye yerleşmeden güneye, Suriye ve Mısır'a doğru ilerlemişlerdir. Bu boşluktan istifade eden Medler, Urartu sonrasında bölgede hakimiyet kuran güç olmuşlardır.²²

Van ve bölgesindeki Ermeni etkisine M.Ö. 500 tarihlerinde rastlanmaktadır. Bölge üzerindeki nüfuz ve güç çekişmesini, Bölgenin M.S. 650'li yıllara kadar İran-Roma ve İran-Bizans hakimiyetinde devamlı olarak el değiştirmiş olmasından izlemek mümkündür. Bölge halkının Bizans ve Sasani çekişmesinden rahatsızlık duymuş olmasının, Arap fetihlerine imkân verdiğini ve böylelikle halife Hz. Ömer zamanında bölgenin fethedilmesinin kolaylaştırdığı belirtilmiştir. 970-990 tarihleri aralığında, Mervanoğulları Van-Erciş bölgesinde hakimiyet tesis etmiştir. Mervanoğullarının varlığına son veren, Selçuklular olmuştur.²³

1090 yılında, Ahlatlıların daveti üzerine bölgeye Eyyubiler gelmiştir. Bundan rahatsız olan Gürcüler, bölgeyi harap ederek halkı katletmişlerdir. 1226'dan itibaren ise bölgeye Harzemşahlar hâkim olmuşlardır.²⁴

Tebriz merkezli olarak kurulan İlhanlı Devleti'nin Anadolu, Karadeniz ve Doğu Akdeniz'e ulaşarak siyasi, askeri ve ekonomik açıdan gelişip güçlenebilmesi için Van ve bölgesi kilit öneme sahipti. Van Gölü havzası, Moğollarla birlikte gelen konargöçer Türk ve Moğol aşiretlerin hayatlarını idame ettirebilecek sosyoekonomik şartları sağlayan yapısı da önemli bir yer tutmuştur.²⁵ Bu bağlamda, Van ve çevresinde yeniden imar faaliyetlerine girişen İlhanlılar, Van'ın elverişli iklimi temelinde burayı yaylak olarak kullanarak yazlık yapmışlardır.²⁶

²¹ Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2000, s. 175-176.

²² Erzen, *a.g.e.*, s. 41-42.

²³ M. Salih Mercan, "Van'nın Türk-İslam Tarihindeki Yeri", *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Van, 1990, s. 225-226.

²⁴ Mercan, "Van'nın Türk İslam Tarihindeki Yeri", *a.g.e.*, s. 226.

²⁵ Bkz., Erol Keleş, *İlhanlılar Döneminde Van Gölü Havzası*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 2017.

²⁶ Mercan, *a.g.m.*, s. 227.

1440'ta Akkoyunluların ve Akkoyunlulardan sonra da on beşinci yüzyıla kadar Safevilerin idaresinde bulunan Van, 1534'te Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı egemenliğine girmiştir. Kanuni Sultan Süleyman Suriye defterdarı Hüsrev Paşa'yı Van'a ilk Osmanlı Beylerbeyi olarak atamıştır. 1919'a kadar Osmanlı Devleti'nde kalan Van bazen Osmanlıların zayıflamasını fırsat bilen İranlıların eline kısa aralıklarla geçmişse de tekrar Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Van, 1915'ten 1918'e kadar I. Dünya Savaşı'nda Ermeni ve Rusların eline geçmiştir.²⁷ Osmanlı kimliğinin önemli bir unsuru olan Ermeniler, millet-i sadıka olarak ön plana çıkmış olmakla birlikte, devletin son dönemlerindeki belirsizlik ortamı ve dış etkiler neticesinde zaman zaman aksaklıklar yaşanmıştır. Van ve bölgesindeki birlikte yaşama kültürünün en güçlü örneği olarak; Türkler, Ermeniler ve Kürtler asırlar boyunca uyumlu bir şekilde aynı toprakları paylaşmışlardır.

1908'e gelindiğinde Van havalisinde; Türkler, Ermeniler ve Kürtler arasında sıkıntılar başlamıştır. Ermeniler isyan ederek büyük devletler nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Van'da oturan Ermeniler; ecnebi konsoloslara, İstanbul Hükümetine ve Ermeni patrikliğine beyanname göndererek hallerini ve maruz kaldıkları durumu anlatmışlardır.²⁸ I. Dünya Savaşı sırasında Ermeni Ayaklanması büyük bir felaketin parçası olmuştur. Van bölgesinde yaşanan ölümlerin büyüklüğü veba veya Doğu İran'da yaşanan ölümlerle kıyaslanmış, hatta Otuz Yıl Savaşları'ndaki Alman kayıpları ya da Rus kayıplarının dahi Van'daki ölümlerle ile yarışamayacağı ifade edilmiştir.²⁹

Van'ın tarihini yansıtan bu uzun giriş sonrasında, vurgulanmasında fayda gördüğümüz son bir husus olarak, kitlelerin yaşam alanı mekân ve şehirlerin uluslaşma sürecine ve milli kimliklerin oluşturulmasında kilit rol oynadığı söylenebilir. Hükümet ve resmî kuruluşlar, bu mekanlara aidiyet katmış ve mevcudu resmî ideolojinin veya politikanın gerektirdiği doğrultuda dönüştürme işlevi görmüştür. Birer maddi unsur olan bu yapılar, ulus devletlerin şekillendiği ve somut bir görünüm kazandığı araçlar olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı öncesindeki süreçte ve Osmanlı Devleti dönemi ile birlikte zenginlik kazanan Van şehir kimliği, Tek Parti Dönemi Türkiye'sinde resmî ideolojinin gerektirdiği doğrultuda belirgin

²⁷ Büyük Modern Türkiye Great Modern Turkey, "*Van'da Tarihi Eserler*", (Yay. Y), İstanbul, 1955, Cilt 2-3, Sayı 23, s. 20.

²⁸ A. C., "Van Hadisesi Üzerine Ermeniler İşe Büyük Devletleri Karıştırmak İstiyorlar", *Milliyet*, 16 Teşrinievvel 1934.

²⁹ Bk. Justin McCarty, Esat Arslan, Cemalettin Taşkıran, Ömer Turan, *1915'te Van'da Ermeni İsyanı*, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2018, s.280.

bir dönüşüm geçirmiştir. Bir başka ifadeyle, Van vilayeti, Cumhuriyet Dönemi politikalarının sonucu olarak bir ulus devlet şehrine dönüştürölmek istenmiştir. Bu bağlamda, Tek Parti Dönemi Van vilayetinin resmi, arka planıyla birlikte ortaya konulmaya çaba gösterilmiştir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Coğrafyaların ve kitlelerin kaderine yön veren etkenler arasında siyasetin biraz daha ön plana çıktığı söylenebilir. Coğrafi koşulların ve tabiatın şekillendirdiği bölgelerde ise siyasetin belirleyici etkisi net olarak izlenebilmektedir. Van gibi özel şehirlerin, incelemekte olduğumuz dönem itibarıyla kendine özgü bir görünüm sunduğu düşünülmektedir. Siyasi otoritenin etkisi olmaksızın, içeriye ve dışarıya doğru göç hareketlerinin nadir yaşandığı Van gibi kentlerdeki atmosferin sosyal, kültürel, ekonomik ve hatta siyasi çıkarımlar yapma noktasındaki uygunluğu, incelenmeye değer görülmüştür.

Bu bağlamda, Türkiye'nin siyasi, eğitim ve kültür tarihinde önemli yer kaplayan Van kentinin Tek Parti Dönemi'ndeki (1923-1950) yansıması, bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

ARAŞTIRMANIN HEDEFİ

Bu çalışmanın hedefi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarında geçen ve Tek Parti Dönemi olarak nitelendirilen 1923-1950 yılları arasında Doğu Anadolu Bölgesi ve coğrafyasının tarihi yerleşim alanı Van'ın başta siyasi görünümü olmak üzere tarihi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısını özgün bir bakış açısıyla gün yüzüne çıkarmaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Tarih, geçmiş ve gelecek arasında bir köprüdür. Bugünü anlamak, bugüne mana yüklemek için dünü iyi anlamak ve bilmek gerekir. Bugüne ilişkin herhangi bir olgu irdelenirken, geçmişteki uygulamalara bakılmasında fayda bulunmaktadır. Siyaset temelinde bakıldığında, dünden bugüne uzanan kesintisiz bir çizgiden söz edilebilir. Bugünkü eksiklikleri gidermek için geçmişe bakılıp ders alınacağı gibi geçmişteki uygulamalara bakarak yapılmış yanlışlardan ders çıkarılabilir ve geleceğe daha dikkatli hazırlık yapılabilir.

Tek Parti Dönemi (1923-1950), tüm Türkiye için önemli bir zaman dilimidir. Bu süreçte, Van'a mercek tutulması birçok açıdan faydalı görülmüştür. İlk olarak, Van'ın Tek Parti Dönemi'ndeki görünümünün bilinir kılınması, temel öncelik olarak belirlenmiştir. Van ve civar bölgesinde cereyan eden siyasi, askeri ve ekonomik hadiselerin toplumsal yaşama yansıması ve bölge insanı üzerindeki etkileri; dönem hükümetlerinin bölgeye ve bölge insanına yaklaşımı; devletin bölgeye yönelik insani,

sosyal, kültürel ve ekonomik politikaları; bölgenin merkezi hükümetlerin politikalarına uygun olarak dönüştürülmesinde kilit rol oynaması beklenen Birinci Umum Müfettişlik kurumunun çalışmaları; Van mebuslarının ve üst düzey devlet yetkililerinin ilk elden bölgeyi anlamaya dönük ziyaretleri ve böylelikle devletin en üst makamı ile istişare ettikleri inceleme raporlarının tüm yönleriyle tahlili; Van'ın toplumsal yaşamına ışık tutan eğitim ve kültürel faaliyetlerin nasıl hazırlandığı ve uygulandığı; Van Türk Ocağı, Halkevi ve Halkodası gibi mühim kuruluşların kentin ve civar bölgesinin gelişimi ve kalkınmasındaki rolü ile dönemin kilit siyasi partileri olan CHP ve DP'nin şehirdeki teşkilatlanmaları ve faaliyetlerinin bugüne taşınabileceği ve önemli çıkarımların yapılabileceği mütalaa edilmiştir.

Diğer taraftan, bu çalışma, Van ilinin Tek Parti Dönemi'ndeki politik, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini ortaya koyacak ilk çalışma olması açısından önem arz etmektedir. Araştırma neticesinde elde edilen bilgi ve değerlendirmeler, hem Van'ın belirli bir dönemine muhtelif açılardan ışık tutacak hem de ilgili tarihi verileri tek bir kaynaktan toplayacak olması bakımından önemlidir.

ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN METOT

Tez planında bölümlerin, başlıkların ve alt başlıkların tertibine, bölümler ile başlıklar arası konu ve anlam bütünlüğüne ve mantıki silsileye dikkat edilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili çeşitli tarihsel kaynaklar incelenmiş, gerektiğinde bu kaynaklardan alıntılar yapılarak yer yer bunlara atıflarda bulunulmuştur.

Çalışma içerisinde, araştırmanın bölümlerini ve alt başlıklarını anlamak için gerekli kavramsal açıklamalara ve anlamayı kolaylaştıracak bilgilere yer verilmiştir. Yapılan araştırmanın uluslararası normlara uygun bir şekilde, mukayeseli olarak yürütülmesine itina gösterilmiştir. Çalışmanın seçici, tahlilci, irdeleyici, eleştirel, analitik ve bilimsel bir yaklaşımla tamamlanmasına önem verilmiştir. Tasvip veya tenkitler gerekçeleri açıklanmak suretiyle yapılmış; ulaşılan sonuçların mantıklı, tutarlı ve olabildiğince nesnel olmasına özen gösterilmiştir.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Cumhuriyet Dönemi'ne ilişkin olarak kaynak noktasında çeşitlilik gösteren bir zenginlik söz konusudur. Kaynak çeşitliliği, bu bağlamda bir imkân olarak görülmektedir. Tarihi bir niteliğe haiz sosyokültürel, siyasi, ekonomik ve askeri meselelerin farklı bakış açılarıyla ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Bu malumatın

tasnifi ve analizine müteakiben gerçekleşecek tarih yazımı, tarih metodolojisinin unsurlarına bağlı kalınarak ilerlemelidir. Bu durum, çeşitlilikten ötürü birtakım zorlukları beraberinde getirmiş olmakla birlikte, çalışmanın özgünlük kazanmasına katkıda bulunmaktadır. Yeni bir yorum ortaya koymak veya bu kaynaklar ışığında farklı bir söylem geliştirebilmek, öncelikli amaç olmuştur. Günümüz meseleleri, dijital teknolojinin sunduğu imkanlar neticesinde internet üzerinden ulaşılan kaynaklar temelinde ele alınabiliyorken, elde edilen çıktının nesnelliği veya bütünlüğü kesinlikten uzak kalmaktadır. Bu nedenle, araştırmanın merkezinde yer alan olgunun her yönüyle anlaşılabilmesi ve böylelikle aktarılabilmesi için, ana kaynaklara ulaşmak ehemmiyet kazanmaktadır. Bu çalışma, ana kaynakların araştırılması, derlenmesi, tasnif edilmesi ve analizine müteakiben kaleme alınmıştır.

Arşivler

Kadim bir geçmişe sahip, farklı kültürlere ev sahipliği yapmış ve kuruldukları coğrafyaların gelişiminde büyük yer kaplamış herhangi bir yerleşim alanının ve buralarda yaşam sürmüş toplulukların tarihi yazılırken, başvuru kaynakların başında arşiv belgeleri gelmektedir. Van bağlamında ele alındığında, arşiv kaynaklarının yalnızca siyasi anlamda içerik sunmadığı, bilakis dönemin sosyoekonomik gerçekliklerine de ışık tuttuğu görülecektir. Arşiv kaynakları, çalışmanın üzerinde yükseldiği temel işlevi görmüştür.

Cumhuriyet veya Tek Parti Dönemi'ne ilişkin başlıca arşivler; Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, TBMM Arşivi, muhtelif Bakanlık arşivleri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Genel Kurmay Arşivi'dir. Bu çalışma kapsamında, özellikle Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, TBMM Arşivi ve ilgili Bakanlık arşivlerinden istifade edilmiştir. Bunların içerisinde, çalışma konusunun kapsadığı zaman dilimi itibarıyla, bilhassa Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi yoğun olarak kullanılmıştır. Bu minvalde yapılan detaylı araştırmalar neticesinde; Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu [030.01], Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu [030.10], Müşterek Kararnameler Kataloğu [030.11], Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu [030.18], Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı Kataloğu [490.01] ve Toprak İskân Genel Müdürlüğü [Muhacirin Fonu] Kataloğu'nun [272.1] son derece önemli malumat ihtiva ettiği tespit edilmiştir. Bu kataloglarda; Van ve civar bölgesinin siyasal hayatı, milletvekilleri seçimleri, nüfus yapısı, iklim ve gündelik yaşam, bölge meseleleri, eğitim, ekonomik yapı;

CHP başta olmak üzere DP gibi bölgenin siyasal hayatında önemli yer edinmiş partilerin teşkilatlanmaları, teşkilat yapıları, bulundukları faaliyetler, bölge insanı ve yerleşim alanları için gerçekleştirdikleri hizmetler, halka ve bölgeye olan yaklaşımları; bu birimlerin kendi Genel Merkezleri ve diğer kurumlarla sürdürdükleri yazışma içerikleri ile bilhassa CHP Kataloğu'nda yer alan muhtelif içerik, detaylı bir şekilde analiz edilerek çalışma içerisinde kullanılmıştır.

Çalışma içeriğinde vurgulandığı üzere Van'ın siyasal, iktisadi ve sosyal alanlarda kaydettiği gelişimin arka planında değerli çalışmalarda bulunmuş ve eserler bırakmış devlet adamlarının olduğu görülmektedir. Bu bilgi ışığında, Van için tayin edilen Birinci Umumi Müfettiş ve Vali gibi üst düzey görevlendirmelerin yanı sıra Van'a ve Van dışına gerçekleştirilen iskân uygulamalarına ilişkin ayrıntılar, ilgili Kararnameler ve Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu'ndaki dosyalardan tedarik edilmiştir. Başta Balkanlar olmak üzere diğer coğrafyalardan getirilerek Van ve civarına yerleştirilen aileler hakkında, Muhacirin Fonu Kataloğu'ndaki ilgili dosyalardan faydalanılmıştır. Bu kapsamda, Van valilik makamı ve Başbakanlık arasında gerçekleşen yazışmalar için Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu ve Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu'nda yer alan dosyalara müracaat edilmiştir.

İncelemekte olduğumuz periyodun muhtelif Bakanlıklarına ait arşiv kaynakları, Tek Parti Dönemi'nde Van hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede; başta Dâhiliye Vekâleti olmak üzere Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Nafia Vekâleti, Münakalat Vekâleti, Maarif Vekâleti, İktisat Vekâleti ve Ziraat Vekâleti'nin Van vilayet makamları ile yaptıkları karşılıklı yazışmalar, çalışmamızın şekillenmesinde değerli katkılar sağlamıştır. İstifade edilen diğer önemli bir arşiv de TBMM Arşivi'dir. TBMM oturumlarına ilişkin içerikler ile bölge mebuslarının meselelere olan dahilleri, TBMM çatısı altında gerçekleştirdikleri faaliyetler ve hizmetleri izleme imkânı bulduğumuz milletvekilleri tercüme-i halleri, bu çalışmanın temel başvuru kaynakları arasında yer almıştır.

Resmi Yayınlar

Resmî Gazete, Meclis Tutanakları/TBMM Zabıt Ceridesi, Kanun, Kararname, Tüzük ve Yönetmelik Külliyatı (Kavanin Mecmuası), İstatistikler, Devlet Salnameleri ve Ayın Tarihi gibi resmi yayınlar, Tek Parti Dönemi'nin diğer mühim

kaynakları arasında yer almaktadır. Çalışma konumuz temelinde ilgili tüm TBMM tutanakları taranmış ve elde edilen malumat çalışmanın farklı kısımlarında kullanılmıştır. Van vilayeti ve ahvaline ilişkin kanun tasarısı, kanun teklifi, çeşitli kanunlar, kanun teklifleri ve kanunların kabulü sırasında TBMM’de meydana gelen tartışmalar, Van temelinde müzakere edilen meseleler, bu meselelerden ileri gelen soru önermeleri ile bunlara verilen cevaplar, ilgili TBMM tutanaklarında tespit edilerek, tarih metodoloji unsurlarına bağlı kalınarak çalışma içerisindeki ilgili kısımlarına aktarılmıştır.

Bunlara ek olarak, bilhassa 1923 ve 1950 yılları aralığında çıkarılan konuyla ilgili yasalar, TBMM’nin erişime açık bağlantıları üzerinden taranarak çalışmaya dahil edilmiştir. Kanun metinlerinin kullanımında istifade edilen bir diğer temel kaynak, Resmî Gazete olmuştur. Diğer taraftan, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü’nün yayınlamış olduğu istatistiklerden de yararlanılmıştır. Bu bağlamda; maarif, nüfus, sanayi, tarım ve hayvancılık gibi temel alanlarda Van’ın betimlenmesine imkân tanıyan İstatistik Yıllıkları, zengin muhteviyatı ile ön plana çıkmaktadır.

Çalışmanın bütünlük kazanmasına katkıda bulunan bir diğer önemli kaynak da Devlet Salnameleri’dir. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi itibariyle derlenmeye başlanan Devlet Salnameleri, Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi adıyla çıkarılmaya devam edilmiştir. Bu noktada, Cumhuriyet’in ilk zamanlarında ve Tek Parti Dönemi’nde Van şehrinin idari yapısı ve Van’da hizmet vermekte olan kurum, kuruluş ve cemiyetler hakkında Devlet Salnameleri’ne başvurulmuştur.

Muhtelif mecmualar, çalışma içeriğinin şekillenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Van ve ahvaline ilişkin ekonomik, siyasi ve sosyal içerikte haber ve değerlendirmelerin konu olduğu mecmualar, farklı şeyler söyleyebilme imkânı tanımıştır. Van başta olmak üzere civar bölgelerde cereyan eden hadiselerin, merkez kaynaklara nazaran daha farklı veya daha yerel bakış açısıyla kaleme alınmış ve haber yapılmış olması, yorum ve değerlendirme çeşitliliği temelinde olağandışı bir üslubun çalışma içerisine tevarüs edilmesine olanak sağlamıştır.

Sürelî Yayınlar

Arşiv kaynakları kadar değerli olduğunu düşündüğümüz muhtelif gazete, dergi ve bülten gibi süreli yayınlar, Cumhuriyet Döneminin önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Çalışma içerisinde, dönem gazetelerinden olabildiği ölçüde istifade etmeye çaba gösterilmiştir.

Yalnızca bölge genelinde değil aynı zamanda Van ve çevresinde büyük yankı uyandıran, siyasi ve sosyal etkileri temelinde çalışma içerisinde yer verdiğimiz Şeyh Said Ayaklanması'nı (Şubat-Nisan 1925) etraflıca konu edinen Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, Tanin, Vakıf ve Vatan gazetelerinden yararlanılmıştır. Bunlara ek olarak; millet mektepleri, halkevleri, halkodaları, köy enstitüleri, CHP ve DP'nin Van'da teşkilatlanmaları ve faaliyetleri, Van milletvekilleri, Van'a ve Van dışına doğru olan iskân faaliyetleri ve Van vilayetinin ekonomik, zirai, siyasi ve sosyal meseleleri hakkında Akşam, Ulus, Tasvir, Yeni Sabah, Vakıf ve Kurun gazetelerine yansıyan zengin içerikten azami ölçüde istifade etmeye gayret gösterilmiştir.

Diğer taraftan, Van'ın içinden Van'ı kapsamlı olarak aktarmaya ve şehrin sorunlarına eğilen Van Sesi, Yeni Yurd, Demokrat Doğu Gazetesi ve Demokrat Siirt Gazetesi gibi yayın organlarındaki içerik ve değerlendirmelere, çalışmamız içerisinde yer verilmektedir. Ayrıca, gazetelerin yanında dergilerden de istifade edilmiştir. Lokal yayın organlarının dönemin şehirleri için paha biçilemez birer hazine oldukları düşünülmektedir.

Son olarak, Cumhuriyet Dönemi'nin bir diğer önemli kaynağı olan Demiryollar Mecmuası, tezimizin değerli bir başvuru kaynağı olmuştur. Yer üstü ve yer altı kaynakları bakımından bölgenin incisi kabul edilen Van'ın demiryolları ile buluşmasına büyük bir ehemmiyet atfedilmiştir. Merkez şehirlerden Anadolu'yu geçerek Van ulaşan ve İran'a kadar uzanan, ayrıca Van'ın çevre bölge ve illerle irtibatını sağlayan demiryolu hatlarının ivedilikle bitirilebilmesi için seferberlik ilan edilmiştir. Van ve civar bölgesinin kaderinin demiryollarına bağlanmış olması, demiryollarına verilen değerin en önemli kanıtıdır. Bu bağlamda, ilgili mecmuadan büyük oranda istifade edilmiştir.

CHP, Türk Ocakları ve Halkevleri Evrakı

CHP'nin kurultayları, kongreleri ve talimatnamelerinin yanı sıra parti sekreterleri, müfettişleri ve mebusları tarafından hazırlanan bölgesel raporlar,

Çalışma konumuz bağlamında büyük kıymet arz etmektedir. Diğer taraftan, çalışma kapsamında istifade ettiğimiz mühim kaynaklardan birisi de Türk Ocakları Kurultay Zabıtları olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde toplamda altı kurultay düzenlemiş Türk Ocakları'nın yayınladığı Kurultay Zabıtlarında Van hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Zabıtlar üzerinden, bölgedeki Türk Ocakları'nın ve spesifik olarak Van Türk Ocağı'nın "temsil vazifesi" temelindeki fikir ayrılıkları göze çarpmaktadır.

 nemli bir kaynak olan Türk Yurdu Dergisi, alışma kapsamında etraflıca incelenmiştir. Dergi içerisinde yer alan "Bir Aylık Ocak Haberleri" kısmında, Van Türk Ocağı'nın faaliyetleri hakkında da bilgi verilmektedir. Bunların haricinde, CHP tarafından belirli aralıklarla yayınlanan Halkevi Talimatnameleri ve Halkevleri Faaliyet Raporları Hülasası çalışmalarından istifade edilmiştir. Ayrıca, CHP Genel Sekreterliği'nin Parti Teşkilatına Umumi Tebligatları adındaki yayınlar ile CHP Bölge Müfettişlerinin hazırladığı raporlar, son derece mühim bilgiler içermektedir.

Birinci Umumi Müfettişlik ve şark Raporları

Birinci Umumi Müfettişlik yazışma ve raporları, çalışmamızın en önemli başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. 1927-1952 yılları arasında Diyarbakır merkezli olarak faaliyet gösteren Birinci Umumi Müfettişlik biriminin Başbakanlık, Genel Kurmay Başkanlığı ve diğer Bakanlıklarla gerçekleştirdiği yazışmaların yanı sıra haftalık olarak hazırladığı ziraat/asayiş raporları, üç ayda bir hazırladığı umumi raporlar ve Umumi Müfettişler toplantı tutanaklarından Van özelinde istifade edilmiştir. Aralık 1936'da Ankara'da yapılan Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları, 1936 adıyla tıpkıbasımı yapılmıştır. Tutanaklarda, Van'ın nüfus, dil, etnik ve dini yapısı, asayiş, çete/eşkıya faaliyetleri, istihbarat, kaçakçılık, imar, iskân ve bayındırlık ile iktisadi durum hakkında detaylı bilgi içermektedir.

Öte yandan, 1939 tarihinde Birinci Umumi Müfettişlik tarafından İstanbul Cumhuriyet Matbaası'nda basılan ve Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi adını taşıyan alışma, Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi ve Van hakkında geniş kapsamlı bilgi sunmaktadır. Bu alışma içerisinde, Van'ın iktisadi, zirai, hayvancılık, iklim, iskân, eğitim, kültür ve sağlık işleri hakkında mühim tespit ve değerlendirmeler yer almaktadır. Bu noktada, tüm bu zengin içerik dikkatlice analiz edilmiş olarak çalışmamızın ilgili kısımlarında kullanılmıştır. Bunlara ek olarak, Jandarma Umum Komutanlığı tarafından belirli aralıklarda Başbakanlığa gönderilen

asayiş raporlarından da dönemin ve bölgenin güvenlik durumu hakkında fikir veren kısımları temelinde istifade edilmiştir. Aralarında dönemin başbakanları, bakanları, Genel Kurmay başkanları, Meclis başkanları, CHP Genel Sekreterleri, Umumi Müfettişler ve diğer üst düzey devlet görevlilerinin bulunduğu önemli şahsiyetler tarafından hazırlanan “Şark Raporları”, Tek Parti Dönemi’nin temel kaynakları arasında yer almaktadır. Bahse konu raporlarda hem bölge hem de Van ve ahvali hakkında mühim bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamız kapsamında, bu raporlardan yararlanılmıştır.

Diğer Eserler

Yukarıdaki kısımda etraflıca temas edilen kaynakların haricinde, çalışma içerisinde; hatıralar, günlükler, biyografiler, mektuplar ve seyahat notlarından istifade edilmiştir. Bu bağlamda, Van’da çok mühim eserler vücuda getiren ve hizmetler gerçekleştiren nadide bir şahsiyet olarak ön plana çıkan, Van halkının gönlünde taht kuran devlet adamı olarak bilinen Mithat Bey’e burada atıfta bulunmak gerekmektedir.

Son olarak, Tek Parti Dönemi’ni konu edinen yüksek lisans ve doktora tezlerinin yanı sıra konuyla ilgili yayınlanmış tüm çalışmalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma içeriği sunulurken, dönem ve konuyla ilgili yabancı dilde yapılmış çalışmalardan da istifade edilmiştir. Bu çalışma, yukarıda aktarılan kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır.

TEZ TASLAK PLANI

Çalışmanın giriş kısmında, Van vilayetinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimine ışık tutacak şekilde Urartu, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki konumuna temas edildikten sonra araştırmanın konusu, hedefi, önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Tek Parti Dönemi Türkiye’sinin önemli merkezlerinden birisi olarak devlet tarafından önemsenen Van şehrine ilişkin olarak siyasal hayat temelinde genel seçimler (1920-1946) içerisinde Van’ın görünümü, Van milletvekili seçimleri ve Van’da teşkilatlanan veya burada faaliyet gösteren siyasal partiler üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın merkezini oluşturduğunu düşündüğümüz ikinci bölümde, 1927 tarihinde Diyarbakır merkezli olarak kurulan Birinci Umumi Müfettişlik biriminin

kuruluş gerekçeleri ve arka planına ilişkin malumatın yanı sıra Van'daki askeri, siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel faaliyetleri kapsamlı olarak ortaya konulmaya gayret gösterilmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik hem tüm bölge hem de Van için kilit bir öneme sahip olmakla birlikte, Van'a ilişkin herhangi bir çalışma bu birim olmaksızın eksik kalacaktır. Bu bağlamda, Van özelinde bölgede önemli çalışmalarda bulunmuş önde gelen Umumi Müfettişler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bunlara ek olarak, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yankı uyandıran bir hadise olarak Şeyh Sait ve Zeylan ayaklanmasının Van ve civar bölgesine olan etkilerine de yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, 1927-1950 yılları arasında yapılan nüfus sayımları esas alınarak Van nüfusunun demografik yapısı ve gelişimi etraflıca ortaya konulmuştur. Ayrıca, bu bölüm kapsamında Tek Parti Dönemi'nde uygulanan iskân ve zorunlu göç politikası temelinde Van'daki demografik müdahaleler üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda, Van şehrinden batı vilayetlerine yapılan göçler ve Balkanlar başta olmak üzere diğer coğrafyalardan Van'a yapılan göçmen iskanı ele alınmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise Van ilinin eğitim ve kültür hayatının yanı sıra ulaşım, bayındırlık ve ekonomik yapısı irdelenmiştir. Bu çerçevede, CHP hükümetlerinin eğitim politikaları temelinde Van'daki ilk, orta ve mesleki eğitim üzerinde durulmuştur. Ayrıca; Van'daki Türk Ocağı, Halkevi ve Halkodası'nın siyasi, sosyal ve kültürel çalışmalarına ışık tutulmuştur.

Bu çalışmada, Tek Parti Dönemi'nde Van'ın siyasi, sosyal, kültürel, iktisadi ve fiziki gelişim ve dönüşümünün tüm yönleriyle ortaya konulmasına gayret gösterilmiştir.

1. BÖLÜM

VAN'DA SİYASAL HAYAT

1.1. Genel Seçimler ve Van Milletvekilleri

Bilindiği üzere, ilk Türk devletlerinde devleti yönetme yetkisinin tanrı tarafından verildiğine işaret eden kut inancı egemendi. Buna göre, devlet başkanlığı, ömür boyu sürdürülen bir vazife olmamakla birlikte daha çok hükümdarın kendisine verilen sorumlulukları yerine getirip getirmemesine bağlı olarak değişebilen ve başkasına tevdi edilebilen bir boyuta sahipti.¹ Bunun yanı sıra, kağanların göğe yükseltildiği ve tanrı tarafından tahta oturtulduğu inancı hâkimdi.²

Devleti yönetme yetkisi, Türk-İslam devletlerinde de benzer bir anlayışla devam etmiştir. İlk zamanlarda, Türk devletlerinde olduğu gibi meşruiyet “kut”a dayandırılmış, zamanla İslami isim ve unvanlar kullanılarak hükümdarlığın Allah’ın bir lütfu olduğu anlayışına dönüşmüştür.³

İlk Türk devletlerinde, ülkenin hanedan üyelerinin ortak malı ve hükümdarın da Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu anlayışı, Osmanlı Devleti’nde de devam ederek Fatih Sultan Mehmet zamanında çıkarılan kanunname ile bu yöndeki mutlak iktidar sağlamlaştırılmıştır. Yavuz Sultan Selim ile birlikte Memlük Devleti’nin ortadan kaldırılması ve halifeliğin Osmanlı Devleti’ne geçmesiyle de hükümdarlar, halife unvanını resmen kullanmaya başlamışlardır. I. Ahmed’in vefatıyla yönetimde “ekber ve erşed” usulü uyarınca, en büyük ve en olgun kişinin tahta geçmesi sağlanmıştır.⁴ Sina Akşin de Osmanlı Hanedanıyla ilgili olarak “kardeş katli, harem, şehzadeleri kafese koymak, padişah kızları ve kız kardeşleri, araya mesafe koyma, padişahın kutsallaştırılması” gibi uygulamaların yegâne amacının hükümdarı merkeze koymak olduğunu ifade etmiştir.⁵

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s. 239-248.

² Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2001, s. 609.

³ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 342-347.

⁴ Mehmet İpşirli, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt 1, Zaman Gazetesi, İstanbul, 1999, s. 139-142.

⁵ *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600*, Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, Hüseyin G.Yurdaydın, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cilt 2, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 10-19.

Seçim kavramı, Türk siyasi hayatına Tanzimat’la birlikte girmeye başlamıştır.⁶ Tanzimat’la hız kazanan batılılaşma hareketleri, yönetimde de etkisini göstermiş ve Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi 1876 yılında hazırlanarak Meşrutiyet ilan edilmiştir. Buna göre, parlamenter sisteme geçilmesi veya meclisin açılması kısa süre içerisinde mümkün kılınmış olmakla birlikte, bu sistem 1878 yılında II. Abdülhamit tarafından feshedilmiştir. Otuz yıl gibi uzun bir aradan sonra İttihat ve Terakki Partisi’nin baskısıyla da birlikte seçimler tekrar yapılarak 1908 yılında daha demokratik bir sistem olduğu düşünülen Meşrutiyet ikinci kez ilan edilmiştir.⁷ II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi sürecinde ordunun da yer almış olması, Türk demokrasi tarihi açısından farklı bir durumdur.⁸ II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, 1876 ve 1877’de yapılan seçimlerden sonra üçüncü genel seçimler yapılmıştır. II. Meşrutiyet’in ilk genel seçimleri, 1908 yılının Kasım-Aralık ayları içerisinde protestoların gölgesinde gerçekleşmiştir. 1911 Ara Seçimlerinde, muhalefet büyük bir güç kazanmış ve yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki Partisi karşısında büyük bir zafer elde etmiştir. Bu beklenmedik gelişme zerine, İttihat ve Terakki Partisi kanun değişikliğine gitmek istemiş, ancak bunda başarılı olamayınca da meclisi feshetmiştir. Tarihe “dayaklı ve sopalı” seçimler olarak geçen 1912 genel seçimi, Meşrutiyet’in en tartışmalı seçimi olmakla birlikte İttihat ve Terakki Partisi’nin ezici çoğunluğu ile neticelenmiştir. İttihat ve Terakki Partisi’nin tek parti rejimi kurduğu ve kendi hkimiyeti altında gerçekleştirdiği 1914 seçimlerinde oluşturulan Mebusan Meclisi, Birinci Dünya Savaşı boyunca çalışmış ve Mondros Mütarekesi’ne müteakiben feshedilmiştir. Osmanlı tarihinin son genel seçimi ise 1919 Seimleridir. İttihat ve Terakki Partisi kendisini feshedip, Teceddüd Fırkası’na dönüşmüş olmasına rağmen İstanbul Hkmeti tarafından feshedilmiştir. Bu duruma rağmen, yapılan seçimlerde milletvekillerinin büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki adaylarından seçilmiştir. 16 Mart 1920’de İtilaf devletleri tarafından meclis basılarak milletvekillerinin bir kısmı Malta’ya sürgün edilmiştir.⁹

⁶ Ahmet Oğuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Seçimler”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi*, Yıl 3, Sayı 5, Bahar 2007, s. 5-6.

⁷ Fatma Acun, “Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Değişme ve Srekliyet”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 15, Mayıs 2007, s. 45-49.

⁸ Ahmet Oğuz, “I. Meşrutiyet’ten II. Meşrutiyet’e İktidar Muhalefet atışması”, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 97, Sayı 251, Temmuz 2008, s. 132.

⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir ağın, Bir Kuşaağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 206-210.

Devleti dağılmaktan ve yıkılmaktan kurtarmak amacıyla Meşrutiyet'i ilan eden İttihat ve Terakki Partisi, bu amacında başarılı olamamış ve ayrılıkçı hareketlerinin önüne geçememiştir. Bundan dolayı da çoğulculuktan tekerciliğe geçerek muhalefeti dağıtmış, seçimleri de iktidarını tehlikeye düşürmediği sürece serbest bırakmıştır.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilgiye uğraması ve Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması, İttihat ve Terakki Partisi'nin ağırlığını kaybetmesine, Hürriyet ve İtilaf başta olmak üzere pek çok siyasi parti ve cemiyetinin yeniden harekete geçmesine sebep olmuştur. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal, yaptığı hazırlık çalışmalarından sonra Anadolu hareketini meşru bir zemine oturtmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin yapılacak son seçiminde Anadolu hareketine bağlı milletvekillerinin Meclisi Mebusan'da temsil edilmelerini mümkün kılmak istemiştir. Temsil Heyeti'nin özellikle belirleyerek aday gösterdiği ve seçilmesini sağlamaya çalıştığı milletvekilleri, Meclis-i Mebusan'a katılmışlardır. Ancak, bu meclisin ömrü, itilaf devletlerini rahatsız etmesinden dolayı kısa sürmüştür.¹¹

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf devletlerince resmen işgal edilmesi üzerine, 18 Mart 1920'de son toplantısını yapan mecliste, önergesi dolayısıyla kürsüye gelen Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur şu sözleri söylemiştir: *“Hiçbir sebep yokken İstanbul işgal altına girmiştir. Meb’uslardan bir kısmı işgal kuvvetleri tarafından zorla tevkif edilmişlerdir. Bu hal Anayasa ve insan haklarına tamamen aykırıdır. Kayıtsız şartsız fikir ve vicdan özgürlüğüne sahip olmayan bir Meb’usan Meclisi’nin serbestçe karar alması mümkün olamayacağından milletvekillerinin masuniyetine karşı ika edilen bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestonun bütün dünya teşrii meclislerine ve bil cümle parlamentoların annesi olan Britanya Parlamentosuna ve bu tertip tarihi vak’alara defalarca sahne olmuş olan Fransız ve İtalyan Parlamentoslarına duyurulmasını dileriz. Bugün deruhte ettiğimiz milli vazifeyi ifaya ancak bu derece kaniiz.”*¹²

¹⁰ Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 348-350.

¹¹ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s. 347-351.

¹² Tarık Zafer Tunaya, “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, (Editörler: Ersin, Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, s. 307.

İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması üzerine Mustafa Kemal, Heyeti Temsiliye adına intihab hakkında Vilayetlere, Müstakil Livalara ve Kolordu Kumandanlarına gönderdiği yazıda “Devlet merkezinin bile İtilaf Devletleri tarafından açıkça işgali, yasama ve yargı ve yürütmeden oluşan devletin milli kuvvetlerini kullanılmaz hale getirmiş ve bu durum karşısında görevini yerine getirmeye imkan göremediğini hükümete resmen bildirerek, Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Bu durumda, devlet merkezinin dokunulmazlığını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri görüşmek ve uygulamak için millet tarafından, olağanüstü yetkiye sahip bir meclisin, Ankara’da toplanmaya çağırılması ve dağılmış olan mebuslardan Ankara’ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür.” ifadelerinde bulunmuştur. Buna göre, sancaklar seçim çevresi olarak belirlenmiş ve her sancaktan beş kişinin seçilmesi kararlaştırılmıştır.¹³ Ancak, 1920’de yapılan TBMM seçimlerinde, işgal ve olağanüstü şartlardan dolayı Trakya ve Oltu gibi yerlerde seçim yapılamamıştır.¹⁴

TBMM’nin açılmasıyla birlikte ilk dönemlerde bütün milletvekillerinin temel önceliği ağır işgal koşullarına rağmen birlik ve beraberliği sağlamak, ülkenin bağımsızlığını kazanmasını sağlamak ve ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak amacıyla birlikte hareket edebilmeyi mümkün kılmaktı. Bu ağır sorumluluğa rağmen sonraki dönemlerde meclis üyelerinin “Heyet-i Vekile’nin görev ve sorumlulukları, Meclise ait yetkilerin kullanım biçimi, vekil Seçimlerinde aday gösterme yönteminin uygulanışı, Meclis Başkanlık Divanı’nın tarafsızlığı, İstiklal Mahkemeleri, Temel hak ve özgürlükler” gibi konularda anlaşmazlığa düşmesi üzerine Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey’in (Ulaş) önderliğinde muhalefet yapılmaya başlanmıştır.¹⁵

Tek Parti Dönemi olarak tarihe geçen ve başlangıçta Sivas Kongresi’nde A-RMHC’i adını alan bu Cemiyet; Cemiyetten Grup’a, Grup’tan Fırka’ya ve son olarak Parti’ye dönüşerek, 1923-1946 yılları arasında ülkeyi tek başına yönetmiştir. Birinci Meclis, Lozan Barış görüşmeleri sonrasında imzalanması yüksek ihtimal dahilinde görülen bir antlaşmanın meclis tarafından onaylanmaması endişesi gibi sebeplerden

¹³ Tarhan Erdem, *Yasama Meclisi Üyeleri Seçimi ve Siyasi Partiler Kanunları 1876-2013*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s. 115.

¹⁴ Ahmet Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 77-79.

¹⁵ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 233-237.

dolayı Nisan ayının başlarında yeni seçim kararı almıştır.¹⁶ Ayrıca, Millî Mücadele'yi yürütme sorumluluğunu A-RMHC ve Halk Fırkası kadrolarının birlikte üstlendiği ve Halk Fırkası'nın ülkeyi geri kalmışlıktan kurtararak modern bir çehreye kavuşturacağı vurgulanmıştır.¹⁷

Mustafa Kemal, savaşın kazanılması ve Saltanatın kaldırılmasından sonra çıktığı Batı Anadolu ziyaretinde, işbaşındaki Meclis'i feshedeceğini ve kendi arzusu doğrultusunda oluşturacağı yeni meclisle düşündüğü inkılapları yaptıracağını açıklamıştır.¹⁸

1 Nisan 1923'te alınan seçim kararı ile ulaşılacak istenen hedefin aslında muhalefeti dağıtmak olduğu belirtilmiştir. Buna uygun olarak, milletvekili seçilecek kişiler titizlikle belirlenmiş ve seçmenlere yalnızca parti adayları arasından seçme hakkı tanınmıştır.¹⁹

Seçim kararının alınmasıyla birlikte hem Mustafa Kemal hem de İkinci Grup önemli bir hazırlık sürecine girmiştir. Muhalefet guruğu, Mustafa Kemal'in seçilmesini engellemek amacıyla kanun teklifi hazırlamıştır. Mustafa Kemal ise iki dereceli sistemin uygulanacağı bu seçimlerde, Birinci Grup üyelerinin kazanması için ciddi çalışmalar yaparak hem İkinci Grup'un hem de eski İttihat ve Terakki mensuplarının varlık gösterememelerini sağlamıştır. Seçimler, beklenildiği gibi A-RMHC/HF adaylarının kesin başarısıyla neticelenmiştir. Bağımsız olarak meclise girmeyi başaran Eskişehir Milletvekili Emin Bey (Sazak) daha sonra Halk Fırkası'na katılmış, Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) ise muhalif olarak kalmıştır.²⁰ Diğer taraftan, seçimin sadece bir formaliteden ibaret olduğu, zira, aday gösterilenlerin halkın seçimine değil onayına sunulmuş olmasının meselenin özünü oluşturduğu öne sürülmüştür.²¹

İlk toplantısını 11 Ağustos 1923'de yapan ikinci mecliste, adaylar titizlikle belirlenmiş olmasına rağmen Tahrir-i Sükûn dönemine kadar ciddi anlamda muhalif

¹⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 19-42.

¹⁷ Hakkı Uyar, *Türkiye'de Tek Parti Dönemi'nde İktidar ve Muhalefet (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1998, s. 43.

¹⁸ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 24.

¹⁹ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 22.

²⁰ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, s. 46-49.

²¹ Demirel, *a.g.e.*, s. 36.

bir eğilim ön planda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Muhalefet Partisi (TPCF); Halk Fırkası'ndan ayrılan Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar ve Hüseyin Rauf Orbay gibi sivil ve askeri şahsiyetler tarafından kurulmuştur. Bu yeni oluşumun arka planında, Mustafa Kemal'in her geçen gün artan otoritesinin ve konumlarını itibarsızlaştıran tutumunun etkili olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte, yeni muhalif hareketin ömrü de kısa sürmüştür. TPCF, Şeyh Sait Ayaklanması'nda rolü olduğu ve gericiliği körüklediği gerekçeleriyle Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sağladığı yetkilerle kapatılmıştır. Böylelikle, bu muhalefet hareketinin de sindirildiği ifade edilmiştir.²²

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bağrından doğan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Kürt isyanlarında etkisi olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Mustafa Kemal'e yapılan suikast girişimiyle bağlantıları olduğu öne sürülerek tüm üyeleri tutuklanmış, bunların bir kısmı hapse atılmış ve altı üyesi de idam edilmiştir. Şeyh Sait ve diğer Kürt isyanlarının çıkmasında; rejimin inkılap hareketlerinin, saltanat ve halifeliğin kaldırılmasının ve Türkleştirme politikalarının etkili olduğu belirtilmiştir.²³ Şark vilayetlerinde çıkan isyanlarda özellikle de Şeyh Sait isyanı hakkında Vakit gazetesi Taymis Gazetesi'nde çıkan şu ifadelerle yer vermiştir: “... Şeyh Said'in başlattığı hareket, milli olmaktan ziyade dini idi. Ankara'nın yaptığı tecdütlere köhne fikirli Kürtleri içzap etmişti. Fakat isyana iştirak eden Kürtleri en çok müteessir eden nokta tarikatların tatil ve ilgası idi. Kürtler arasında “pir ve şeyh” unvanı ile tanınan dini rehberler, azim bir nüfuzu mahalliye haizdiler. Asiler tarikatlara mensup olduklarından başka Kürt kabileleri reislerinin akrabasıdır. Türk hükümetinin zaferi üzerine Kürtleri Türkleştirmek için ciddi teşebbüsler vuku buldu. Kürt ailelerinden bin kadarı Garbi Anadolu'ya nakil olundu... Kürt şehirlerinde tecdütlere tatbik olundu...”²⁴

İkinci Meclis, henüz görev süresini doldurmadan Eylül 1927'de seçimlerin yenilenmesi kararını alarak dağılmıştır. Ancak, dağılmadan önce Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) grubu, partinin tüzüğünde değişikliğe gitmiş ve önceden parti divanının belirlediği milletvekilleri aday listeleri yetkisi, divandan alınarak doğrudan doğruya parti başkanı olan Mustafa Kemal'e verilmiştir. 1908 tarihli “İntihap-ı

²² Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, s. 42.

²³ Faruk Bilici, “Osmanlı İmparatorluğu Sonunda ve Kemalist Cumhuriyette İslam: Çeşitlilik ve İlmîlilik”, 21. Yüzyıla Girerken Türkiye, Hazırlayan: Semih Vaner, Kitapyayinevi, İstanbul, 2009, s. 297.

²⁴ Vakit, 17 Temmuz 1930.

Mebusan Kanun-ı Muvakkatı”na²⁵ (Geçici Milletvekili Seçim Kanunu) göre, yapılan iki dereceli seçimde seçilen bütün ikinci seçmenler, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın temsilcileri olmuştur. İkinci seçmenlerin oy kullandığı ve tek bir partinin katıldığı bu seçimleri, bütün illerde CHF adayları kazanmış-ve bağımsız adaylar ise hiçbir varlık gösterememiştir.²⁶

Muhalefet hareketlerinin tamamen susturulması ve otoriter bir Tek Parti Dönemi’ne geçilmesinde etkisi bulunan esas faktörlerin; Seçim Kanunu, Takrir-i Sükûn ve Mustafa Kemal’e suikast girişimi olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık, tüm bu unsurlar ve bilhassa 1929 dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle toplumda ekonomik ve toplumsal rahatsızlıklar artmıştır. Mustafa Kemal, bu durumu mevcut hükümetin eleştiri ve denetimden yoksun olmasına bağlamış ve bu alandaki eksikliği giderecek bir partinin kurulması talimatını vermiştir. Bu demokratik girişimin, batı kamuoyu nezdinde de ülkenin saygınlığını arttıracakını belirtmiştir. Ali Fethi Bey, bizzat Mustafa Kemal tarafından yeni partinin teşekkülü ve idaresinden mesul kılınmıştır. Mustafa Kemal, ülkenin o günkü durumunu değerlendirerek Ali Fethi Bey’e şunları ifade etmiştir: “*Bugünkü Manzaramız aşağı yukarı bir dictatorship (diktatörlük) manzarasıdır. Vakıa meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize dictatorship(diktatör) nazarıyla bakıyorlar. (...) Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum. Bütün müşküllere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlakınıza, malumatınıza itimadım vardır. Mesele memlekette Cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi deruhte etmelisiniz.*”²⁷ İkinci önemli girişim olarak, Mustafa Kemal, 1930 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasından sonra tekrar çok partili hayata geçişi mümkün kılmak amacıyla yakın arkadaşı olan Ali Fethi Okyar’ı Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurmak için ikna etmiştir. Ancak, kısa sürede büyüyen bu yeni parti, rejim ve Mustafa Kemal karşıtlarının toplandığı yer haline gelmesinden ötürü kendini fesh etmek durumunda kalmıştır.²⁸

12 Ağustos 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması, hoşnutsuz kesimin büyük ilgisine mazhar olmuş ve kısa sürede iktidar seçeneği haline gelmiştir.

²⁵ Seçim Sistemleri Hakkında Bk. Emine Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye’deki Durum*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

²⁶ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, s. 99-100.

²⁷ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, s. 146.

²⁸ Salahi R. Sonyel, *Atatürk - The Founder Of Modern Turkey*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 1989, s. 126.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması aşamasında tarafsızlığını ifade eden Mustafa Kemal, partinin büyümesi karşısında Genel Başkanı olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan yana tavır koyunca, Ali Fethi Bey 17 Kasım'da partiyi feshettiğini ilan etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına izin verilmesi, başka girişimlere de sebep olmuştur. Ancak, sadece Birinci Meclis'te muhalif milletvekillerinden olan Kastamonu Milletvekili Abdulkadir Kemali (Öğütçü) Bey'in Adana merkezli Ahali Cumhuriyet Fırkası'nı kurmasına izin verilmiştir. Bununla birlikte, 21 Aralık'ta bu parti de kapatılmıştır. Yeni Dünya ve Yarın gazetelerini çıkaran Arif (Oruç) Bey'in 1931'de Layık Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası adıyla sol bir parti kurma girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı, dünya tarihi açısından bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu savaş sonucunda, Mihver devletlerden olan Almanya, İtalya ve Japonya'daki faşist rejimler; Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği gibi demokrasi ile yönetilen devletler tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Dünya ölçeğinde meydana gelen bu gelişmeler ve yıllardan beri süregelen sıkıntılar, özellikle de Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar, Türkiye'de de Tek Parti rejiminin sarsılmasında etkili olmuştur.³⁰

Demokrat Parti, 7 Ocak 1945'te Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes tarafından kurulmuştur. Demokrat Parti'nin kurulmasında, Mecliste görüşülen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabul edilmesi ile Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes tarafından verilen "Dörtlü Tahrir" in reddedilmesi etkili olmuştur. Böyle bir ortamda, Nuri Demirağ da Milli Kalkınma Partisi adıyla yeni bir parti kurarak farklı bir döneme girilmesinde rol oynamıştır. Demokrat Partinin büyük rağbet görmesi, iktidar tavrının sertleşmesine sebep olmuştur. Buna rağmen, DP ılımlı bir politika izlemiştir. 21 Nisan Milletvekilleri Ara Seçimi ve 26 Mayıs'ta yapılan Belediye Seçimlerine, iktidarın yanlı politikasından dolayı girmemiştir.³¹

Tek Parti rejimi altındaki son genel seçim, 1943 tarihinde yapılmıştır. Normal koşullar altında bir sonraki genel seçimlerin 1947 yılında düzenlenmesi gerekirken;

²⁹ Ali Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset 1923-1946*, s. 109-110.

³⁰ Feroz Ahmad, "Demokrasiye İlk Adım", *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 90-91.

³¹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 94.

1945 ve 1946'da oluşan atmosfer, yeni partilerin kurulmasına zemin oluşması, yeni kurulan Demokrat Parti'nin seçimlere hazırlıksız yakalanmasını sağlamak gibi etkenler nedeniyle seçimlerin öne alınarak 1946'da yapılmasına karar verilmiştir. İlk defa çok partinin katılımıyla gerçekleşecek 1946 Seçimleri öncesinde, daha evvel uygulanan iki dereceli seçim sisteminde değişikliğe gidilerek tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Demokrat Parti, buna ek olarak çoğunluk sistemi yerine nispi temsil sisteminin benimsenmesini; gizli oy ve açık sayım sisteminin getirilmesini istemesine rağmen bunları kabul ettirememiştir. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimler; adli denetimden uzak kalmış, açık oy ve gizli sayım yöntemi uygulanmasından dolayı CHP'nin büyük zaferiyle sonuçlanmasına rağmen Demokrat Parti 66 milletvekili çıkarmıştır. Bu seçim, "Türkiye'nin Siyasal Tarihindeki En Şaibeli Seçim" olarak kayıtlara geçmiştir.³²

Bu bilgiler ışığında, tek partili sistemden çok partili sisteme geçişte Demokrat Parti'nin en çok önemsedığı husus; seçim sisteminde adli kontrolün olması, gizli oy ve açık sayım sistemi ilkelerinin tatbik edilmesi olmuştur. Nitekim, 16 Şubat 1950'de bu yönde seçim sisteminde yapılan değişiklikler, bu amacına ulaşmıştır. Demokrat Parti, 14 Mayıs'taki seçimlere bu yeni seçim sistemiyle girmiş ve seçimlerden büyük bir zaferle çıkmıştır. Böylece, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 yıllık Tek Parti iktidarı sona ermiş, Demokrat Parti iktidara gelmiştir.³³

Tek Parti Dönemi'nde milletvekillerinin belirlenmesi, titizlikle yapılmıştır. Bu usul evvelde CHP Genel Başkanı, CHP Genel Başkan Vekili ve Parti Sekreteri'nden oluşan Fırka Divanı tarafından tatbik ediliyorken; bu hak daha sonra sadece Genel Başkan Mustafa Kemal'e, Mustafa Kemal'in vefatından sonra ise Parti Genel Başkanı olan İsmet İnönü'ye tevdi edilmiştir.³⁴

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'ye Van'dan 4, Meclis-i Mebusan'dan ise 3 milletvekili katılmıştır. Bu milletvekillerinden sadece Hakkı Bey (Ungan) sonraki dönemlerde seçilerek tekrar milletvekili olabilmektedir.³⁵

³² *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, s. 96-97.

³³ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, s. 164-165.

³⁴ Ercan Çağlayan, *Tek Parti Dönemi'nde Diyarbakır: 1923-1950 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, s. 25.

³⁵ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, s. 267-268.

1.2. 1920 Seçimlerinde Van Milletvekilleri

16 Mart 1920’de İstanbul’un İşgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan’ının dağıtılması üzerine Mustafa Kemal, 19 Mart 1920’de yayınlamış olduğu genelgeyle Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip yeni bir meclisin açılacağını, bu meclisin yeni seçilenler ile İstanbul’dan gelecek Meclis-i Mebusan üyeleriyle toplanacağını beyan etmiştir.³⁶ Yapılan seçimler sonucunda, Emin Bey (Girdivan), Hasan Sıddık Bey (Haydari), Kâmil Efendi (Mendanlı) ve Şeyh Masum Efendi TBMM’ye milletvekili seçilmişlerdir. Bunlardan Emin Bey ve Şeyh Masum Efendi, TBMM’ye hiç katılmadıklarından müstafi sayılmışlardır. Hakkı Bey (Ungan), Haydar Bey (Vaner) ve Tevfik Bey (Demiroğlu) ise Meclis-i Mebusan’dan TBMM’ye katılmışlardır.³⁷

1.2.1. Emin Bey (Girdivan)

Emin Bey, 1874’te Hurşit Bey ve Nigâr Hanım’ın oğlu olarak Van’da doğmuştur. Rüştîye’yi bitiren Emin Bey, Arapça ve Farsça bilmekteydi. Evli ve üç çocuk babası olan Emin Bey, Erzurum Mektupçusu olarak görev yapmış ve I. Dönem Van Milletvekili seçilmesine rağmen meclise uzun süre katılmadığından müstafi sayılmıştır. 1963 yılında da vefat etmiştir.³⁸ Tek Parti’nin hüküm sürdüğü 1923-1946 yılları arasında milletvekili seçilmemiştir.³⁹ Emin Bey, 1943 seçimleri için CHP’ye yapmış olduğu şu serzeniş ifadeleriyle Van’dan adaylığının konulmasını istemiştir: *“Seçim kabiliyetim olan Van’dan milletvekili adaylığımın yayınlanması için cumhuriyet Halk Partisi Genel sekreterine müracaatla istediği beyannameyi doldurarak kendisine verdim. Geçen seçimde selefi Bay Memduh Şevket Esendal kati vaziyette bulunduğu halde sonradan hayal inkisarına uğradım. Bu kerre olsun yüksek muvaffakiyetim için müsait imkânlar hazırlayacağını derin saygılarımla ve şükran duygularıyla arz eylerim.”*⁴⁰ Meclise katılmamasından dolayı müstafi sayılan Emin Bey, mebusluk başvurularında genellikle eski Van mebusu olarak kendini ifade etmiştir. CHP Genel Sekreterliğine yaptığı başvuruda da eski Van mebusu unvanını

³⁶ Demirel, a.g.e., s. 73-74.

³⁷ Demirel, a.g.e., s. 267-268.

³⁸ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü [Hazırlayan]; Yıldırım, Sema; Zeynel, Behçet Kemal; Keşir, Feridun [Yayın Koordinatörü]; Ören, Fatih [Yayın Koordinatörü]; Sungur, Necati [Yayın Koordinatörü], s. 61.

³⁹ Ahmet Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri*, s. 267.

⁴⁰ BCA, 490-1-0-0/325-1343-1.

kullanmış, hizmetlerinden bahsederek birlik ve beraberliği sağlamaya çalıştığını ve Millî Mücadeledeki hizmetlerinden dolayı da Van'dan mebus seçildiğini ifade ederek, yeniden aday gösterilmeyi istemiştir.⁴¹ Emin Bey, yine geçmişi ile ilgili ayrıntılı bilgiler vererek, Kaymakam Hurşit Bey'in oğlu olduğunu ve itimada layık olduğunu belirterek Van'dan mebus adayı gösterilmesini istemiştir. Ancak, adeta yalvarırcasına hem ailesi hem de kendisi hakkında ayrıntılı bilgiler veren Emin Bey, Van'dan aday gösterilmemiştir.⁴²

Emin Bey, 1950 seçimlerinde de CHP sıralarında Van milletvekili olmak istemiştir. Mebusluk talepnameğinde öz geçmişi ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: *“Gazete Muharrirliğinde, Van Mektubi Kalemi Müsevvitliğinde, Şuray-ı Devlet Birinci Sınıf Muavinliğinde, Ankara Sicil Amirliğinde, Karaman Kaymakamlığında, Elâzığ ve Erzurum Mektupçuluklarında, Malatya Mutasarrıflığı, Erzurum Valiliği ve Kayseri’de Mülteciler Müfettişi Umumiliği Vekaletlerinde bulundum. Teşekkürle kabul ettiğim Van Mebusluğum Büyük Millet Meclisi Kanunlar Şubesinde mukayyet ve fotoğraflarım orada mevcuttur. Erzurum’un istirdadında Cemiyeti Hayriye’nin başına geçerek birliği sağladım. Binlerce memleket evladını açlıktan kurtardım. General Kazım Karabekir ve Atatürk ile beraber geceli gündüzlü çalıştım. Erzurum eşrafından Bay Tevfik’i Van’dan Kongre üyeliğini kabul ettirmeğe muvaffak oldum. Erzurum Valisi Reşit Paşayı ikaz ve irşat eyledim.*

*Kongre sırasında Erzurum’a gelen Amerika Ayan azasından Harburd’a karşı bir nutuk irad ederek yollarımızın ağaçsız, çiçeksiz ve şömendöfersiz olması Türkün kabiliyetsiz olmasından değil, elimizi kolumuzu bağlamış olan kapitülasyon beliyesinden münbais olduğundan bahsederek memnuniyetini celbettim. Nutkun suretini aldı ve götürdü. İnkılabın başlıca amillerindenim.”*⁴³

1.2.2. Hakkı Bey (Ungan)

1880 tarihinde, Mahmut Bey ve Habibe Hanım'ın oğlu olarak Van'da doğmuştur. Van İdadisini bitiren Hakkı Bey; Mülki İdare Amiri, Van PTT Merkezi Geçici Memuru, Van Başkâtibi ve Müdür Vekili, Başkale Merkez Müdürü, Van Tahrirat Kalemi Kâtibi, İl Özel Saymanlık ve Mektupçuluk Kalemleri Kâtibi, Bitlis İl

⁴¹ BCA, 490-1-0-0/325-1342-1.

⁴² BCA, 490-1-0-0/325-1341-1.

⁴³ BCA, 490-1-0-0/325-1344-1.

Evrak Kalem Müdürü, Mektupçu Vekili, Osmanlı Meclis-i Mebusan Dördüncü Dönem Van Mebusu gibi çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 23 Nisan 1920’de açılan mecliste Van Milletvekili olarak görev yapmıştır. Mecliste de Divan-ı Riyaset Kâtibi vazifesini de üstlenmiştir. Evli ve 5 çocuk sahibi olan Hakkı Bey 1943’te vefat etmiştir.⁴⁴

1.2.3. Hasan Sıddık Bey (Haydari)

Hasan Sıddık Bey, Mehmet Bey ve Şemsiye Hanım’ın oğlu olarak 1890 yılında Van’da dünyaya gelmiştir. Haydaranlı Aşiretinin reisi olan Hasan Sıddık Bey, çiftçilikle uğraşmıştır. Farsça, Rusça ve Almanca dillerini bilmekteydi.⁴⁵ Hasan Sıddık Bey, Yeşil-Şeritli İstiklal Madalyası almaya hak kazanmış ve madalyası kendisine takdim edilmiştir.⁴⁶ Evli ve 5 çocuk sahibi olan Hasan Sıddık Bey, 1966’da vefat etmiştir.⁴⁷

1.2.4. Haydar Bey (Vaner)

Yağcı⁴⁸ İbrahim Bey’in oğlu olarak 1875’te Karadağ/Potgoriçe’de doğmuştur. Mülkiye mektebini bitirmiştir. Arapça, Farsça, Fransızca ve Slav dillerini bilmekteydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Van’da Vali olarak görev yapmıştır.⁴⁹ Van’daki görevi sırasında, Sadrazam Ferit Paşa’nın Paris’e çağırılması üzerine; Mustafa Kemal, aralarında Van Valisi Haydar Bey’in de bulunduğu bazı valiliklere ve komutanlara, 3.6.1919 tarihinde Havza’dan şu belgeyi göndermiştir: “... *Sadrazam Paşa Hazretlerinin konferansta Osmanlı Devleti’nin haklarını savunmak için büyük çaba gösterecekleri doğaldır. Ancak, ulusça kesin olarak savunulması istenilen gerekli görülen haklar özellikle iki noktada önem kazanır. Birincisi, kesin olarak devlet ve ulusun tam bağımsızlığı, ikincisi de yurdun temel birimlerinde çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir.*”

⁴⁴ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 61.

⁴⁵ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 62.

⁴⁶ BCA, 30-10-0-0/194-330-16.

⁴⁷ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 62.

⁴⁸ *Devletimizi Kuranlar: Birinci TBMM 65. Yıl*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, (y.y, y.t.y), s. 112.

⁴⁹ Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Van, 2017, s. 136.

... Sadrazam Paşa Hazretleriyle yanında gidecek kurulun, ulus haklarını savunmada uyacakları ilkeler ve program ulusça bilinmedikçe, yukarıda bilgilerine sunulan noktalarda kaygılanmaktan geri durulamaz. Bundan dolayı, illerdeki ve illere bağlı yerlerdeki Müdafaa Hukuku Milliye ve Reddi İlhak derneklerinin temsilci kurullarınca ve bu derneklerin kuruluşları tamamlanamayan yerlerde de belediye kurullarınca Sadrazam Paşa Hazretlerine ve doğrudan doğruya Padişah Hazretlerine tel yazılarıyla başvurularak ulusal tam bağımsızlığın dokunulmazlığı ve ulus çoğunluğu haklarının korunması ilkesinin ulusun temel koşulu olduğu bildirilmeli ve gidecek kurulun buna göre savunma ilkelerini ulusa resmi olarak ve açıkça duyurulmasını istemelidir.”⁵⁰ Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi adına bütün Kolordu komutanlıklarına, ulusal eyleme yardımcı vali ve vali vekillerine yazmış olduğu şu telgrafi göndermiştir: “Dahiliye Nazırının haince davranışlarına alet olarak halkı silahlandırmaya ve birbirini öldürtmeye çalışan Konya Valisi Cemal ve Elazığ Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Halil beylerin tutuklanarak askeri mahkemeye verilmeleri ve Trabzon Valisi Galip, Kastamonu eski Valileri İbrahim ve Ali Rıza beylerle Ankara Valisi Muhittin Paşa’nın görevlerinden çıkarılmaları ve ulusun yasal haklarına saldırıda bulunmadıklarından ve ulusal eylem ve ülküye yardımcı olmalarından dolayı görevlerinden çıkarılan Sivas Valisi Reşit Paşa’nın bu görevinde bırakılması, Bitlis eski Valisi Mazhar ve Van eski Valisi Haydar beylerin hemen açık bulunan illere atanıp çalıştırılmaları istenir.”⁵¹

Milletvekilleri, 1920’de toplanacak Meclisi Mebusan’a katılmak için 3 Ocak tarihinden itibaren Ankara’da toplanmaya başlamışlardır. Milletvekili seçilen Haydar Bey de Ankara’ya gelmiş ve Mustafa Kemal’in riyasetinde yapılan toplantılarda müzakere edilen meselelerin tamamlanmasını müteakiben diğer mebuslarla birlikte gruplar halinde İstanbul’a gitmişlerdir.⁵² Kurtuluş Savaşı’nın hazırlık aşamasında, Mustafa Kemal, Sivas Valisi Ali Galip ve Bedirhanlılarla Cemil Paşa’nın oğlunun yaptığı olumsuz propagandayı ortadan kaldırmak için Van Valisi Haydar Bey’den harekete geçmesini ve Elazığ Valiliği görevini devr almasını istemiştir.⁵³ Van Vilâyeti Maiyet Memuru, Van Mektupçu Vekilliği, Resmi Gazete Muharrirliği;

⁵⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk – Söylev*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, s. 39-41.

⁵¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk – Söylev*, Cilt I, s. 265.

⁵² Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2019, s. 330.

⁵³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk – Söylev*, Cilt I, s. 165.

Çölemerik, Adilcevaz, Gever, Çatak, Metroviçe Kaymakamlıkları; Mülkiye Müfettişliği; Denizli, Kırkkilise (Kırklareli), Maraş ve Urfa Mutasarrıflıkları, Musul Vali Vekilliği ve Valiliği; Bitlis, Diyarbakır, Van Valisi, Elaziz Vali Vekillikleri ve Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân Dördüncü Dönem Van Mebusu görevlerinde bulundu. Birinci Dönem Van Milletvekili olarak (Milletvekilliğini koruyarak bir süre Konya Valisi olarak görev yaptı) Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyasına sahipti. 5 Çocuk sahibi olan Haydar Bey, 1954'te vefat etmiştir.⁵⁴ Haydar Bey'in vefatından sonra da Van ilinde Van'ın kurtuluşu ile ilgili törenlerde Haydar Bey'in Ermenilere karşı vermiş olduğu mücadeleler temsili olarak gösterilmiş ve halkın beğenisini almıştır.⁵⁵ O dönemi yaşamış olan İsmail Başbüyük, Haydar Bey'in görevden alınmasından sonra kendisini de alarak İstanbul'a gittiklerini, Erenköy'deki evlerinde İngilizlerin işgali altında bulunan İstanbul'da silahlı kişilerin evin etrafını sardıklarını ve onu aradıklarını, Haydar Bey'in mes katına çıkarak kurtulduğunu ve Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye katıldığını belirtmiştir.⁵⁶

1.2.5. Kamil Efendi (Mendanlı)

1876 tarihinde Ali Bey'in oğlu olarak Van'da doğmuştur. Çiftçilikle uğraşan Kâmil Bey, evli ve 2 çocuk babasıdır. Birinci Dönem Van Milletvekili seçilen Kâmil Bey, meclise hiç katılmadığından müstafi sayılmıştır.⁵⁷

1.2.6. Şeyh Masum Efendi

1878 yılında, eski adı Müküs olan Bahçesaray'da doğmuştur. Arvasiler Ailesine mensup olan Şeyh Masum Efendi, medrese eğitimi almıştır. Müderrisliğin yanı sıra Adilcevaz, Şırnak ve Gevaş Müftüsü görevlerinde bulunmuştur.⁵⁸ Van Müftüsü Şeyh Masum Efendi, Bediüzzaman ile de arkadaşdır. Onu, Ereğ Dağı'ndan Van'a götürmek istemesine rağmen Ereğ'ten ayrılmamıştır.⁵⁹ Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, Doğu ve Güneydoğuda merkezi yönetimle birlikte hareket eden şeyh ve aşiretler olduğu gibi, hareket etmeyenler de olmuştur. Bunlardan Şeyh Masum

⁵⁴ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 62.

⁵⁵ Ümit Kayaçelebi, *Anılarla Eski Van'a Doğru Bir Yolculuk*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Van, 2017, s. 126.

⁵⁶ Hüseyin Çelik, *Görenlerin Gözüyle Van'da Ermeni Mezalimi*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Van, 2018, s. 128-129.

⁵⁷ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 62.

⁵⁸ Talay, *a.g.e.*, s. 154-155.

⁵⁹ Kayaçelebi, *a.g.e.*, s. 88.

Efendi, Millî Mücadele yanlısı tavır almıştır.⁶⁰ Şeyh Masum Efendi, Birinci Dönem Van Milletvekili seçilmesine rağmen TBMM'ye katılmadığından dolayı müstafi sayılmıştır.⁶¹

1.2.7. Tefik Bey (Demiroğlu)

Bediüzzaman Said-i Nursi'nin talebelerinden olan Tefik Bey⁶², Demir-zade⁶³ Hacı Yusuf Bey ve Mihriban Hanımın oğlu olarak 1862'de Van'da doğmuştur. Ortaokul mezunu olan Tefik Bey, iyi derecede Arapça ve Farsça, az düzeyde de Fransızca biliyordu. İdare ve Belediyecilik, Bargiri (Muradiye) İlçesi Nüfus Kâtibi, Van İstinaf Mahkemesi Temyiz Azası; Âşar, Erciş ve Adilcevaz ilçelerinde İhale Memuru, Kaymakam Vekili, İl Genel Meclis üyesi, Van Belediye Başkanı, Merkez Nüfus Yazımı Kolu Başkanı, Çatak İlçesi Ağnam Başmemuru, Çatak Kaymakam Vekili, Van Nüfus Müdürü, Hakkâri Mutasarrıf Vekilliği ve Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı görevlerinde bulunmuştur. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla, Birinci Dönem Van Mebusu olarak görev yapmıştır. Evli ve iki çocuk sahibi olan Tefik Bey, 1930 yılında vefat etmiştir.⁶⁴

1.3. 1923 Seçimleri ve Van Milletvekilleri

23 Nisan 1920'de açılan TBMM; Kurtuluş Savaşı'nı vermiş, Saltanatı kaldırmış ve Lozan görüşmelerine temsilci göndermiştir. Mecliste muhalefetin artması ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının tehlikeye gireceği endişesi gibi nedenlerden dolayı seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır.⁶⁵ Buna karşılık, Cemil Koçak, Birinci Meclis'in görevini tamamladığı yönündeki ifadelerin gerçeği yansıtmadığını, bu meclisin Meclis-i Mebusan'ın devamı olmadığını ve doğal olarak da 4 yılını henüz doldurmadığı itirazında bulunmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre, seçim yapılması halinde uygun tarihin 1923 yılı ocak ayı olduğu belirtilmektedir.⁶⁶ Falih Rıfkı Atay da mecliste bulunan milletvekillerinin meclisin devamından yana olduklarını ve mecliste “sülsan-ı ekseriyet” (üçte ikisi)

⁶⁰ Ahmet İlyas, *Ağa, Aşiret Siyaset*, Kadim Yayınları, Ankara, 2016, s. 288-289.

⁶¹ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 62.

⁶² Kayaçelebi, a.g.e., s. 46-47.

⁶³ *Devletimizi Kuranlar: Birinci TBMM 65. Yıl*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, (y.y, y.t.y), s. 113.

⁶⁴ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 62.

⁶⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetiminin kurulması*, s. 42-49.

⁶⁶ Cemil Koçak, *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 17-19.

sağlanmaması halinde dağılamayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine, Mustafa Kemal, “*Vakıa bu endişelerde bulunanlar vardır. Üç yüz küsur kişiyi bir araya toplayarak sülsan-ı ekseriyetle karar almak müşküldür! Fakat meclis gayesine vasil olduktan sonra, vazifesini ikmal etmiştir ve yeni intihabata karar vermeğe ve dağılmaya mecburdur. Şu veya bu bahane ile idame-i hayata çalışması istibdada başlaması demektir. Bunun için de çare bulunur. Hariçtekileri bir defa davet ederiz, gelmezler ve binaenaleyh davete icabet etmeyenleri mebusluktan müstaifi olduğuna dair bir karar alırsız mes’ele hallolunur.*” açıklamasında bulunmuştur.⁶⁷ Mustafa Kemal’in titizlikle belirlediği adaylarla seçime girilmiş ve beklendiği gibi muhalefet dışarda bırakılmıştır.

1.3.1. Hakkı Bey

Mahmut ve Habibe çiftinin çocuğu olarak 1880 yılında Van’da doğmuştur. Van İdadisinden mezun olan Hakkı Bey; Mülki İdare Amiri, Van PTT Merkezi Geçici Memuru, Van Başkâtibi ve Müdür Vekili, Başkale Merkez Müdürü, Van Tahrirat Kalemi Kâtibi, İl Özel Saymanlık ve Mektupçuluk Kalemleri Kâtibi, Bitlis İl Evrak Kalemi Müdürü, Mektupçu Vekili, Bitlis Vali Vekili ve Osmanlı Meclis-i Meb’ûsân IV. Dönem Van Mebusu olarak görev yapmıştır. Birinci Meclis’e de seçilen Hakkı Bey, yapılan 1923 seçimlerinde de yeniden seçilerek meclise girmiştir. İkinci Meclis’te de Divan-ı Riyaset Kâtibi olarak görev yapmıştır. Evli ve 6 çocuk sahibi olan Hakkı Bey, 1943’te vefat etmiştir.⁶⁸

1.3.2. İbrahim Bey (Arvas)

İbrahim Bey, köklü bir aile⁶⁹ olan Abdülhamit ve Hatun çiftinin oğlu olarak 1884 tarihinde Hakkâri’de doğmuştur. İstanbul Sultanisini bitiren İbrahim Bey; Fransızca, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Mülki İdare Amirliği, Hakkâri Livası Nüfus Katipliği, Musul Ranya ve Dohuk Nüfus Memurluğu, Van, Tımar ve Edremit Bucak Müdürlüğü, Gevaş Kaymakam Vekilliği, Şemdinan Kaymakamlığı gibi görevlerde bulunmuştur. Birinci Dönemde de vekil seçilmesine rağmen TBMM’ye gelmeden

⁶⁷ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 83-84.

⁶⁸ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 121.

⁶⁹ *Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas’ın Hatıratı)*, Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1964, s. 3-4.

istifa etmiştir. İkinci Dönem Van Milletvekili olarak meclise giren İbrahim Arvas Bey, 1965'te vefat etmiştir.⁷⁰

İbrahim Arvas, 7.2.1935'te Parti Genel Kurul Başkanlığı'na yazdığı dilekçede milletvekilliğinden başka bir işle meşgul olmadığını, meclisin tatil olmasından dolayı diğer ortak verselerle birlikte Keskin kazasındaki köyünde ziraatle iştigal etmekte olduğunu da 7.2.1937'de CHP Genel Sekreterliği'ne bildirmiştir.⁷¹

15 Şubat 1949'da CHP Meclis grubunda inkılaba aykırı sorular karşısında sert tartışmaların yaşandığı ve İbrahim Arvas'ın Ahmet Remzi Yüreğir'e: "Müslümanlara sövüp duruyorsun" diye bağırduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık, Ahmet Remzi Yüreğir de mecliste ezan okuyanların ilk önce Kalaba Camisinde Arvas ile görüşüklerini ve Arvas'ın ezanın Arapça okunmasını istediğini öne sürmüştür. Yüreğir'e, bunları kimin işittiğini veya kimin gördüğünü soran İbrahim Arvas, cevaben şu izahatta bulunmuştur: *"Ben yokken bu lakırdılar, bir gazetede çıkmış; ezan okuyan hergeleler, Pilavoğlunun müritleridir. Ben bu hergelelerin ne yüzlerini gördüm; ne de onlar beni tanır. Yalnız mecliste tutulduktan sonra kendilerini gördüm. "Ulan, dedim, sen Hacı Bayramı camiinin minarelerini görmedin mi? Hergele, meclis ezan yeri midir? Sonradan gitmişler, bu lafı söyleyerek fıski atmışlar. Yüreğir, 50 defa bu konuda sual sordun. Bıktık, usandık. Bir müslüman, bir mecmua çıkarmışsa ne olmuş? 20 senedir çocuklarımıza dini, diyaneti öğretemedik. Sen sual sormak istiyorsan Bolşeviklere sor. Bu memleketi batıran Bolşevik'tir; Müslüman değildir."*⁷²

İbrahim Arvas'ın, 1950'de meclisteki konuşması sırasında Van'da bir lisenin açılmasını talep etmesi, tepkiyle karşılanmıştır. Van Sesi Gazetesi, bu çağrıya karşılık olarak, Van Milletvekilinin iki yıldan beridir Van'a uğramadığını ve Van'dan bihaber olduğunu söyleyerek, ciddi bir eleştiride bulunmuştur.⁷³ 1950'de Van'dan yeniden milletvekili seçilmesini engellemek amacıyla CHP Van İl İdare Kurulu ve Parti Bölge Eski Müfettişi İhsan Olgun'un olumsuz tutumlarına değinmiştir. Bu yaklaşımla, partinin sıkıntıya sokulduğunu dile getirerek kendi öz geçmişi ile ilgili aşağıdaki bilgilere yer vermiştir. Böylelikle, kendisinin aslında koyu bir halk partili olduğunu ispatlamaya çalışmıştır: *"... Merhum ağabeyim Abdullah*

⁷⁰TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 121.

⁷¹BCA, 490-1-0-0/235-933-2.

⁷²Cumhuriyet, 16 Şubat 1949.

⁷³Van Sesi, Yıl 2, Sayı 508, 28 Şubat 1950.

beyle beraber Van'da Vali Haydar Bey zamanında ilk müdafaayı hukuk cemiyetini kurmuş ve Vahdettin'e protesto telgrafları yağdırarak son damlasını akıtarak memleketimizi müdafaa edeceğimizi ve bu muahedeyi nefretle ret etmiştik. O günden beri bu uğurda kelleyi koltuğa almışumdur. İlk müdafaayı hukuku kuran muhterem zevatın içinde 31 yıl evvel İbrahim Arvas arkadaşınız ikinci B.M.M'de Cumhuriyet banilerinin arasında yer havaleye verihar etmektedir. O günden beri de mecliste ve partide tevazu ile çalışmakta ve hiçbir menfi telkinatta kapılmamakla beraber kanaatlerimi serbestçe izah etmektedir. Van için %30 adaylığına başkalarına tercihen intihabım için bu telgrafımı divanda okutulmasına delaletinizi istirham eder derin hürmetlerimi sunarım. İbrahim Arvas.”⁷⁴ 1950 tarihinde ise Halk Partisi tüzüğüne mugayir davrandığından Halk Partisinden çıkarılmıştır.⁷⁵

1.3.3. Münip Bey (Boya)

Münip Bey, Mustafa ve Gülnaz çiftinin oğlu olarak 1872 tarihinde Van'da doğmuştur. Rüştîye Hususi'ni bitiren Münip Bey; Arapça, Farsça ve Ermenice öğrenmiştir. Van Vilayeti Yazı İşleri Müsevvidi ve Mümeyyizi, Van Vilayeti Mektupçu Vekâleti, Basra Vilayeti İdare Meclisi Başkâtibi, Şirvan İlçesi Kaymakam Vekili, Basra İli Tahrirat Mümeyyizi ve Mektupçusu, Van İli Genel Meclis Üyesi, İl Encümeni Üyesi ve Başkanvekili görevlerinde bulunmuştur. Osmanlı Mebusan'da Üçüncü Dönem Hakkâri ve Dördüncü Dönem Van Mebusu olarak görev yapmıştır. Ayrıca, İstanbul İaşe Umum Müdürlüğü Nakliyat Müdürü, Van Mektupçusu, Siirt ve Hakkâri Mutasarrıflığı görevlerini de yapan Münip Bey, İkinci Dönem Van Milletvekili olarak meclise girmiştir. Evli ve 4 çocuk sahibi olan Münip Bey, 1953'te vefat etmiştir.⁷⁶

Boya, CHP Genel Sekreterliği'ne 1.11.1935 tarihinde yazdığı dilekçede, mebusluk haricinde paralı ve parasız hiçbir işle uğraşmadığını ifade etmiştir.⁷⁷

1.4. 1927 Seçimleri ve Van Milletvekilleri

İkinci Meclis, ilk toplantısını 11 Ağustos 1923 tarihinde gerçekleştirmiştir. Görev süresi dolmadan, 26 Haziran 1927'de seçim kararı almıştır. Seçime gitmeden

⁷⁴ BCA, 490-1-0-0/325-1344-1.

⁷⁵ Van Sesi, Yıl 2, Sayı 554, 22 Nisan 1950.

⁷⁶ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 122.

⁷⁷ BCA, 490-1-0-0/235-933-2.

evvel, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Grubu, parti tüzüğünde önemli bir değişikliğe giderek milletvekili adaylarını belirleme yetkisini Fırka Divanı'ndan alarak doğrudan Mustafa Kemal'e vermiştir. Mustafa Kemal'in belirlediği milletvekili adayları ve iki dereceli seçimde CHF adayları ittifakla seçimi kazanmış, bağımsız adaylar ise hiçbir varlık gösterememiştir.⁷⁸ Birinci Dönemden beri aday gösterilen Hakkı Bey, bu dönemde de yeniden seçilmiştir. İkinci Dönem aday gösterilen ve seçilen Münip Bey de bu dönemde yeniden aday gösterilmiş ve seçilmiştir.

1.4.1 Hakkı Bey

Osmanlı Devleti zamanında Meclis-i Mebusan'da Dördüncü Dönem Mebusu olan Hakkı Bey (Ungan), 1880'de Mahmut ve Habibe çiftinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Van İdadisi'ni bitiren Hakkı Bey, Van Başkâtibi ve Müdür Vekilliği, Özel Saymanlık ve Mektupçuluk Kalemleri Kâtibi, Bitlis İl Evrak Kalem Müdürü, Mektupçu Vekili ve Bitlis Vali Vekili gibi görevlerde bulunmuştur. 1927'de yapılan Üçüncü Dönem seçimlerinde de aday gösterilerek milletvekili seçilmesi sağlanmıştır. Üçüncü Dönemde, Meclis Hesaplarını İnceleme Encümeni Başkanı olarak görev yapmıştır. Evli ve 6 çocuk babası olan Hakkı Bey 1943'te vefat etmiştir.⁷⁹

Hakkı Bey, 1935'te milletvekilliğinden başka hiçbir işle iştigal olmadığını belirtirken, 1938'de Türk Hava ve Çocuk Esirgeme kurumlarında merkez idare heyetleri üyeliklerinde bulunduğunu Genel Sekreterliğe bildirmiştir.⁸⁰ 1925-1926 yılında yayınlanan Büyük Salname'de Van mebusu Hakkı Bey'in kendilerine hediye edilen resmine yer vermiştir.⁸¹

1.4.2. Münip Bey

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Üçüncü Dönem Hakkâri ve Dördüncü Dönem Van Mebusu olan Münip Bey (Boya), Mustafa Bey ve Gülnaz Hanımın çocuğu olarak 1872'de Van'da doğmuştur. Rüştîye Hususisi'nden mezun olan Münip Bey; Arapça, Farsça ve Ermenice öğrenmiştir. Van Vilayeti Yazı İşleri Müsevvidi, Mümeyyizi ve Mektupçusu, Siirt ve Hakkâri Sancağı Mutasarrıfı, Van İli Genel

⁷⁸ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, s. 99-100.

⁷⁹ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 173.

⁸⁰ BCA, 490-1-0-0/235-933-2.

⁸¹ Büyük Salnâme = Grand Annuaire Illustré .-- İstanbul : Mahmud (Tabi ve Naşir-i Mesûlü) , 1341-1342/1925-1926 - 1341-1342/1925-1926

Meclis Üyesi, İl Encümeni Üyesi ve Başkanvekili gibi görevlerde bulunmuştur. 1927’de seçimlerinde yeniden aday gösterilmesi sonucunda Üçüncü Dönem Van Milletvekili olarak yeniden meclise girmiştir. Evli ve 4 çocuk babası olan Münip Bey 1953’te vefat etmiştir.⁸²

1.5. 1931 Seçimleri ve Van Milletvekilleri

TBMM, seçimlerin süresinin dolmasını beklemeden 1931 yılında seçim kararı almıştır. Özellikle, Serbest Cumhuriyet Fırkası’na duyulan rahatsızlıklardan dolayı Fırka’nın kendini feshetmesiyle açıkça tek parti yönetimi oluşturulmuştur.⁸³ Serbest Fırka deneyiminden sonra ilk defa bu seçimde (1931) ortalama 20 milletvekillik bir kontenjan için parti aday göstermemiş ve bunların bağımsızlardan seçilmesi hedeflenmiştir. Amaç, mecliste bir denetim mekanizması oluşturmaktır.⁸⁴ Ahmet Ağaoğlu, 1939’da “Müstakil Mebusluk” başlığı altında yazdığı makalede, seçilen milletvekillerinin Cumhuriyet Halk Fırkası aleyhine hiçbir harekette bulunmadıklarını, hilafına rey vermediklerini ifade ederek şunları söylemiştir: *“Büyük milleti temsil eden Büyük Mecliste her şey mütenasip olmalıdır. Nasıl ki ciddiyet ve vakarı bozan bir harekete orada yer verilmez ise öyle de compromises gibi hafif gözükebilecek vaziyetler behemehal bertaraf edilmelidir.”*⁸⁵ Ağaoğlu, başka yerlerde de müstakil mebuslukların bulunduğunu, ancak bizdeki durumun çok farklı olduğunu ve aslında müstakil diye bir şeyin olmadığını, memlekette tek bir fırkanın bulunduğunu, bu fırkanın her tarafa dal budak saldıgını, teşekküller kurduğunu ve intihap dairelerini kurduğunu, onun haricinde hiçbir fırkanın olmadığını ve nerede intihap olursa Halk Fırkası’nın derhal harekete geçtiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla, müstakil intihapçılardan bahsetmenin abes olduğunu belirtmiştir. Ağaoğlu, müstakil grup hakkında özet olarak şu ifadelerle yer vermiştir: *“... Hülasa o hem firkadandır hem değildir hem müstakildir hem değildir, bir mebus için çok ta parlak olmayan bir vaziyet.”*⁸⁶ Bu dönemde yapılan seçimde, Van’ın erkek nüfusu 36360 olarak kayıtlara yansımıştır. Böylelikle, daha önceki seçimlerde olduğu Van’ın iki milletvekili

⁸² TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 173.

⁸³ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, s. 166.

⁸⁴ Murat Yılmaz, *Tek parti Dönemi’nde Müstakil Mebuslar ve CHP Müstakil Grubu (1931-1946)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, s. 59-63.

⁸⁵ Ahmet Ağaoğlu, “Müstakil Mebusluk”, *İkdam*, 14 İkincikanun 1939.

⁸⁶ Ahmet Ağaoğlu, “Müstakil Mebusluklar”, *İkdam*, 12 Şubat 1939.

çıkarma hakkı olmuştur.⁸⁷ Daha önce mecliste temsil edilen Hakkı Bey (Ungan) ve Münip Bey (Boya) bu dönemde de aday gösterilerek seçilmişlerdir.⁸⁸ Daha önce bu milletvekilleri hakkında bilgi verildiği için yeniden verilmeyecektir.

1.6. 1935 Seçimleri ve Van Milletvekilleri

Dördüncü Dönem TBMM çalışmaları, 23 Aralık 1934'te sona ermiş ve seçim sürecine girmiştir. İlk defa 1931'de görülen CHP'nin bazı yerlerde aday göstermemesi uygulaması, bu seçimde de uygulanmıştır. Bu seçimde uygulanan en önemli mevzuat değişikliği ise 1934 Anayasa'nın 10. ve 11. maddelerine konulan *"22 yaşını bitiren kadın erkek her Türk mebus seçme ve 30 yaşını bitiren kadın erkek her Türk mebus seçilme hakkına sahiptir"*⁸⁹ hükmü ile kadınlara da milletvekili olma yolunun açılmış olmasıdır. Bu seçim de Van eski Milletvekili Hakkı Bey, Van eski Milletvekili Münip Bey ve Hakkâri eski Milletvekili İbrahim Bey, Beşinci Dönem Van milletvekilleri adayları olarak gösterilip seçilmişlerdir.⁹⁰ İbrahim Bey, Üçüncü ve Dördüncü Dönemlerde Hakkâri'den aday gösterilmesi ve oradan seçilmesinden sonra Beşinci Dönemde de bu defa Van'dan aday gösterilerek seçilmiştir. Seçilen milletvekilleri daha önceki dönemlerde de seçildiğinden ve bilgi verildiğinden dolayı yeniden bilgi verilmeyecektir.

1.7. 1939 Seçimleri ve Van Milletvekilleri

Mustafa Kemal'in vefatından sonra yapılan ilk seçim olması nedeniyle önemlidir. Aynı zamanda, İsmet İnönü ağırlığının, nüfuzunun ve etkisinin kendini göstermeye başladığı bir zaman dilimidir. 27 Ocak 1939'da son toplantısını yapan TBMM, seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. 1931'den beri uygulanan bağımsız adaylar için boş yer bırakma yöntemi bu seçimde de uygulanmıştır. İki Dereceli Seçim Sistemi'nin devam ettiği bu seçimde, seçilen ikinci seçmenlerle ön görüşme yapılarak bir ilk uygulanmıştır. CHP Genel Başkanı, Başkan Vekili ve Genel Sekreterin yaptığı toplantıdan sonra kesinleşen milletvekilli adaylarıyla seçime

⁸⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Nisan 1931.

⁸⁸ *Milliyet*, 21 Nisan 1931.

⁸⁹ Şirin Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde Seçimler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1803.

⁹⁰ *Milliyet*, 5 Şubat 1935.

girilmiştir. Seçim sonucunda partinin aday gösterdiği 420 kişi ile kendileri için boş bırakılan 4 bağımsız kişi de ittifakla milletvekili seçilmişlerdir. Seçilen 4 bağımsız milletvekili (Berç Türker, Dr. Nikola Taptas, İstamat Özdamar ve Dr. Abravaya Marmaralı) de gayrimüslimdi. İsmet İnönü'nün kendi kadrolarını kurmak istemesi, bu seçimde mecliste yeni bir tablonun oluşmasına neden olmuş, özellikle Mustafa Kemal'e yakın ve İnönü'ye karşıtlığıyla bilinen Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak, Recep Zühtü Soyak, Tevfik Rüştü Aras, Cevat Abbas Gürer, Tahsin Uzer gibi kişilerin meclis dışında kalması sağlanmıştır.⁹¹ 1939 seçimlerinde aday değişikliğine gidilmemiştir. İbrahim Arvas, Münip Boya ve Hakkı Urgan yeniden seçilerek Altıncı Dönem meclisteki yerlerini almışlar.⁹² Seçilen bu milletvekilleri ile ilgili daha önce bilgi verildiğinden dolayı yeniden değinilmeyecektir.

1.8. 1943 Seçimleri ve Van Milletvekilleri

14 Ocak 1943 tarihinde son toplantısını yapan TBMM, seçim kararı olarak dağılmıştır. İki Dereceli Seçim Sistemi, son kez bu seçimde uygulanmıştır. Bu seçimin diğer bir özelliği de ilk defa seçilecek milletvekili sayısından daha fazla kişinin aday gösterilmiş olmasıdır. Bu durum, adayların daha çok çalışarak ikinci seçmenlerin oylarına talip olmalarına sebep olmuştur. 28 Şubat'ta ikinci seçmenlerin oy kullanmasıyla Yedinci Dönem milletvekilleri belirlenmiştir.⁹³ Van'dan milletvekili seçilebilmek için adaylar CHP'ye başvurularını geniş bir açıklama ile vermişler.⁹⁴ Bunlardan Arif Hikmet adındaki aday, Van'da görev yaptığını belirterek; siyasi, sosyal, ekonomik, askeri vb. alanlara dair detaylı bir değerlendirmede bulunarak kendisinin aday gösterilmesini istemiştir. Buna karşılık, Van'dan İbrahim Arvas, Hakkı Urgan ve Münip Boya aday gösterilmiş ve seçilmişlerdir. Ancak, Hakkı Urgan'ın 3.4.1943 tarihinde Ankara'da vefat etmesi üzerine yerine aday gösterilen Nihat Berker, Van'dan milletvekili seçilerek meclise girmiştir.⁹⁵ İbrahim Arvas, Hakkı Urgan ve Münip Boya hakkında daha önce bilgi verildiğinden sadece yeni seçilen ve Van Milletvekili olarak mecliste yer alan Yusuf Nihat Berker hakkında bilgi verilecektir.

⁹¹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, s. 326-327.

⁹² *Yenisabah*, 25 Mart 1939.

⁹³ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 41-42.

⁹⁴ BCA, 490-1-0-0/325-1343-1.

⁹⁵ BCA, 30-10-0-0/76-504-19.

1.8.1. Nihat Berker (Yusuf Nihat Berker)

Hüseyin Hüsnü Bey ve Emetullah Hanımın çocuğu olarak 1876 tarihinde Mora/Yenişehir’de dünyaya gelmiştir. Hukuk Mektebi mezunu olan Yusuf Nihat Berker, Lazistan ve Çatalca Müdde-i Umumi Muavinliği, Kütahya Bidayet Mahkemesi Başkanlığı, Konya Merkez Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumi Muavinliği, İzmir Bidayet Mahkemesi Ceza Başkanlığı, İzmir İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumiliği, Beyoğlu Müstantik Azası (Sorgu Hâkimi), İstanbul Bidayet Mahkemesi Müdde-i Umumisi ve Temyiz Mahkemesi Başmüdde-i Umumi Muavini, Divan-ı Ali Müdde-i Umumiliği gibi görevlerde bulunmuştur.⁹⁶ Hakkı Ungan’ın 1943’te vefat etmesi üzerine, 1943’te Van’dan aday gösterilerek Yedinci Dönem Van Milletvekili seçilmiştir.⁹⁷ Evli ve iki çocuk sahibi olan Yusuf Nihat Berker, 1950’de vefat etmiştir.⁹⁸

1.9. 1946 Seçimleri Van Milletvekilleri

Tek Parti Dönemi seçimleri, 1946’ya kadar düzenli olarak dört yılda bir yapılırken, özellikle 1946 tarihinde Demokrat Parti’nin kurulmasıyla birlikte, bu kural Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bozulmuştur. Normal şartlarda 1947’de yapılması gereken seçim, 1945-46 yıllarında dünyada ve Türkiye’de yaşanan değişim ve Türkiye’de muhalefet partilerinin kurulmasına imkân tanınması, seçimlerin öne alınması için CHP’nin harekete geçmesine sebep olmuştur. Tek Parti Dönemi boyunca seçimlerin iki dereceli yapılması sistemi, 5 Haziran’da mecliste yapılan değişiklikle tek dereceli olmuştur. Ancak, seçim sistemindeki açık oy ve gizli tasnifin devam etmesi, Demokrat Parti’nin tam olarak örgütlenememesi ve adli denetimin olmaması gibi nedenlerden dolayı Cumhuriyet Halk Partisi büyük bir zaferle seçimi kazanmıştır. Bu seçim, “Türkiye’nin siyasal tarihindeki en şaibeli seçim” olarak anılmıştır.⁹⁹ Cumhuriyet Halk Partisi 1946 seçimlerinde Van’dan İbrahim Arvas, Muzaffer Koçak (CHP İl İdare Kurulu Başkanı) ve Rüştü Oktan’ı (Ankara Merkez Komutanı Emekli Albay) aday olarak göstermiştir.¹⁰⁰ İkinci, Dördüncü, Beşinci ve Yedinci Dönemlerde milletvekilliği yapmış İbrahim Arvas, 1946 seçimlerinde de

⁹⁶ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 431.

⁹⁷ BCA, 30-10-0-0/76-504-19.

⁹⁸ TBMM albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 431.

⁹⁹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt 2, s. 96-97.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, Sayı 7875, 19 Temmuz 1946.

Van Milletvekili olarak yeniden CHP'nin bağımsız kadrosundan meclise girmiştir. Daha önceki dönemlerde seçildiğinden ve hakkında bilgi verildiğinden dolayı burada yeniden değinilmeyecektir. Muzaffer Koçak ve Rüştü Oktar (Rüştü Çamuşcu Oktar) ilk defa CHP adayları olarak milletvekili seçilmişlerdir. Demokrat Parti ise Van'dan milletvekili çıkaramamıştır.¹⁰¹

1.9.1. Muzaffer Koçak

Muzaffer Koçak, aslen Siirtlidir.¹⁰² Mustafa Bey ve Feride Hanımın oğlu olarak, 1891 tarihinde Erciş'te dünyaya gelmiştir. İdadi mezunu Muzaffer Bey, idarecilik ve ticaret yapmıştır. Van İl Daimî Komisyon Üyeliği ve Sekizinci Dönem Van Milletvekilliği görevlerinde bulunmuştur. Evli ve 6 çocuk sahibi olan Muzaffer Koçak, 1981'de vefat etmiştir.¹⁰³

Koçak, 1950 seçimlerinde yeniden milletvekili seçilebilmek için yaptığı müracaatta öz geçmişi ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: “P.T.T. memur ve müdürlüğü, umumi meclis ve daimî komisyon üyeliği, Türk Ocağı, Kızılay, Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurul üye ve başkanlıkları, CHP İl idare kurulu üye ve başkanlığı, Birinci kurultay delegeliği, Halkevi Başkanlığı.”¹⁰⁴

Van vilayeti milletvekillerinin mecliste konuşmadıkları belirtilerek mecliste söz alan Muzaffer Koçak, nakliye işlerine ve huduttaki çapulculuk hadiselerine değinerek bundan böyle milletvekillerimizin kürsüye, kürsünün de milletvekillerimize alışacağını ifade etmiştir.¹⁰⁵

1.9.2. Rüştü Oktar (Rüştü Çamuşcu Oktar)

1887 tarihinde, Mustafa Bey ve Sultan Hanımın oğlu olarak Van'da doğmuştur. Harp Okulu'nu bitirmiştir. Az düzeyde Fransızca bilen Rüştü Oktar, 9'uncu Ordu Subayı, Tokat İhtiyat Küçük Zabit Okulu Bölük Komutanı, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Üyesi, Tokat ve Havalisi Asayiş Bölük Komutanı, 6'ncı Bölük Komutanı, 5'nci Alay 2'nci Tabur Komutan Muavini, 1'inci Tümen 1'inci Şube Müdürü, 4'üncü Alay 1'inci ve 3'üncü Tabur Komutanı, Tümen 2'inci Şube

¹⁰¹ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 506-507.

¹⁰² BCA, 490-1-0-0/193-766-1.

¹⁰³ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 507.

¹⁰⁴ BCA, 490-1-0-0/325-1344-1.

¹⁰⁵ Van Sesi, Yıl 2, Sayı 448, 20 Aralık 1949.

Müdürü, 35`inci Alay Komutan Muavini, Sivas Askerlik Şubesi Başkanı, Bafra Şube Başkanı, 26`ncı Alay Komutanı, 28`inci Tugay Komutanı, Ankara Askerlik Dairesi Başkanı, Ankara Merkez Komutanı gibi görevlerde bulunmuştur. İstiklal Madalyası sahibi olan Rüştü Oktar, Sekizinci Dönem CHP Van Milletvekili olarak meclise girmiştir. Evli ve 5 çocuk sahibi olan Oktar, 1957`de vefat etmiştir.¹⁰⁶

Rüştü Oktar, seçim bölgesinde yapmış olduğu çalışmaları, karşılaşmış olduğu problemleri ve çözüm önerilerini ayrıntılı bir şekilde Genel Merkeze aktarmıştır.¹⁰⁷

Rüştü Oktar, 1950 Seçimlerinde CHP milletvekili seçilmek için yaptığı müracaatta öz geçmişi ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: “28`inci Tugay Komutanlığında ve tümen komutan vekâletinde, Ankara merkez komutanlığında bulundum. Yaş haddine uğrayarak askerlikten ayrıldım. 1920`den itibaren Tokat ve havalisinde çete teşkili ile halife ordusu ve asilerle mücadele ettim. Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal savaşlarına katılarak iki istiklal madalyası ile taltif edildim. 1946 seçimlerinde Van milletvekilliğine ve aynı sene Van ve Hakkâri Parti kongrelerine Genel Sekreterlikçe memur edildim. 1948 kurultayında divan üyeliğine seçildim.”¹⁰⁸

1.10. Van`da Siyasal Partilerin Kurulması

1.10.1. Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatının Kurulması

Türk siyasi tarihinde neredeyse aralıksız bulunan ve günümüzde de siyasal hareketlerini devam ettiren CHP`nin varlığı, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar gitmektedir. Mustafa Kemal tarafından Sivas Kongresi`nde “*Osmanlı vatanının bütünlüğünü ve yüce Halifelik ve Saltanat makamıyla milli bağımsızlığın dokunulmazlığını sağlamak için milli kuvvetleri etkin ve milli iradeyi egemen kılmak*” amacıyla ve “*her türlü parti akımlarından arınmış*” olarak kurulmuştur. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC), Türkiye Büyük Millet Meclisi`nin (TBMM) açılmasıyla Birinci Meclis`te bir grup oluşturmuş ve bu topluluk, milletvekillerinin çoğunluğu tarafından Halk Fırkası`na dönüştürülmüştür.¹⁰⁹

Mustafa Kemal, Halk Fırkası`nın kuruluşuna ilişkin olarak: “*Münferid delaletlerin muhassalası kâfi değildir! Bütün bu delaletleri bir teşekkül dahilinde*

¹⁰⁶ TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, s. 507.

¹⁰⁷ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

¹⁰⁸ BCA, 490-1-0-0/325-1344-1.

¹⁰⁹ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2019.

yapmalıdır. Bunun için de benim düşündüğüm bade's – sulh siyasi bir fırka yapmak ve ismine de Halk Fırkası demek. Siyasi fırka ale'l-ıtlak bir mücadele fikri tazammun eder. Benim tasavvurumda milletin şu veya bu sınıfını menafi'ni te'min değildir.”¹¹⁰ ifadelerini kullanmıştır.

Avni Doğan, Türkiye Devleti'nin bir parti devleti olduğunu ifade ederek memleket ve millet işlerinin sevk ve idaresinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin rehberlik görevini yerine getirdiğini belirtmiştir. Doğan, bu bağlamda şöyle demektedir: “... Demokrasi de değişmez bir nas değildir. Tatbik edildiği memleketlerin özelliklerine uyması lazımdır. Milli Türk devletinin demokratik düzeni “Kuvvetler birliğine ve meclisin mutlak üstünlüğü” prensibine dayanır.”¹¹¹

Van'a seyahat gerçekleştiren Halk Fırkası Müfettişi ve Ankara Milletvekili Sami Bey, Halk Fırkası'nın Doğudaki teşkilatlanması hakkında şu ifadelerle yer vermiştir: “Garb vilayetlerinde olduğu gibi, şark vilayetlerimizde de Halk Fırkası teşkilatı aynı esasta ve aynı nizamata tabidir. Arada hiçbir fark yoktur, elimizdeki nizamname mucibince teşkilat günden güne taazzu etmekte ve kuvvetlenmektedir.”¹¹²

Halk Fırkası'nın programı ile ilgili olarak da şu ifadelerde bulunmuştur: “Mes'ele Programdadır. Ve isim tebdili ile kimseyi aldatamayız. Ortaya koyacağımız millet programı olacak. Memleketin heyet-i umumiyesinin menfaatine ait ve hadim bir program yapılmalıdır. Efendiler yalnız şahsımı düşünseydim sulh olur olmaz “Ben vazife-i tarihiye ve milliyemi ifa ettim” der ve gider hoşuma giden bir yerde otururdum... Bu sebeple milletin ve memleketin menfaatini te'min olacağını edeceğine zannettiğimiz programla ortaya atılmak ve benimle kim çalışacak ise onlara buyurun demek lazımdır.”¹¹³ Halk Fırkası, 10 Kasım 1924 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası; Mayıs 1935'te de Dördüncü Büyük Kurultay kararıyla Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adını almıştır.¹¹⁴

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Doğu ve Güneydoğunun bazı vilayetlerinde parti örgütü kuramamış, özellikle Şeyh Sait Ayaklanmasından sonra bölgedeki mevcut parti örgütleri kapatılmıştır. 1923'ten sonra Halk Fırkası'nın kurulmasıyla, bölgedeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti örgütleri Halk Fırkası

¹¹⁰ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s. 36.

¹¹¹ Doğan, a.g.e., s. 196.

¹¹² T. Cahit, “Şark Memleketlerinde”, *Vakit*, 26 Teşrinisani 1929.

¹¹³ İnan, a.g.e., s. 81.

¹¹⁴ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, s. 2020.

teşkilatına dönüşmüştür. Buna rağmen, devlet bürokrasisinin güçlü olmadığı bölgede parti örgütü de zayıf kalmıştır. Bölgede Kürt nüfusunun yoğun olması, aşiret yapısının güçlü olması ve partinin dayanacağı güçlü bir devlet bürokrasisinin bulunmaması, CHP örgütlerinin bölgede kapatılmasında rol oynamıştır.¹¹⁵

CHP Genel Merkezi, parti teşkilatı bulunmayan yerlerdeki Halkevi ve Halkodalarının eskiden olduğu gibi Umumi Müfettişliklere bağlı olmalarının Genel Başkanlık kararı olduğunu; Doğu vilayetlerinden olan Ağrı, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van`da henüz parti teşkilatının oluşturulmadığını, yalnızca Bingöl`ün Kiğı ve Tunceli`nin Pülümür ilçelerinde parti teşkilatının mevcut olduğunu açıklamıştır.¹¹⁶

Şaban Baysan, ilk olarak 1926`da Parti`ye katıldığını, Parti`de İl İdare Kurulu Üyeliği, Van Belediye Başkanlığı ve Belediye Üyeliği görevlerinde bulunduğunu ifade etmiştir. Baysan`ın 1926`da Parti`ye girmesine, Van`da Cumhuriyet Halk Partisi`nin varlığının bir göstergesi olarak bakılabilir.¹¹⁷ Van`da dünyaya gelen Boysan, 1931, 1935 ve 1941 olmak üzere üç dönem Van belediye başkanlığı yapmıştır.<sup>118</sup> Tepebaşı Ocağına kayıtlı olan Kinyas Kartal, 1 Ekim 1944 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi`ne katılarak İl İdare Kurulu Üyeliği görevini üstlenmiştir. Tepebaşı Semt Ocağına kayıtlı olan Mesut Görentaş, 8.9.1945`te Parti`ye dahil olmuş ve 2 Mayıs 1948`den itibaren de İl İdare Kurulu Üyeliğine seçilmiştir. Orta Mahalle Semt Ocağına kayıtlı Siirt doğumlu Abdülaziz Soydan ise 1.9.1945`te Parti`ye katılmış ve 11 Mayıs 1948`de İl İdare Kurulu Üyesi olarak görev almıştır. Azim Oktar, Belediye Üyesi olarak 1945`te Parti`ye katılmıştır. 1946 yılında da İl İdare Kurulu Üyeliğine seçilmiştir. Bahri Çağlar, Bahçevan Semt Ocağına kayıtlıdır ve mesleği dava vekaletidir. 8.9.1945 tarihinde Parti`ye giren Çağlar, 1946`da Halkevi Başkanlığı ve 26.10.1946`da İl İdare Kurulu Başkanlığı yapmıştır. Ayrıca, 1926`dan 1931`e kadar Van Türk Ocağı Reisliği görevinde bulunmuştur. İhsan Akyol, 9.6.1945`te Bahçevan Semt Ocağına kayıtlı olarak Parti`ye katılmıştır. 1946`da merkez İlçe İdare Kurulu Muhasip Üyeliği ve 1948`de yapılan il kongresinde İl İdare Kurulu Üyesi olarak seçilmiştir. Şaban Boysan, Van

¹¹⁵ Hakkı Uyar, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi’nde CHP’nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçmenler Örneği(1935), Bilgi ve Bellek, Yıl 1, Sayı 2, Yaz 2004, s. 139.

¹¹⁶ BCA, 490-1-0-0/284-1139-3.

¹¹⁷ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹¹⁸ <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=2129905>. (15.06.2021)

Sultanisinin dokuzuncu sınıfından mezun olmuştur. Tepebaşı Semt Ocağına kayıtlı olan Boysan, 5.9.1947'de Parti'ye girmiştir. İnşaat Mütcahhide olan Boysan, İl İdare Kurulu Üyesi olarak görev üstlenmiştir. Bahçevan Ocağına kayıtlı olan İhsan Erez, 1940'ta İstanbul İktisat Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1944'te Parti'ye giren Erez, 1946'dan itibaren de İl İdare Kurulu Üyeliğı görevinde bulunmuştur.¹¹⁹

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kongresi, CHF vilayet reisi Mehmet Remzi'nin açılışında gerçekleştirilmiştir. Yapılan seçimlerde Kongre Riyasetine Mehmet Remzi, Reisi Saniliğı Erciş mümessili Kâmil ve İsmail beyler seçilmiştir. Kongrenin teveccühüne teşekkür ederek konuşmasına başlayan Mehmet Remzi, başta Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine, Baş Vekil İsmet, Kâtibi Umumi Recep ve Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'lere arz-ı tazimatlarını sunmuştur. Bir senelik faaliyet raporunun okunmasını müteakiben seçimlere gidilmiş ve Layiha Nizamname Encümenliğı'ne Ethem İskender ve İsmail Bey; Layiha Hesap Encümenliklerine de Altaylı Zade Mehmet Necmettin ve İbrahim Bey seçilmişlerdir. Kongrede halkın İran eşkıyalarından korunması ve idari işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi için belirli bölgelerde karakolların inşa edilmesi, ziraatın iptidai bir şekilde yapıldığı, ürünlerin farklı yerlere satılamamasının sıkıntıları daha da büyüttüğünü, Siirtli tüccarların halkın elindeki koyun sürülerini yok pahasına aldıkları bunun için de bankalardan uzun vadelerle kredi alınmak zorunda kalındığı hususlarında müzakerelerde bulunulmuştur. İdari ve zirai vaziyetinin görüşülmesinden sonra iktisadi ve mali vaziyet alanlarında Siirtlilerin piyasaya hakim oldukları, yerli halkın ise bu durumdan ciddi anlamda olumsuz etkilendiğı vurgulanmıştır. Bu durumun önüne geçilmesi için iktisat vekaletinin bu mntıkada esaslı bir çalışma yaparak yerli ve müteşebbis halka sebze, et, balık konserveçiliğı, gölde ihraç edilen balıklardan havyar istihsalinin temini ve çayırıldaki salepten istifade edilmesi hususlarının altı çizilmiştir. Eğitim faaliyetleri ile ilgili olarak da her kaza ve nahiye merkezine beş sınıflı birer ilk mektebin açılması, orta mektepten neşet eden zeki ve kabiliyetli çocukların liselere ve meslek liselerine meccanen yerleştirilmeleri istenmiştir. Adliye işleri ile ilgili olarak Başkale, Saray, Muradiye ve Çatak kazalarına birer sulh hakimliğinin, Gevaş ve Ahlat kazalarında da birer hâkimi münferit teşkilatının kurulması istenmiştir. Sıhhat işlerinde her kazada birer doktor ve merkezde çocuk uzmanının görevlendirilmesi talep edilmiştir. İskân ve tefviz konularında, İran ve

¹¹⁹ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

Kafkasya'dan gelen muhacirlere arazi dağıtılarak hükümete ısıdırılması dile getirilmiştir. Halkın tarihi şahidi olan Van Harabelerinin belediye bütçesinden imar edilmesi istenmiştir. CHP Vilayet heyeti idaresi, yedekleri ve büyük kongreye gideceklerin seçimi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹²⁰

Tablo 1: 1931 Yılı Van Vilayet Heyet İdaresi

Sıra No:	Adı – Soyadı	Aldığı Oy Sayısı	Görevi
1	Mehmet Remzi	19	Asil
2	Teyyazade Şükrü	19	Asil
3	Altaylızade Kadir	18	Asil
4	Çilingirzade Mehmet	14	Asil
5	Keremzade Ethem	13	Asil
6	Hacı Abdizade İsmail	-	Yedek
7	Veliefendizade Ali	-	Yedek
8	Hacı Abdizade İbrahim	-	Yedek
9	Nuhzade Nuh	-	Yedek
10	Altaylızade Mehmet	-	Yedek
11	Mehmet Remzi	Büyük Kongre	Asil
12	Hacı Abdizade İbrahim	Büyük Kongre	Asil
13	Keremzade Ethem	Büyük Kongre	Yedek
14	Veliefendizade Ali	Büyük Kongre	Yedek

Tek Parti Dönemi'nde iki dereceli uygulanan seçim sisteminde, ikinci seçmenler genellikle eşraf ve bürokratlardan seçilmiştir. Doğu ve Güneydoğuya bakıldığında ise aşiret sisteminin belirgin olmasından dolayı, ikinci seçmenler aşiret mensuplarından seçilmiştir. İkinci sırada ise devlet memurlarının ikinci seçmen olarak yer alması, memurların devletin en önemli dayanaklarından olmasından kaynaklanmıştır.¹²¹ Birinci ve İkinci Meclis'te seçilen milletvekilleri, genel itibariyle kendi memleketlerinden seçilmiştir. Özellikle, Şeyh Sait Ayaklanmasından sonra yapılan 1927 Seçimlerinden 1950'ye kadar, bölge halkı kendi milletvekillerini seçememiş, yerine CHP Genel Merkezi'nin aday göstererek seçilmesini sağladığı

¹²⁰ BCA, 490-1-0-0/202-801-5.

¹²¹ Uyar, a.g.m., s. 139.

temsilciler olarak İstanbul ve Balkan ülkeleri kökenli asker ve sivil bürokratlardan oluşmuştur.¹²²

CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal ile beraberindeki Parti İdare Heyeti Azalarından Kars Mebusu Cevat Dursunoğlu, Erzurum Bölge Parti Müfettişi ve Konya Mebusu Sedat Çumralı, Muş Bölgesi Parti Müfettişi ve Erzincan Mebusu Feyzi Halfagil ile Halkevleri Danışma Heyeti Azası ve Giresun Mebusu Necmi Osten çeşitli tetkiklerde bulunmak üzere Van'a gitmişlerdir.¹²³

Cumhuriyet Halk Partisi'ni Van'da yeniden teşkil etmek amacıyla CHP Muş Bölgesi Müfettişi Feyzi Kalfagil ile Birinci Umumi Müfettişlik Halkevleri Müfettişi Tahsin Cahit Çubukçu, Van'a gitmişlerdir. Bu amaçla, Van Halkevi'nde yapılan törenle CHP'nin Van'da yeniden kurulması sağlanmıştır.¹²⁴ CHP'nin yeniden Van'da kurulmasıyla İdare Heyeti Reisliğine Muzaffer Koçak, Halkevi Reisliğine de Ziya Altaylı seçilmişlerdir. Muvakkat İdare Heyeti'ne; Muzaffer Koçak, Ziya Altaylı, Mehmet Mısırlıoğlu, Celal Çilingiroğlu ve İsmail Güldal getirilmiştir. Yedek azalar listesi ise Derviş Müngen, Celal Kaplanoğlu, Süleyman Amikoğlu, Yusuf Çavuş ve Baki Okay olarak şekillenmiştir.¹²⁵

Türkiye'nin ilk siyasi partisi olan ve 1923-1946 yılları arasında tek başına ülkeyi yöneten CHP'nin kendine ait bir Arşivi'nin bulunmaması ve CHP Grubu toplantı tutanaklarının 12 Eylül 1980'de kaybolmuş olması, CHP'nin Doğu ve Güneydoğu teşkilatlanması ile bilgilerin az olmasına neden olmuştur.¹²⁶ Buna rağmen, Doğu ve Güneydoğudaki CHP teşkilatlanması erken dönemlerde başlamıştır.¹²⁷ Bu doğrultudaki ilk kayıtlara, Urfa'da "*Cumhuriyet Halk Fırkası Urfa Heyet-i İdaresi Mukarrerat Defteri*" (1924-1926) isimli kaynakta rastlanmıştır. Defter içeriğinde; İstiklal Madalyası almak için yapılan başvurulara, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na ilişkin çeşitli malumata ve ilgili şahsiyetlere ilişkin konulara değinilmiştir.¹²⁸ Bu bağlamdaki diğer kayıtlara, Malatya'da 24 Haziran 1925'te,¹²⁹ Bingöl'de ise oldukça geç bir dönem olan 1948'te rastlanmaktadır.¹³⁰

¹²² Bk. Ahmet Demirel, *Tek Partinin Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 197-232.

¹²³ *Yeni Yurd*, Yıl 8, Sayı 1289, 1 Eylül 1944.

¹²⁴ *Yeni Yurd*, Yıl 8, Sayı 1319, 18 B.Teşrin 1944.

¹²⁵ *Yeni Yurd*, Yıl 8, Sayı 1320, 19 B.Teşrin 1944.

¹²⁶ Çağlayan, a.g.e., s. 56.

¹²⁷ Bk. Murat Turan, *CHP'nin Doğu'da Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Yayınları, İstanbul, 2011.

¹²⁸ Bk. Müslüm Akalın (Yayına Hazırlayan), *Cumhuriyet Halk Fırkası Urfa Heyet-i İdaresi Mukarrerat Defteri (1924-1926)*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa, 1999.

Mustafa Akyol, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Doğu ve Güneydoğudaki teşkilatlanmasına ilişkin olarak: “*Tek Parti Dönemi'nde yapılan en büyük hatalardan biri de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki 13 ilde resmi devlet partisi olan CHP'nin örgüt kurmamış olmasıydı!*”¹³¹ eleştirisinde bulunmuştur. Parti'nin teşkilatlanmasında, Parti işlerinin Umumi Müfettişliklerce ve Halkevleri kanalıyla yürütüldüğü hususu ve diğer birtakım meseleler, Şükrü Kaya'nın başkanlığında yapılan toplantıda dile getirilmiştir.¹³²

Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Mustafa Kemal'in, 1933'te Haziran ayında İran Şahı Rıza Pehlevi ile gerçekleştireceği görüşmenin Van'da yapılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla yapımına yeni başlanmış olan büyük mektep binası görüşme için tahsis edilmiş ve vaktinde bitirilmesi için büyük çaba sarf edilmiştir.¹³³

Saray CHF İdare Heyeti, 7.2.1932'de Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliği'ne yazdığı dilekçede, Fırka'nın faaliyetlerini yürütebilmesi için herhangi bir binanın tahsis edilmediğini, çalışma ve işlerin geçici yerlerde yürütüldüğü vurgulanmıştır. Buna karşılık, partiye meccanen arsa alınması teklifinin mevzuata uygun olmadığına altını çizen CHF Kâtibi Umumisi, arsanın alınmasının ancak müzayede ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, bu yazışma içerisinde gerekli paranın olup olmadığı bilgisinin teyide muhtaç olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda, nakdi para temin edilmediği müddetçe bina inşa teşebbüsünde bulunulmaması istenmiştir. Diğer taraftan, Van şehir merkezinde yer alan ve Fırka'ya ait olan eski memleket hastanesi binasının kendileri tarafından kullanıldığından bahsedilmiş ve Fırka'nın bu hususta gerekli yardımda bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak, bina tamiratının sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi için mutlak surette yeni yardımlara ihtiyaçlarının bulunduğu vurgulanmış ve bu yöndeki talepler sıralanmıştır. CHF Van İdare Heyeti, daha önceleri Van'da askeri hastane olarak kullanılmış ve halihazırda Fırka'ya tahsis edilmiş binanın ihtiyaç duyulan tamirat detaylarını, 9.11.1932 tarihinde CHF Kâtibi Umumisi'ne bildirmiştir. Bunun

¹²⁹ Mehmet Serkan Şahin, *Erken Cumhuriyet Dönemi'nde CHP'nin Malatya Teşkilatı*, Libra Kitap, İstanbul, 2016, s. 55.

¹³⁰ Savaş Sertel, *Tek Parti Dönemi'nde Bingöl'de Kurulan CHP Teşkilatları, Halkevleri, Halkodaları*, Libra Kitap, İstanbul, 2016, s. 21.

¹³¹ Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek. Yanlış Giden Neydi? Bundan Sonra Nereye?*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 121.

¹³² *Akşam*, Sayı 6561, 22 Kanunusani 1937.

¹³³ *Milliyet*, 15 Şubat 1933.

üzerine, Umumilik de parti binası tamiratının mümkün olan en kısa süre içerisinde tamamlanması için gerekli çalışmaların ivedilikle yapılmasını buyurmuştur. Parti işleri, Birinci Umumi Müfettişlik tarafından da yürütülmüştür. Birinci Umumi Müfettişlik, 2.3.1936'da CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda, Gevaş İlçesinde partiye ait olan binanın posta idaresine devredildiğini ve buranın tamiri için gerekli 33 liranın sarf edilmesine onay verildiğini bildirmiştir. Birinci Umumi Müfettişi yerine F. Baturay ilgili bildirimi imzalamıştır.¹³⁴

Necmeddin Sahir Silan tarafından bu doğrultuda hazırlanmış bir başka raporda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Doğu Anadolu'da teşkilatlanmasının oldukça zayıf ve verimsiz olduğunu belirterek, mevcut durumu ve yapılması gerekenler hakkında şunları söylemiştir: *“Birçok yerlerde parti teşkilatımız o memleket içinde geniş itibar ve sevgisi bulunmayan yahut da hiçbir itibar ve saygıya malik olmayan insanların elindedir. Bunların bir kısmı partimize gerektiği şekilde hizmet etmekten uzaktırlar. Halk yığınları arasına arasına nüfuz ederek orada partimizin sempatisini yaratarak geniş yığınları partimize bağlamaktan aciz kalmışlardır. Parti teşkilatında vazife alan çoğunun hatta okur yazar olmadıklarını gördük. Bunların bir kısmıyla halk adeta alay etmekte, onlara hiçbir itibar göstermemektedir... Bitlis teşkilatını, Muş teşkilatını, Siirt teşkilatını hep bu zaaf içinde gördük. Kazalarda da keyfiyet böyledir ve bu itibarlardır ki Doğu Anadolu'da partimiz teşkilatı ya idare amirlerinin yahut da mahalli nüfuz sahibi eski mütegalibenin tesirleri altında bulunmaktadır. Kanaatimce şarkta parti teşkilatımızı yeniden gözden geçirmek, o teşkilata yeni bir ruh, yeni bir hayatiyet vermek icap eder. Bunun için de şarkta kuvvetli oldukları kadar o memleketleri iyi bilen şahsiyet sahibi, dinamik parti müfettişleri bulundurmak, hatta bu müfettişlere o memleketlerde daimî surette oturacak ve çalışacak muavinler tefrik etmek icap eder.”*¹³⁵

Silan, Doğu Anadolu'daki parti içi gruplaşmaların, partiye önemli zararlar verdiği ve partiyi zayıflattığı tespitinde bulunmuştur. Bu durumun, rakip partilerin çıkarlarına hizmet ettiğini ve yapılacak büyük seçimlerde bu parçalanmışlığın sonuçlarının partiye yansayacağını vurgulamıştır. Hatta, Şarkın içinde bulunduğu netameli durum ve parti mensuplarının bu parçalanmışlığı karşısında muhaliflerin partinin zaaflarından istifade ederek kendileri için kayda değer olumlu bir gelişim

¹³⁴ BCA, 490-1-0-0/1795-1276-1.

¹³⁵ Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, (Der.), *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 182-183.

seyri yakalayabilecek fırsata sahip olduklarını belirtmiştir. Nitekim, bu tespiti doğrultusunda, muhalif partilerin Doğuda günden güne güçlendiklerini ve 1950 seçimlerine daha güçlü gireceklerini dile getirmiştir.¹³⁶

CHP Merkez İlçe Başkanı olan Cemal Kahvecioğlu'nun İl İdare Kurulu Üyeliğine seçilmesi üzerine, eski bir partili olan B. Ali Boya, Merkez İlçe Başkanı olmuştur.¹³⁷

Siyasilerin, özellikle de bakanların şehir ziyaretleri önemsenmiştir. Bununla birlikte, Van'a günü birlik gelip gitmeleri önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Böylesine kısa zaman dilimlerinde şehrin hangi meseleleriyle hemhal olacakları, hangi faydalı gözlemlerde bulunacakları ve neleri tetkik edebileceklerine yönelik serzenişler ön plana çıkmıştır.¹³⁸

CHP İl Kongresine hazırlık olarak görülen Gevaş İlçe Kongresinin ilgili parti mevzuatına göre yapılmadığı tartışmalar, ciddi hoşnutsuzlukları ve bazı parti üyelerinin istifasını beraberinde getirmiştir. Daha büyük bir tepki olarak, CHP Erciş İlçe Başkanı ve aynı zamanda Erciş Belediye Başkanı olan Süleyman Erdinç'in, yaşanan usulsüzlükler sonrasında CHP Müfettişi ve parti ileri gelenlerin müteaddit ısrarlarına rağmen istifa ettiği ve istifasını geri çekmediği belirtilmiştir.¹³⁹ CHP'nin 17 Ekim 1949'da yapılması planlanan Semt Ocakları Kongreleri de üyelere yapılan tebligata rağmen çok az sayıdaki kişinin iştiraki dolayısıyla yapılamamıştır.¹⁴⁰ 23 Ekim'de Halkevi'nde; CHP Erek, Orta Mahalle, Bahçevan, Topçuoğlu ve Tepebaşı Semt ocaklarının kongresi gerçekleştirilmiştir. Yozgat Milletvekili ve CHP Van Bölge Müfettişi İhsan Olgun, kongrede iç ve dış siyasete yönelik bir konuşma yapmıştır. Kongreye neredeyse bütün memurlar iştirak etmişlerdir.¹⁴¹ İlçe kongresinde sert tartışmalar yaşanmış ve idare kurulu üyeliklerine Mehmet Gündüz, M. Çeliker, Ahmet Çeliktaş, Abdurrahman Cengiz, Ali Öndil, Agah Atmaca, Aziz Meriç, Mehmet Baran ve Mahmut Bilen seçilmişlerdir.¹⁴² İhsan Olgun'dan sonra

¹³⁶ Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, (Der.), *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, s.183.

¹³⁷ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 3, 3 Temmuz 1948.

¹³⁸ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 386, 8 Ekim 1949.

¹³⁹ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 393, 17 Ekim 1949.

¹⁴⁰ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 394, 18 Ekim 1949.

¹⁴¹ *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 399, 24 Ekim 1949.

¹⁴² *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 401, 26 Ekim 1949

daha önce de Van Valiliği yapmış olan Çorum Milletvekili Süheyp Karafakoğlu, CHP Van Bölge Müfettişi olarak görevlendirilmiştir.¹⁴³

Yeni Yurd Gazetesi, “Hoş geldiniz Sevgili Milli Şefimiz” başlığı ile İsmet İnönü’nün Van’a yapmış olduğu ziyareti manşetten haber yapmıştır. Gazete haberinde, İsmet İnönü’yü öven şu satırlara yer verilmiştir:

“O...

Bir Canlı bayrak onun ön safta yolculuğu,

Başında tel tel gümüş saçlar andırır tuğu...

Her çapraşık zorluğun ışığı, yıldızı o...

Şahlanan her davanın gemi onda, hızı o...

Düşmana ilk silahı çeviren neferle o,

Tarlasına yağmur bekleyen rençperle o...

Her sevince ilk gülüş, her derde ilk gözyaşı

O, sevginin kendisi, milletin mağrur başı...

Soyadında taşıyor bir milletin dününü

Bir Sancak saygısıyla selamla İnönü’yü...”¹⁴⁴

CHP İl Kongresinde, Muş Bölge Müfettişi Feyzi Kalfagil ile il Valisi Gafur Soylu hazır bulunmuştur. Muzaffer Koçak, gerçekleştirilen çalışmalar hakkında kurulu bilgilendirmiştir. Yapılan seçimler sonucunda, asıl üyeliklere Muzaffer Koçak, Ziya Altaylı, Celal Çeliker, Salih Türkoğlu, Mehmet Karagündüz, Mehmet Önder ve İsmail Güldal seçilmişlerdir. Celal Çeliker ve Mehmet Karagündüz büyük kurultay delegeliklerine, yedek delegeliklere de Ziya Altaylı ve İbrahim Görgülü seçilmişlerdir. 1 Kasım 1946’da yeniden il kongresi yapılmıştır. Kongrede, Halkevleri ve Halkodalarının raporları da okunmuştur.¹⁴⁵

CHP Merkez İlçe Kongresi, 3 Ocak 1948 tarihinde yapılmıştır. İlçe idare kurulu üyeliklerine Cemal Kahvecioğlu, İsmail Güldal, İhsan Akyol, Şakir Çetiner, Ali Boya, Agah Odabaşı ve Mehmet Gündüz seçilmişlerdir. Kongreden sonra

¹⁴³ Van Sesi, Yıl 2, Sayı 532, 28 Mart 1950.

¹⁴⁴ Yeni Yurd, Yıl 9, Sayı 1515, 24 Temmuz 1945.

¹⁴⁵ Yeni Yurd, Yıl 9, Sayı 1578, 19 Ekim 1945.

toplanan yeni ilçe idare kurulu, kendi aralarında yaptıkları seçime göre Başkanlığa Cemal Kahvecioğlu; Muhasipliğe İhsan Akyol, Katipliğe de Ali Boya seçilmiştir.¹⁴⁶

Celal Çeliker, Van'daki siyasi partilere ilişkin olarak 23.08.1948 tarihinde şu bilgileri aktarmıştır: “C.H.P. Van İl İdare Kurulu Başkanlığı, Van ilinin yedi ilçesi vardır, bu ilçelerden beşinde Demokrat Partisi açılmış ve ikisinde de açılmamıştır. Erciş, Gevaş, Muradiye ilçesindeki Demokrat Parti çok zayıf, partimiz kuvvetlidir. Özalp ilçesindeki D.P. biraz kuvvetli ise de partimiz üyeleri hassasiyetle uğraşmaları sayesinde bunlar da gittikçe zayıflamakta ve partimiz kuvvetlenmektedir. İlçelerdeki partililerin hiçbir suretle DP'ye kaymayacaklarına katiyetle eminim. Muradiye ilçesinde DP'nin açılmasına hiç ihtimal yok iken, kaymakam ve hâkimin teşviki ile yabancı bir şahsa parti açtırmış ve bu sebepten dolayı kaymakam hakkında şikayetlerimiz üzerine kaymakam başka kazaya naklettirilmiştir. Dün Özalp ilçesindeki belediye seçimi sona ermiş, belediye meclisinin 12 asil üyelerinden 10'u partimiz adayı ve ikisi de bağımsızdırlar. Yedeklerden ekseriyet partimiz namzetleri seçilmiştir. Bağımsızların bu işe girmeleri münhasıran jandarma komutanının teşvikiyle olduğu öğrenilmiştir.”¹⁴⁷

26 Ekim 1949'da yapılan CHP İl Kongresinde; Celal Çeliker, Bahri Çağlar, Şaban Boysan, İhsan Akyol, Ali Boya, İhsan Durmaz, Kinyas Kartal, Cemal Kahvecioğlu, Aziz Saydan asil üyeliklere seçilmişlerdir. Büyük kurultay delegeliğine ise Bahri Çağlar, Cemal Saatçioğlu, Muştak Çeliker ve İhsan Akyol seçilmiştir. İl İdare Kurulu Başkanı ise Celal Çeliker olmuştur.¹⁴⁸

28 Ekim tarihli Vatan Gazetesi'nde çıkan bir haberde, Van Valisi Niyazi Dolokay'ın Elâzığ'da Halk Partisi için propaganda çalışmaları yaptığı ve Pertek DP Başkanını baskı ile istifa ettirdiği belirtilmiştir. Buna karşılık, Niyazi Dolokay'ın şehrin Valisi olduğu ve Halk Partisi'nin propaganda elemanı olmadığı ve günlük siyasi çıkarlar uğruna bu tür haberlerin kimseye fayda getirmeyeceği eleştirisinde bulunulmuştur.¹⁴⁹

26 Mayıs 1946 tarihinde yapılan belediye seçimlerinde, aday tanıtımlarına yer verilmiştir. Bu propaganda çalışmaları kapsamında, Cumhuriyet Halk Partisi'nin

¹⁴⁶ Yeni Yurd, Yıl 11, Sayı 2206, 5 Ocak 1948.

¹⁴⁷ Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, (Der.), *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 160.

¹⁴⁸ Van Sesi, Yıl 2, Sayı 402, 27 Ekim 1949.

¹⁴⁹ Van Sesi, Yıl 2, Sayı 405, 31 Ekim 1949.

öteden beri memleket davalarını ve ödevlerini güzel bir şekilde yerine getirdiği, dolayısıyla da halkın topyekûn CHP adaylarını seçeceklerinden emin oldukları vurgulanmıştır.¹⁵⁰

21 Temmuz 1946'da yapılan Milletvekilleri Genel Seçiminde, DP, Van'dan aday göstermeyerek seçimlere katılmamıştır. Buna rağmen, bağımsız adayları desteklemiştir. Ancak, seçimi kazanan Cumhuriyet Halk Partisi adayları olmuştur.¹⁵¹

30 Mayıs 1947'de Van'da yapılan Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimlerinde, adayların partili olması dikkat çekmektedir. Bu seçimde, Demokrat Parti yine seçimlere iştirak etmemiş ve CHP namzetleri muhtar seçimlerini kazanmışlardır.¹⁵²

Van Valisi Nurettin Aynuksa, 25.12.1947'de Van CHP İl İdari Teşkilatıyla ilgili ciddi eleştirilerde bulunmuştur. İl İdare Kurulu, bu durum üzerine Van Valisi'nden duyulan memnuniyetsizliği ayrıntılı bir şekilde Genel Merkeze aktarmıştır. Vali Aynuksa, CHP Van İl İdare Kurulu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: *"İlimizin il ve ilçelerinde teşkilatı bulunan C.H. Partisinin de durumu ve Demokrat Parti ile olan irtibat şeklinden bahsedeceğim. İl idare kurulu her biri diğerinin zıddı olarak düşünen şahsi menfaatleri ile konuşan ve hakiki bir halk partici ruhu taşımayan, iyi bir partici duygusu ile inanç ve inandırma kabiliyeti olmayan kimselerden terekküp etmiştir. Bir buçuk senedir tasdik edilmemiş bir idare heyeti iş başında görünüyor. Çalışma şekilleri çok kötü... Bir gün biri diğeri aleyhinde, ertesi gün birbirleriyle dost, gayri ciddi arkadaşlar... Belediye reisliği, encümen azalığı, Halkevi Başkanlığı, Parti başkanlığı mevkileri ayrı ayrı istirkab ettikleri ve çekiştikleri birer makamdır. Halkevi reisi muvazenesiz bir zattır. Vilayetçe 18.000 lira yardım yaptığımız halde faaliyeti sıfırdır. Parti reisi; kendisinden her şey beklenebilir bir zat... İdare heyeti azası olan Belediye Reisi kabadayı ruhlu, belde menfaatlerini görüp yerine getirmekte son derece aciz... Halk Partisini kendisine bir himaye mercii olarak görüyor. P.T.T. Müdürlüğünden emekli olan Baha Argun ismindeki idare heyeti üyesi son derece tehlikeli... Demokrat Partiyi ilk olarak tesise teşebbüs etmiş, bilahare rücu etmiş, müfteri, daima ortalığı karıştıran bir zattır. Vilayet intihabı çok karışık geçmiş ve parti müfettişleri de bu vaziyeti halledemedi sakat bırakmışlardır. Demokrat Partinin inkişafına en büyük*

¹⁵⁰ Yeni Yurd, Yıl 9, Sayı 1725, 24 Mayıs 1946.

¹⁵¹ Yeni Yurd, Yıl 10, Sayı 1766, 22 Temmuz 1946.

¹⁵² Yeni Yurd, Yıl 10, Sayı 2025, 31 Mayıs 1947.

*amil bu zevatın bir gün için bir araya gelip çalışmamalarıdır. Yukarıda bahsettiğim sebepler yüzünden bu mıntıka için hiç de iyi olmayan “Biz! Siz!..” diye ikiliklerin de belirmeğe başlaması C.H. Partisi il teşkilatını iyi elemanlardan terkip etme zaruretinin süratle mecburi kalmıştır.”*¹⁵³ Bu ifadeler çerçevesinde, CHP teşkilatı içerisinde bu dönemde ciddi anlamda sıkıntıların yaşandığı görülmektedir. Baha Argun, CHP Genel İdare Kuruluna yazmış olduğu dilekçede, Van vilayetinde yapılan parti seçimlerinin parti ruh ve zihniyetiyle uyuşmadığını ifade ederek; Parti müfettişinin, il ve ilçe kurullarının yapmış oldukları usulsüzlükleri sıralamıştır.¹⁵⁴

Van Cumhuriyet Halk Partisi il idare kurulu kararı ile Van ilinde parti teşkilatının adedini artırma kararı almıştır. Bu karara göre merkez ilçede 12, Özalp’te 26, Başkale’de 8, Gevaş’ta 10, Çatak’ta 4, Muradiye’ye 8, Erciş’te 21, Gürpınar’da 12 olmak üzere 101 ocak açılmıştır. Ocakların açılışı münasebetiyle yapılan törenlere halk büyük bir sevinçle katılmıştır.¹⁵⁵

11 Mayıs 1948’de yapılan CHP İl Kongresinde, İl İdare Kurul Üyeliklerine Bahri Çağlar, Asım Oktar, Aziz Soydam, Celal Çeliker, Mesut Görentaş, İhsan Akyol, Cemal Kahvecioğlu, Salih Türkoğlu ve Ziya Altaylı seçilmişlerdir. Yedek üyelikleri ise Müştak Çeliker, İbrahim Görgülü, Mehmet Baran, Baha Argun, İsmail Güldal, Vasıf Oktar, Şaban Boysan, İhsan Erez ve Ali Boya kazanmıştır. Büyük kurultaya iştirak edecek asil delegeliklere gizli oyla Cemal Kahvecioğlu, Cemal Saatçioğlu, Bahri Çağlar ve Celal Çeliker seçilmiştir.¹⁵⁶

Cumhuriyet Halk Partisi, 25 Ekim 1949 tarihinde Van’da Erek, Bahçıvan, Ortamahalle, Topçuoğlu, Tepebaşı ve Çıkıp semt ocaklarının kongresini yapmıştır. Yozgat Milletvekili ve CHP Van Bölge Müfettişi İhsan Olgun kongrede bir konuşma yapmıştır. Kongrede şu temennilere yer verilmiştir: *“Van’da işsizlik buhranının önüne geçilmesi için soda ve mensucat fabrikalarının kurulması, şehir yollarının yapılması, Şahmanış kömürlerinin işletilmesi, Van köylü ve çiftçilerine ziraat aletleri verilmesi, yarıda kalan lise binasının bir an evvel inşaa ve ikmali, Van şehrinin su ihtiyacının karşılanması, Ziraat Bankasını bağ ve bahçe sahiplerine kredi açması ve diğer bankaların birer şubesinin açılmasının teminidir.”*¹⁵⁷

¹⁵³ BCA, 490-1-0-0/193-766-1.

¹⁵⁴ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

¹⁵⁵ *Ulus*, 20 Şubat 1948.

¹⁵⁶ *Yeni Yurd*, Yıl 11, Sayı 2315, 12 Mayıs 1948.

¹⁵⁷ *Ulus*, 26 Ekim 1949.

1.10.1.1. Merkez CHP

Millî Mücadele`de Iğdır Cephesi`nde bulunan Mehmet Baram, 5 Ekim 1944`te Parti`ye katılmış ve 10 Ekim 1949 tarihinden itibaren Merkez İlçe Başkanı olarak görev üstlenmiştir.¹⁵⁸ Van doğumlu Ali Boya, daha önceleri Van İttihat ve Terakki Cemiyeti`nde çalışmış ve Millî Mücadele sırasında Kars Cephesi ve Batum Hududunda askerlik yapmıştır. Parti`ye ilk olarak 1944`te katılmış, 1948`de Van İlçe Merkez Başkanlığı ve 1949`da da İl İdare Kurulu Üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca, Van Belediye Meclis Üyeliği ve Başkan Vekilliği yapmıştır. Cemal Kahvecioğlu, Millî Mücadele`de Fransızlara karşı Adana`da Kuvayı-ı Milliye içerisinde mücadele etmiştir. Bahçevan Semt Ocağına 18.2.1944`te kayıt olmuş, İlçe İdare Kurulu Başkanlığına da 25 Ekim 1946`da seçilmiştir. İsmail Güldal, Van doğumludur ve ticaretle uğraşmıştır. 18.10.1944`te Parti`ye katılan Güldal, Parti İdare Heyeti Azalığı görevinde bulunmuştur. 1938 yılında da Parti Belediye Azalığına seçilerek görev yapmıştır. 1891 Van Erciş doğumlu Muzaffer Koçak, ilk olarak 1926`da Parti`ye girdiğini, daha sonra ayrıldığını ve 18.10.1944`te de tekrar kayıt olduğunu ifade etmiştir. Van merkez ocağına kayıtlı olan Koçak, 1926`da Vilayet İdare Heyeti Azalığı, 1927`de Vilayet İdare Reisliği ve Kurultay Delegesi, 1933`te de Vilayet İdare Reisi olarak görev üstlenmiştir. Parti adına bulunduğu hizmetler ise Umumi Meclis ve Vilayet Daimî Azalıklarıdır. Mehmet Önder, Van Askeri Rüstiyesinden mezun olmuştur. Ticaretle uğraşan Önder, 18 Ekim 1944`te Van merkez ocağına kayıtlı olarak Parti`ye girmiş ve Parti İdare Heyeti Azası olarak görev üstlenmiştir. Van doğumlu Mehmet Karagündüz, Askeri Rüstiye ve İdadi 2`inci sınıfı bitirmiştir. Ziraatla uğraşan Karagündüz, ilk olarak 1925`te Parti`ye girmiş, 1925`te Van`da CHP Heyeti Müteşebbüsesinde, 1926`da İl İdare Kurulu Üyesi ve 1928`den 1933 yılı il kongresine kadar da Parti Başkanlığı ve 3`üncü Büyük Kurultay Delegeliklerinde bulunmuştur. Karagündüz, ayrıca Türk Ocağı İdare Heyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanlığı, Halkevi Başkanlığı ve Halkevi Komite Başkanlığı görevlerinde de bulunmuştur.¹⁵⁹ Muştak Çeliker, Darülfünun imtihanları sonucunda Orta Tedrisat Muallimliğine geçmiştir. Öğretmenlik yapan Muştak Çeliker, Parti`nin ilk teşekkülünden itibaren Parti`de görev aldığını ve Van`a kayıtlı

¹⁵⁸ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹⁵⁹ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

olduğunu belirtmiştir. 1935'te Halkevi Reisliği ve 1946'da Halkevi Başkanlığı görevlerinde bulunarak, Parti'de faal görevler almıştır. Parti namına Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde Atatürk ilkeleri ve inkılapları dahilinde hizmet ettiğini ifade etmiştir. İlk olarak, İttihat ve Terakki içerisinde siyasi faaliyetlerine başlayan Çeliker, 1918'den sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ve onun bağrından doğan CHP'de; onun bir memuru, öğretmeni ve okul müdürü sıfatıyla canla başla çalıştığını, emeklilikle birlikte daha serbest olarak çalışmalarına devam ettiğini belirtmiştir. Türkçe, Fransızca, Arapça, Farsça ve Ermenice dillerine vakıf olduğunu belirten Çeliker, Birinci Cihan Harbi sırasında İran Cephesinde Kazım Özalp fırkasında harbe katıldığını da ifade etmiştir. Çeliker, Halk Partisi'nin üyesi olarak ayrıca şunları ifade etmiştir: *“Cereyana değil, mevkii ihtirasa hiç değil, milli idealimizin istihdaf ettiği gayelerin tahakkuk ve tebarüzünde memketi harici ve dahili müdafaa ve kalkınmada yirminci yüzyılın en büyük ve en kıymetli eseri olarak Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni cihana tanıtmada bütün harekât ve eserleri ile amil ve rehber olan CHP'nin bir üyesiyim. Bir halk çocuğu olarak doğdum. Milli hakimiyetin doğmasında büyük kurtarıcının arkasında kitleleşen saflar arasına katıldım. Mücadele ve inkılap hayatının taşlı ve dikenli yollarında bıkmadan usanmadan ve henüz bitmeyen safahatına nasıl karıştığımı bir eserle canlandırmağa maalesef şimdilik muvaffak olamadım. Sabit bir karakter vasfını haiz bir particiyim. Mücadele ta ölünceye kadar damarımdaki kan, ruhumdaki ikisi de mevcut ve meknuzdur.”*¹⁶⁰

Ziya Altaylı, ticaretle uğraşmış ve 18.10.1944'te Parti'ye katılmıştır. Parti İdare Heyeti Azalığı ve Halkevi Başkanlığı yapmıştır. Salih Türkoğlu da belediye çalışanı olarak 1944'te Parti'ye katılmıştır. Türkoğlu, 1925'te Parti İl İdare Üyeliği, Parti İdare Kurulu Başkanlığı, 1927'de Birinci Büyük Kurultay Delegeliği ve tekrar İl İdare Kurulu Başkanlığı ve 1945'te İl İdare Kurulu Üyelikleri görevlerinde bulunmuştur. Parti namına Belediye Başkanlığı da yapmıştır. Baha Argun, 19.8.1946'da Van merkez ilçesi ocağına kayıtlı olarak Parti'ye girmiştir. Parti'de, teşkilat ve teftiş vazifelerinde bulunmuştur.¹⁶¹

1945 yılında Van Merkez İlçe İdare Kuruluna seçilen başkan ve üyeler de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁶²

¹⁶⁰ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹⁶¹ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹⁶² BCA, 490-1-0-0/277-1111-3.

Tablo 2: 1945 Van Merkez İlçe İdare Kurulu Başkan ve Üyeleri

Adı – Soyadı	Görevi	Mesleği
Ahmet Dura	Başkan	Tüccar
Vasıf Camuşcu	Üye	Tüccar
Ali Boya	Üye	İnşaat Mütcahhi
İhsan Akyol	Üye	Tüccar
Cemal Kahvecioğlu	Üye	Daimî Encümen Üyesi
Agah Odabaşioğlu	Üye	Çiftçi
Feyzi Perihan	Üye	Tüccar

1945 tarihinde yapılan kongrede, Van İl İdare Kurulana seçilen asil ve yedek üyeler aşğıdaki tablodaki gibi gerçekleşmiştir.¹⁶³

Tablo 3: 1945 Yılı Kongresinde Van İl İdare Kuruluna Seçilenler

Adı – Soyadı	Görevi	Mesleği
Muzaffer Koçak	Başkan	İl Sürücü Konseyi Üyesi
Ziya Altaylı	Üye	Mütcahhit
Mehmet Önder	Üye	Tüccar
Celal Çeliker	Üye	Mütcahhit
Salih Türkoğlu (Yeni)	Üye	Belediye Başkanı
İsmail Güldal	Üye	Tüccar
Mehmet Karagündüz (Yeni)	Üye	Ekinci
Derviş Müngen	Yedek	-
Yusuf Yurtsever	Yedek	-
Muştak Çeliker	Yedek	-
Ali Boya	Yedek	-
Muştak Boysan	Yedek	-
Servet Tanelli	Yedek	-
Bahri Çağlar	Yedek	-

1949 yılında yapılan il ve ilçe kongreleri, öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler dolayısıyla partililer arasında ciddi anlamda tartışma konusu olmuş ve

¹⁶³ BCA, 490-1-0-0/277-1111-3.

Parti içerisinde bölünmelere neden olmuştur. 26 Ekim 1949 tarihinde yapılan İl Kongresinde, CHP Van İl İdare Kuruluna seçilenler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁶⁴

Tablo 4: 1949 yılında yapılan CHP Kongresinde Van İl İdare Kuruluna Seçilenler

İl İdare Kurulu Asil Üyelik Seçimleri					
Adı – Soyadı	Mesleği	Görevi	İpkaen veya Yeniden Seçilmesi	Aldığı Oy	Parti Dışında Aldığı Görev
Celal Çeliker	Müteahhit	Başkan	İpkaen	20	Yoktur
Bahri Çağlar	Dava Vekili	Üye	İpkaen	20	Yoktur
Şaban Boysan	Müteahhit	Üye	Yeniden	20	Yoktur
İhsan Akyol	Müteahhit	Üye	İpkaen	20	Yoktur
Ali Boya	Belediye Azası	Muhasip Üye	Yeniden	20	Belediye Azası
İhsan Durmaz	Tüccar	Kâtip Üye	Yeniden	19	Yoktur
Kinyas Kartal	Tüccar	Üye	Yeniden	19	Yoktur
Cemal Kahveci	Tüccar	Üye	İpkaen	18	İl Genel M. Ü.
Aziz Soydan	Tüccar	Üye	İpkaen	14	Yoktur

Tablo 5: 1949 Kongrede Yedek Üye Seçilenler

Yedek Üye Seçimleri					
Adı – Soyadı	Mesleği	Görevi	İpkaen veya yeniden seçilmesi	Aldığı Oy	İdare Dışında Görevi
Mehmet Baran	Tüccar	Üye	Yeniden	20	Yoktur
Ahmet Çeliksaş	Bakkal	Üye	Yeniden	14	Yoktur
Hüsnü Bulva	Tüccar	Üye	Yeniden	10	Yoktur
Ziya Adıgüzel	Tüccar	Üye	Yeniden	9	Yoktur
İsmail Metiner	Fotoğrafçı	Üye	Yeniden	8	Yoktur
Celal Kaplan	Terzi	Üye	Yeniden	4	Yoktur
Mehmet Gündüz	Zürra	Üye	Yeniden	3	Muhtar
Fehim Geylan	Kahveci	Üye	Yeniden	2	Yoktur

¹⁶⁴ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

1949 yılında yapılan kongreler neticesinde, Van İline bağlı ilçelerin CHP İdare Kurulu Başkanlıklarına seçilenler de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁶⁵

Tablo 6: 1949 Van İlçeleri CHP İdare Kurulu Başkanlıkları

İlçe Adları	İlçe İdare Kurulu Başkanlıklarına Seçilenler			
	Adı – Soyadı	Meslek	İpka-Yeniden	Başka Görev
Merkez	Mehmet Baran	Tüccar	Yeniden	Yoktur
Erciş	Süleyman Erdiñç	Tüccar	İpkaen	B. Başkanı
Muradiye	Müştak Kahveci	Tüccar	İpkaen	Yoktur
Özalp	Cemal Saatçi	Müteahhit	İpkaen	B. Başkanı
Başkale	Mustafa Akturan	Tüccar	İpkaen	Yoktur
Gürpınar	Ebubekir Ertaş	Zürra	İpkaen	B. Başkanı
Çatak	Osman Eraslan	Zürra	Yeniden	Yoktur

1.10.1.2. Gevaş CHP

Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali, 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni hizmet binasının açılışını gerçekleştirmek üzere Van Valisi ve diğer protokol ile birlikte Gevaş İlçesine gitmiş ve burada bir konuşma yapmıştır.¹⁶⁶ Erzincan Milletvekili ve CHP Muş Bölge Müfettişi Feyzi Kalfagil'in açılış konuşmalarının akabinde, Gevaş CHP kurulmuştur. İlçe Başkanlığına da Cemil Şeneri seçilmiştir.¹⁶⁷ 1947'de Gevaş İlçe İdare Kurulu Başkanlığına seçilen Halit Öner, ilçede parti teşkilatının ilk defa 1945'te kurulduğu ve bu tarihten itibaren de partiye girdiğini ifade etmiştir.¹⁶⁸ Gevaş Ocağına kayıtlı Haşim Görentaş, 21 Ekim 1946'da İlçe İdare Kurulu Başkanı olarak görev yapmıştır. Halit Öner de 1945 yılında teşkilata katıldığını ve 1947'de CHP İlçe İdare Kurulu Başkanlığına seçildiğini ifade etmiştir.¹⁶⁹ 1950 Seçimleri öncesinde Van'da yapılan il ve ilçe kongreleri, genel itibarıyla şikâyet konusu olmuştur. CHP Bölge Müfettişi İhsan Olgun, Van CHP İl Başkanı Celal Çeliker ile Gevaş'ta yaptığı incelemelerde, bazı aksaklıklarla karşılaştığını belirtmiştir. Bu bağlamda, bilhassa seçim ile ilgili hususları ıslah etmeye çaba göstermiştir. Gözlemleri neticesinde, Gevaş ve

¹⁶⁵ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

¹⁶⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Eylül 1931.

¹⁶⁷ *Yeni Yurd*, Yıl 9, Sayı 1541, 28 Ağustos 1945.

¹⁶⁸ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹⁶⁹ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

köylerinin siyasi görüş temelinde tamamen ikiye ayrıldıklarını tespit etmiştir. Ayrıca, ağa ve şeyh geçinen bazı kimselerin halkı peşinden sürüklediğini, ancak daha büyük sıkıntılara yol açmaması düşüncesiyle Gevaş'ın durumunu sonraki zamanlarda ele alacaklarını belirtmiştir. Van Milletvekili Rüştü Oktar ise il ve ilçe kongrelerinin usulsüz yapılmasında İl Başkanı Celal Çeliker'in pay sahibi olduğunu, yolsuzluğa bulaştığını ve Parti Müfettişi İhsan Olgun'un da bütün bu olup bitenlere göz yumduğunu öne sürmüştür. Buna karşılık, Celal Çeliker ve İhsan Olgun da Rüştü Oktar'ın tek niyetinin yapılacak milletvekili seçimlerinde yeniden seçilmek olduğunu vurgulamış ve çıkarı uğruna sorumsuz bir şekilde hareket ettiğini dile getirmiştir.¹⁷⁰ 1931'de yapılan seçimler sonrasında, Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal ile ilgili olarak Paris'ten gönderilen bir telgraf üzerine, Cumhuriyet Halk Partisi Gevaş Reisi ve Belediye Başkanı Abdullah, bu telgrafi kınayan ve Mustafa Kemal'e destek çıkan bir açıklamada bulunmuştur.¹⁷¹

1.10.1.3. Çatak CHP

1876 tarihine kadar nahiye olarak ismi Tağ olan bu ilçe, kaza olunca Şitak adını almıştır. Dâhiliye Vekâleti, 1943 yılında Başbakanlığa yazdığı dilekçede, ilçe isminin tarihsel süreçteki kullanımı ile alakalı bilgilere yer vererek, yeni isminin Çatak olarak değiştirilmesini şu şekilde talep etmiştir: *“Şat-Arşayık Türkçede Hidiv, Tağ tabirinin de dağ manasına geldiğinden Şatak adının Dağ-Hidivi olması muhtemeldir. Bununla beraber Şat Ermenicede çok anlamına gelir. Bu sebeplerden öz Türkçemizle asla uygun olmayan bu gibi karışık tabirlerin bertaraf edilerek, Nordiz-Sortkin ırmaklarının çatıştığı-birleştiği yerde bulunan ve aynı zamanda Mareşal Fevzi Çakmak'ın da o tarafı ziyaretlerinde diledikleri gibi bu kazanın Çatak adıyla değiştirilmesi, 4025 Sayılı Kanun'un (D) fıkrası hükmüne uygun bulunduğundan ilişik kararnamesi ona göre tanzim kılınmıştır.”*¹⁷²

Çatak CHP, 3 Temmuz 1946 tarihinde CHP İl İdare Kurulu Başkanı Muzaffer Koçak tarafından kurulmuştur. 1 Haziran 1946'da Parti'ye katılan Osman Arslan, Çatak İlçe Başkanlığı da yapmıştır. Rıza Çakan, ilkokulu mezunu olup ticaretle

¹⁷⁰ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

¹⁷¹ Hâkimiyet-i Milliye, 5 Haziran 1931.

¹⁷² BCA, 30-11-1-0/161-11-9.

uğraşmıştır. 20.08.1946 tarihinde Çatak Ocağına kayıt yaptırmış ve 18 Ekim 1946'da da İlçe İdare Kurulu Başkanlığına seçilmiştir.¹⁷³

25.10.1949'da tertip edilen Çatak İlçe Kongresinin usulüne göre yapılmadığı şikâyetleri üzerine, Bölge Müfettişi İhsan Olgun bu hususta incelemelerde bulunmuştur. Soruşturma neticesinde, bazı ocak kongreleri yapılmadan ve üyeler toplantıya çağrılmadan aksi yönde tutanakların düzenlendiğini tespit etmiştir. Bu nedenle, Çatak seçimi iptal edilmiştir. Tespit edilen mağduriyet ve usulsüzlüklerin giderildiğini, bütün üyelerin mevcudiyetinde seçimin yeniden gerçekleştirildiğini ve şikâyetçi olan partililerin bu defa memnuniyetlerini ifade ettiklerini Genel Sekreterliğe bildirmiştir.¹⁷⁴

1.10.1.4. Özalp CHP

Daha önceden Kazım Paşa adını taşıyan ilçenin isim değişikliğine ilişkin gerekçeler şu şekilde açıklanmıştır: *“Van vilayetine bağlı Kazım Paşa kazasının merkezi İran hududuna çok yakın ve kış mevsiminin de çok sert ve fazla bulunmasıyla beraber gerek iklimin ve gerekse coğrafi vaziyetinin verdiği güçlükler yüzünden şimdiye kadar bir inkişaf eseri göstermediği gibi atiyen de buna müsait olmadığı anlaşılmıştır. Nitekim Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın son defa şark bölgesinde yaptığı tetkik seyahatinde de keyfiyet dikkati nazarlarını celp etmiş ve içerisinde hudut taburu bulunan bu kaza merkezinin hududa dokuz kilometre kadar yakın bulunmasını mahzurlu görmüşlerdir. Arz edilen bu sebeplerden dolayı hem mareşalin yüksek görüşlerine ittibaen merkezin daha içlerde bulunmasını temin ve hem de iklimi daha mutedil ve hayat şartları daha müsait olan ve aynı zamanda terakkiye de elverişli ve köyler için daha uygun bir yere kaza merkezinin nakli zaruri görülmüş olduğundan bu merkezin, Birinci Umumi Müfettişin bu mıntıkaya gelecek tren güzergahını tayine memur mühendislerle yaptığı temas neticesinde tespit edilen Karakallı köyüne kaldırılması ve adının da Özalp olarak değiştirilmesi yolunda vaki teklifler ve vilayet idare heyeti ve umumi meclis kararlarına dayanarak Van vilayetinden yapılan teklif vilayet kanununun bazı maddelerini değiştiren 3001 sayılı kanuna uygun görüldüğünden ilişik kararnamesi buna göre tanzim edilmiştir.”*¹⁷⁵

Son Posta'da yer alan diğer bir habere göre, kaza merkezinin başka bir yere

¹⁷³ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹⁷⁴ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

¹⁷⁵ BCA, 30-11-1-0/116-33-15.

taşınması dolayısıyla isminin de Özalp olarak değiştirilmesinin kabul edildiği belirtilmiştir.¹⁷⁶ İhsan Durmaz, 6 Haziran 1945'te CHP'ye katılmış ve aynı gün Özalp İlçe Başkanı olarak seçilmiştir. Cemal Saatçioğlu, Özalp Ocağına kayıtlı olarak, 10.12.1945 tarihinde partiye katılmıştır. Mesleği tüccar olan Saatçioğlu; Kurul Başkanı, Vilayet Genel Meclis Üyeliği, 1946'da Genel Meclis Üyeliği, 1947'de de CHP İlçe İdare Kurulu Başkanlığı görevlerinde bulunmuş ve Parti namına 1947'de Ankara'da büyük kongreye iştirak etmek üzere delege olarak gitmiştir.¹⁷⁷ CHP Bölge Müfettişi İhsan Olgun, 11.7.1949 tarihinde Genel Sekreterliğe ilettiği bilgilendirme yazısında, Demokrat Parti'ye karşı 42 Ocağın açılmış olduğunu ve bu partiye karşı avantajlı bir durumda oldukları değerlendirmesinde bulunmuştur. Buna ek olarak, DP Başkanı ve iki oğlunun bir suçtan dolayı tutuklanmış olmalarının kendi partilerinin lehine olan bir başka mühim gelişme olduğunu aktarmıştır.¹⁷⁸

Özalp İlçe İdare Kurulu Başkanı Cemal Saatçioğlu, Kargalı Ocak Üyesi Kadri Güney'in Parti'ye verdiği zararlardan dolayı Parti'den ihraç edildiğini, CHP Van İl İdare Kurulu'na bildirmiştir. CHP İl İdare Kurulu Başkanı Celal Çeliker de CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı dilekçede, Kadri Güney'in ihracı ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: “... Kargalı ocak idare kurulu üyesi Kadri Güneyin Partimize karşı yaptığı çirkin hareketleri ve Özalp Belediye seçiminde Seçim Kurulu Başkanı ve Partimizin aday listesine dâhil olduğu halde, adaylarımızın kazanmasına hizmet etmeyerek doğrudan doğruya kendisini Belediyeye başkan seçmek gayesiyle kendiliğinden oy pusulası tanzim ederek 54 adet pusulayı da attırmak suretiyle partimize muhalefet ettiğini seçim esnasında bizzat görmüş olduğumdan bu vatandaşın kötü ruhlu ve partimize kafi bir uzuv olmayacağı kanaatine varılmış olduğundan tüzüğümüzün 137'nci maddesi gereğine tevfikan Özalp ilçesine bağlı Kargalı ocak idare kurulu üyesinden Kadri Güney'in partiden ihracına yüksek emirlerinizi saygı ile arz ederim.”¹⁷⁹ Bölge Müfettişi ve Yozgat Milletvekili İhsan Olgun da Kadri Güney'in Özalp'te Demokrat Parti'yi kuranlar arasında yer aldığını, kaza merkezinin değişmesiyle kurulacak belediye teşkilatında yer almak amacıyla

¹⁷⁶ Son Posta, 19 Eylül 1937.

¹⁷⁷ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹⁷⁸ BCA, 490-1-0-0/193-764-1.

¹⁷⁹ BCA, 490-1-0-0/193-766-1.

Demokrat Parti'den CHP'ye geçtiğini vurgulayarak partiden ihracının uygun olduğu yönünde görüş bildirmiştir.¹⁸⁰

1.10.1.5. Muradiye CHP

18.9.1945 tarihinde Muradiye'de kurulan CHP teşkilatı, 22.10.1945'te resmiyet kazanmıştır. Muradiye Muvakkat İlçe İdare Kurulu'na seçilen başkan ve üyeler, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁸¹

Tablo 7: 1945 Muradiye Muvakkat İlçe İdare Kurulu

Adı – Soyadı	Görevi	Mesleği
Müştak Kahvecioğlu	Başkan	Çiftçi, Tüccar, Halk Ocağı Başkanı
Şevket Adıgüzel	Üye	Tüccar
Vacip Gökhan	Üye	Çiftçi
Tahir Demir	Üye	Çiftçi
Mahmut Başaran	Üye	Tüccar

Müştak Kahvecioğlu, Muradiye Halk Ocağına kayıtlı olarak 1945 yılında Halk Partisi'ne katılmıştır. Halk Partisi'nde İlçe Başkanlığına da seçilen Müştak, yeni bir parti binası vücuda getirmek için önemli çalışmalarda bulunmuştur.¹⁸²

1.10.1.6. Erciş CHP

20.9.1945'te kurulan ve 22.10.1945'te onaylanan Erciş Muvakkat İlçe İdare Kurulu'na seçilen başkan ve üyeler, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁸³

Tablo 8: 1945 Erciş Muvakkat İlçe İdare Kurulu

Adı – Soyadı	Görevi	Mesleği
Süleyman Erdinç	Başkan	Çiftçi, Halkevi Başkanı
Recep Saraçoğlu	Üye	Tüccar
Mecit Çiftçi	Üye	Çiftçi
Mehmet Ergin	Üye	Terzi
Ali Albayrak	Üye	Çiftçi

¹⁸⁰ BCA, 490-1-0-0/193-766-1.

¹⁸¹ BCA, 490-1-0-0/277-1111-3.

¹⁸² BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹⁸³ BCA, 490-1-0-0/277-1111-3.

1931 yılında Paris'ten Mustafa Kemal'e çekilen telgrafa, Erciş CHP Başkanı ve aynı zamanda Belediye Reisi olan Akif Rahmi karşı çıkarak şunları söylemiştir: *“Son Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve riyaseti cumhur intihabının kanuna muhalif olarak yapıldığı hezeyanlarını natık Paris siyasi mülteciler cemiyeti tarafından yazıldığı gazetelerde görülen telgraflara muttali olan kazamız halkı B.M.M. ve Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanununa tamamıyla mutabık ve büyük Türk milletinin arzu ve iradesine muvafık olarak icra edildiğini ve tükenmez ömürlere nailiyetini candan ve kalpten dilediğimiz büyük gazimiz ulu reisimiz Mustafa Kemal Hazretlerinin ömrünün sonuna kadar Türk milletinin tabii reisi bulunduğunu bütün cihana karşı tekrar ederiz...”*¹⁸⁴ Süleyman Erdinç, Askeri Rüştüye mezunudur. Ekincilik ve ticaretle uğraşan Erdinç, Milli Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmış ve görev üstlenmiştir. Cumhuriyet Döneminde, ilk önce Halk Partisi'nde bulunmuştur; ancak, partinin Şarktan kaldırılması üzerine bağımsız kalmıştır. Parti'nin ikinci açılış tarihi olan 20.9.1945'ten itibaren tekrar Parti'ye katılmış ve Parti'nin Erciş'te kurulduğu 20.9.1945'ten itibaren İdare Kurulu Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Ayrıca, Ağrı (Zeylan) İsyanı'nda ve Erciş müdafaasında Milis Kumandanlığı ve Belediye Başkanlığı, Himayeyi Etfal Cemiyeti Başkanlığı, THK Şube Başkanlığı, Halkevi Başkanlığı, İl Genel Meclis Üyeliği, Muzir Hayvanlar Mücadele Başkanlığı görevlerini üstlenmiştir.¹⁸⁵ 1949 tarihinde gerçekleşen Erciş İlçe Kongresinde tespit edilen usulsüzlükler temelinde, Parti Müfettişi ve İl Başkanının hareketleri yüzünden Parti'nin telafisi mümkün olmayan bir sürece doğru yol aldığı ve buhranlı günlerin başladığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla, 1950 Seçimleri öncesindeki bu görünümün Parti açısından endişe verici olduğu vurgulanmış ve bu olumsuzlukların önüne geçilmesi çağrısında bulunulmuştur.¹⁸⁶

Bu süreçte, 12 Eylül 1941 tarihinde Erciş'te meydana gelen depremde, 192 kişi hayatını kaybetmiştir. Erciş'in Merkez nahiyesi, merkez köyleri, Kocapınar nahiyesi, Tımar nahiyesi, Canik ve Tuzla köylerinde hasar tespiti yapılmıştır.¹⁸⁷ Özellikle,

¹⁸⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Haziran 1931.

¹⁸⁵ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹⁸⁶ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

¹⁸⁷ *Son Posta*, 13 Eylül 1941.

Kocapınar nahiyesinde 31 ve Merkez nahiyesinde de 5 köy tamamen harap olmuş, merkezdeki müdürlük binası ile jandarma karakolu ve mektep yıkılmıştır.¹⁸⁸

1.10.1.7. Başkale CHP

Mustafa Akturan, Başkale İlçesi Ocağına kayıtlı olarak, 1945'te Parti'ye girmiştir. 1946 yılındaki belediye ve milletvekilleri seçimlerinde faydalı çalışmalar yapmıştır. 1947'de büyük kurultaya delege olarak katılım göstermiştir.¹⁸⁹

3.9.1945'te kurulan ve 27.9.1945'te tasdik edilen Başkale İlçe Muvakkat İdare Kurulu'na seçilen başkan ve üyeler, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁹⁰

Tablo 9: 1945 Başkale İlçe Muvakkat İdare Kurulu

Ad – Soyadı	Görevi	Mesleği
Mustafa Akturan	Başkan	Belediye ve Daimî Encümen Üyesi
Fikri Yenigün	Üye	Çiftçi, Belediye Üyesi
İhsan Yıldırım	Üye	Müteahhit
Sabri Ayhan	Üye	Çiftçi
Mahmut Şeran	Üye	Tüccar

Ali Saracoğlu, 1950 Seçimleri öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin kazanma ihtimalinin yüksek olduğu yerlerden birisi olarak, Van hakkında şunları söylemiştir: “Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu şansını Van Gölü bölgesinde, kaderleri ile koyun koyuna uyumağa terkedilmiş bulunan insanların tevekküllerinden ve CHP'ye karşı duyacakları yakınlıklardan çok, bu bölgede teşkilatları bulunan diğer siyasi partilerin durgunluklarında, başarısızlıklarında aramak icap eder.”¹⁹¹

1.10.2. Demokrat Parti

CHP İdare Kurulu Başkanı Muzaffer Koçak, CHP Genel Sekreterliği'ne çekmiş olduğu telgrafta, 20.7.1946 tarihi itibarıyla Van'da Demokrat Parti'nin kurulmuş olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte, Demokrat Parti'nin aday göstermeyeceği ve bağımsızları destekleyeceği hususunda kendilerine bilgi verdiklerini ve bu konudaki ayrıntıları da posta yoluyla Genel Merkeze

¹⁸⁸ Cumhuriyet, 15 Eylül 1941.

¹⁸⁹ BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.

¹⁹⁰ BCA, 490-1-0-0/277-1111-3.

¹⁹¹ Ali Saracoğlu, “Seçimler Arifesinde Vaziyet”, Vatan, 18 Mart 1950.

gönderileceğini ifade etmiştir.¹⁹² CHP İl İdare Kurulu Başkanı Ziya Altaylı, 18.9.1946'da Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne bildirdiği yazıda, başlangıçtan beri parti lehine hareketleri bulunmayan ve sürekli gayri memnun olan Parti mensuplarından Mehmet Zeki Özalp ile Abdurrahman Boya'nın CHP'den istifa ederek Demokrat Parti'ye geçtiklerini, kendilerinin de istifalarının işleme koyduklarını belirtmiştir.¹⁹³ CHP İl İdare Kurulu Başkanı Bahri Çağlar; Demokrat Parti İl İdare Kurulu başkan ve üyeleri, ilçe idare kurulları ve başkanlarının adları ve mesleklerinin kendilerine bildirilmesini müteakiben yapmış oldukları gizli tahkikatlarda sadece vilayet merkezinde il idare kurulunun bulunduğu, ilçelere etkiye bulunamadıklarını ancak bu konuda çaba gösterildiğini ifade etmiştir. Demokrat Parti üyeleri hakkında ayrıntılı bilgi veren Çağlar, Demokrat Parti üyeleriyle yapılacak kısa bir girişimle oradan ayrılacaklarını, ancak ayrılmalarıyla Cumhuriyet Halk Partisi'ne alınıp alınmamaları konusunda CHP Genel Sekreterliği'nden görüş alınması gerekeceğini belirtmiştir. Van'da kurulan Demokrat Parti grubu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁹⁴

Tablo 10: *Demokrat Parti Van Grubu*

Ad – Soyad	Partideki Görevi	Meslekleri
Ahmet Metin	Parti Başkanı	Askeri Müteahhidi
Bahri Toktamış	Muhasibi	Müteahhit İşleri
Orhan Kayhan	Yazgan	Müteahhit İşleri
Ahmet Özbayram	Üye	Müteahhit İşleri
Burhan Aktürk	Üye	Şoför
Halil Aktürk	Üye	Şehir Kulübü Müsteciri
Bahri Oskay	Üye	Seyyar Satıcı

Van CHP İl İdare Kurulu Başkanı Bahri Çağlar'ın, Demokrat Parti'deki üyelerin istifa ettirilip kendi partilerine geçmelerinin sağlanmasının mahzurlu olup olmadığı görüşü karşısında, CHP Genel Sekreterliği'nden alınan görüş şu şekildedir: “15.2.1947 tarihli 15 sayılı yazınıza cevaptır: Teşebbüs ettiğiniz takdirde istifa ettirebileceğini bildirdiğiniz Demokrat Parti İl idare kurulu üyeleri esasen bizim

¹⁹² BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

¹⁹³ BCA, 490-1-0-0/451-1858-1.

¹⁹⁴ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

partide iken ayrılıp Demokrat Parti'ye mi geçmiştir, yoksa hiçbir partiye girmemiş yurttaşlardan mıdır?

Bundan başka bunlar tüzüğümüzün maddesinin aradığı şartlara haiz midirler? Bu noktalar bilinmedikçe bunlara “siz arada istifa edin, biz sizi partimize alırız” vadini yapmak doğru olmaz. Yalnız kendilerine Partimize alınacakları vaadi verilmeksizin herhangi bir münasip şekilde istifaları sağlanabileceğini düşünüyorsanız bunu yapmakta serbest bulunduğunuzu bildirir, sevgiler sunarım.”¹⁹⁵

CHP İl İdare Kurulu Başkanı Bahri Çağlar, Parti Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda, eski vali konağının partiye alınmasının il genel meclisince teklif edildiği ve il genel meclis üyelerinin hepsinin partiye üye olmasından dolayı teklifin oldukça düşük olacağını ve böylelikle savunulacağını belirtmiştir. Bununla beraber, bu teklife itirazların olacağını da belirten Çağlar, bunun önüne geçebilmek için üyelerin partinin vereceği direktif doğrultusunda hareket etmelerini, aykırı hareket edenlerin veya edeceklerin toplantı sonunda yapılacak il daimî komisyonlarına seçilmemesini, buna karşılık kendilerine destek çıkacakların aday gösterilerek seçilmelerinin sağlanmasını talep etmiştir.¹⁹⁶

CHP Van ve Muş Bölge Müfettişleri ile Yozgat Milletvekili İhsan Olgun, 8.3.1947 tarihinde Siirt'ten CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı raporda, mevsim dolayısıyla bölgesine dahil bulunan Siirt dışında hiçbir il ve ilçe merkezine gitme imkanının bulamadığını, çalışmalarını Birinci Umumi Müfettişlik merkezi olan Diyarbakır'dan yapmaya devam ettiğini, kendi seçim bölgesine dahil olan illerden yalnızca Van ve Muş merkezlerinde Demokrat Parti'nin faaliyet gösterdiğini ve kalan diğer lokasyonlarda yöre halkının sağ duyusundan ötürü partinin teşekkül edemediğini bildirmiştir. Ayrıca, kurulduğu yerlerde pek bir varlık göstermediğini belirten Olgun, Van ve Muş'ta Demokrat Parti üyeleri arasında çözülmenin başladığını ve kira bedellerini ödeyemeyecek bir duruma geldiklerini ifade etmiştir. Devamında; yurdun her köşesinde olduğu gibi Şark bölgesinde de milletvekili seçimi için Demokrat Parti'nin yalanlarla halkı heyecanlandırıldığını, ancak hükümetin kurulması ve millet işlerinin görülmesiyle Demokrat Parti'nin Şarkta prestijini kaybettiğini, halkta beliren alaka ve heyecanın giderek azalmaya başladığını vurgulamıştır. Son olarak, mevcut görünüm ve atmosfer temelinde, Demokrat

¹⁹⁵ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

¹⁹⁶ BCA, 490-1-0-0/1795-1277-1.

Parti'nin Şarkta yeni bir inkişaf göremeyeceği, ancak tedbiri yine de elden bırakmamak gerektiği değerlendirilmesinde bulunmuştur.¹⁹⁷

CHP İl İdare Kurulu Başkanı Bahri Çağlar, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda, Van'ın Özalp İlçesinde CHP'nin zayıflığından yararlanarak Demokrat Parti teşkilatının kurulmasını sağlayan Selahattin'in buranın siciline kayıtlı olmamasını veya her isteyen kişinin istediği yerde parti açma teşebbüsünde bulunmasında nasıl bir usul izlenmesi gerektiği hususunda kendilerinin aydınlatılması istemiştir. Ayrıca, bu bağlamda idare memurlarının herhangi bir tasarrufta bulunma haklarının olup olmadığı ve Demokrat Parti'yle rekabet edecek ve propaganda yapabilecek kişinin Van'dan Özalp'e gönderilmesinde yaşanan tereddütlerin giderilmesi hususlarında neler yapılabileceği noktasında Genel Sekreterlik'ten bilgi talebinde bulunmuştur.¹⁹⁸

CHP Van Merkez İlçe İdare Kurulu Başkanı Cemal Kahvecioğlu, 20.12.1947 tarihinde CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına ilettiği yazıda, Ziraat Bankası'nın bir süreden beri köylülere vermekte olduğu nakdi desteklerde sıkıntı yaşatılmasına ilişkin detaylı bir değerlendirmede bulunmuştur. İlgili yazı içeriğine göre, CHP İskele Ocağı, bu hususta devreye girmiş olmasına rağmen hedeflenen netice elde edilememiştir. Buna karşılık, Demokrat Parti İskele Teşkilatı'nın araya girmesiyle meselenin çözüme kavuşturulmuş olmasının köylülerde derin bir tesir bıraktığını ve bu durumu Demokrat Parti'nin kuvvet ve kudretine bağladıklarını ifade etmiştir. Ancak, işin aslının, ilgili banka müdürünün Demokrat Parti'ye intisap etmiş olmasından kaynaklandığını vurgulayarak, kanun hükümlerine karşı hareket edildiğini, bu türden keyfi muamelelerin önüne geçilmesinin zorunluluk teşkil ettiğini ve bu hususta Genel Sekreterlik nezdinde girişimlerin yapılmasını talep etmiştir. Kahvecioğlu, kendi partileri arasındaki koordinasyon ve iş birliği yetersizliğinden faydalanan Demokrat Parti'nin son zamanlarda bölge teşkilatını genişlettiğini ve böylelikle Van'da nüfuzunu arttırmış olmasından duyduğu üzüntüsünü de dile getirmiştir. Bu vaziyetin arka planına ilişkin tahkikat neticesinde, bilhassa ilgili Ocak ve Bucaklardan alınan bilgilere göre, Demokrat Parti mensuplarının köylere kadar giderek çalışma yaptıklarını, bu çalışmalar sonucunda İskele, Gevaş, Kurubaş ve Gem'de ocak açtıklarını ve özellikle, Gevaş'ta Demokrat

¹⁹⁷ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

¹⁹⁸ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

Parti'ye geniş bir katılımın olduğunu ifade etmiştir. Kahvecioğlu, Demokrat Parti çalışmalarının küçümsenemeyecek kadar önemli olduğunu ve Parti Başkanı Ahmet Metin'in devlet dairelerine ziyaretlerinde iltifata mazhar olmasının köylüler üzerinde derin tesirler bıraktığını aktarmıştır. Demokrat Partililerin köylerde ihtiyar heyetlerine nüfuz ettiği, üzerlerinde hakimiyet kurduğu ve onları baskı altına alarak isteklerini gerçekleştirdikleri öne sürülmüştür. Demokrat Partililerin bu çalışmaları karşısında, kendi Parti'leri olan CHP'nin etkin bir şekilde harekete geçmesini ve köylülere hakikatin anlatılmasını talep etmiştir. Parti'nin dinamik kimliğini yitirmesi ve etkisiz bir düzlemde yer alması neticesinde elde etmiş olduğu teveccüh ve sempatiyi kaybetmekle kalmayıp yapılacak seçimlerde hüsrana uğrayabileceklerini de vurgulayarak; öncelikler, tedbirler ve yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamıştır:

“1-) Önce partimizin faal mensupları arasında sıkı bir samimiyet ve iş birliği temin etmek.

2-) Ocak ve Bucak teşkilatımızı maddi manevi kuvvetli bulundurarak onların köylü üzerindeki tesir ve sevgisini artırmak yolunda tedbirler almak.

3-) Teşkilatımızla sıkı bir irtibat tesis etmek ve muhabere işlerinin vaktinde yapılmasını sağlayıcı çareler aramak.

4-) Müsait zamanlarda teşkilatımız bulunan yerlere kabiliyetli ver kudretli elemanlar göndererek köylüyü ve halkı tenvir etmek ve partimizin programı, gaye ve maksadını onlara açıkça anlatmak ve Demokratların kuru vaatlerinin aldatıcı olduğunu belirtmek ve iknaa çalışmak.

5-) Köylünün isteklerini yerine getirmeyen devlet daireleri ve memurları hakkında kovuşturma yapmak, köylünün haklı ve kanuni dileklerini isaf edilmediği takdirde merkeze aksettirmek ve hükümet kanalından işi takip ettirmek.

6-) Parti üyelerini esaslı surette tespit ve icap eden tasfiyeyi yapmak ve hakiki particileri öğrenmek.

7-) Ocak ve Bucak kongrelerini yapabilmek için İl İdare Kurulu arkadaşlarının da İlçe ile birlikte müşterek faaliyetini sağlamak.”¹⁹⁹

İl İdare Kurulu Başkanı Bahri Çağlar, İlçe İdare Kurulu Başkanı Cemal Kahvecioğlu'nun 20.12.1947 tarihinde kendilerine yazmış olduğu yazıyı, Yüksek

¹⁹⁹ BCA, 490-1/441-1825-1.

Genel Sekreterliğe bildirmiştir. Genel Sekreterliğin cevap yazısında, banka müdürünün keyfi muamelesini ilgili makamlara yazılı olarak bildirildiği, ilçe başkanının yazdığı önerilerin önemli olduğu ve bunlara uyulmasından duyulacak memnuniyet ifade edilmiştir.²⁰⁰

Van Valisi Nurettin Aynuksa, 25.12.1947 tarihinde İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle'ye gönderdiği yazıda; Demokrat Parti, faaliyetleri ve alınması gereken tedbirler hakkında şu ifadelerle yer vermiştir: *“Demokrat Parti'nin ilin bir kısım kaza ve köylerinde teşkilatını kurup faaliyetlerini genişletmesi üzerine hasıl olan durumu hususi bir vasıf taşıyan bu hudut vilayeti için ileriye ait duyduğum endişeyi ve alınmasını uygun gördüğüm tedbirleri aşağıda arz ediyorum.*

I-

Demokrat Parti ilk teşkilatını 20.7.1946 tarihinde vilayete verdiği beyanname ile il merkezinde kurmuştur. Vilayet idare heyeti başkanı Ahmet Metin isminde taahhüt işleriyle uğraşan, zeki, iş adamı, menfaatini çok gözetken, ruhen bozguncu, itimada layık olmayan, karışık ve cahil bir adamdır. Hüviyetleri evvelce bildirilen idare heyeti arkadaşları da iyi tanınan ve hüsnü niyet sahibi değiller.

- A- *Özalp Kazası; bu ilçenin Demokrat Parti idare heyeti üye başkanı yol kesmek, ırza geçmekten sanık Yusuf Kaplan adında kötü bir adamdır. Aza arkadaşı Mecit kaçakçı olarak maruftur. Diğer arkadaşları da cahil köylülerdir.*
- B- *Gevaş Kazası; bu ilçe şubesinin başkanı Fevzi Fayat, iftiradan üç ay yatmış, Kızılay parasını çalmaktan zanlıdır.*
- C- *Başkale Kazası; bu ilçe başkanı Tahir Öztürk, 1927-1930 yıllarında nahiye müdürlüğü yapmış, aşiretlerle irtibatından dolayı tasfiye edilmiş, birkaç sene açıkta kaldıktan sonra belediye kâtipliği yapmış, suiistimalinden kovulmuş, yine birkaç sene açıkta kaldıktan sonra maliye tahsil kâtibi olmuş, zimmete para geçirme ve sahte evrak tanzimi yüzünden bu memuriyetten de çıkarılmış ve halen arzuhalcilik yapmakta olup Şikak aşireti reisi Ömer Han'ın akrabasıdır. Bu münasebetle Şikak Aşireti ile Ömer Han'dan bahsedeceğim. Bu aşiretin nüfusu 16.000'dir. Başkale'nin Rızaiye ile aramızdaki muntıkada vasi bir sahada otururlar.*

²⁰⁰ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

Koyu Kürtçüdürler. Bizi hiç sevmezler. Kürt istiklali davası üzerinde çalışırlar. Bunların reisi olan Başkale Demokrat Parti reisi akrabası Ömer Han'dır. Bu adamın da 1945 yılında Ruslar tarafından tertip edilen Kürt kongresine davet edildiği bilinmektedir.

D- *Merkeze bağlı Edremit Köyü, yine merkeze bağlı İskele köyü, Gevaş ilçesine bağlı Müçkanis köyü ile Pugniş köylerinde de birer ocak kurulmuştur. Bu köy ocaklarını teşkil eden vatandaşlar cahil, kendilerinden memlekete hayır yerine şer gelebilir milli karakterleri teşekkül etmemiş kimselerdir.*

II-

İlimizde Demokrat Parti'nin Faaliyetlerinin çalışma şekli ile görülen manzarası

Yukarıdaki maddenin fıkralarında hakiki şahsiyetlerini çizdiğim bu şahıslar, Demokrat ruhu ile memleket menfaati, bu sınır ilinin mukadderatı, hükümet ve halk irtibatının hakiki bir partici olarak manasını anlamaktan uzak cahillerdir. Kendilerinden devlet ve halk idaresinde zarar beklenebilir. Aralarında milliyetlerinden şüphe edilenler bulunduğu için yurt bütünlüğü bakımından Demokrat maskesi ile fena rol oynayabilirler.

Kasti veya gayri kasti devlet memurunun mazide ve/ya halen yaptığı hataları dillerine dolayan bu şahısların yaratacakları tenkit havasının tesiri, manası ve yapacağı aksülameller çok tehlikeli olabilir.

Rusların İran'da evvelce hususi bir niyetle yaptıkları iyi muamelenin hudut kaza ve köylerinde bıraktığı tesir aleyhimizdedir.

Vilayetin Başkale'den Çaldıran'a kadar İran hududunun karşı tarafında Şikak, Diri, Milen, Bürükanlı, Haydaranlı, Celali aşiretleri vardır. Bu aşiret reislerinin veya ağalarının bizde birçok akrabası olan ağaları vardır. Bunlar daima hududun öbür tarafındaki durumu takip ediyorlar. Bu ilin en büyük tehlikesini hududumuzun öbür tarafından beklemek lazımdır. Herhangi bir muvazenesizlik burada kötüye alınmaya daima müsait ve mülayimdir. Muhitin hususiyetini terk etmeden fena insanların yapacağı Demokrasi propagandasının encamını tehlikeli görmekteyim. Ve çok kötü ihtilaflar olabilir. Takip ettiğimiz idare tarzımızda mülayenet, şefkat, adalet ve kanunu hâkim kılmayı esas bilmekle beraber mazide şu, bu sebeplerle açılan ve bu

bölgeye mahsus yaralar Cumhuriyetin 25 senelik sürdüğü iyi merhemlerle kapanırken tekrar açılacağından ürpmeteyim.

Demokrasinin bu vilayetteki fena tezahürlerinden korunmasını da zaruri bulmaktayım. Kaymakam arkadaşlara yapılan tebligatta bu esasa göre tanzim edilmiştir. Ancak, bir idare amiri olmam, partiler karşısında bir kanun adamı olarak görünmem itibariyle başka yardımcı tedbirlerin alınmasını lüzumlu görmekteyim. Bu ciheti ehemmiyetle yüksek nazarlarına arz ederim.”²⁰¹

CHP İl İdare Kurulu Başkanı Bahri Çağlar, 5.2.1948 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği yazıda, Demokrat Parti Van İl Başkanı Ahmet Metin'in Van adalet yargıçlarından Hasan Dağ, Zekarya Moto ve Savcı Ahmet Adaman'a suç isnat etmek suretiyle iftirada bulunduğunu bildirmiştir. Bu bağlamda, Adalet Bakanı tarafından Ahmet Metin hakkında takibat yapılması hususunda TBMM'ye bildirilmesine rağmen herhangi bir girişimde bulunulmadığı ifade edilmiştir. Gerekli takibatın yapılmasını isteyen Çağlar, takibatın yapılmaması sebeplerinin icap edenlerden sordurulmasını talep etmiştir.²⁰²

CHP Van Bölgesi Müfettişi İhsan Olgun, 18 Temmuz 1949'da CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda, Demokrat Parti Özalp Teşkilatı'na ilişkin olarak şu bilgilere yer vermiştir: “14.7.1949 günü beraberime Van ili C.H.P. Başkanı Celal Çeliker'i alarak Özalp'a gittim. Özalp ilçesinde gerekli incelemeleri yaptım. Geçen seneler bu ilçede Partimiz aleyhine yaratılmış bir hava mevcuttu. Muhalif saftaki arkadaşlar bu ilçede kurşuna dizdirilen 34 vatandaşın ölümünü Partimiz, Hükümetimiz aleyhine istismar edebilmişlerdir. Bu kötü propagandaya ön ayak olan Demokrat Parti Özalp Başkanı Şahvelet'in bazı suçların faili bulunduğu halk arasında söylenmekte idi. Teşkilatımız bu mevzu ile meşgul olarak Şahvelet'in oğullarına ait mahkûmiyet dosyasını temyize gideceği bir sırada mahkemeden çaldırarak yaktığı ve ayrıca Özalp tekel binasından çalınan tekel maddelerinin İran'a satılmak üzere sevkinin temin ettiği anlaşıldığından Şahvelet, Van Ağır Ceza Mahkemesi'nce iki oğlu ile birlikte tevkif edilmişlerdir.

Şahvelet ve oğullarının tevkifi, Özalp'ta lehimize bir hava yaratmış ve Özalp'ta bu seyahatimde bu havayı azami miktarda Partimiz lehine faydalı bir yola koyabilmek için gerekli tedbirler aldırılmıştır. Halen Özalp'ta Demokrat Parti

²⁰¹ BCA, 490-1-0-0/193-766-1.

²⁰² BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

*saflarında bir çözüme başlamıştır. Partimize geçmek için her gün yeni müracaatlar almaktayım. Durum şimdilik lehimize inkişaf göstermektedir.*²⁰³

Van CHP İl İdare Kurulu Eski Başkanı ve İl İdare Üyesi Bahri Çağlar, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne ulaştırılmak üzere hazırladığı içerikte, Van Özalp Demokrat Parti Başkanı ile yaptığı görüşmeler hakkında bilgilendirmede bulunarak, bu hususta verilecek emirleri beklediğini şu şekilde ifade etmiştir: “... Van’a bağlı Özalp ilçesinin 66 Demokrat partilinin ocağı olduğunu ve bu ocakların on ve daha aşağısına indireceğimi ve bu hususta da parti müfettişi Bay İhsan Olgun da müzahir ve yardımının da esirgenmemesini bildirmiş ve aldığım yüksek emirlerinizde kıfaye ettin. Bu İhsan olduğuna bildirildiğini cevabi almıştım. Şimdiye kadar yaptığım teşebbüslerimde elde ettiği vaziyeti şimdi aşağıda izah ve arz ediyorum. Sayın büyüğümüz: bahse konu olan Van’ın Özalp ilçesinin Demokrat Parti başkanı olan Şahvelet’le yaptığım gizli muahedede kendisinin bu ilçedeki 66 ocağının emrimizi aldığı anda derhal bu ocakların bayraklarını alarak yüksek C.H.P. Genel Sekreterliğine göndereceğimizi ve şimdiye kadar da bu husus takip ettiği bir kasde mahrum olmayıp evvelce C.H. Partisi arkadaşlarından bazılarının inadına rağmen yaptığını ve bugünden sonra katiyen böyle işler yapamayacağını bildirdiği ancak adı yazılı ocakların bayrak ve sairesinde bir miktar kesesinden para sarf ettiğini ve bu paranın da tediye edilip edilmeyeceği hususunda yine yüksek vicdanınıza bıraktığını bildiren bu başkan Şahvelet’in bu vaziyetine göre ne suretle iş yapılacağının emirlerine müsaadelerini beklerken tekrar ellerinden öpmekle mektubuma son veririm. Sayın büyüğümüz. 24.8.1949.” Genel Sekreterliğe ulaştırılan bu mektuba; Genel Sekreter Tefik Fikret Sılay, CHP Van Bölgesi Müfettişi ve Yozgat Milletvekili İhsan Nuri Olgun mektup sahibi Bahri Çağlar ile görüşülerek karşı faaliyetinde teşvik edilmesini istemiştir. Olgun da Bahri Çağlar ile görüşüğünü, muvaffak olabileceği sahalarda parti vazifesinin verildiğini, gerekli teşvik ve himmetlerde bulunmasını temin edecek konuşmalarda bulunduğunu Genel Sekreterliğe bildirmiştir.²⁰⁴

CHP İlçe İdare Kurulu Başkanı Rasim Hakan, 11.3.1950 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne çektiği telgrafta; Gevaş, Nokkis ve Vurkanis köylerinde Demokrat Parti teşkilatlarının çözüldüğünü ve CHP'ye katıldıklarını bildirmiştir. Ayrıca,

²⁰³ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

²⁰⁴ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

Muhrabıt ve Huruştuş köylerinde açılmış olan Bucak başkanlıklarının gayretleri ve çalışmalarıyla CHP'nin halkın sevgisini katlayarak artırdığını ve Demokrat Parti'den CHP'ye geçenlerin sayısının 500'ü aştığını vurgulamıştır.²⁰⁵

CHP İdare Kurulu Başkanı Celal Çeliker, 24.12.1949 tarihinde Genel Sekreterliğe çektiği telgrafta, Gürpınar ilçesine bağlı Ahuvan, Belesih ve Geleres gibi köylerde Demokrat Parti'ye kayıtlı 675 vatandaşın toptan ve Bucak idare kurullarıyla birlikte Demokrat Parti'den istifa edip kendi partileri olan CHP'ye geçtiklerini ve bu vatandaşların tamamının partiye kayıtları sağlanarak merkezi Ahulan köyünde olmak üzere Parti Bucağı kurulduğunu belirtmiştir.²⁰⁶

CHP İl İdare Kurulu Başkanı Celal Çeliker, Genel Sekreterliğin 2.7.1949 gün yazısıyla kendilerine Demokrat Parti'nin 21 Temmuz 1949 tarihinde Van'ın il ve ilçelerinde miting yapıp yapmadıkları sorusuna cevap olarak, il ve ilçe genelinde Demokrat Parti'nin hiçbir surette miting veya bu mahiyette bir toplantı yapmadığını bildirmiştir.²⁰⁷

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, Van CHP İlçe İdare Kurulunun kendilerine 1.4.1950 tarihinde ilettikleri yazıya karşılık olarak; Gevaş İlçesinin Pisvanik, Vukunıs, İsgirt, Mickanis ve Harutıs köylerindeki Demokrat Parti Ocaklarının tamamen çözülmesi ve mensuplarının CHP'ye katılmalarından duyulan memnuniyet ifade edilmiş ve ilgililer tebrik edilmiştir. Ayrıca, bu yöndeki çalışmalarının başarılı ve devamlı olması temennisinde bulunulmuştur.²⁰⁸

Van'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla birlikte Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi mensupları, Van'da sürekli olarak mücadele ve çekişme halinde olmuşlardır. Başkale Belediye Başkanı Mehmet Dicle'yi öldürme teşebbüsünden dolayı sanık konumuna düşen Başkale İlçe Başkanı Mustafa Akturan'ın durumu hakkında CHP Genel Sekreteri adına Tokat Milletvekili Zihni Betil, Van CHP İl İdare Kurulundan bilgi istemiştir. CHP İl İdare Kurulu Başkanı adına İhsan Akyol, Mustafa Akturan ve arkadaşlarının 24.10.1950 tarihinde kefaletle serbest bırakıldıklarını, takibat ve tahkikat aşamalarının bilahare arz edileceğini bildirmiştir. CHP Özalp İlçe İdare Kurulu Başkanı Cemal Saatçioğlu, Saray Köyünde CHP'ye yaşatılan hakaretleri şu şekilde aktarmıştır: “22.5.1950 günü akşam

²⁰⁵ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

²⁰⁶ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

²⁰⁷ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

²⁰⁸ BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.

namazını camide kılıp dışarı çıkarken D.P. İlçe Başkanı Şahvelat'ın oğulları Mehmet, Çağan ve Karıp karşımızda gidiyorlardı. Şahvelat oğullarına talim kabilinden hitap ederek ihtiyar heyetinden CHP'lilerden M.P. sinden birkaç kişinin temizlenmesi icap ettiğini ve bunları öldürdükten sonra İran'a kaçmalarını ve eğer bu sözlerimi yerine getirmezseniz oğlum değilsiniz dedikten sonra zaten bizim parti nasılsa iktidardadır. Yarın bir af çıkarır tekrar Türkiye'ye gelirsiniz ve milletvekillerimiz bize af için vaat vermişlerdir dediklerini ve bundan başka (zaten bunların babaları öldü) güvendikleri dal kırıldı. Bundan sonra bunları karşınızda bir uşak gibi kullanmak için elimizden gelen her şeyi yapmak fırsat ve zamanı gelmiştir. Dediğini aynı saatte köylüden Nadir Acara isminde birisinin tarlası meselesinden bahısla aynı başkana şikayetlerinde Nadir'ı karakola götürerek (Üstçavuşa şikayetle ben dışarı çıkıyorum siz bunun icabına bakınız diye tenbih ettikten sonra dışarı çıkarak tekrar halkın huzurunda oğullarına hitaben bu namussuzlardan birkaç tanesini öldürmezseniz benim oğlum değilsiniz dediğini bildirir iş bu tutanak bit tanzim hepimiz tarafından imza altına alındı.23.5.1950.” Ayrıca, yine Özalp İlçesinin Taşrumi Köyünde Demokrat Parti taraftarları ve Cumhuriyet Halk Partisi mensupları arasında cereyan eden hadise hakkında su malumata yer verilmiştir: “... Taşrumi bucağı Demokrat Parti başkanı Yusuf Kaplan köyün ortasında birdenbire ortada hiçbir mevzu yok iken bize hitaben bağırarak sizler Halk Partisine güveniyordunuz. Bundan sonra ne yapacaksınız sizin artık hiçbir istinatgahınız kalmadı babanız öldü ve ömrünüzde az kalmıştır. Yakında hepinizde yok olacaksınız. Bundan sonra ben size yapacağımı bilirim aleni olarak bu sözleri sarf ettiğine dair iş bu tutanak tanzim edilerek tahti imzaya alındı. 1.6.1950”²⁰⁹

Demokrat Parti'nin kurulmasıyla Demokrat Parti Başkanı olarak, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret ettiğini açıklayan Celal Bayar, İnönü'nün kendisine “Celal Bey, Doğu'da teşkilat kurmasanız nasıl olur?” söyleminde bulunduğunu, kendisinin de bunu halka açıklamayacaklarını dolayısıyla da teşkilatlanmaya gideceklerini söylediğini belirtmiştir.²¹⁰

30 Kasım 1947 tarihinde Demokrat Parti İl Kongresi yapılmıştır. Kongreyi takip etmek amacıyla vali ve bazı halk partililerde iştirak etmişlerdir. Demokrat Parti İl İdare Kurulu Başkanı bir konuşma yapmış, kongredeki isteklere vali ve diğer

²⁰⁹ BCA, 490-1-0-0/459-1887-5.

²¹⁰ Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 29-30.

alakadarlar cevap vermiştir. İl İdare Kurulu üyeliklerine Ahmet Metin, Bahri Toktamış, Fikri Erman, Halil Aktürk, Ahmet Özbayram, Abdulbari Yetişkin ve Fikri Özbay seçilmişlerdir. Başkanlığına Ahmet Metin, İkinci Başkanlığına da Bahri Toktamış atanmıştır. Şükrü Altaylı Başkanlığındaki Haysiyet Divanı'na; Mehmet Zeki Özalp, Kâmil Onay, Mehmet Alp ve İhsan Bingöl seçilmişlerdir.²¹¹

Demokrat Parti İl İdare Kurulu Başkanı Ahmet Metin, Hükümet Konağı inşaatı müteahhidinden 4000 lira alırken memurlar tarafından suçüstü yakalanarak tevkif edilmiştir.²¹²

Van Demokrat İdare Kurulu, Halk Partisi'nin toplantısında İhsan Erez tarafından verilen söylevde Demokrat Parti'nin “iktidara gelirsek askerliği kaldıracacağız” beyanının talihsiz olduğunu, Cumhurbaşkanı'na çektikleri telgrafta şu ifadelerle açıklamıştır: “*Partili ve partisiz olarak memleketimizin müdafası için lüzumuna kani bulunduğumuz askerliği en şerefli bir vazife ve ideal bilmekteyiz. Vatandaşlar arasında huzursuzluk tevhit edecek bu gibi uydurma dedikoduların önlenmesi için Halk Partisi teşkilatına kesin direktifler vermenizi veyahut gittikçe demagojiye sapan bu partinin Genel Başkanlığından çekilerek milletin aziz sinesinde layık olduğunuz en yüksek mevkiye geçmenizi saygı ve sevgilerimizle temenni eder hürmetlerimizi sunarız.*”²¹³ CHP İl İdare Kurulu da Demokratlara verdiği cevapta, “Partimiz, hiçbir zaman muhaliflerine vaki olmayan hareketleri isnat etmez...” vurgusuyla, Genel Başkanlarını istifaya davet etmenin ne vazifeleri ne de hadleri olduğunu sert bir şekilde eleştirmiştir.²¹⁴

Van Halkevi Başkanı Müştak Çeliker'in, 22.12.1947 tarihinde Halkevi salonunu Demokrat Parti talebi sonucunda kendilerine toplantı için tahsis etmesi, CHP tarafından tepkiyle karşılanmış ve Genel Sekreterlik de Çeliker'in ifadesini talep etmiştir. Genel Merkez, Çeliker'in yapmış olduğu uygulamanın yerinde olmadığını vurgulayarak kendisini bu hususta uyarmıştır.²¹⁵

Ankara'da yapılacak olağanüstü parti kongresine katılmak için DP İl Başkanı Bay Şükrü Altay ve Delege Bay Hilmi Durmaz, 1948 yılında Ankara'ya

²¹¹ Yeni Yurd, Yıl 11, Sayı 2177, 2 Aralık 1947.

²¹² Yeni Yurd, Yıl 11, Sayı 2240, 14 Şubat 1948.

²¹³ Yeni Yurd, Yıl 11, Sayı 2205, 3 Ocak 1948.

²¹⁴ Yeni Yurd, Yıl , Sayı 2209, 9 Ocak 1948.

²¹⁵ BCA, 490-1-0-0/193-766-1.

gitmişlerdir.²¹⁶ Ahmet Metin'in yargılamasının devam ettiği sıralarda, Demokrat Parti İl Kongresi, birkaç başarısız toplanma teşebbüsünden sonra nihayet 31 Mart 1948 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Yeni İl İdare Kuruluna Şükrü Altay, Fikri Özbayram, Hilmi Durmaz, Selim Saydam, Mehmet Zeki Özalp, Ahmet Hamdi Özbayram ve Fikri Erman seçilmişlerdir. Şükrü Altay İdare Kurulu Başkanlığına, Fikri Özbayram İkinci Başkanlığa, Hilmi Durmaz Saymanlığa ve Selim Saydan da Yazmanlığa seçilmiştir. Haysiyet Divanına da Salahattin Kaplanoğlu, Rüştü Türkoğlu, Nail Yücel, Şükrü Koçak ve Mehmet Kızılkaya seçilmiş, başkanı da Salahattin Kaplanoğlu olmuştur.²¹⁷

Cevdet Kerim İncedayı, 1949 yılında Aydın Halkevi'nde yapmış olduğu konuşmasında; demokrasinin birdenbire gerçekleşmesine imkân olmadığını, fazla serbestinin anarşiye ve diktatörlüğe yol açacağını ve Şark vilayetlerindeki halkın çoğunluğunun cahil olduğunu iddia ederek, şu ifadeleri kullanmıştır: *“Ben oraya gittiğimde birtakım kimselerle, talebelerin tercümanlık yapması sayesinde konuştum. Eğer onları şimdi serbest bıraksak reylerini ya Hasoya ya da Memoya verirler. Buna müsaade edebilir miyiz?”*²¹⁸ İncedayı'nın talihsiz sözlerinin basında yer alması üzerine Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul Üniversitesi'nde okuyan doğulu gençler ile şehirde ikamet eden doğuluların son derece müteessir olduklarını, kendileri ile bir görüşme yaptıklarını, üzüntülerini dinlediklerini ve akabinde kendilerine hak verdiklerini belirterek söylenenleri şu şekilde aktarmıştır: *“Anavatanda doğu batı diye bir ayrılığın kalmadığı hakikatini inkar eden bu zata şunları hatırlatırız ki, biz, bahsettiği Haso'ların, Memo'ların çocuklarıyız. Eğer vatan hududlarında kanlarını döken o Hasolar, o Memolar olmasa idi kendisi bugünkü iktidarın rahat koltuğuna oturabilir miydi? Şarklıların cahilliklerinden bahsediyor, bunun mesullerinden bir tanesi de Cevdet Kerim İncedayı'dır. Şarkta talebelerin tercümanlığı ile konuşabildiği Haso ve Memolar, kendilerinin ihmalleri neticesinde bu halde kalmışlardır. Fakat şunu da iyi bilsin ki onlar, kime rey vereceklerini çok iyi biliyorlar. Cevdet Kerim İncedayılar, artık Haso ve Memolara vasilik iddiasında bulunamazlar. Eğer 25 senedir konuştuğu gibi konuşacaksa artık sussun; zira beğenmediği doğuda ondan çok daha iyi konuşan insanlar pek çoktur.”*²¹⁹ Bu

²¹⁶ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 5, 6 Temmuz 1948.

²¹⁷ Yeni Yurd, Yıl , Sayı 2282, 3 Nisan 1948.

²¹⁸ Cumhuriyet, 2 Şubat 1949.

²¹⁹ Cumhuriyet, 3 Şubat 1949.

doğrultudaki bir başka tepki olarak, Nureddin Arıçoğlu, İncedayı'nın Aydın konuşmasını "Bu gidecekler gitsin de..." başlığı altında eleştirerek; Cumhuriyet Halk Partisi'nin 25 yıldır kendilerine lazım olan ne varsa Şarki Anadolu'dan aldığını, fakat buna mukabil ona tek bir gün dahi öz evlat muamelesinde bulunmadığını ve hatta icap ederse mahkemesiz, sorgusuz 33 insanı makinalı tüfeklerle öldürebildiğini belirtmiştir.²²⁰ Van İli Demokrat Parti delegeleri, İncedayı'nın "Şark jandarma dipçiginden azade bulundurulunca (Haso) ve (Memo)'yu seçer" söylemini ve konuşma içeriğini sert bir dille protesto ederek hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğu hatırlatmasında bulunmuşlardır.²²¹ 1947 tarihinde yaşanan parti çekişmeleri kapsamında meseleye atıfta bulunan Cumhuriyet Gazetesi, "Demagoji Demokrasiye Zarar Verir" başlığı altında, İncedayı'nın Van Demokrat Partililer hakkındaki şu sözlerine yer vermiştir: "... Recep Peker'in "derhal"i altı ay sürdü. Kendisi iktidarda kalsaydı, parti mücadeleleri yüzünden memleket işlerine bakmağa vakti olmadığı için, daha birçok altı aylar da geçebilirdi. Sayın Kasım Gülek elbette selefi İncedayı gibi, hareket etmez; köprüyü burada yüzüstü bırakıp Van'da "Demokratları şöyle yapacağız, böyle yapacağız" diye tehdit etmek aklına gelmez; kendisinin, millet işlerine tercih edeceğini bildiğimiz için, ümidvar olarak, şu meşhur köprü davasını önüne koyuyor ve bu derde bir çare bulmasını bilhassa rica ediyoruz."²²²

Van Demokrat Parti üyeleri, Van'a gelen Demokrat Partisi Parti Müfettişi Fuad Arna'nın iştirakiyle büyük bir toplantı gerçekleştirmiş ve muhtelif meseleler hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur. Toplantıda, Vanlı Demokratlar kendilerine yapılan baskıları şu şekilde dile getirmişlerdir: "*Van havalisinde jandarma baskısının halen devam ettiğini, bu yüzden köylünün, istediği halde demokrat partiye intisap edemediğini, burada hükümet korkusunun tabiileştiğini söylemişlerdir. Bu arada Van Halk Partisi idarecilerinin Demokratlara karşı olan kötü niyetleri belirtilmiştir. Çok hararetle geçen toplantı sonunda Cumhurbaşkanı ile Demokrat Genel Başkanına birer telgraf çekilmesi kararlaştırılmıştır. Bunda devlet reisinin, parti başkanlığından çekilmesi temennni edilmiştir.*"²²³

²²⁰ Nureddin Arıçoğlu, "Bu Gidecekler Gitsin de...", *Kudret*, 4 Şubat 1949.

²²¹ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 198-199, 22-23 Şubat 1949.

²²² *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1947.

²²³ *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1948.

10 Nisan 1949 tarihinde düzenlenen Demokrat Parti Merkez İlçe Kongresi esnasında delegeler arasında sert tartışmalar yaşanmıştır.²²⁴ Gürpınar İlçesine bağlı Kilise Köyü DP Ocak Başkanı Mecit Turan, Gürpınar İlçesine bağlı Arıkan Köyü DP Ocak Başkanı Mustafa Koyuncu ve Gürpınar İlçesine bağlı Ahulan Köyü DP Ocak Başkanı Temur Öner, kongrede başkan seçilemeyen Ahmet Metin'in Şükrü Altaylı yerine başkan olmasını talebinde bulunmuşlardır. Ayrıca, Ahmet Metin'in Van'da DP'yi kuran şahsiyet olduğunu ve birlikte iyi çalıştıklarını ifade etmişlerdir.²²⁵

Demokrat Parti Özalp İlçe Kongresi, 28 Nisan 1949'da yapılmıştır. Kongrede iktidar partisinin mutat olduğu üzere eleştirildiği ve ilçenin partiye 10 bin üye kaydettiği bilgisinin doğru olmadığı, çünkü ilçe nüfusu göz önünde bulundurulduğunda çocukların da üye yapıldığı öne sürülmüştür. Kongrede başkan seçilen Şahvelet Arslan'ın okur yazar olmadığı da vurgulanmıştır.²²⁶

Demokrat Parti İl Kongresi ise 28 Nisan 1949 tarihinde düzenlenmiştir. Kurul üyeliklerine Şükrü Altay, Hamit Kartal, Fikri Özbayram, Fikri Erman, Mehmet Zeki Özalp ve Ziver Özkan seçilmişlerdir.²²⁷ Kongre sırasında söz alan bir delege, DP'nin ölü bir durumda olduğunu, hiçbir iş yapmadığını ve bu durumda olan bir partinin uzun ömürlü olamayacağını ifade ederek tenkitlerde bulunmuştur. Parti'nin Van'da âtil olduğunu, halkın sorunlarıyla hemhal olmadığını ve bu durumun çözümlere sebep olacağı belirtilmiştir. İl İdare Kurulu Başkanı, bu tespit ve eleştirilere cevap olarak Celal Bayar'ın "Biz vatandaş kanı dökmeden iş göreceğiz ve kanun çerçevesini aşan hareketlerde bulunmayacağız, istifa edenleri zorla durduramayız, az olalım öz olalım" ifadelerini kullanmıştır.²²⁸ İl kongresinin akabinde, Demokrat Parti Ahulan Köyü Ocak Başkanı Temur Öner ve Demokrat Parti Kurbaş Ocak Başkanı Esat Durmaz, Demokrat Parti Genel İdare Kuruluna şu mektubu yazarak istifa etmişlerdir:

"Demokrat Parti İl İdare Kurulu 13 aydan beri Halk Partililerin nüfuz ve tesiriyle hareket ederek teşkilatı ihmal etmekle bizlerin zevk ve azmini kırmışlardır.

Hele dünkü İl İdare kongresine gelen delegelerin güruh, güruh ve nasıl Halk Partililerin dükkân ve yazıhanelerine götürülerek işgal edildiklerini gözümüzle

²²⁴ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 239, 11 Nisan 1949.

²²⁵ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 248, 21 Nisan 1949.

²²⁶ Ulus, 28 Nisan 1949.

²²⁷ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 254, 28 Nisan 1949.

²²⁸ Ulus, 11 Nisan 1949.

*görerek parti adına hicap duyduk. Çevrilen entrikalarla şimdiki il idare kuruluna seçilen kimselerin de Halk Partililerle hoşsohbetli kimselerin olmadığına inanmak bizler için saflıktır. Kendilerine Demokrat süsü vererek biz hakiki Demokratları aldatmanın modası çoktan geçmiştir. Binaenaleyh.... Candan sevdiğimiz Demokrat partiden istifa ettiğimizi arz ederiz.”*²²⁹ Bununla birlikte, daha sonradan Celal Bayar’a gönderdikleri mektupta, bu meselede iğfal edildiklerini dolayısıyla da istifalarını geri aldıklarını bildiren bir mektup yazmışlardır.²³⁰ Van Sesi Gazetesi de bu durumun particilik nizamına uymadığını, ahlaki ve insani vasıflara aykırı olduğunu vurgulayarak eleştirmiştir.²³¹

Demokrat Parti İl İdare Kurulu oluşturulduktan sonra peş peşe istifalar yaşanmıştır. Bu defa, Arıkan Köyü Ocak Başkanı Mustafa Koyuncu, ilgili mektubunda yaşanan gelişmeleri eleştirmiş ve 497 üyeyle birlikte DP’den ayrılmıştır.²³²

Özalp Saray²³³ Köyünden Cebbar Babacan, daha önce Demokrat Parti’de çalıştığını ifade ederek Özalp’te 10 bin Demokrat Parti üyesinin bulunduğu haberinin gerçeği yansıtmadığını, kadın ve çocukların üye yapılmış olabileceklerini ancak bu yönde de hiçbir kaydın olmadığını ileri sürmüştür.²³⁴

Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle ezanın Arapça okunması ve sabahları radyodan ezan dinletilmesi uygulamalarının Doğudaki halk üzerinde ciddi anlamda tesirde bulunduğu ve Demokrat Parti’ye geçişlerin her geçen gün arttığı ifade edilmiştir. Bu gelişmelerle uyumlu olarak daha önce yasaklanan medrese, tekke ve sarık meselesinin köylerde konuşulmaya başlandığı ve bu yasakların da yakın zaman içerisinde ortadan kaldırılacağı ifade edilmiştir.²³⁵

Van’da Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Partililerin birbirleriyle mücadele içerisinde olduklarıdır. Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak, Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Müdürlüğüne şu tamimi göndermiştir: “*Van Demokrat Parti İl İdare Kurulu başkanlığından alınan bir yazıda, D.P üyelerinden bir vatandaşın odun nakletmek üzere, Van Gölü İşletmesinden kiralamak istediği*

²²⁹ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 255, 29 Nisan 1949.

²³⁰ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 266, 12 Mayıs 1949.

²³¹ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 267, 13 Mayıs 1949.

²³² Van Sesi, Yıl 1, Sayı 263, 9 Mayıs 1949.

²³³ BCA, 30-18-1-2/26-13-10.

²³⁴ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 265, 11 Mayıs 1949.

²³⁵ BCA, 490-1-0-0/240-956-1.

dubanın, müracaat sırası gelip geçtiği halde, particilik zihniyetiyle zamanında verilmemiş olduğundan bahisle şikâyetle bulunmaktadır. Bu münasebetle şu noktaların aydınlatılması muvafık görülmüştür:

A- *Bakanlık ve Bakanlığa bağlı genel müdürlüklere mevdu hizmetlerin ifasında vatandaşlar tarafından vuku bulacak müracaatların parti veya içtimai sınıf mülahazalarından uzak olarak, yalnız adalet ve hakkaniyetle ve mevzuatımıza uygun olarak yerine getirilmesi:*

B- *Amme hizmeti görmekle beraber ticari birer müessese olan işletmelerimizin faaliyet ve kazançlarını sekteye uğratacak ve vatandaşlar arasında ikilik doğuracak olan haksızlıklardan tevakki olunmasını talep ederim.*”²³⁶

Bununla birlikte, Ali Saracoğlu, 1950 Seçimleri öncesinde Demokrat Parti'nin Van'da teşkilatlanmasını tamamladığını, ancak Cumhuriyet Halk Partisi karşısında bir varlık gösteremediğini ifade etmiştir. Bunun sebebini de şöyle açıklamaktadır: *“Demokrat Parti'nin Van Gölü bölgesindeki ilk müteşebbis heyetlerinin muhtelif şahsi sebeplerden ötürü CHP'den ayrılmış, siyasi görüşleri halk tarafından benimsenmeyenler tarafından kurulması ve bu elemanların ilk seneler içinde yerlerini gerçek mücadeleciler insanlara ve gençlere terk etmemeleri yüzünden Van bölgesinde Demokrat Parti'nin ve demokrasi mücadelesinin yaratıcı bir duruma geçebilmesi dört sene daha geri kalmıştır.*”²³⁷

1.10.3. Millet Partisi

Mareşal Fevzi Çakmak, 1948 yılında temelleri atılan Millet Partisi'nin kurucusu ve fahri başkanıdır. Parti'nin kuruluşuna ilişkin duyuru, 22 Temmuz 1948 tarihinde, Yeni Sabah Gazetesi'nde *“Bugünkü gidiş, vatanımızı uçuruma sürüklemektedir. Mareşal Fevzi Çakmak partisini halka takdim ediyor.*”²³⁸ başlığını taşıyan haberle halkın bilgisine sunulmuştur. Demokrat Parti'nin Van kurucularından olan Ahmet Metin, partisiyle yaşadığı sorunlar nedeniyle partisinden ayrılarak Van'da Millet Partisi'ni kurmak için çalışmalara başlamıştır. Bu çalışmalar neticesinde, Millet Partisi'nin Van Teşkilatı vücuda getirilmiştir. Buna göre; Başkan Ahmet Metin, İkinci Başkan Enver Türkoğlu, Sekreter Nail Yüksel, Sayman

²³⁶ *Vakit*, Sayı 10783-11, 18 Ekim 1947.

²³⁷ Ali Saracoğlu, “Seçimler Arifesinde Vaziyet Van'ın Manzarası”, *Vatan*, 18 Mart 1950.

²³⁸ BCA, 490-1-0-0/436-1811-3.

Zekeriya Erdiñ, Üyeler Şükrü Koçak ve Mahmut Çakmak olmuştur.²³⁹ Millet Partisi İl Müteşebbisi Yürütme Kurulu Başkanı Ahmet Metin, Millet Partisi'nin milletin zararına olan her şeye karşı duracağını, komünistlerle sonuna kadar mücadele edeceğini ve bu hususlarda halktan destek ve iş birliği beklediklerini dile getirmiştir.²⁴⁰

Diğer taraftan, Ali Saracoğlu, Millet Partisi'nin Van'da bir seneden beridir faal olmasına rağmen partisinin hatalı ve noksan faaliyetleri nedeniyle CHP'nin hala hükümet otoritesine dayanan nüfuzunu devam ettirdiği değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁴¹

²³⁹ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 292, 11 Haziran 1949.

²⁴⁰ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 293, 13 Haziran 1949.

²⁴¹ Ali Saracoğlu, "Seçimler Arifersinde Vaziyet Van'ın Manzarası", *Vatan*, 18 Mart 1950.

2. BÖLÜM

UMUMİ MÜFETTİŞLİKLER

2.1. Umumi Müfettişliklerin Kurulması

Tek Parti Dönemi'nin en önemli uygulamalarından birisi olan Umumi Müfettişlik, derin bir muhteviyata sahiptir. Bu birime ihtiyaç duyulmuş olmasının temel nedeni olarak; idari, inzibat, ekonomik ve sosyal meselelerin istenildiği doğrultuda yürütülememesi gösterilmiştir. Bu bağlamda, kamusal hayatı veya gündelik yaşamı ilgilendiren tüm hususların daha düzgün, planlı ve süratli bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak için bu türden bir mekanizma tesis edilmiştir. Özellikle, valilere tanınacak olağanüstü hak ve yetkilerle; bölgesel kalkınmayı mümkün kılmak, iç güvenliği sağlamak, denetim yapmak ve ülke sathında idari birliği tesis etmek hedeflenmiştir. Bununla birlikte, kuruluş amacını belirleyen öncelikler, bölgeden bölgeye farklılık göstermiştir. Örneğin, Doğu ve Güneydoğu'da öncelik güvenlik iken; Trakya Bölgesi'nde bu ikinci plandaydı.¹

Cumhuriyet Döneminde kurulan Umumi Müfettişliklerin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de mevcut olması, tarihsel süreklilik açısından Osmanlı Devleti'nin siyasi ve idari zihniyetinin Cumhuriyet'e intikalinin tezahürü olarak değerlendirilmiştir.² İlk olarak, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Vilayet-ı Sitte'de ıslahat yapılmak istenmesi, Anadolu Islahatı Mes'elesinin ortaya çıkmasını ve Şakir Paşa'nın Anadolu Islahat-ı Umum Müfettişliğine tayin edilmesini beraberinde getirmiştir. Geniş yetkilerle görevlendirilen Şakir Paşa; Vilayet-ı Sitte'de sükûnetin sağlanması, can ve mal güvenliğinin tesis edilmesi, düzenin sağlanması ve korunması gibi hususlarda görevli kılınmıştır. Bu minvalde, görevlerin layıkıyla yerine getirilebilmesi için gerekirse şiddete başvurulabileceği de ifade edilmiştir.³ Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 1932'de yapmış olduğu açıklamasında, Osmanlı Rumeli'sinde Umumi Müfettişliğin olduğunu belirterek şu ifadeleri kullanmıştır. "... Vaktiyle Rumeli'de bir müfettişi umumilik

¹ Murat Burgaç, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s. 116.

² Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25.

³ Bk. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı Umumi Müfettişi Ahmet Şakir Paşa ve İcraatı (1838-1899)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1992.

*vardı. Fakat eskisi ile yenisi arasında fark vardır. Eski İdare-İ Vilayet Kanunu ile bugünkü arasında fark olduğu gibi, o teşkilat 1878'de Berlin'de inikat eden komisyon tarafından Bulgaristan'ı Türkiye'den koparmak amacıyla, ecnebler tarafından yapılmıştır.”*⁴ Şakir Paşa; maarif, adliye ve maliye gibi konularda hazırladığı ve uygulamaya koyduğu raporlarla Babıali ve ilgili Nezaretler ilgilenirken; askeri bir konu olan Hamidiye Alaylarıyla ise bizzat II. Abdülhamit ilgilenmiştir.⁵ Osmanlı Devleti'nde özellikle büyük devletlerin baskısıyla kurulmuş olan Umumi Müfettişlikler; “Umumi Valilik, Eyalet Valiliği, Genel Valilik, Fevkalade Vali, Hidivlik, Bölge Valiliği, Süper-Vali, İnspektörlük ve Genel Müfettişlik” gibi kullanımlarla isimlendirilmiştir.⁶

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet Döneminde uygulanan Umumi Müfettişlik; askeri, siyasi, sosyal, ekonomik ve idari gerekliliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet Döneminde; Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin az gelişmişliği, fakir kalmışlığı ve ulaşım imkânsızlıkları gibi sebeplerden dolayı yeniden kurulan bu müfettişlikler, devletin bölgedeki gözü ve kulağı olarak güvenliği, asayiş, düzeni ve kalkınmayı sağlamaya çalışmıştır.⁷ Akşam Gazetesi, 1938 tarihinde Cumhuriyet'in On beşinci yıl dönümü münasebetiyle yapılan çalışmalara değinirken, Umumi Müfettişliklerin kurulması ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: “*Bir bölgede birkaç vilayet arasında alakalı işlerin daha çabuk ve müteakıl bir şekilde bir makamda toplanıp daha verimli bir surette başarılabilmesi ve asayişe müteakıl işlerin daha düzgün bir hale getirilebilmesi ve vilayetler idaresindeki yol ve köprü işlerinin daha çabuk yapılabilmesi, kültür, tarih, esenlik işlerinin daha mükemmel yürütülebilmesi için bu işler üzerinde alakadar vilayetler üzerinde teftiş ve murakabe salâhiyetini haiz dört umumi müfettişlik teşkil edilmiştir.”*⁸

Cemal Bardakçı, henüz Umumi Müfettişlikler kurulmadan iki yıl önce, Dahiliye Vekâlet'ine bir mektup yazdığını ve bu mektupta “bizleri geniş salâhiyetlerle donatmak, memlekette korkunç ve zararlı bir anarşi doğurur” ifadelerine yer verdiğini belirtmiştir. Bu mektuptan iki yıl sonra, Umumi

⁴ Vakıf, 29 Haziran 1932.

⁵ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı Umumi Müfettişi Ahmet Şakir Paşa ve İcraatı (1838-1899)*, s. 154.

⁶ Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu- Güneydoğu Anadolu Politikaları Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine*, Mikro Yayınları, Konya, (y.t.y), s. 35-36.

⁷ Erdal Aydoğan, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 1.

⁸ *Akşam*, 29 Teşrinievvel 1938.

Müfettişliklerin kurulduğunu vurgulayarak şu değerlendirmede bulunmuştur: “... *Bu mektubun tarihinden tam iki yıl sonra Birinci Umumi Müfettişlik teşkilatı kuruldu. Fakat ne yazık ki bu teşkilat kendisinden beklenen, umulan hizmetleri tam olarak başaramadı. Bu başarısızlığın sebeplerini teşkilatın kendisinde mi, yoksa onun noksan bırakılmış olmasından mı yahut da başka taraflarda mı aramak lazım?*”⁹

27 Kasım 1927 tarihli ve 5858 Sayılı Kararname ile uygulamaya konulan Umumi Müfettişlik Vazife ve Salahiyetleri Talimatnamesi; 1913'te hazırlanan, ancak uygulama imkânı bulamayan kanunla neredeyse aynıdır. Ermeni ve Rus tehlikesinin geçmesinden sonra Doğu vilayetlerinde huzur, güven ve asayiş sağlamak amacıyla İstanbul Hükümeti tarafından “Vilayet-ı Müstahsile Müfettiş-i Umumiliği” (23 Ağustos 1918) kurulmuş ve başına Hasan Tahsin Uzer getirilmiştir. Ancak, Hasan Hahsin Uzer, 23 Eylül 1919'da bu görevinden alınarak Suriye Valiliğine atanmıştır.¹⁰ Kazım Karabekir, Millî Mücadele'nin başlangıcında da aynı şekilde bir teşkilatın kurulduğunu¹¹ ve bunu İstanbul'daki Peyam ve Serbesti gazetelerinden öğrendiğini belirtmiştir. Bu konuda, hem Millet Meclisi'nin bilgisinin olup olmadığını öğrenmek hem de Milli Müdafaa Vekâlet'ini bu hususta bilgilendirmek amacıyla şunları yazdığını vurgulamıştır:

- A) *Anadolu Müfettiş-i Umumiliği vezaif ve selahiyetine dair neşredilen kararnamenin hülasasıdır:*
- 1- *Anadolu'da takrir-i emniyet ve asayiş için muamelat-ı askeriye ve mülkiyede salahiyet-i kamileyi haiz olmak üzere müfettiş-i umumilik ihdas edilmiştir.*
 - 2- *Anadolu'da takrir-i asayiş için istihdamına lüzum görülen kaffe-i Kuvayı inzibatiye-e askeriye ve Kuvayı zabıta ve gönüllü kıtaatı müfettiş-i umumilik emrindedir.*
 - 3- *Müfettiş-i umumilik idare-i örfiye ilanına ve idare-i örfiye kararnamesi ahkamı dairesinde muamele ifasına mezundur.*
 - 4- *Müfettiş-i umumilik sadarete merbuttur.*

⁹ Cemal Bardakçı, “Dahiliye Vekaletine Yazdığım Mektup Bizleri Geniş Salahiyetlerle Donatmak Memlekette Korkunç ve Zararlı Bir Anarşi Doğurur”, *Vatan*, 24 Mayıs 1942.

¹⁰ Koca, *a.g.e.*, s. 42-43.

¹¹ Koca, *a.g.e.*, 43.

- 5- *Müfettiş-i umumilik teşkilatı mevcude-i askeriyenin indelicab(gerektiğinde) ilgasına ve yeniden Kuvayı inzibatiye teşkiline selahiyettardır.*
- 6- *Müfettiş-i umumiye maaşından maada şehri bin lira tahsisat ve refakatine memur edilen mütehassıs erkan, ümera ve zabitan ve mensubin-i askeriyeye tahsisat-ı fevkalade muhassesat-ı şehriyeleri miktarı kadar zam verir. İşbu zemaim Dersaadet'ten hareketten itibaren ita olunur.*
- 7- *Müfettiş-i Umumilik Hey'etinin maaş ve muhassesatı Harbiye Nezareti bütçesine ilave olunan bir milyon iki yüz elli bin sekiz yüz otuz altı liralık tahsisattan sarf olunacaktır. Bu tahsisat meyanında şehri yirmi bin lira tahsisat-ı mesture olarak sarfa müfettiş-i umumi mezundur.*¹²

Millî Mücadele'nin devam ettiği ilk zamanlarda, son Osmanlı Mebusan Meclis-i üyesi olan ve Meclisin dağılmasıyla Birinci Meclise katılarak Adliye Vekili olan Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey de Şark Bölgesi Umum Müfettişi olmak istemiştir. Ancak, bu niyetinde samimi olmadığı anlaşıncı Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir'in karşılıklı diyaloglarıyla görev alması engellenmiş ve Ankara'ya çağrılmıştır. Diğer taraftan, Kazım Karabekir de bölgede görev almak istemiş, ancak Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından sonra o da Ankara'ya çağrılmıştır.¹³ Umumi Valilikle alakalı olarak "Millici" müstear ismiyle "Ankaralının Defteri" başlığı altında Mustafa Kemal, Celalettin Arif ve Kazım Karabekir Paşa dönemlerinde yaşananlar üzerinde durmuş ve Kazım Karabekir'in en karanlık günde dervişane bir tevekkülle vatan davasını yarıda bırakmayı bile düşünebileceğini ifade etmiştir.¹⁴

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra 20 Ocak 1921'de kabul edilen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye'de, 22'nci ve 23'üncü maddeler kapsamında Umumi Müfettişliğe yer verilmektedir. Buna göre, 22'nci maddede "Vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek umumi müfettişlik kıtaları vücuda getirilir" denilmekte; 23'üncü maddede ise "Umumi müfettişlik muntikalarının umumi surette asayişin temini ve umum devair muamelatının teftişi, umumi müfettişlik muntikasındaki vilayetlerin müşterek işlerinde

¹² Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 35-36.

¹³ Koca, a.g.e., s. 45-47. Bk. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 163.

¹⁴ Millici, "Ankaralının Defteri", *Milliyet*, 6-7-8-9 Mayıs 1933.

ahengin tanzimi vazifesi Umumi müfettişlere mevdudur. Umumi müfettişler devletin umumi vazaiyle mahalli idarelere ait vazaiif ve mukarreratı daimî surette murakebe ederler” ifadesine yer verilmektedir.¹⁵

Doğu Cephesi Komutanı ve Doğu konusunda hassas olan Kazım Karabekir, Millî Mücadele’nin başarıya ulaştığı dönemde, 5 Haziran 1923 tarihinde Müdafaa-i Milliye tarafından düzenlenen kanunun çıkarılması için İsmet Paşa’dan destek istemiştir. Ancak, bir yıl geçmesine rağmen hazırlanan kanunun meclise sevk edilmediğini ifade etmiştir.¹⁶

Genç Hadisesiyle başlayan Şeyh Said Ayaklanması, basının Umumi Müfettişlik kanununu yeniden ele almasına neden olmuştur. Genç Hadisesinin hatalı yönetimden kaynaklandığı, bölgeye geniş yetkilere sahip valilerin görevlendirilmesinin elzem olduğu, aksi takdirde bölgede daha büyük felaketlerle karşılaşacağı vurgulanmıştır. Şeyh Said Ayaklanması ile birlikte, Takrir-i Sükûn Kanunu dahilinde bölgede sıkıyönetim uygulanmıştır.¹⁷ Umumi Müfettişlik Kanunu, 1926’da meclise gönderilmesine rağmen ancak 25 Haziran 1927 tarihinde 1164 Sayılı Kanunla yürürlüğe girmiştir.¹⁸ Cemal Tükin, Umumi Müfettişliklerin işlerin daha verimli bir şekilde halledilmesi için kurulduğunu ifade etmiştir.¹⁹ Birinci Umumi Müfettişi olan İbrahim Tali Bey’in Ankara’ya ziyaretinde istasyonda bizzat Başvekil İsmet İnönü ve diğer protokol tarafından karşılanması, bu kuruma verilen destek açısından önemlidir.²⁰

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla eskiden Vilayet-Liva-Kaza-Nahiyeden oluşan dört derecelik idare tarzı, livalar kaldırılarak üç dereceli yapılmıştır. 20 Haziran 1927 gün ve 1164 Sayılı Kanun’la hükümetin idare mekanizmasından tam verim almak istemesi üzerine, vilayetlerin üzerinde bir teşkilat kurmak amacıyla Birinci Genel Müfettişlik kurulmuştur. Birinci Genel Müfettişliğe Elâzığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Ağrı ve Mardin vilayetleri dahil edilmiştir.

¹⁵ Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri “Senedi İttifaktan Günümüze”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 93.

¹⁶ Kazım Karabekir, *Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz*, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 243-244.

¹⁷ Koca, a.g.e., s. 47-48.

¹⁸ TBMMZC, 2. Dönem, Cilt 33, İctima 82, s. 682-687 (25.06.1927).

¹⁹ Cemal Tükin, “Van Bölgesi ve Tarihi Kaynakları”, *Beşinci Üniversite Haftası Van*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944, s. 270.

²⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Kanunuevvel 1928.

Birinci Genel Müfettişlikte alınan olumlu neticeler; (Trakya) İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Umumi Müfettişliklerin de kurulmasında etkili olmuştur.²¹

Parti ile Umumi Müfettişlikler ya da Halkevleri birbirlerinden ayrılmamıştır. Bunların esas görevleri, parti işlerinin yürütülmesinde aktif olarak yer almak olmuştur.²²

Cemil Koçak, 1927’de kurulan Umumi Müfettişliklerin Tek Parti Dönemi boyunca ve çok partili hayata geçilmesinden sonra da devam etmesini; fiilen 1948’de hukuken de Demokrat Parti iktidarında kapatılmalarına rağmen yapılan çalışmalarda, anılarda, arşivlerde ve matbuatta yer verilmemiş olmasını, hayret verici olarak ifade etmiştir. Bu durumun, Umumi Müfettişliklerin üstlendiği rol ile Umumi Müfettişliklerin kayıt veya yazım konusunda uyarılmamış olmasından ileri geldiğini belirtmiştir.²³ Cumhuriyet’in ilanından sonra yeni kurulan devlete karşı en kapsamlı ayaklanma, Şeyh Sait İsyanıdır. Ayaklanma üzerine, başına Mahmut Tali Bey’in getirildiği Diyarbakır merkezli bir Umumi Müfettişlik kurulmuştur. Müfettişlik, ilk olarak halkın elinde bulunan silahları toplayarak işe başlamıştır. Bununla birlikte gerek bölgenin konumu gerekse de ağa, şeyh gibi halk üzerinde nüfuzu bulunan kimselerden dolayı Van ve Hakkâri halkı silahlarını teslim etmemekte direnmişlerdir.²⁴

Şeyh Sait İsyanının çıkış gerekçeleri olarak; Türkiye Cumhuriyeti’nin şeriatı kaldırması, şapka giyilmesini mecburi kıldığı, kız ve erkek çocuklarının birlikte eğitim görmesi öne sürülmüştür. Mustafa Kemal, bu ayaklanma hakkında irticai, siyasi ve mürettep bir isyan hükmünde bulunmuştur. İsyanla etkili mücadele için Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, isyanda payı olanlar yakalanarak idam edilmiş ve isyanda rolü olduğu öne sürülen Türkiye’nin ilk muhalefet partisi kapatılmıştır.²⁵

Celal Bayar tarafından hazırlanan ve 10.12.1936 tarihinde Baş Vekâlet’e sunulan Şark Raporu’nda, Doğu ve Güneydoğu vilayetleri ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir. “Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kati bir tarzda hakimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler, halk üzerindeki hakimiyetlerini

²¹ Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 65-66.

²² Avni Doğan, a.g.e., s. 196.

²³ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 13-18.

²⁴ Serdar Öztürk, “Eşkiyalar, Kabadayılar, Külhanbeyiler ve Silah Toplama”, *Bilgi ve Bellek*, Yıl 3, Sayı 5, Kış 2006.

²⁵ Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s. 171-173.

ağalar ve şeyhler vasıtasıyla yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhlerin soyduklarının bir kısmını hükümet erkanına vermeleri suretiyle müşterek idarei maslahat devri yaşanmıştır. Doğu da bugün dahi, tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. Dayanacağımız en mühim kuvvet, ordumuz ve jandarmamızdır... Hükümet binaları, bilhassa kazadakiler, pek perişandır. Bu binalar içinde uzun müddet oturup çalışanların, enerji ve muhakeme kabiliyetlerini kaybedeceklerinden korkulur. Yeni eleman, yeni bir zihniyetle yerleşmeye çalıştığımız bu mühitlerde muntazam hükümet dairelerinin, memur ailelerinin ikametgahlarının inşası mühim bir mesele halindedir. Devlet otoritesinin kurulabilmesi için bu bir zarurettir. Doğu illerinde hakimiyet ve idare bakımından göze çarpan açık bir hakikat vardır: Şeyh Sait ve Ağrı İsyancılarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası, karşılıklı şahlanmıştır. İsyancıları cezalandırmak için şiddetin manası anlaşılır ve yerindedir. İsyandan sonra, fark gözetmeksizin idare etmek de bundan ayrı ve mutedil bir sistemdir.”²⁶

2.1.1. Birinci Umumi Müfettişlik

20 Haziran 1927 tarihli ve 1164 Sayılı Kanun ile genel müfettişliklerin teşkil edilebilmesi için hükümete yetki verilmiş ve Doğu vilayetlerinin bir kısmında Birinci Genel Müfettişlik kurulmuştur. Birinci Genel Müfettişlik Dairesi; Ağrı, Elâzığ, Urfa, Bitlis, Van, Hakkâri ve Mardin vilayetlerini kapsamıştır. Bu illerde; asayiş, idari, zirai, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda düzenin temini için vazifeler üstlenilmiştir.²⁷ Umumi Müfettişlik olarak kurulan ve unvanı Birinci Umumi Müfettişlik olan bu kurum; Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsayacak şekilde yapılandırılmıştır.²⁸ 1947’li yıllara gelindiğinde, Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi’nden Van, Hakkâri ve Muş ile Üçüncü Umumi Müfettişlik Bölgesi’nden Ağrı illerinden müteşekkil ayrı bir Beşinci Umumi Müfettişliğin kurulması fikri ortaya çıkmışsa da hayata geçirilememiştir. Bu türden bir birim ihtiyacının belirmesinde; acil zaruriyetler, askeri ve iktisadi sebeplerin etkili olduğu belirtilmiştir.²⁹ Güçlü ve etkin idari otoriteler vücuda getirmek amacıyla 1937

²⁶ Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları İstanbul, 2009, s. 63-64.

²⁷ *Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 67.

²⁸ BCA, 30-18-1-1/27-70-7.

²⁹ M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları – 1936*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 14.

yılında Van merkezli yeni bir Umumi Müfettişlik kurulması için yeni bir kanun taslağı hazırlanmış, ancak bu kanun resmîyet kazanamamıştır.³⁰

1928-1935 yılları arasında, Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi'nin çalışma teşkilat büroları arasında Askerlik Müşavirliği, Adliye Müşavirliği, Maliye Müşavirliği, Asayiş ve İstihbarat Müdürlüğü, İskân Müdürlüğü, Yazı İşleri müdürlüğü, Hususi Kalem Müdürlüğü, Evrak Amirliği, Levazım ve Daire Müdürlüğü ile Muhasibi Mesullük yer almıştır. 1935-1939 arasında ise bunlara CHP Halkevi İşleri ile Spor İşleri masaları da eklenmiştir.³¹ Birinci Umumi Müfettişliğin kurulmasından sonra Kocaeli Mebusu Sırrı Bey, Umumi Müfettişliğin bölgede gereksiz olduğunu ve kaldırılması gerektiğini öne sürmüştür. Siirt Milletvekili Mahmut Bey ise bölgede doğduğunu ve bölge milletvekili olarak bölgeyi yakından tanıdığını, dolayısıyla da Sırrı Bey'in görüşlerinde yanıldığını ifade ederek şunlara yer vermiştir: “... Bu muntıkada; Suriye, Irak ve İran ile hudutlarımız vardır. Bu hudutların ötesinde resmi ve hususi, gizli ve aşikâr türlü türlü cereyan ve hareketler var ki, mütemadiyen aleyhimizde işliyorlar. Bu havalinin büyük bir kısmında Türkçeden başka bir dil ile konuşuluyor. Yakın vakitlere kadar buralarda aşiret ve tagallüp hayatı hüküm sürüyordu. Bazı vilayetlerde elan bu aşiret hayatı devam ediyor. Aynı zamanda buralarda yalnız buhrandan doğan bir yoksuzluk değil, öteden beri mevcut olan bir fakrî zaruret hüküm sürüyor...”³² Umumi Müfettişlikler üzerinden resmî kurumların ve Halkevlerinin vilayet ile birkaç kaza merkezinde yapmış olduğu kültürel faaliyetlerin, bölgenin ihtiyacına tam cevap veremediği ifade edilmiştir.³³

Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nin 1931-1932 yılları arasındaki asayiş raporu, karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.³⁴

Tablo 11: 1931-1932 Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi Asayiş Raporu

Hadise	1931	1932
Hane Baskını	8	5
Kasten Hane Yakmak	0	1
Soygun ve Gasp	86	35

³⁰ Açık Söz, Sayı 3779, Mayıs 1937.

³¹ Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 105-111.

³² Mahmut Soydan, “Umumi Müfettişlik Teşkilatı Ne Yapıyor”, Milliyet, 24 Haziran 1932.

³³ BCA, 30-10-0-0/70-461-1.

³⁴ BCA, 30-10-0-0/128-923-3.

Hudut Tecavüzü ve Hayvan Gaspı	0	4
Değirmen Baskını	0	1
Köy Baskını	12	5
İstasyon Baskını	2	0
Memleket Dahilinde Hayvan Gaspı	0	2
Muhtelif Suç Faili Olarak Tutulanlar		
Katil Derdesti	30 Ölü	47
Garih Derdesti	11 Yaralı	38
Dehalet	278 Diri	26
Şaki Derdesti	-	36
Yatak Derdesti	-	13
Kaçakçı Derdesti	-	6
Soygun Faili	-	55
Şehit Jandarma	3	2
Şehit Bekçi	3	0
Yaralı Bekçi	1	0

Van Erciş’te eskiden iyi olmayan asayiş durumu son zamanlarda iyileşmiş, son senelerde ise neredeyse hiçbir olaya tesadüf edilmemiştir.³⁵ 1933’te, Van Adli İhtisas Hâkimi Naci Bey, evine giderken Nevzat adında biri tarafından saldırıya maruz kalmıştır. Bu olayın meydana gelmesinde, Başkale’de mal müdürü olan babasının kaçakçılıktan dolayı tevkif edilmesi etkili olmuştur.³⁶ Van vilayeti İran hududunda şekavet etmekte olan Biba Rando ve Dinamalı adında iki çete reisi, zabıta kuvvetleri tarafından yapılan sıkı takibat neticesinde, hududun diğer tarafına çıkarak saklanmışlardır. Ancak, şakilerin zulmünden usanan yardımcıları, reisleri Biba`yu öldürerek silahları ile birlikte hükümete teslim etmişlerdir.³⁷

Birinci Umumi Müfettişliğin kurulduğu 1927’den 1935’e kadar olan dönemde, faaliyet alanı içerisinde olan dokuz ilde; devamlı, bilgili ve yüksek faaliyetler gerçekleştirilmiş, çok kıymetli eserler bırakılmış; sosyal ve ekonomi hayatın yükselmesine, emniyet ve asayişinde tam bir muvaffakiyetle devamında katkı sunulmuştur. Kurum, özellikle halkı cumhuriyet rejiminin yüksek gayelerine doğru

³⁵ *Son Posta*, 19 İkincikanun 1937.

³⁶ *Vakit*, 8 Eylül 1933.

³⁷ *Vakit*, 5 Birinciteşrin 1933.

götürmek ve hazırlamak hususunda büyük çaba sarf etmiştir. Kurumun genel olarak yapmış olduğu faaliyetler şu şekilde sıralanmıştır: “- *Müfettişlik mıntıkasını teşkil eden dokuz vilayet arasındaki yollar, şoseleri, köprü ve menfezleri, yollardaki bekçi kulübeleri, konak mahalleri, - Evleri, hasta haneler, bakım yurtları, - Köy odaları, köy yolları,- Yeni ekim biçim usulünde numune çiftlikleri, numune fidanlıkları, - Su yolları, su cetvelleri, - Milli ve mahalli bankalar, anonim şirketler, - Elektrik tesisatı gibi işlerdir...*”³⁸

Van vilayeti dahilinde Canik, Çaldıran, Ağı, Taş ve Rumi gibi yerlerde numune karakolların yapılmasına başlanmış ve bu inşaatların bir an önce bitirilmesi için Jandarma Komutanı Cafer Tuncer büyük gayret göstermiştir.³⁹

Birinci Umumi Müfettişliğin faaliyet göstermeye başladığı 1927 tarihinden itibaren; Van’da adli işler olarak Gevaş ve Başkale Özalp Kazalarında Sulh Hakimliği, Erciş, Muradiye ile Ahlat’ın Adilcevaz nahiyesinde adli işlere bakan Hâkimi Münferitlik Teşkilatı kurulmuştur. Şatak ve Gürpınar kazalarında işlerin azlığından dolayı teşkilatın kurulmasına lüzum görülmemiştir. Maliye alanında ise eskiye oranla tahsilatın artığı görülmüş, bazı hayvanlardan (at, eşek, katır) vergi alınmamıştır. Eğitim alanında ortaokul, ilkokul inşaatı çalışmaları ve Van Üniversitesi’nin yapımına başlanmıştır. 1936’dan 1937’ye kadar öğretmen sayısı toplamda 13, okul sayısı ise 8 olmuştur. Bayındırlık alanında ise ikisi tamir ve üçü yeni yapılmak üzere beş hükümet konağı tahsisatı yapılmıştır. Yedisi yeni ve dördü de tamir edilmek üzere on bir jandarma karakolu yapılmaya başlanmıştır. Göçmenler için Van’ın Edremit köyünde göçmen evleri yapılmıştır. Ayrıca, Van merkez ve Erciş’te modern bir halkevi ile Van merkezde beş sınıflı mektep inşaatına başlanmıştır. Su işlerinde 12 km mesafeden Zarnabat Suyunun getirilmesi çalışması ve 50 km mesafedeki Şamram adı verilen bir kanalın yapılması, yukarıdaki gelişmeler ile birlikte önemlidir. Van’ının esaslı sokakları elektrikle aydınlatılmıştır. 1943 yılında bölgedeki halkevlerinde Van Milletvekili İbrahim Arvas rehberliğinde konferans veren Maraş Mebusu Hasan Reşit Tankut, asayiş ile ilgili olarak kımıldatıcı ve toplayıcı elemanların azalması ve fertlerin ruhen değişmesiyle on on

³⁸ *Milliyet*, 25 Şubat 1935.

³⁹ *Son Posta*, 24 Eylül 1937.

beş yıl önceki asayişsizliklerin yaşanmayacağını, ancak yine de tedbirli olunması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁰

Muğlalı Olayı, Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın 1943'te görev yaptığı Van'ın Özalp İlçesi İran hududunda vuku bulmuştur. Savaş yıllarının getirmiş olduğu darlık, İran sınırında kaçakçılık olaylarının artmasına sebep olmuştur. Bu durum, aynı zamanda sıkı güvenlik önlemlerinin alınmasına yol açmıştır. Temmuz 1943'te bir bölümü İran topraklarına yerleşmiş olan Milan Aşireti'nin büyük bir hayvan sürüsünü İran'a kaçıracağı ihbarı üzerine, askeri birlikler harekete geçmiş ancak kaçakçıların izine rastlanmamıştır. Bu gelişme üzerine, Özalp İlçesine bağlı Harapsorik, Milanengiz ve Tagorengiz köylerinde yaşayan aşiret mensubu 40 köylü gözaltına alınmıştır. Mahkemeye çıkarılanlardan 5'i tutuklanmış, diğerleri ise serbest bırakılmıştır. Bunun üzerine de Orgeneral Mustafa Muğlalı, köylülerden 33 kişinin sınırı götürülüp kurşuna dizilmesini emretmiştir. Bu emir yerine getirilmiştir. Askere saldırı ve kaçma süsü verilmek istenen mesele, kurşuna dizilenlerden birisinin yaralı olarak kurtulmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Olayın ortaya çıkmasından sonra ilgili makamlara müracaatlar yapılmasına rağmen herhangi bir işlem yapılmamıştır. Ancak, 1946 yılında çok partili hayata yeniden geçilmesiyle birlikte, bu hadise Demokrat Parti tarafından yeniden TBMM gündemine getirilmiş ve yoğun tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Eylül 1949'da başlayan mahkeme süreci, 2 Mart 1950'de sonuçlanmıştır. Buna göre, Mustafa Muğlalı'nın ilk önce idam cezasına çarptırılmasına, ardından da hafifletici nedenler göz önüne alınarak 20 yıl hapis cezasıyla tevkif edilmesine karar verilmiştir. Bu karar, Askeri Yargıtay'ca bozulmuştur. Bununla birlikte, Muğlalı henüz yeniden yargılama başlamadan cezaevinde ölmüştür.⁴¹

Denizli Milletvekili Reşat Aydın, kurşuna dizilen 33 vatandaşın avukatlığını ücretsiz olarak üstleneceğini ifade etmiştir. 33'ler Hadisesi olarak basında genişçe yer bulduğu, mahkemeye intikal ettiği ve günahkârların hesap verdikleri belirtilmiştir.⁴²

Muğlalı'nın yargılandığı mahkeme sırasında, bütün mesuliyeti üzerine alarak şunları söylediği ifade edilmiştir: "*Bunda, bugüne kadar gördüğü hizmetlerden*

⁴⁰ BCA, 490-1-0-0/1015-916-4.

⁴¹ *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941- 1960*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 169.

⁴² *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 376, 22 Eylül 1949.

dolayı bir çok kereler taltif ve takdir edildiğinden bahsedilmekte, 1943 yılında şark vilayetlerinde baş gösteren hadiseler üzerine memleketin yüksek menfaatlerini baltalayan kimseleri öldürme emrini bizzat vermek zorunda kaldığını, kendisinin de bu suretle vazifesini yapmış olduğu ileri sürülerek şöyle denilmiştir: Hakkımda açılan muhakemenin ilk tahkikat safhasından başlayarak duyduğum azap şudur: Astlarımın benimle mesul olacaklarında korkuyor ve buna göre müdafaaada bulunuyorum. Astlarım benim maruz kalacağım akıbete yanımda şerik olarak bulunmasınlar.”⁴³

Mahkeme Heyeti, 2 Mart 1950 tarihinde şu kararı vermiştir: “Türk Ceza Kanununun 450’nci maddesi gereğince emekli orgeneral Mustafa Muğlalı’nın ölüm cezasına çarptırılmasına ve aynı kanunun 56’ncı maddesi gereğince yaşı 68 olduğu için idam hükmünün 30 sene ağır hapse tahviline ve 59’ncu madde gereğince verilen cezanın üçte birinin indirilerek yirmi sene ağır hapsine, Türk Ceza Kanununun 29’ncu maddesine göre bu cezanın iki misline çıkarılmasına mahal olmadığına, amme hizmetlerinden müebbeden mahrumiyetine ve ordudan tardına, harç tarifi kanununa göre de 60 lira mahkeme masrafını ödemeğe mahkumiyetine, diğer sanıklardan Tümgeneral Rasim Saltuğ, Albay Şükrü Tüter, Yüzbaşı Vahdet Yüzgeç, Yedek Teğmen Necdet Bilgez ile Bilal Bali’nin beraatlerine ve Rasim Saltuğ ile Tüter’in tahliyelerine oy birliği ile karar verilmiştir.”⁴⁴

Van Milletvekili Muzaffer Koçak, 15.11.1948 tarihinde CHP Grup Başkanlığı’na verdiği dilekçede; Adalet, Milli Savunma ve İçişleri Bakanlarının aşağıdaki soruları cevaplandırmaları talebinde bulunmuştur:

- 1-) 1943 senesi sonbaharında Van’ın Özalp ilçesi köyleri halkından 33 kişinin kurşuna dizildiklerine dair merkezde bir malumat var mıdır? Varsa ne şekildedir?
- 2-) Bu vatandaşların, toptan kurşuna dizilmelerini icap ettiren suçları nedir? Ve bu suçlar ne suretle tespit ettirilmiştir?
- 3-) Kurşuna dizme keyfiyeti mahkeme kararıyla mıdır? Yoksa herhangi bir kanuni yetkiye dayanılarak yapılmıştır?

⁴³ Vatan, 24 Şubat 1950.

⁴⁴ Vatan, 3 Mart 1950.

4-) *Hadiseden idari, adli makamların vaktinde haberleri olmuş mudur ve kendilerine ihbar ve şikâyetle bulunulmuş mudur? Bulunulmuş ise ne yapılmış ve neticesi ne olmuştur?*⁴⁵

1943 yılında 32 Türk vatandaşının mahkeme kararı olmaksızın hudut boyunda makineli tüfekle öldürülmesi hadisesinin, Cumhuriyet Gazetesi tarafından 4 Aralık 1948 tarihinde “Hâkim Kararı Olmadan Öldürülen 32 Vatandaş” başlığı altında manşetten haber yapılması üzerine DP Eskişehir Milletvekili Hakkı Çevik bir soru önergesi vermiştir. Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, bu hadiseye ilişkin olarak şu değerlendirmede bulunmuştur: “*Filhakika Özalp’ın hudut mıntıkasında 32 kişinin ölümü ile neticelenen bir hadise olmuştur. Hadisede askeri şahıslar ilgili olduğundan adli amir tahkikat açmış, neticede takibat yapılmasına karar vermiştir. Mesele tamamen kaza merciine intikal etmiş bulunuyor. Anun cereyanı ve adaletin tecellisi için terettüp eden vazife tam ve kâmil olarak yapılacaktır.*”⁴⁶

İsmail Hakkı Çevik, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır’ın bu beyanını bir müjde olarak gördüğünü ifade etmiştir. Çevik, olayla ilgili olarak Van Cezaevi’nde mahkûm olan İbrahim adında bir vatandaşın; 1943’te biri Cumhurbaşkanı’na, biri Meclis Başkanı’na, biri Adalet ve diğeri de İç İşleri Bakanlıklarına olmak üzere, olayı anlatan dört dilekçe verdiğini belirtmiştir. 1948 yılının son ayında olduklarını belirten Çevik, Meclis’e sunulan dilekçe akıbetinin İçişleri Bakanlığı’na sorulduğunu ve İç İşleri Bakanlığı’nın bu olayın farkında olmasına rağmen aradan beş buçuk yıl geçmesine rağmen hiçbir şey yapmamış olmasının kendisini derin bir üzüntüye sevk ettiğini vurgulamıştır. Bakan’ın hadisenin şekline ilişkin bilgi vermediğini söyleyen Çevik, şahitlerin hayatta olduğunu ve bunlardan yola çıkarak olayın nasıl gerçekleştiğinin aydınlatılabileceğini dile getirmiştir. Böylesine ihmalkâr bir durumun, Atatürk inkılabı sonucunda kurulan yeni Türkiye’ye yakışmadığını ve sorumluların adalet önünde en kısa zamanda hesap vermeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁷ Bu husustaki vahameti aktaran Çevik, muhakemesiz kurşuna dizilen 32 vatandaş için “*Hotanto kabilesinde bile böyle bir hadisenin cereyanını duysaydık.*”⁴⁸ ifadesini kullanmıştır. 1948 yılı İç İşleri Bakanlığı bütçe görüşmelerinde de konu olan Özalp olayı ile ilgili DP Milletvekili Hasan Polatkan şu

⁴⁵ BCA, 30-1-0-0/42-252-18.

⁴⁶ Cumhuriyet, 4 Aralık 1948.

⁴⁷ Cumhuriyet, 4 Aralık 1948.

⁴⁸ Kudret, 4 Aralık 1948.

ifadeleri kullanmıştır: “... Kanunların tatbiki ile asayiş muhafaza ile vatandaşların hayatını teminat altına alarak onun emniyet ve selametini sağlamakla mükellef bir bakanlık karşısındayız. Fakat geçenlerde 32 vatandaşın mahkeme kararı olmaksızın Özalp jandarma komutanı ile kaymakamı tarafından kurşuna dizildiğine dair meclis kürsüsüne gelen sual tavrı, hepimizi titretti. Vicdanlarımızı titreten bir hadise karşısındayız. Bugün İç İşleri Bakanlığı bütçesini nasıl kabul edeceğiz? Jandarma Genel komutanlığına nasıl para vereceğiz? Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesini nasıl kabul edeceğiz?”⁴⁹

Bu bağlamda, Mehmet Emin Yalman da “Hesabı Aranan Canlar” başlığı altında, geçmişe özellikle de Osmanlı Devleti’nin büyüüp gelişmesine ve dünyanın en çetin sahalarını hakimiyetinde bulundururken gözettiği hoşgörü, hak ve idareye atıfta bulunarak, muhakemesiz kurşuna dizilenlerin hesabının aranması gerektiğini açıklamıştır. Yalman, Halk Parti yetkililerinin bu mevzunun münakaşa edilmemesi için Demokrat Parti mensuplarının vatani hislerine başvurduğunu, ancak Demokrat Parti yetkililerinin bu hatalı dilekleri geri çevirerek memlekete karşı vazifelerini yerine getirdiklerini vurgulamıştır. Yalman bu olay hakkında şu ifadelerle de yer vermiştir: “Bir millet; herhangi bir vatandaşın ve insanın hakkına yapılan tecavüz karşısında müşterek bir ıstırap duyarsa ve hakkın yerine gelmesi için milli iradesini kullanmağı bilirse, o millet yaşamağa layıklığını ispat etmiş ve devlet kurabilmek imtihanını geçirmiş bir camia sayılır.”⁵⁰

Milletvekili İhsan Olgun, 19 Ocak 1949 tarihli meclis görüşmeleri sırasında Özalp hadisesiyle alakalı olarak suçluların yargılandıklarını ve mahkûm edildiklerini; ancak, bu durumdan Başbakan Yardımcısı, Adalet Bakanı ve Komisyon Sözcüsü’nün bihaber olduğunu belirtmiştir. Komisyon Başkanı kendi ellerindeki dosyada böyle bir bilginin bulunmadığını, Hasan Polatkan ise bu meselenin verilen bir önerge üzerine konuşulduğunu söylemiştir. Başbakan Yardımcısı Nihat Erim’in ifadesi de şu şekildedir: “Biz de buna şu an muttali oluyoruz. Üzerinde durmamız icap ederse usulü dairesinde yüksek meclise lazım gelen bilgiyi vermeğe çalışırız.”⁵¹ Demokrat Parti’den Adnan Menderes de Özalp olayına değinmiş ve İç İşleri Bakanı’na karşı şu

⁴⁹ Cumhuriyet, 10 Aralık 1948.

⁵⁰ Ahmet Emin Yalman, “Hesabı Aranan Canlar”, Vatan, 4 Aralık 1948.

⁵¹ Cumhuriyet, 20 Ocak 1949.

ifadeleri kullanmıştır: “... Nitekim 32 kişinin katil hadisesinin altı yıl takipsiz bırakılması memlekette nasıl bir baskının hüküm sürdüğünü apaçık göstermez mi.”⁵²

Kudret Gazetesi, Yeni Sabah Gazetesi`ne bu hadise temelinde yansıyan içerik hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “... Hükümetin icraatını, bütün hareketlerini medhî sena etmeği ve her şeyi yolunda ve pembe görmeği son günlerde itiyad edinmiş olan Hüseyin Vahit Yalçın, bu mazlum ve mağdur vatandaşlar hakkında bu fiili irtikap eden kaymakam ve jandarma kumandanı hakkında, ne düşünür? Savunma Bakanı da Meclis kürsüsünden “maalesef hadise vakidir” dediğine göre, Yalçın, bu halden teessür ve ıstırap duyarsa bunu Ulus`ta birkaç satırla tebarüz ettirir mi?”⁵³

Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında, 33 vatandaşın kurşuna dizilmesinden dolayı mecliste sert tartışmalar yaşanmıştır. Bu hadisede ihmali bulunan ve suçlu görülenlerin muhakemesine, 3 Eylül 1949 tarihinde başlanmıştır. Suçlu bulunan Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Mustafa Muğlalı, Tümgeneral Rasim Saltuk, Albay Şükrü Sözen, Yüzbaşı Vahdet Yüzgeç, Yedek Teğmen Bilal Bali ve Yedek Teğmen Necdet Bilgez tutuklanmışlardır.⁵⁴

Mehmet Ali Sebük, Vatan Gazetesi`nde “33 Vatandaşın öldürülmesi” başlığı altında şu ifadelere yer vermiştir: “Hiçbir suç işlememiş olan 33 vatandaşın sorgusuz, sualsiz idam edilmesi hadisesi, nasıl olup da 6 sene müddetle gizli kalabilmiştir? Suçsuz olduklarından dolayı adliyece serbest bırakılan bu biçareler, evvela ne suretle idari makamlar tarafından tevkif ve bilahare hangi kanuna tevfi kan askeri makamlara tevdi olundular? Bu yolsuz işlere el koymakla ve amme hukukunu korumakla mükellef olan askeri, mülki ve adli makamlar, uzun müddet neden hareketsiz kaldılar? Bunun sebebini öğrenmek, kanunun hâkim olduğu bu ülkede yaşayan her vatandaş için bir haktır.”⁵⁵ Sebük, mahkemenin kapalı yapılmasını da şu ifadelerle eleştirmiştir: “6 sene müddetle örtülü kalan bir muazzam cinayet hadisesinin iç yüzünü öğrenmek ve onun adalet huzurundaki seyrini adım adım takip etmek, umumi efkarın hakkıdır. Bu itibarla askeri muhakemelerin neşri yasağına ait madde, anayasa hükümlerine ve ceza hukuku prensiplerine muhaliftir. Vaziyeti haklı gösterecek hiçbir hukuki sebep mevcut olamayacağına göre, mahzuru şimdilik önlemek için, umumi efkarın safha safha, uygun bir şekilde aydınlatılması

⁵² Kudret, 10 Aralık 1948.

⁵³ Kudret, 12 Aralık 1948.

⁵⁴ Cumhuriyet, 4 Eylül 1949.

⁵⁵ Mehmet Ali Sebük, “33 Vatandaşın Öldürülmesi”, Vatan, 15 Eylül 1949.

*lazımdır.*⁵⁶ Ahmet Arif, Özalp'te gerçekleşen ve 33 kişinin vefatıyla sonuçlanan olayla ilgili olarak “33 kurşun” başlığı altında şiir yazmıştır.⁵⁷

2.1.2. Umumi Müfettişler

Aşağıdaki kısımda temas edilen önemli şahsiyetlerin, başta Van olmak üzere tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin siyasi ve sosyokültürel gelişiminde imzası veya etkisi bulunan devlet adamları olduğu düşünülmektedir. İktidar veya egemen zümrenin fikriyatına uygun nitelikte olmalarına azami itina gösterilmiş ve titiz bir tahkikat sonrasında görev verilmek üzere seçilmişlerdir.

2.1.2.1. Dr. İbrahim Tali Öngören (1927-1934)

İbrahim Tali Bey, Yusuf Tali Paşa ile Fatma Rasime Hanımın oğlu olarak, 1875 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Evli ve üç çocuk babası olan Tali'nin kayınpederi, Maarif Nazırı Münip Paşa'dır.⁵⁸ İbrahim Tali, ilk ve orta tahsilini Galatasaray Lisesi'nde tamamlamıştır. 1303'te girdiği Askeri Tıp Mektebi'nden 1309'da mezun olmuştur. Bazı arkadaşlarıyla Trablusgarp Savaşı'na katılan İbrahim Bey, burada Mustafa Kemal ve Enver Bey'le tanışmıştır.⁵⁹ Balkan Savaşları'nda da görev alan Öngören; Van, Ankara ve Kayseri'de görülen Lekeli Humma'ya karşı verilen mücadelede yer almıştır. 1924'te Varşova Orta Elçiliği'ne atanmış, ancak hastalanması üzerine Türkiye'ye dönmüş ve 1926 Ara Seçimlerinde İkinci Dönem Diyarbakır milletvekili seçilerek meclise girmiştir. 1927'de Birinci Genel Müfettişliğe tayin edilmiş ve Diyarbakır'a gitmiştir. 1934'te yeni oluşturulan (Trakya) İkinci Umumi Müfettişliğe atanmıştır. Ancak, hastalığının ağırlaşması üzerine bu görevinden de istifa etmek durumunda kalmıştır.⁶⁰ İbrahim Ethem Öngören Üçüncü, Beşinci, Altıncı ve Yedinci Dönemler Diyarbakır Milletvekilliği; Dördüncü Dönem İstanbul Milletvekilliği ve Sekizinci Dönem Elâzığ Milletvekilliği yapmıştır.⁶¹ İbrahim Tali'nin milletvekili seçilip Diyarbakır'dan ayrılmasının derin üzüntülere sebebiyet verdiği anlatılmıştır. Onun yapmış olduğu hizmetler, halkın

⁵⁶ Mehmet Ali Sebük, “Bir Mesuliyet Payı”, *Vatan*, 19 Eylül 1949.

⁵⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=6DaNaEh7-Pg>, (23.05.2021)

⁵⁸ Erdal Aydoğan-Şaban Ortak, *Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. IX.

⁵⁹ Erdal Aydoğan, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 9.

⁶⁰ *Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 85-86.

⁶¹ TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt, 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, TBMM Albümü (1920-2010), C. I, Ankara, 2010, s. 464.

gönlünde taht kurmasına sebep olmuştur.⁶² Öngören, 2. Sınıf Alman Demir Salip ve Avusturya Fransuva Josef Nişanları, 5. Rütbeden Mecidi Muharebe, Gümüş Liyakat, 4. Dereceden Osmanlı Nikel Hicaz, Mecidi Gümüş İmtiyaz, 3. Rütbeden Osmanlı Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyaları, Altın Harp Liyakat ve Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyasına sahip olmuştur.⁶³ Birinci Umumi Müfettişi olarak görevlendirilmesine ilişkin olarak İbrahim Tali Öngören'in aslen Arap olduğunu belirten Faik Bulut, onun Birinci Umumi Müfettiş olarak görevlendirilmesinde Mustafa Kemal'in itimadını kazanmış olması, mevki ve ikbal için her şeyi feda etmiş olmasının etkili olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴ İbrahim Tali Öngören, Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli figürlerinden birisi olmuştur.⁶⁵ Öngören, evli ve üç çocuk babası olarak, 1952 yılında vefat etmiştir.⁶⁶

İbrahim Tali Öngören, Baş Vekil İsmet Paşa'ya Van'ın durumu ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmıştır: “*Baş Vekil İsmet Paşa Hazretlerine, Malumu fahimeneleridir ki Van; Umumi Harpte Rus ve Ermenilerin katil, ihrak (yakma) ve tahrip gibi pek çok vekayii' ve fecayiine sahne olmuş ve bunların hepsinin de görmüştür. O kadar ki; umumi tahribattan kurtulan bir bina harbin mesaibinden şümüllü manasıyla müteessir olmayan bir Vanlı kalmamıştır. Rifah ve mamuriyeti ile yeşil yurt itlakine cidden seza olan eski Van'ın yerinde, harpten sonra viran ve harap eserlerden başka bir şey kalmamıştır. Harbin bin bir ıstırabını gören bu öz Türk diyarın, halkının çalışkanlığına ve mevkiinin mükemmel kabiliyeti istismariyesine rağmen fakru sefalet hasebiyle ve kendi sermayesiyle belini doğrultabilmesi ve eski mamuriyetini bulabilmesi daha yarım asır mümkün olamayacaktır. Nitekim dört seneye karip bir zamandan beri, Van'a her gelişimde şehrin imarında esaslı bir fark göremem. Van'da imar işinin yürüyememesinde bilhassa sermayesizlik meselesinin amil olduğuna şüphe yoktur. Evvelki sene teşebbüs edilen yetmiş bin liralık bir mahalli banka, sermaye tedariki imkânsızlığı ile teşekkül edememiş ve heyeti celilei vekile kararı ile fesih edilmiştir. Binaenaleyh emlak bankasının şimdilik 80-100 bin lira müdavi sermaye ile Van'da bir şube küşadını, maksadı teessüsüne en uygun bir*

⁶² Son Posta, 13 Kanunuevvel 1932.

⁶³ TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt, 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla ilişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, TBMM Albümü (1920-2010), C. I, Ankara, 2010, s. 91.

⁶⁴ Faik Bulut, *Belgelerle Dersim Raporları*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 230.

⁶⁵ Güney Çeğin-Ümit Kurt, *Kıyam ve Kıtıl Osmanlı'dan Cumhuriyete Devletin İnşası ve Kollektif Şiddet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 131.

⁶⁶ TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt, 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla ilişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, TBMM Albümü (1920-2010), C. I, Ankara, 2010, s. 91.

mevzu olması ve şehrin imarına en faide bahış". Ancak, yazılan bu mektuba Maliye Vekili söyle cevap vermiştir: "Açılacak şubenin iş yapabilmesini temin edecek ve masarifatını karşılayacak derecede Van'da ne emakin ve ne de vesait mevcut olmadığı cihetle mahalli mezkurde şube tesisi kabil olamayacağının Hazinece mütalaa kılınmakta olduğunu arz eylerim efendim."⁶⁷

Dahiliye Vekaleti, İbrahim Tali Bey şerefine 1929 yılında Anadolu Kulübünde öğle yemeği ziyafeti vermiştir. Bu yemekte; Dahiliye Erkanı, Umum Jandarma Komutanı, Ankara, İstanbul, İzmit Valileri ve Umumi Müfettişlik Mali Müşavirleri yer almışlardır.⁶⁸ Diğer taraftan, 1930'da Şarkta meydana gelen olaylarla ilgili olarak halk niye aydınlatılmıyor sorusuyla, Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali'nin görevini gerektiği gibi yerine getirmeyerek merkeze gerekli malumatı vermemesi, böyle bir ortamda işinin başında olması gerekirken Ankara'ya gelmesi eleştirilmiştir. Bu olaylar için milletin parasını ve kanını verdiği ancak İbrahim Tali Bey'in "arız malumat"a lüzum görmediğini ifade edilerek eleştirilmiştir.⁶⁹

İbrahim Tali, Şarktaki olayların müsebbibi olarak gördüğü yüz ellilikler hakkında şu ifadeleri kullanarak halkı uyarmıştır: "Vatandaşlar! Bazı ecnebilerin vatan kaçkını birkaç kişiyi ele alarak memlekete fesat sokarak sizi aldatmağa çalıştıklarını öğrendim. Bu müşevviklerden ikisi tutuldu, cezalarını çekeceklerdir. Vatandaşlar! Devlet sizin takdir edemediğiniz derecede kuvvetlidir. Kanuna karşı gelenleri kimsenin kurtaramadığını ve sizi fenalığa teşvik edenlerin hemen hudut haricine kaçarak ecnebi himayesine sığındıklarını üç dört sene evvel gördünüz. Namushu Vatandaşlar! İşlerinize bakınız, topraktan çok mahsul almağa, hayvanlarınızı çoğaltmağa çalışınız, sizi aldatmağa uğraşan şeytan fesatçılarına uymayınız. Sonra kanundan yakanızı kurtaramazsınız... Yarısı bizim hududumuza dahil olan Serdarbulak'taki İran aşiretlerinin asilere yardım ettikleri anlaşılmıştır. Cephanın de asilere İran tarikiyle Irak'tan gönderildiği anlaşılıyor. Tayyarelerimiz faaliyetine devam etmektedir. Erciş'te şehitlerimiz için bir abide dikilecektir. Şark vilayetlerindeki hadiselerin bazı yüz elliliklere ümit verdiğini ve bunların birtakım faaliyetlerde bulunduğunu haber vermiştik. Bu hususta aldığımız mütemmim malumata göre bundan iki ay evvel Rıza Tevfik şarki Erden hükümeti vezirler reisi ile Halebe gelmiş ve Refik Halid'in yanında bir müddet misafir kalmışlardır. Bu aralık

⁶⁷ BCA, 30-10-0-0/138-989-1.

⁶⁸ Vakıf, 21 Kanunusani 1929.

⁶⁹ Son Posta, 8 Ağustos 1930.

*Kiraz Hamdi de kendilerine iltihak etmiş ve bazı hafî mükarrerat ittihaz olunmuş sonra dağılmışlardır...*⁷⁰

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Umumi Müfettişliklerin lüzum ve ehemmiyetine dair yapmış olduğu açıklamada, Birinci Müfettişlik Bölgesi'nde meydana gelen olayların kontrol altına alınması ile ilgili izahatta bulunmuş ve İbrahim Tali Bey ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “... Fakat meseleyi hükümete ilk arz eden ve bu meselenin halli kararına vasıta olan müfettişi umumi İbrahim Tali Beyefendidir. Müfettişi Umumilik, idarei hususiye mesailinde de vilayetlerin mesaisini tevhit etti. Karakolları yaparak yolların intizam ve emniyetini temin etti. Umran işlerine başladı. Memlekette hibir fabrikayokken un fabrikaları açtı. Belediyelere elektrikler yaptırdı. Şark şehirlerimizde de Garbtakiler gibi umran faaliyeti başladı.”⁷¹

Ulus Gazetesi; mebus, eski Birinci ve İkinci Umumi Müfettişi olan Dr. İbrahim Tali'den Mustafa Kemal'in vefat yıl dönümünde hatıralarını yazmasını istemiştir. Mustafa Kemal ile beraber uzun yıllar geçiren Tali, “Bingazi'den Anadolu'ya Kadar” başlığı altında Mustafa Kemal ile ilgili hatıralarını yazmıştır. Tali, Mustafa Kemal hakkında: “Bütün ömrünü hizmetine vakfettiği sevgili milletinin...” içinde saklı olduğunu ifade etmiştir.⁷²

Van, 1930 olayları için kentte teftişlerde bulunan İbrahim Tali Bey için Mustafa Kemal'in resimleri ve bayraklarla donatılmıştır. Halkın sevgi gösterisinde bulunduğu Tali, son vakalara değinerek Vanlıların fevkalade hareketlerini takdir etmiş ve milis kuvvetlerini tebrik etmiştir. Halkın alkış ve tegannisi arasında Mustafa Kemal'e dua edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet Hükümetine muvaffakiyet temenni edilmiştir.⁷³ İbrahim Tali Bey, 1931'de yayınlamış olduğu bir beyannamesinde, düşmanların halkımızı devlete karşı kullanmaya kışkırttığını, vatandaşların bozguncu ve şeyh kıyafetli müfsitlerin tahrikatına karşı teyakkuzda bulunmaya davet ederek şu ifadelerle yer vermiştir: “... Vatandaşların iş ve güçleri ile meşgul olarak ailelerinin hayatlarına bir kat daha refah temin etmelerini diler, daima Türkiye Cumhuriyeti'nin kanun, nizam ve talimatnamelerine itaat tavsiye ederim.”⁷⁴

⁷⁰ Vakıf, 26 Temmuz 1930.

⁷¹ Vakıf, 29 Haziran 1932.

⁷² İbrahi Tali Öngören, “Bingazi'den Anadolu'ya Kadar İbrahim Tali Öngören'nin Hatıraları”, Ulus, 10 Senteşrin 1939.

⁷³ Vakıf, 23 Ağustos 1930.

⁷⁴ Milliyet, 13 Şubat 1931.

Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, Zeylan hadisesi ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

- 1- *“Ağrı eteklerinde bulunan ve sık sık muti halka zararlar yapan eşkıya kuvvetli tayyare filomuzun bombardımanları ile Ağrı’nın karlı yamaçlarına tırmanmak suretiyle bir kısmı canlarını kurtarmıştır.*
- 2- *İran’dan tertip ve teçhiz ettiği yüzden fazla atlı ile hududumuzdan girip Zeylan nahiye merkezine kadar ilerleyen, geçen sene arkadaşları tarafından Irak’ta katlolunan Kör Hüseyin oğulları ile eniştereli Yusuf Aptal ağa ve aveneleri jandarma karakolu ve seyyar bölüğümüze yaptığı baskında iki zabıt ve dokuz neferimizi şehit etmiştir. Bu vak’adan beş köy halkının eşkıyaya yardım ettiği anlaşıldı. Şimdiye kadar vatandaşlara devlet silahlarını kullanmaktan içtinap etmiştim. Bu müessif va’ada eşkıyaya yardım edenlerin en şiddetli bir surette cezalandırılacakları şüphesizdir.*
- 3- *Umumi müfettişlik muntakasında her tarafta bu hadisenin nefretle karşılandığına dair çok telgraflar almaktayım.*
- 4- *Mes’ele hakkında hudutlar haricinden uydurulacak yalan ve yanlış rivayetlere aldanılmaması ve vatandaşlarımızın işleri ile meşgul olup çalışmalarını tavsiye ederim...”⁷⁵*

İbrahim Tali Bey, yapmış olduğu bir diğer açıklamada ise bu imhanın yalnız askerin değil, bütün halkın yardımı ile gerçekleştiğini, 1000’den fazla milis askerin kaybedildiğini, eşkıyaya yardım eden köyler halkının imha edildiğini ve halktan binlerce gönüllünün harekatta yer almak için müracaatta bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁶ Milliyet Gazetesi’nde 1930’da çıkan olaylarla ilgili olarak da şakilerin bellerini bir daha doğrultamayacak şekilde tedip edileceklerine yer verilerek şu ifadeler kullanılmıştır: *“Türk milleti istila düşmanlarını yenmesini bildi; saltanat, irtica, mecelle, hilafet, medrese gibi yılanların başını ezdi... Şimdi sıra hariçten kuvvet ve silah bularak anavatan topraklarına geçmek fırsatını güden çapulcuları bir defa daha bel doğrultulamayacak bir şekilde tedibe geldi, bu da gün meselesidir.”⁷⁷* 20 Haziran’da İran hududundan geçen kuvvetli çetelerin faaliyeti ve tahriki ile

⁷⁵ Vakıf, 14 Temmuz 1930.

⁷⁶ Vakıf, 15 Temmuz 1930.

⁷⁷ Milliyet, 3 Temmuz 1930.

Zeylan nahiyesinde meydana gelen siyasi ve irticai faaliyetlerin Temmuz ortalarında sona erdiği belirtilerek şu ifadelerle yer verilmiştir: “Asiler, bu zaman zarfında Muradiye, Beyazıt Ağa, Patnos ve bilhassa Erciş merkezlerine taarruz etmişler ve kıtaat bulunmayan yerlerde bizzat ahali Cumhuriyeti müdafaa etmiştir. Erciş’in kahramanlığı zikre şayandır... Gerek İran ve Ağrı’daki elebaşların ve gerek dahile girenlerin ifsatlarına halk cumhuriyete sadakat ile mukabele ettiğinden tahrikat Zeylan nahiyesine münhasır kalmıştır...”⁷⁸

2.1.2.2. Hilmi Ergeneli (1933-1935)

1306 tarihinde Edirne Uzunköprü’de doğan Hilmi Ergeneli, ilk ve orta tahsilinden sonra siyasi bilgiler okulundan mezun olmuştur. Valilik ve Devlet Şurası Azalığı gibi görevlerden sonra 1933’te Birinci Umumi Genel Müfettişliğe tayin olunarak Diyarbakır’a gitmiştir. İki yıl süren Genel Müfettişlikten sonra da Beşinci Dönem Çanakkale Milletvekili seçilmesiyle bu görevinden ayrılmıştır.⁷⁹ Dâhiliye Müsteşarı iken, İbrahim Tali Bey’in Milletvekilli seçilmesiyle boşalan Birinci Umumi Müfettişliğe atanmıştır.⁸⁰ Birinci Umumi Müfettişliğe atanması üzerine şerefine verilen yemekte, TBMM Reisi Kazım Paşa, vekiller ve mebuslar bir araya gelmiştir. Katılımcılar, Ergeneli’nin üstlendiği bütün idari görevlerde başarılı olduğunu ifade etmiş ve yeni görevinde de başarılı olacağına olan itimatlarını bildirmişlerdir.⁸¹ Birinci Umumi Müfettişliği görevi sırasında Ahmet Hilmi, Soyadı Kanunu ile birlikte de 29.12.1934 tarihinde Ergeneli soyadını aldığını ve imzasında yaptığı değişikliği de Başvekâlete bildirmiştir.⁸² Ahmet Hilmi Ergeneli, Altıncı ve Yedinci Dönem Çanakkale Milletvekili seçilerek meclis çalışmalarına katılmıştır. Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası sahibi de olan Ergeneli, evli olup 5 çocuk sahibidir. 1955’te vefat etmiştir.⁸³

⁷⁸ Milliyet, 13 Temmuz 1930.

⁷⁹ Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 89.

⁸⁰ Son Posta, 16 Kanunusani 1933.

⁸¹ Vakıf, 24 Şubat 1933.

⁸² BCA, 30-10-0-0, 124-886-5, 29.12.1934.

⁸³ TBMM Albümü 1920-2010, 1. Cilt, 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla ilişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, TBMM Albümü (1920-2010), C. I, Ankara, 2010, s. 384.

2.1.2.3. Abidin Özmen (1935-1943)

Zeynel Abidin olarak da bilinen Abidin Özmen⁸⁴, 1306 tarihinde Niğde’de doğmuştur. 1327’de siyasal bilgiler okulunu bitiren Özmen, Maliye Nezareti Umum Varidat Müdürlüğü’nde Kâtip olarak göreve başlamıştır. Muhtelif kaymakam vekilliklerinden sonra Konya Vilayeti hesabına tahsil için Belçika’ya gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda dört yıl asteğmen olarak görev yapmıştır. Mudanya Kaymakamlığı Vekâletinde iken Yunan kuvvetleri aleyhine çalıştığı iddiasıyla Yunan Divanı Harp tarafından tespit edilerek, 101 yıl mahkûmiyete çarptırılmış ve Atina Hapishanesi’ne götürülmüştür. Milli zaferden sonra Türkiye’ye gelmiş ve çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1934 ve 1935 seçimlerinde, Aydın mebusu olarak meclise girmiştir.⁸⁵ Cumhuriyetin erken dönemlerinde, özellikle Şeyh Said İsyanı esnasında Birecik Kaymakamlığı yapmış, 1926-1927 yılları arasında Diyarbakır’da Örfî İdare Amiri olan Üçüncü Ordu Müfettişinin yanında Mülkiye Müfettişi ve Müşaviri, 1929-1931 yılları arasında da Bitlis ve Muş Valiliklerinde görev alarak bölgeyi yakından tanıma fırsatı elde etmiştir.⁸⁶ Muş’ta çalıştığı sürede halka kendini sevdirmiş ve kabul ettirmiş olan Abidin Özmen, Umumi Müfettiş olarak Muş’ta yapmış olduğu teftiş sırasında kendisi için büyük bir tören tertip edilmiştir.⁸⁷ 1933 tarihinde Bursa Valiliğine atanan Abidin Özmen, Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip’in görevi başında vefat etmesi üzerine boşalan Aydın Milletvekilliğine seçilerek meclise girmiştir. 9 Temmuz 1934’te Yusuf Hikmet Bey’in Maarif Vekâlet’inden istifa etmesi üzerine de Maarif Vekilliği’ne getirilmiştir.⁸⁸ Maarif Vekilliği’ni 11 Haziran 1935’e kadar sürdürerek Kabine’de yer almıştır. Temmuz 1935’te mebusluktan istifa etmiş ve Ağustos 1935’te açık olan Birinci Genel Müfettişliğe atanmıştır.⁸⁹ Abidin Özmen’in görev yerine uğurlanmasında birçok bakan, milletvekili ve üst düzey devlet görevlisi hazır bulunmuştur.⁹⁰ Başbakan İsmet İnönü de Birinci Umumi Müfettişliğine atanan Abidin Özmen’in uğurlama merasimine katılarak Özmen’i kucaklamış, buna karşılık Özmen de İsmet İnönü’nün

⁸⁴ Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 199.

⁸⁵ Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939, s. 93.

⁸⁶ M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları -1936*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 97.

⁸⁷ *Son Posta*, 1 Eylül 1936.

⁸⁸ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – IV Dönem 1931-1935 IV Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Cilt II, No: 12, Ankara, 1996, s. 69-70.

⁸⁹ BCA, 30-18-1-2/55-48-2.

⁹⁰ *Son Posta*, 16 Haziran 1935.

elini öpmüştür.⁹¹ İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya, Abidin Özmen'e telgraf çekerek hem Atatürk'ün teveccühlerini, hem de kendisinin sevgi ve başarı dileklerini iletmiştir.⁹² Nisan 1943'te Trakya Genel Müfettişliği'ne nakledilmiş, ancak Genel Müfettişliklerin kaldırılması üzerine 1948'de Afyon Valiliği'ne getirilmiştir. 1950 yılında bu görevinden emekliye ayrılmış ve 20 Ağustos 1966'da Mudanya'da vefat etmiştir. Evli ve iki çocuk babasıdır.⁹³

1930'da Van civarındaki hudutta askeri müdahale gerektirecek olayların cereyan ettiği belirtilmiştir. Bu olayların arkasında, özellikle sınırın diğer tarafında kendi yaşamlarını sürdürmek isteyen kimseleri, diğer memleketlere sahte milliyet, sahte siyasi maksat sokmak isteyen teşkilatların olduğu öne sürülmüştür. Bu sınıf insanlara uyarak kıyama iştirak edenlerin şiddetli mukabele ve cezaya maruz bırakıldıklarını ve bunların takip edilerek geldikleri hudutların gerisine sürüldükleri belirtilmiştir.⁹⁴ 1930'da Van ve Erciş mıntıkasında, Aladağ cenubunda, Tendürek tepesinde oturan Hayderan Aşireti'nin bir kısmı ile Zeylan'da mukim İdmanlı Aşireti tarafından çıkarılan ve Ağrı'nın yanı sıra İran'da yerleşik bulunan Halikan Aşireti mensuplarının desteği ile olayların büyütülebileceğine yönelik inanç, kısa süre içerisinde askeri mukavemet karşısında büyük bir başarısızlığa uğratılmıştır.⁹⁵ Ağrı harekatı hazırlıklarının devam ettiği bir sırada meydana gelen Zeylan ayaklanması Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde cereyan ettiğinden dolayı Umumi Müfettişlik gerekli önlemleri almak ve yakın yerlerden destek sağlamak amacıyla Genelkurmay Başkanlığıyla irtibata geçmiştir.⁹⁶ Özellikle, İran bölgesinde Kürtlerin silahlandırılmasında Miralay Lavren'in katkısının bulunduğu belirtilmiştir.⁹⁷ Erciş ve Patnos'ta olayların çıkabileceği ile ilgili önceden istihbarat alınmış ve ilgili idare memuruna bildirilmiştir. Bununla birlikte, idare memurunun bu istihbaratı hükümete bildirmediği, bildirmesi halinde bu olayların gerçekleşmesinin önüne geçileceği ifade edilmiştir.⁹⁸ Tenkil Harekâtı sırasında Erciş mıntıkasında şakilerin ele başları öldürülmüştür. Bu olaylar sırasında İran tarafındaki aşiretlerden olan Halikan ve Ali

⁹¹ *Kurun*, 16 Haziran 1935.

⁹² *Tan*, 16 Haziran 1935.

⁹³ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte - Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, Cilt IV, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 1422.

⁹⁴ *Son Posta*, 30 Temmuz 1930.

⁹⁵ *Son Posta*, 5 Ağustos 1930.

⁹⁶ Bk. Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları Nasturi – Şeyh Sait – Raçkotan ve Raman – Sason – Ağrı – Koçuşağı – Mutki – Bicar – Asi Resul – Tendürek – Savur – Zeylan – Oramar I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

⁹⁷ *Vakit*, 1 Eylül 1930.

⁹⁸ *Son Posta*, 7 Ağustos 1930.

Mehelu Aşiretleri hududa gelerek şakilere yardım etmiş, Bulakbaşı Karakolu'nun karşısında bulunan Aybey Dağları'nda İran aşiretlerinin toplanmış ve eşkıyaların ailelerine yardım ederek onların İran tarafına geçmesini sağlamışlardır.⁹⁹ Şarkta bu denli mühim sıkıntıların yaşanmasında, ağa ve şeyhlerin rolü olduğu ifade edilerek bir ortaçağ kalıntısı olan bu derebeylik sisteminin, özellikle II. Abdülhamit döneminde Hamidiye Alaylarının oluşturulmasıyla daha da güçlendirildiği ve böylelikle eşkıyalık faaliyetlerini arttırdıkları vurgulanmıştır.¹⁰⁰

Etem İzzet Benice, Açık Söz Gazetesi'nde Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen'in İçişleri Bakanlığı'na 1936'da bir rapor sunduğunu ifade ederek şunları söylemiştir: “... Şark denilince göz önüne bir maden parçasının hamlığı kadar tamamıyla ham bir memleket parçası ve vatandaş kütlesi getirilmelidir. Asırların bütünlüğü ve sürekliliği içinde ihmalin en azamisine uğramış olan bu vatan parçası yer yer maalesef tabiatı ile, insanları ile, eşyası ile, köyleri ile ve bütün yaşama ve istihsal şekilleriyle yaratıldığı gibi kalmıştır. Cumhuriyetin idaresi, Cumhuriyetin kazması, Cumhuriyetin başarılılığı ve bayındırlığı buralara yeni yeni giriyor ve girerken de kolay kolay girmiyor, işlenmiş, olgunlaşmış yerlerdeki feyzi gibi hemencecik inkişaf ve feyzini vermiyor, veremiyor!”¹⁰¹

Abidin Özmen, 5-12 Aralık 1936'da Ankara'da gerçekleştirilen Umumi Müfettişler toplantısına; Diyarbakır, Mardin, Muş, Urfa, Bitlis, Siirt, Hakkâri ve Van illerini kapsayan Birinci Umumi Müfettişi olarak katılım sağlamıştır.¹⁰² Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın başkanlığındaki oturumda, Umumi Müfettişler içerisinde ilk olarak Abidin Özmen'e söz verilmiştir. Özmen, yaptığı konuşmada, asayiş noktasında aldıkları tedbirler sonucunda Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nde vukuatların azaldığını ve halkın elinde bulunan silahların toplanması hususunda da bilhassa 1934-1936 yılları arasında önemli bir aşama kaydedildiğini açıklamıştır.¹⁰³ Bu bağlamda, Van'daki asayiş olaylarını gösteren tablo şu şekilde verilmiştir:

⁹⁹ Hâkimiyyet-i Milliye, 7 Temmuz 1930.

¹⁰⁰ Vakıf, 6 Temmuz 1930.

¹⁰¹ Etem İzzet Benice, “Şarkta Yeni İdare”, Açık Söz, Sayı 119, 16 Ağustos 1936.

¹⁰² M. Bülent Varlık, Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları - 1936, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 89-90.

¹⁰³ Varlık, a.g.e., s. 91.

Tablo 12: 1934-1936 Van'daki Asayiş Olayları

Yıl	Öldürme	Kız Kaçırma	Devlet Kuvvetlerine Karşı Koyma	Soygun	Toplam
1934	89	6	11	41	147
1935	20	1	7	15	43
1936	11	2	5	6	24
Toplam	120	9	23	62	214

Tablo 12'deki sayılardan da anlaşılacağı üzere, Van'daki vukuatlarda yıldan yıla bir azalma görülmektedir. Bu durumun, Van ve civarında huzurun hâkim olduğunun ve sükûnetin sağlanmasında aşama kaydedildiğinin göstergesi olduğu ifade edilmiştir. Özmen, olayların azalması ya da rakamlara yansıdığı şekliyle salt amacının bölgeyi bütünüyle sorunsuz olduğunu göstermek olmadığını, bölgenin sorunlarını ve bunların çarelerini bulmak için de bir rapor hazırlayarak Başbakanlığa sunduğunu belirtmiştir. Bu önemli toplantıda da okunan ilgili rapor üzerine, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, bölgede iyi şeylerin yapılmakta olduğunu, özellikle Şeyh Sait Ayaklanmasının bastırılmasıyla bölgede Cumhuriyet idaresinin ve hükümet otoritesinin tesis edildiğini vurgulayarak önceliğin asayiş ve iskân olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁴

1936'da düzenlenen Umumi Müfettişler toplantısı sonucunda, Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nin bütün mıntıkalarında asayiş ve emniyetin inkişaf ettiği, sorunların günden güne azalmakta olduğu, bugüne kadar henüz hükümet nüfuzu ve icraatı ile tanışmamış Sason mıntıkasında halkın toplu hayata ve ziraata alıştığı; buna mukabil Diyarbakır'da hadiselerin çoğalmasında cenup hududunun gayri tabiiliğinden, hayvan hırsızları ve kaçakçıların Fransızlarca himaye edilmesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.¹⁰⁵ Abidin Özmen, Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nde bulunan Bitlis, Muş, Van, Hakkâri ve Siirt vilayetlerinde ve bunlara bağlı kazalarda, kırk sekiz gün süren incelemelerde bulunduğunu ve daha önce hayvanla bile zor geçilen yerlerin otomobil ile gezilir hale getirildiğini, halkın ve çiftçinin memnun olduğunu belirterek şu değerlendirmede bulunmuştur: “Resmi kurumlar, Halkevleri maarifin yükselmesi için ciddi surette çalışıyorlar. Emniyet işlerinin yolunda olması umumi hareketi artırmaktadır. Mıntıkam içine yerleştirilen

¹⁰⁴ Varlık, a.g.e., s. 93-94.

¹⁰⁵ BCA, 30-10-0-0/68-452-4.

*göçmenler tam müstahsil haline gelmişlerdir. Kısası: Emniyet, imar, ekonomi ve maarif sahalarında her kurum ve her şahıs kendine düşen vazifeyi arzu edilen yolda başarmaya çalışmaktadır.”*¹⁰⁶

1936 yılında Ankara’da toplanan Umumi Müfettişler, Doğu vilayetlerinde sıhhat ve kültür bakımından devlet tarafından alınması gereken acil tedbirler hakkında geniş bir rapor hazırlayarak hükümete sunmuşlardır. Bu rapor kanalıyla sıtma, trahom, frengi ve verem gibi hastalıklarla mücadele etmek için uzman heyetlerin teşkil edilmesi ve belirli yerlerde hasta hanelerin kurulması talep edilmiştir.¹⁰⁷

Umumi Müfettişler Kongresi; Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, İkinci Umumi Müfettiş General Kazım Dirik, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Özer, Dördüncü Umumi Müfettiş General Abdullah Alpdoğan, Jandarma Umum Kumandanı Naci Tınaz, Gümrük Umum Muhafaza Kumandanı General Seyfi Düzgören, Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer, Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim Tör ve Vilayetler İdaresi Umum Müdürü Fazıl Özelçi’nin katılımlarıyla¹⁰⁸ 8 Aralık 1936 tarihinde İçişleri Bakanı’nın başkanlığında toplanmış ve çalışma planında şu hususlara yer verilmiştir: “*Mıntıkalarındaki asayiş, kaçakçılık, hudut, her umum müfettişliğin kültür, bayındırlık, ekonomik, tarım, ve sağlık gibi sahalarda yapacakları işler programı, umumi müfettişliğin salahiyyetleri, her müfettişliğin mintikasındaki hususi idareler belediyeler ve imar işleri, mülki teşkilat ve nahiyeler, siyasi kısım, nüfus siyaseti, C.H. Partisinin teşkilatı ve Halkevleri.*”¹⁰⁹

Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, üç sene içinde 4885 adet silah toplandığını, bunlara ek olarak binlerce tabanca, bıçak ve kama gibi yasak olan silah ve cephanenin ele geçirildiğini açıklamıştır. Cenup (güney) sınırının gayri tabiiliği ve burada Parti teşkilatının bulunmamasının yanı sıra kanunların ağır ve muhtevi olmamasından ötürü sınırın kevgire döndüğünü ifade etmiştir. Bunun önüne geçebilmek için sınır ihlalinde bulunanların ağır cezalara çarptırılması, mallarına el konulması ve başka yerlere nakillerinin bir an önce yapılması zaruriyetine vurguda bulunmuştur. Diğer taraftan, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ise bölgede etkin adli ve maarif birimlerinin yanı sıra sabit ve seyyar jandarma bulundurmanın önemine atıfta

¹⁰⁶ *Akşam*, Sayı 6426, 7 Eylül 1936.

¹⁰⁷ *Son Posta*, 3 Birincikanun 1936.

¹⁰⁸ *Son Posta*, 8 Birincikanun 1936.

¹⁰⁹ *Akşam*, Sayı 6518, 8 Kanunuevvel 1936.

bulunarak sınır ihlallerin yaşanmasında memleketimizden Suriye'ye çekilmiş olan Ermeni, Asuri ve Kürtlerin bölgedeki faaliyetlerinin etkili olduğu tespitinde bulunmuştur. Ayrıca, Fransızların da bu kitleleri kendi çıkarları doğrultusunda himaye ettiklerinin aşikâr olduğunu açıklamıştır.¹¹⁰ Toplantıda, memurların gafletine ve siyasi maksatlara dayanan rakamlara göre Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'ni teşkil eden sekiz vilayette Kürt kesafetinin %60 olduğu ifade edilerek, alınması gereken tedbirler aşağıdaki gibi sıralamıştır:

“A) Umumi bütçeden tahsisat verilmek suretiyle köy mektebi ve pansiyonları açmak.

B) Merkezlerde ticaret evleri açılarak köy köy dolaşan ve köylüleri şehir ve kasabalardan uzaklaştıran haberler yayan ve bu suretle köylünün istihsalatını yok bahasına elde eden seyyar satıcıları ve tefecileri ortadan kaldırmak.

C) Demiryolları ile şoselerin iki tarafında toplu ve kuvvetli Türk köyleri kurularak muhacir yerleştirmek, inşaat müteahhitleri bulunmadığından muhacir evlerinin Umumi Müfettişliklere bağlı komisyonlar marifetiyle yaptırmak ve bunlara toprak ve istihsal vasıtaları vermek.

D) Aşiretlere ağalık, beylik, şeyhlik, reislik etmiş ve tahrikat (kışkırtma) yapmış bulunanları aileleriyle birlikte Garba nakil ve iskân etmek.

E) Göçebe halinde yaşayan aşiretleri yerleştirip toprağa bağlamak.

F) Halkevlerinde okuma odaları açmak, öğretici filim ve temsil işlerini temin etmek.

G) Kazalarda doktor, ebe ve sağlık teşkilatı bulundurmak, seyyar sağlık ekipleri kurmak ve nahiye müdürleri ile ziraat ve baytar memurlarına hayvan ve yem bedeli vermek.

Ğ) Yerli ve Kürtleşmiş olanlardan küçük memur tayin olunmaması, adliye başkâtiplerinin intihabında fevkalade dikkatli bulunulması, küçük memur maaşlarının artırılması, Şarka gönderilecek memurlara birer derece terfi hakkı ve tazminat verilmesi, memur evleri yaptırılması, lise ve orta mektep bulunmayan yerlerdeki memur çocuklarının maarif vekaleti hesabına leyli mekteplerde okutturulması, memur ailelerinin tedavilerine ve yol masraflarına yardım edilmesi,

¹¹⁰ Varlık, a.g.e., s. 94-95.

tahsildarlık, muhtarlık, bekçilik gibi işlerde Türkleri ve Türkçe bilenleri ve Türküm diyenleri kullanmak, Türkçe şarkı ve türküleri öğretmek ırki hüviyet ve benliklerini iade etmek muvafık görülmüştür.

H) Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında kanunların verdiği salahiyyete istinaden umumi müfettişlik muntakalarında planla harekete geçilmesi.¹¹¹

Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, 1937 yılında yapılan faaliyetlerle ilgili raporunda yapılması gerekenleri şu dileklerle ifade etmiştir:

1) Kürtlük Meselesi: Bu meseleyi uzun boylu tasrihe yolculuğum anında acele bir surette hazırladığım bu notumun hacmi müsait değildir. Bununla beraber böyle bir mesele olduğunu büyüklerimizin de kabul edeceklerini umarım. Öyle ise bir temsil işi ile karşılaşyoruz. Daimî idare ve adliye makinesinin göstereceği intizam ve hakkaniyet bir bölge halkını munis bir hale getirebilir. Ve hiçbir propagandaya kapılmamış bir azlığı zamanla temsile yarayabilirse de temsil işinin daha çabuk yapılması milli duygu propagandasının önlenmesi kanaatindeyim. Bunun için:

A) Şark halkından ele başı olanların, propagandacılarla münasebeti hissedilenlerin, köyleri tahrip edilip etrafa dağılanların, herhangi bir surette gayrı memnun hale gelmiş bulunanların, silahla hükümete karşı gelmiş adli cezasını çekmiş ve kurtulmuş olanların ceza mahiyetinde olmak, doğu vilayetlerinde ilgisi kalmamak üzere batı vilayetlerimize nakli.

B) Türk muhacir getirtilerek muayyen sahalara yerleştirilmesi. Muhacir iskanında mühim olan nokta ev meselesidir. Doğru vilayetlerinin hem temsil hem bayındırlık işine yarayacak olan bu işin birçok inşaat malzemesinin muayyen yerlerde önceden ihtarı, mimar ve duvarcı gibi teşkilatın emrine amade bir inşaat heyeti vücuda getirtmesiyle kabildir. Yoksa vilayetle vekalet arasında en ufak bir keşif işi için evrak gider gelir en ufak teferruata kadar merkezden halledilmek istenirse inşaat mevsimi çok dar olan bu muhitte büyük mikyasta göçmen evi yapmak müşküldür.

C) Gerek vilayetlerimizin bazısında idari tedbirle köylerden çocuk toplamak ana ve babasından iâşesi temin ettirilmek suretiyle kurula gelmekte olan pansiyonlu

¹¹¹ BCA, 30-10-0-0/68-452-4.

mektepleri mefkureci ve kuvvetli muallimlerin idaresinde olmak üzere kanunileştirip Türk kültürü ve temsil esasına müstenit okutmak.

D) İskân işlerini yoluna koymak için adeta hiçbir köye ve araziye bağlı olmayan halkı bir yere, bir köye yani toprağa bağlamak lazımdır. Bunlar, Kafkas'tan gelen Kürt olduğu anlaşılan Brukililer, İran'dan gelen Kürt, Türk olduğu hakkında zaman zaman yazı yazılmış olan Türkçe konuşan Küresinli, Ağrıdan indirilenler, Zeylandan çıkarılanlar, Sason'dan çıkarılanlar ve dağlık sahalardan veya vergisi fazla tutan yerlerden kendiliklerinden başka yere taşınanlar.

*Bunların temsil gayesi itibariyle Garbe nakilleri takarrür etse bile kısım kısım ve zamanla yapılabileceğine göre bugün bulundukları yerde müstakir ve müfit bir halde kalmaları için münasip bir iskân programı takibin uygun olacağını ve bilhassa Küresünniler gibi Türkçe konuşan ve asla çetin bir halk olmayan kimselerin ikinci derece addedilen yerlerde iskânların uygun olacağını düşünüyorum...*¹¹²

İskân işlerinin önemli olduğunu belirten Şükrü Kaya, bölgede aşağı yukarı 100.000 Kürt nüfusunun olduğunu tahmin ettiklerini ve bunun da temsilinin şüpheli olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, durumun tahmin ettiklerinden farklı olduğunu ifade ederek Kürt nüfusunun aleyhimize tebarüz ettiğini, bu durumun önüne geçebilmek için de bölgeye Türk halkının yerleştirilmesini, nüfusa memurları, zabıtları ve askerleri de dahil ederek hiç olmazsa Türkleri eşit ve dengeli duruma getirmenin önemini vurgulamıştır. Bu amaçla, silahların toplanılmasına devam edilmesi, asayiş ve asayişe karşı alınacak tedbirler, iskân, değerli memur ve teşkilat, adliye gibi konularda yapılması gerekenleri sıralamıştır.¹¹³

Özmen, Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'ndeki Bitlis, Diyarbakır, Van, Hakkâri, Muş, Mardin, Urfa ve Siirt vilayetlerinin iç siyasal durumları hakkında ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Bu raporda, 1927'de yapılan nüfus sayımlarıyla Kürt varlığının devlet eliyle kayıtlara geçirilmesi, fazla olarak gösterilmesi ve anasır (etnik unsur) olarak taksimnin yapılarak dünyaya ve Kürtlük için çalışanlara sunulmasının anlamsızlığını belirtmiştir. Kürtlük cereyanı peşinde koşanların dâhilde ve hariçte yaptığı çalışma ve propagandaları ayrıntılı bir şekilde aktaran Özmen, bu cereyanın önüne geçebilmek için özetle şunları ifade etmiştir: "1927'deki nüfus sayımına göre bir milyona yakın Kürt nüfusu tamamen asimile edilerek, Türk vatanının ayrılmaz bir

¹¹² BCA, 30-10-0-0/70-461-1.

¹¹³ Varlık, a.g.e., s. 95-96.

parçası haline getirilmelidir. Bu amaçla, Doğu vilayetlerinin Van Gölü Havzası, Muş Ovası, Bulanık ve Malazgirt Kazaları, trenlerin ve şoselerin uğradığı sahanın iki tarafı Türk muhacirlerin iskânına açılmalıdır. Modern köy kurmağa muktedir idareci, iskâncı hâkim, doktor ve mühendisten oluşan köy kuran komisyonlarla yılda üç beş Türk köyü kurulmalıdır. Bunlara ek olarak, Kürtçe yerine Türkçe konuşulması sağlanmalıdır.” Özmen, bu bağlamda köy çocuklarının devşirilmesine imkân tanıyacak yatılı okulların yapılmasını istemiştir. Türkçe konuşma, Türklük propagandası, Türk büyüklerine karşı sevgi ve saygı uyandıracak bir programın uygulanması elzem görülmüştür. Bu programa tabi olacak çocukların on ila on bir ay bu mekteplerde kalmasının sağlanması talep edilmiştir. Bu programı uygulayacak müesseslerin ilk olarak Van’ın Gevaş, Hakkâri’nin Beytüşşebap, Bitlis’in Hizan, Muş’un Malazgirt, Siirt’in Pervari, Diyarbakır’ın Eğil (Şerbeti), Mardin’in Derik ve Urfa’nın Viranşehir kazalarında kurulması teklif edilmiştir. Türklük merkezi olarak kurulan ve terbiye edilen vilayet ve kaza merkezlerinin ekonomik, sağlık, sosyal ve kültürel açıdan ilerletmenin faydalı sonuçlar doğuracağı ifade edilmiştir. Bu minvalde, iktisadi hakimiyetin kesinlikle Kürtçe ile ilgisini kesmiş bir zümrenin eline geçmesinin zaruriliği vurgulanmıştır. Dağlı Kürtleri Türkçe konuşturmaya ve hükümete ısındırmaya çalışma faaliyetlerine öncelik verilmesi istenmiştir.¹¹⁴ Özmen, sağlık ve sosyal tesirler bakımından her vilayetin bir sağlık müdürü ile vilayet ve kaza merkezlerinde yetecek kadar sağlık doktoru bulundurulmasının yararlı olacağını söylemiştir. Özmen, hükümet nazariyesini hâkim kılmak üzere nahiye müdürlerinin süvarilerden seçilerek köy köy dolaşıp halkla temas kurmasını; Türk, Kürt, Alevi ailelerin birbirlerine kız alıp vermelerini mümkün kılacak çalışmaların yapılmasını, batı halkından olanların gelip Kürt kızlarıyla evlenmesini, buralara yerleşmelerini ve nüfus bakımından yoğunlaşmalarını talep etmiştir. Özmen, kültürel tesirler hususunda ise Kürtçe konuşma meselesi üzerinde ciddiyetle durulmasını; Halkevlerinin, aydınların, devlet daireleri, memur ve hizmetlilerin vazife başında Kürtçe konuşulmasına kesinlikle müsaade edilmemesini, köylünün Türkçe bilmemesi halinde devlet görevlilerinin kendisiyle Kürtçe anlaşmaya çalışmamasını, memur olmayandan bir tercüman getirmeye mecbur edilmesini ve bu zorlamaların Türkçe öğrenilmesine vesile olacağını vurgulamıştır. Memurlardan Kürtçe konuşanların ilkinde yazılı ihtar, tekrarında ise maaş kesintisine gidilmesini,

¹¹⁴ Andrew Mango, *Turkey – The Challenge of a New Role*, The Washington Papers/163, published with the Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 1994, s. 31-33.

alışkanlık haline getirilmesi halinde ise memuriyetten çıkarma cezalarının verilmesini talep etmiştir. Özmen'in asimilasyon hakkındaki fikirleri de Garp vilayetlerine nüfusun iskân edilmesi, Halkevlerine önem verilmesi, okuma odalarının açılarak halka ajans dergi ve gazetelerin okutturulması ve Türk eserlerinin en güzel şekilde sergileneceği müzelerin kurulması çerçevesinde şekillenmektedir. Abidin Özmen, yol yapımının önemini ise şu şekilde açıklamıştır: *“Kürtlüğün kaldırılması veya sağlam idarenin kurulması için yola ihtiyaç vardır. Her ne kadar yaz günlerinde bölgenin hemen her kazasına tekerlekli vesaitle sevkiyat kabilse de yağmur mevsimi başladıktan sonra herhangi bir hareket ve sevkiyat anında tekerlekli ve ağır ecsamı (vasıtaları) Diyarı-bekir'den ileri götürememek vaziyetiyle karşılaşılır. Değil böyle, askeri bir zaruret emniyet, asayiş, kültür gibi manevi lüzumlar ve temsil adamları bile yolla gitmek ıstıرابındadır(mecburiyetindedir).”* Bundan dolayı; Diyarbakır-Silvan, Melefan-Ziyaret-Bitlis-Tatvan, Ziyaret-Siirt-Pervari, Şatak-Van, Van-Başkale, Hakkâri-Pervari ve Mardin-Savur-Midyat-Gercüş-Siirt yollarının yapılmasıyla Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nde her türlü ilerlemenin sağlanacağı ve bölgenin daimî ve sağlam bir şekilde anavatana bağlanması anlamına geleceğini vurgulamıştır. Kürtlerin askere icabet oranının %20 olduğunu ifade eden Özmen, Kürtlerin amele taburlarına alınarak yolları onlara yaptırmak ve bu arada da kendilerine Türkçe öğretmek gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Doğu vilayetlerinin önemli sorunlarından birinin de memur meselesi olduğunu belirten Abidin Özmen, memurların yaşadığı sıkıntıları Batı vilayetleriyle kıyaslayarak dile getirmiştir. Abidin Özmen, Kürtlükle ilgili benimsenecek hareket tarzının kendine has olmasını gerektiğini, Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nin bu bağlamda memleketin diğer taraflarına hiçbir şekilde benzemediğini, dolayısıyla bu bölgenin aynı kanunlarla idare edilmeye çalışılmasının bölgeye huzur ve sükûn getiremeyeceğini, bu nedenle ayrı bir kanunla idare edilmesinin kaçınılmaz olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Özmen, ayrıntılı raporunun sonunda şu ifadelerle yer vermektedir: *“Bu raporunda arz edilen hususlardan umumi müfettişlikçe yapılabilecekler, yapılmakta ve takip edilmekte olmakla beraber, Türk'ü büyük saadatlere kavuşturan ve Türk vatanını her gün fersahlarca ileri götüren büyük Hükümet Şefi İsmet İnönü'den memleketin görebildiği bir derdinin hal ve takibi için direktifler alabilmek gayesini güderek yazdığımı arz eylerim.”*¹¹⁵

¹¹⁵ M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları – 1936*, Dipnot Yayınları, Ankara,

Abidin Özmen'in uygulamaları Demokrat Doğu Gazetesi'nde "Doğu'yu bir avuç suda boğmak isteyen" kişi olarak eleştirilmiştir.¹¹⁶

Türkçe dilinde iletişim kurmanın yalnızca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile alakalı olmadığını, Türkiye'nin diğer yerlerinde de Türkçeden başka bir dilin kullanılmaması gerektiğine yönelik inancına ilişkin olarak Açık Söz Gazetesi'ne yansıyan ifadeleri şu şekildedir: “- *Vatandaş Türkçe Konuş! Bu, Türkiye’de yaşayan ve Türk adını taşıyan her vatandaş için kulak asması birinci planda gelen ana şarttır. Eğer, bu şartın dışında ve yaygara halinde bazı uğultulara kulaklarımız dinleyicilik tahammülünü gösteriyorsa bu aldırmamazlığımızdan değil, nezaket merhalelerini aştığını farz ettiğimiz nezaketimizdendir. Fakat, her ölçüsüzlüğün de en sonunda mukadder bir ölçü sınırı içinde bulunduğunu göz önüne getirirsek İstanbul sokaklarında, hele Heybeli caddelerinde Türkçe konuşmayan ve vatandaş adını taşıyanların bu hadde geldiğimizi artık takdir etmeleri lazımdır. Gösterdiğimiz nezaketi içinde bulunduğu sabır kabından taşırmamalarını istediğimiz bu vatandaşlara bir kere daha: - Vatandaş Türkçe konuş! Demek hem haklı hem yerinde olur.*”¹¹⁷

Umumi Müfettişliğin Van'a ilişkin 1932 tarihli asayiş raporunda; dört soygun, iki gasp ve hudut tecavüzlerinin yaşandığı, Kazım Paşa'nın Aşağı Gölegani Köyünde 11 silahlı ile müfrezemiz arasındaki çatışma neticesinde şakilerin İran arazisine kaçtıkları, İran'ın Hoy Kasabasından ve Orizanlı Aşiretinden on dokuz silahlı atlının postayı soymak üzere hududumuzu geçerek Çaldıranlı dört kişi ile Çuh geldiğinde karşılaştığı, bu dört kişiyi öldürüp İran'a geri kaçtıkları ve şakilerden birinin öldürüldüğü diğerinin de yaralandığı not düşülmüştür.¹¹⁸

Necmeddin Sahir Sılan, Doğu bölgesindeki incelemelerinde Erciş kaymakamından Zeylan yasak bölgesinin krokisini kendisine ulaştırmasını istemiştir. Gönderilen krokide yer alan bilgilere göre, 45 köy harap bir vaziyette bu yasaklı bölgenin içerisinde yer almaktadır.¹¹⁹

2010, s. 97-118.

¹¹⁶ Çarıklı, “Seçimler ve Doğunun Hali Pür Melali”, *Demokrat Dogu Gazetesi*, Yıl 1, Sayı 3, 1 Mayıs 1950.

¹¹⁷ *Açık Söz*, Sayı 83, 11 Temmuz 1936.

¹¹⁸ BCA, 30-10-0-0/128-923-2.

¹¹⁹ Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, (Der.), *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 167-170.

1932-1936 yılları arasında Van vilayetinde Ağır, Asliye ve Sulh Ceza Muhakemelerinin yanı sıra İstintak Dairelerinde beraat, sukut ve mahkûmiyet hükümleri ile meni muhakeme kararı alan şahıslar, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹²⁰

Tablo 13: 1932-1936 Van Mahkeme Hükümleri

Yıl	Ağır ceza				Asliye ceza				Sulh Ceza				Toplam				Meni Muhakeme
	Beraat	Sükût	Mahkûmiyet	Toplam	Beraat	Sukut	Mahkûmiyet	Toplam	Beraat	Sukut	Mahkûmiyet	Toplam	Berat	Sukut	Mahkûmiyet	Toplam	
1932	9	-	14	23	64	52	102	218	79	299	64	442	152	351	180	683	48
1933	33	3	12	48	122	28	107	257	117	-	75	192	272	31	194	497	135
1934	47	3	23	73	45	13	47	105	57	279	50	386	149	295	120	564	182
1935	43	-	13	56	119	6	15	140	121	147	44	312	283	153	72	508	60
1936	54	2	2	58	56	24	21	101	165	216	29	410	275	242	52	569	89

Van ilinde 1932-1936 yılları arasında haklarında takibat yapılan eşhas adedi, aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.¹²¹

¹²⁰ Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, 1936-1937, Cilt 9, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 83.

¹²¹ Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 9, 1936-1937, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 86.

Tablo 14: *Haklarında Takibat Yapılan Eşhas Adedi*

Mahkemeler	Haklarında Takibat Yapılan Eşhas Adedi				
Van	1932	1933	1934	1935	1936
	154	126	153	40	53

2.1.2.4. Avni Doğan (1943-1947)

Avni Doğan, 1892 tarihinde Yozgat'ta doğmuştur. Babası, Mebusan Meclisi Yozgat Üyesi Uhuvettzade Hayrullah Bey, annesi ise Zehra Hanımdır. Münire Hanımla evlenen Doğan, üç çocuk babasıdır. Yozgat Rüştîyesi ve İstanbul Sultanisi'nde orta öğretimini tamamlayan Doğan, 1913 yılında İstanbul Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden pekiyi dereceyle mezun olmuştur. Fransızca, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Çeşitli devlet kademelerinde görev yaptıktan sonra TBMM'nin İkinci Dönem Yozgat (Bozok) Milletvekili olarak meclise girmiştir. Mecliste; Posta ve Telgraf, Nafia, Kanuni Esasi ve Şark İstiklal Mahkemesi Üyeliği gibi görevlerde bulunmuştur. Yozgat'tan Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Dokuzuncu; Çankırı'dan Altıncı, Yedinci ve On Birinci Dönem Milletvekili seçilmiştir. Avni Doğan, 1926'da Kastamonu ve 1940'ta Samsun Valiliği görevlerinde bulunmuştur. 1943'te Genel Müfettişlik, 1948'de Ankara Valiliği yapan Doğan; 1961'de Kurucu Meclis Üyeliği, aynı yıl İnönü Kabinesi'nde Devlet Bakanlığı ve Cumhuriyet Senatosu Kastamonu Üyeliği yapmıştır. Gözlem ve anılarını, “Kurtuluş, Kurtuluş ve Sonrası” adlı eserde toplamıştır. 14 Haziran 1965 tarihinde vefat etmiştir.¹²²

Avni Doğan, Abidin Özmen'in Trakya Umum Müfettişliği'ne atanmasıyla boşta çıkan Birinci Umum Müfettişliği'ne, 18 Haziran 1943 tarihinde atanmıştır.¹²³

Doğan, uzun süre Umumi Müfettişlik görevinde bulunmasına rağmen anılarında neredeyse bu konuya hiç değinmemiştir. Yalnızca, Cumhuriyet Halk Fırkası ile ilgili bilgi verdiği bir paragrafta, şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Parti ve Halkevleri milletin ve gençliğin bu yolda teşkilatlanmasını sağlayacaktır. Parti ile Hükümet arasındaki birliğin ifadesi olmak üzere, Parti Genel Sekreteri kabineye*

¹²² Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 3, Ankara, Cilt III, s. 159-160.

¹²³ BCA, 30-18-1-2/55-48-2.

girmiş, Vali ve Genel Müfettişler idari vazifelerinden başka parti işlerini de yürütmüşlerdir.”¹²⁴

Avni Doğan, Çankırı Mebusu sıfatıyla, İkinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği esnada, 1941 tarihinde Ulus Gazetesi’nde “Fedakarlığın Hududu” başlığı altında şu ifadelerle yer vermiştir: “... Bizi idare eden büyük adamın etrafında bir aslan sürüsünün haşmet ve huzuriyle bütün tehlikeleri hudutsuz bir feragatle karşılamaya hazırız. Sükûnet ve vakarımız, kendimize ve şefimize güvenmenin yarattığı bir tevafuktan ileri gelmektedir. Siyasi hududumuzu “misakı milli” çerçevelemiştir; fakat fedakarlığımıza henüz bir hudut çizmedik.”¹²⁵

Yeni Yurd Gazetesi’ne yansıyan bir haber içeriğinde, Birinci Umumi Müfettişi Avni Doğan ve beraberindeki heyetin Van’a düzenledikleri inceleme ziyaretinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.¹²⁶ Ortalama bir ay sonra yine Avni Doğan ve Parti Müfettişinin temaslarda bulunmak üzere Van’a seyahat ettikleri haberleştirilmiştir.¹²⁷ Spor faaliyetleri de düzenleyen Birinci Umumi Müfettişlik, Birinci Umumi Müfettişlik Kupası adı altında Van’da, Van ve Muş bölge birincilikleri seçiminin yapıldığı, Van takımının mücadeleyi kazandığı ve final için mücadelelerin devam ettiği belirtilmiştir.¹²⁸ 24 ekim 1939’da, Van ile Hakkâri arasında voleybol müsabakası yapılmıştır. Hakkâri Maarif Müdürü İhsan Kazancıoğlu ile Hakkâri Posta Müdürü Enver Bey mihmandarlığındaki Hakkâri sporcuları şerefine, Van Halkevi’nde bir ziyafet verilerek günün önemine ilişkin konuşmalar yapılmıştır. Bu ilk spor müsabakası, Vanlı sporcuların kazanması ile sona ermiştir.¹²⁹

Muğlalı hadisesi ile bağlantısı olan bir ayrıntı olarak, 1949 tarihinde devam eden mahkeme sırasında, dönemin Birinci Umumi Müfettişi olarak görev yapan Ankara Valisi Avni Doğan’ın da şahitler içerisinde gösterilerek dinlendiği belirtilmiştir.¹³⁰ 1950’de 14 Mayıs seçimleri öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin doğudaki uygulamaları eleştirilmiştir. Birinci Umumi Müfettiş olarak görev yapan

¹²⁴ Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s. 196.

¹²⁵ Avni Doğan, “Fedakarlığın Hududu”, *Ulus*, 18 Şubat 1941.

¹²⁶ *Yeni Yurd*, Yıl 7, Sayı 1008, 28 Temmuz 1943.

¹²⁷ *Yeni Yurd*, Yıl 7, Sayı 1026, 23 Ağustos 1943.

¹²⁸ *Akşam*, 5 Eylül 1938, Sayı 7144.

¹²⁹ *Yeni Sabah*, 24 İkteşrin 1939.

¹³⁰ *Vatan*, 26 Eylül 1949.

Avni Doğan'ın uygulamaları da “Umumi müfettişlik sandalyesinde doğuyu bir avuç suda boğmak isteyen” kişi olarak eleştirilmiştir.¹³¹

2.1.3. Umumi Müfettişliklerin İlgası

Umumi müfettişliklerin kurulmasından sonra onların kaldırılacağı ile ilgili haberler de basında yer almaya başlamıştır. 1938'de Akşam Gazetesi'nde “umumi müfettişliklerin” kaldırılacağı ve yerine merkezleri İstanbul, Ankara, Erzurum, Adana, Samsun ve Elazığ olmak üzere yedi “umumi valiliğin” ihdas edileceği; umumi müfettişlerden olan Abidin Özmen, Kazım Dirik ve Tahsin Üzer'in de milletvekili adayı gösterileceği belirtilmiştir.¹³² İstanbul basınında yer alan haberin kesinlikle gerçeği yansıtmadığı öne sürülmüştür.¹³³ Bu bağlamda, CHP Meclis Grubu meseleye müzakere etmek üzere, 1941 tarihinde Seyhan Mebusu Hilmi Uran'ın başkanlığında toplanmıştır. Toplantıda; hükümetin umumi müfettişliklerin devamı veya kaldırılması hususunda ne türden bir kanaate sahip olduğu, Türkiye'nin bir çok vilayetlere ayrılarak devam edegelen bugünkü idaresi yerine, hukuk ve vazifeleri baki kalmak üzere özel idareler teşekkülüne ihtiyaç bulunup bulunmadığı konularına ilişkin olarak söz alan Dahiliye Vekaleti Vekili Faik Öztrak, hükümetin uzun zamandır bu meselelerin selameti için çaba göstermekte olduğunu ve bu konuda Başvekil'in halihazırda gerekli açıklamaları yaptığını vurgulamıştır. Bu nedenle, Başvekil'in yapmış olduğu izahata ekleyecek bir şey bulunmadığını ifade etmiştir.¹³⁴ 1947 tarihinde gerçekleşen Umumi Müfettişlik bütçe görüşmeleri sırasında, Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinin salt çoğunluğu, Umumi Müfettişlik müessesinin Ocak 1948 itibariyle lağvedilmesini ve ayrılan bütçenin de hazineye kalmasına karar vermişlerdir.¹³⁵ Demokrat Siirt Gazetesi, Tunceli milletvekilinin Doğu'da Genel Müfettişliğin ihyasını istemesini sert bir şekilde eleştirmiştir. Gazete ortalama 25 yıldır devam eden Umumi Müfettişliği eleştirerek şunları belirtmiştir: “...25 sene içinde Genel Müfettişlik ne yapmıştır? Mahud iskân kanunu tatbik ettirip aile ocaklarını yıkmış, yirmi beş yıl halkın taş üstüne taş koymasına cesaret vermemiş gizli bir zabıta teşkilatı ile tedhişlerde bulunmuş ve bir ebulhevi gibi zihinlere de korku yaratmaktan başka hayırlı hiçbir hizmet

¹³¹ Çarıklı, “Seçimler ve Doğunun Hali Pür Melali”, *Demokrat Doğu Gazetesi*, Yıl 1, Sayı 3, 1 Mayıs 1950.

¹³² *Akşam*, Sayı 7339, 24 Mart 1939

¹³³ *Yenisabah*, 26 Mart 1939.

¹³⁴ *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1941.

¹³⁵ *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1947.

başarmamıştır. Yegâne eseri Diyarbakır'daki Genel Müfettişlik saraylarıdır. Yirmi beş sene bir ahtapot gibi milletin mali sırtına yapışıp geniş israf kapılarını ardına kadar açan bu yersiz teşkilatı niçin ihya etmek istiyorlar? İskân kanununa, mahud 18'inci maddeye, nefî ve tağrip usullerine karşı his edilen bu derin iştîyak neden?... Bize kalırsa bunun tek sebebi var... Bu tek sebep iktidarın yeniden bir tedhiş teşkilatı vücuda getirip Şark deposundan kolayca kazanılmış milletvekilleri elde etmek ve nihayet bir devre için daha iktidarda kalmak... Falih Rıfkı 1943 senesinde Ulus gazetesinde şöyle diyordu: (Bu memleket için gökten bela ısmarlansa ırkçılık ve muntıkacılık gelir) biz de bu cümleyi ilave ediyoruz. Yurdun ahengi için gökten bela istense ancak Genel Müfettişlik ve bunun ihyasını icap ettiren kör ve sakat mantık gelir... ”¹³⁶

Umumi Müfettişlik ile ilgili benzer şikâyet ve memnuniyetsizlik, Demokrat Doğu Gazetesi'nde yayınlanan aşağıdaki şiir üzerinden de dile getirilmiştir:¹³⁷

Vali Değil

*Haso- Bir vali paşa gelmiş, diyorlar ilimize,
Her şeyi göze almış, bakmıyor halimize...
Bir elinde cenderme, bir elinde pulusu...
Demirkıratlara kuruyor imiş pusu...*

Memo- O dediğin paşanın, adı: Kemal Hadımlı

*Halka üstten bakıyor, yürüyüşü çalımlı.
Birinci derdi olmuş seçimleri kazanmak,
En büyük gayesidir C.Ha.Pe. 'ye yaranmak,
Bu uğurda aklına gelenleri yapıyor,
Ve böylece hadımlı doğru yoldan sapıyor.
Gösteriyor bu bize: Hazret vali değildir.
Doğuya gönderilmiş umumi müfettiştir.
Kurtulduk sanıyorduk müfettişlik derdinden
Bu gidişle olacak beteri beterinden...*

¹³⁶ “Genel Müfettişliğe Lüzum Var mıdır?”, Demokrat Siirt Gazetesi, Yıl 1, Sayı 9-4, 17 Temmuz 1948.

¹³⁷ “Vali Değil”, Demokrat Doğu Gazetesi, Yıl 1, Sayı 2, 24 Nisan 1930.

3. BÖLÜM

NÜFUS, İSKÂN VE GÖÇ POLİTİKALARI

3.1. Van Bölgesindeki Nüfus ve İskân Politikasının Arka Planı

Türkiye Cumhuriyeti, Anadolu ve Doğu Trakya'yı içine alan geniş bir bölgede kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yoğunluk kazanan savaşlar, nüfusta belirgin azalmaların yaşanmasına neden olmuştur.¹ Bu durum, nüfus azlığının zaman içerisinde bir endişe ve hoşnutsuzluk unsuru olarak ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu nedenle, nüfusun ülke genelinde arttırılmasına katkı sunabilecek politika arayışına girilmiştir. Devlet denetiminde veya ilgili resmi devlet birimleri tarafından üretilen fikir ve projeler haricinde, halkın bu konuda bilinçli olmasına süreklilik kazandırmak düşüncesiyle birtakım sosyal girişimler de ön plana çıkmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in 10'uncu yılı için bestelenen marşta, bu hassasiyetin izlerini sürebilmek mümkündür. Bu hassasiyet veya seferberlik hali, gerekli ve önemliydi. Zira, yukarıda da ifade edildiği üzere, 1913-1923 yılları arasında genç erkek nüfusu kırıma uğramıştır. Dolayısıyla, bu kuşağı takip eden nesil ancak 1940'lı yıllarda yetişkin bireyler haline gelebilmiştir. Ancak, bu kuşağın da silah altına alınması neticesinde arzulanan ve hedeflenen nüfus artışının gerçekleşebilmesi, 1945 yılından sonra mümkün olabilmıştır.²

Yaşar Nabi Nayır, nüfus meselesinin medeni insanlığın bütününe ilgilendiren bir boyuta sahip olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda, savaş ve ölümcül hastalıklar gibi engellerden ötürü nüfusun tabii olarak artma eğilimi gösteremediği memleketlerde, nüfus arttırma endişesinin gözle görülür bir hal aldığını vurgulamıştır. Farklı devlet ve coğrafyalardaki benzer örneklerle temas eden Nayır, yeni devlet Türkiye için nüfusu sağlıklı bir şekilde arttırmanın bir zaruriyet olduğunu ve değişmekte olan dünya dengeleri temelinde bu ihtiyacın daha da önem kazandığını ifade etmiştir. Bu çerçevede, ölümleri azaltacak ve doğumları da arttıracak kalıcı tedbirlerin alınmasını, ayrıca Balkanlardaki Türk soydaşlarının ülkenin muhtelif noktalarına yerleştirilmesi önerisinde bulunmuştur.³ Yeni nüfus

¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 95-96.

² Tevfik Çavdar, *"Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1552-1553.

³ Yaşar Nabi Nayır, "Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye", *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Ankara İktisadi ve Ticaret Akademisi, Ankara, 1982, s. 441-447.

politikaları kapsamında, nüfus artışına imkân verecek bir uygulama olarak çok çocuklu ailelerin parasal yönden desteklenmesi kararı, 1930 tarihinde alınmıştır. Buna ek olarak, para istemeyen sayıca kalabalık ailelerin de bu hususta göstermiş oldukları hassasiyet dolayısıyla madalya ile ödüllendirilmesine karar verilmiştir. Bu teşviklerden istifade etmek isteyen vatandaşların, hükümete müracaat etmeleri istenmiştir. Ayrıca, doğrudan müracaat imkanından yoksun kesimlerin Son Posta Gazetesi üzerinden gerekli bilgileri göndermeleri halinde, kendileriyle irtibat kurularak gereğinin sağlanacağı bildirilmiştir.⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'lere kadar olan dönemde, evlilikler ve aile kurumu, nüfusun artış göstermesinde belirgin bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, muhtelif sosyoekonomik faktörlerin, evlenme ve aile kurma üzerinde olumsuz etkiye bulunduğu öne sürülmüştür. Bütün olumsuzluklara rağmen; bilhassa seferberlik halinin sona ermesi, askerlik hizmetinin azalması, tarım alanlarındaki verim artışı ve ekonomik büyüme, nüfus artışında belirgin rol oynayan etkenlerin başında gelmiştir. Bunun yanı sıra, bu dönemde doğurganlık oranının artması ve ölüm oranlarının azalmasıyla birlikte, Cumhuriyet öncesi tarihten miras kalan izlerin ve eksikliklerin silindiği vurgulanmıştır.⁵

İhsan Paşa, 1934 yılında TBMM CHF Grubu tarafından hazırlanan Nüfus Komisyonu Raporu'nda, nüfusu arttırmak için yapılması gerekenleri şu şekilde değerlendirmiştir: *"Şu halde memleketimizde nüfusu çoğaltmak meselesinin halli yolunda hedefe daha ziyade yaklaşmak için bir taraftan kanun hükümlerinin tatbik ve icrasına memur olanların çok dikkat ve heyecan ile çalışmalarına devam etmesi, sıhhat ve muaveneti ictimaiyye bütçesinin ve belediye bütçelerinin bu maksat için imkan dairesinde takviye edilmesi, diğer taraftan milletimizin nüfusunu çoğaltmak meselesine alaka ve bilgisinin takviyesine hadim ilmi, ameli vasıta ve tedbirleri çoğaltmak suretiyle ileri yürüyüşüne devam etmek lazım gelmektedir."*⁶ Bu kapsamda, çok çocuklu ailelere maddi yardımda bulunulmasının ve on-on iki çocuklu ailelerden hiç vergi alınmamasının, nüfus artışına imkan sağlayacak en önemli teşvik olacağını vurgulamıştır. Bu hususta, Fransa'nın çok çocuklu ailelere yönelik uygulamalarını içeren raporunun da tercüme edilerek dikkate sunulduğunu

⁴ Son Posta, 1 Kanunuevvel 1930.

⁵ Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 71.

⁶ TBMM CH Fırkası Grubu Nüfus Komisyonu Raporu, Ankara TBMM Matbaası, 1934, s. 220-222.

belirtmiştir. Nüfusu çoğaltmak için Bekarlık Vergisi'ni de gündemine alan Komisyon, gençlerin rahata kaçmak istemesi ve fuhuşa meyletmesinin nüfusun çoğalmasına engel teşkil eden boyutuna dikkat çekerek, buna karşı mutlak surette önlem alınması gerektiğini rapora aksettirmiştir.⁷ Bekarlık Vergisi, 1932 yılında da tekrar meclis gündemine getirilmiştir. Buna karşın, Son Posta Gazetesi'nde yer alan habere göre, gençler yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle evlenmeyi göze alamamıştır. Bu bağlamda, şu değerlendirmeye yer verilmiştir: "... Gerçi evlenmek nüfus siyasetimizi alakadar eder. Fakat ben kemiyetten ziyade keyfiyete ehemmiyet verenlerdenim, doğurup sokağa bırakmak, tahsil ve terbiye verememektense az doğurup iyi yetiştirmek daha iyidir. Bekarlık vergisine taraftar değilim."⁸

Zafer Toprak, ulus devletler doğuşu sürecinin Westphalia'ya kadar uzandığını, Birinci Dünya Savaşı'nda ABD Başkanı Wilson etkisiyle doruk noktasına ulaştığını ve Osmanlı Devleti'nin küllerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin doğduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ortaya çıkan Kürt ayaklanmaları, Cumhuriyet yöneticilerini toprak bütünlüğünü koruma noktasında önlem almaya sevk etmiştir. Ancak, alınan tedbirlerle yalnızca devletin yüceltildiği ve bireylerin göz ardı edildiği öne sürülmüştür.⁹

İmparatorluk bakiyesi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa devletlerinden mülhem olarak ulus devlet modeline göre şekillenmiştir. Bunun için de Osmanlı ya da Müslüman kimliği yerine Türk kimliği öne çıkarılmış ve ülkedeki diğer dilsel, etnik ve dini farklılıkların üzeri örtülmeye çalışılmıştır.¹⁰ Osmanlı Devleti'ndeki nüfus siyaseti yerine, milli bünyeyi kuvvetlendirmek amacıyla milli nüfus siyaseti benimsenmiştir.¹¹

Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik (Renda), Başbakan İsmet İnönü için 14 Eylül 1925 tarihinde hazırladığı Doğu raporunda; menzil hatlarına Türklerin yerleştirilmesi, demiryolu yapımına önem ve öncelik verilmesi, bölgeye atanan

⁷ TBMM CH Fırkası Grubu, s. 11-31.

⁸ Son Posta, 23 Mart 1932.

⁹ Zafer Toprak, "Westphalia'dan Dersim'e Kürt Sorunu", *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. vii.

¹⁰ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 304.

¹¹ Son Posta, 4 Şubat 1933.

memurlara kolaylık sağlanması, iskân politikası gibi temel uygulamalara ağırlık verilmesi ve devletin bölgede ağırlığını hissettirmesi tavsiyelerinde bulunmuştur.¹²

Yusuf Kemal Bey, “İnkılap Dersleri” altında çıkarılan İskân Kanunu ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermiştir: “... Geçen sene meclis bir iskân kanunu kabul etti. Bundaki esas, asıl karakteristik sıfatı kültürü birleştirme gibi görülür. Türk kültürünü bir yere tekasüf ettirmek. Türk kültürünü kabul etmeyenlere ettirmek. Fecidir: Burada doğmuş, 45-50 yaşına gelmiş olup ta bir kelime Türkçe bilmeyenler vardır. Ben kanunu ekonomik bakımdan ele alacağım: Aşiretleri aşiretlikten çıkarmak lazımdır. Bazı aşiretler hala orta zamanda yaşarlar. Aşiretlerin kanuni zamanında verilmiş bazı selahiyetleri vardır. Zira Türklük duygusu yerine Müslümanlık girmişti. Müslümanlıkta vatan yoktur. Milliyet hiç yoktur. Türkiye’de hepsi bir düşünür, Türk kültürüne bağlı vatandaşlar olması Türk ekonomisinin kuvvet bulmasına yardım edecektir... Memleketin bazı yerleri gayri münbit bazı yerler sıtmalıdır. Ekonomik vaziyet düzeldikçe kırlardan şehirlere cereyan olacaktır. Bizim işimiz kendi kendisini beklemeğe müsait değildir. Hükümet bunları zorla başka yere iskân edecektir. İskân kanunu neticelerini çabuk veremeyecektir. Çünkü mesaiye, çok masrafa, çok bilgiye ihtiyaç vardır.”¹³

İsmet İnönü, 1935 yılında incelemelerde bulunmak amacıyla çıkacağı Şark gezisi öncesinde kendisini uğurlamaya gelenlere iltifatlarda bulunarak, onlara: “Arzularınızı yerine getirmeğe gidiyorum,” demiştir. Aynı uğurlamada, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda’ya da dönerek: “Sizin bildiğiniz ve çalıştığınız pek çok yerlerden geçeceğim”, hitabında bulunmuştur.¹⁴ 9 Temmuz 1935’te Gevaş, Havasor, Edremit bölgelerini ve Şamran Kanalı’nı tetkik ettikten sonra Van’a geçmiştir.¹⁵ Van’daki tetkiklerinden sonra Arnis Tersanesi’nde incelemelerde bulunan İsmet İnönü, sonrasında Erciş’e geçerek halk ile temas kurmuştur.¹⁶ İsmet İnönü, Doğu ziyaretini tamamlayarak 8 Ağustos 1935’te İstanbul’a dönmüştür. Burada Mustafa Kemal ile görüşen İnönü, alınması gereken tedbir ve kararlar üzerinde kendisiyle önemli istişarelerde bulunmuştur. Bu bağlamda, üzerinde durulmasında ehemmiyet bulunan bir uygulama olarak, Doğu vilayetlerine gönderilecek memurların liyakatli

¹² Bk. Tuğba Yıldırım, *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

¹³ Yusuf Kemal, “Türkiye Cumhuriyetinin Nüfus Siyaseti Nedir?”, *Milliyet*, 4 Mart 1935.

¹⁴ *Tan*, 30 Haziran 1935.

¹⁵ *Tan*, 12 Temmuz 1935.

¹⁶ *Tan*, 13 Temmuz 1935.

kimselerden seçilmesi ve özlük haklarının iyileştirilmesi hususu üzerinde durulmuştur.¹⁷ Yüzyıllardır biriktirilmekte olan ihmalkarlıkların, hazırlanacak beş yıllık bir programla giderilmesi hedeflenmiştir. Bahse konu bu kalkınma programı içerisinde; kültür, ekonomi, bayındırlık, tarım ve sağlık işlerinin ön plana çıkarılacağı vurgulanmıştır. Eğitim çalışmaları kapsamında ise vilayet merkezlerinde orta mektep ve liseler açmak, kazalarda da bu mektepleri ihdas etmek, yatılı köy mektepleri açarak buralarda köy çocuklarını okur yazar hale getirmek ve sanat mektepleri açmak hedeflenmiştir.¹⁸

Van Valisi Saip Okay, Başbakan İsmet İnönü'nün Van gezisinden sonra direktiflerine uygun olarak çalışmalara başladıklarını ifade etmiştir. Bu bağlamda, şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Van, hayvan ıslah merkezi olacaktır. Van Gölü kenarında ve Van'a 25 kilometre uzakta Hoşap Suyu üzerinde bir çiftlik bulunmuştur. Burada yakında işe başlayacağız. Bayındırlık Bakanlığı, buraya yolcu tayyare postalarını uğratmak için geniş ve iyi şartları haiz bir alan bulunmasını emretmiş, bu da bulunmuştur.”*¹⁹

Devletler, iç ve dış dinamikler noktasında nüfus bilgisine büyük önem atfetmektedir. Osmanlı Devleti, ilk nüfus sayımını 1831 yılında yaparken hem vergi toplamak hem de askere alabileceği nüfus potansiyelini tespit etmek istemiştir. Cumhuriyet Döneminde de Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Müdürlüğü nüfus kütüklerini düzenlemiş, böylelikle bireylerin gözetim ve denetimi devam etmiştir. Böylelikle, aslında demografik mühendislik uygulandığı öne sürülmüştür.²⁰

Cumhuriyet Gazetesi'nde nüfus siyasetinin ehemmiyetine ilişkin olarak, “Devlet ve Aile” başlığı altında şu bilgilere yer verilmiştir: *“... Milli varlığın özünü ve devletin hakimiyetini vatandaşlar meydana getirir. Vatandaşları ise, bu işleri başaracak bir şekilde devlete hazırlamak vazifesi ailenin sırtına yükletilmiştir. İmdi, mademki hal böyledir, bu vazifeyi başarmak hususunda devletin aileye elden gelen yardımı esirgememesi şart değil midir? Mesela, çok çocuklu aileler, millete ve devlete karşı vazifelerini en iyi bir şekilde yaptıklarına göre, bunlara az çocuklu veya hiç çocuksuz aileler arasında bir fark gözetmemek gerek hak ve adalet gerekse nüfus*

¹⁷ Tan, 9 Ağustos 1935.

¹⁸ Tan, 25 Ağustos 1935.

¹⁹ Tan, 29 Eylül 1935.

²⁰ Ferhunde Özbay, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 290-296.

siyaseti bakımından yanlış bir hareket olmaz mı? Halbuki biz, bir taraftan bu yeni telakkileri hazmetmiş görünür, bir taraftan da mütemadiyen <<çoğalalım, çoğalalım, çoğalalım!>> diye bağırırken, maalesef pratik sahada bir adım olsun ileriye doğru yürümeyi düşünemiyoruz. Geç kalmadan kımıldanmak için ne yapsak acaba?”²¹ Şükrü Ahmet, meseleye nüfusun bir memleketin dayandığı ana ve öz kaynak olarak bakmış, bunun için de devletin nüfus artışına süreklilik kazandırmak üzere imkan hudutlarını aşan bir enerji ve hamle ile her türlü tedbire başvurduğunu söylemiştir.²² Abidin Daver de, 1940 Nüfus Sayımından sonra, önceki dönemde yapılan nüfus sayımları ve rakamları hakkında bilgi vererek şunları ifade etmiştir: “... Bu artış, neslimizin ne kadar velut olduğunu gösterdiği gibi Cumhuriyet rejiminin sıhhat ve nüfus meselelerine verdiği ehemmiyeti de gösterir. Fakat nüfusumuzu daha çok ve daha çabuk artırmak mecburiyetindeyiz. Bu basit bir iş değildir; bilgili ve metodik çalışma ister. En başta sıtma, verem gibi, çocuk ölümü gibi doğum ve artma düşmanlarını önlemek icap eder. Cumhuriyet rejimi, <<yaşatma mücadelesi>> diyebileceğimiz bu işe en büyük himmet ve gayreti sarf edecektir.”²³ Peyami Safa, 1940’ta yapılacak nüfus sayımının önemine değinerek şunları ifade etmiştir: “... Memleketin istikbali de istiklali de analarının rahmindedir. Dört gün sonraki sayımın vereceği rakamın haneleri arasında milli kaderimizin yıldızı görünecek. Başvekilliği zamanından beri Milli Şef, bunun için nüfus ve sayım davasında, büyük ruhunun bütün atomları ile hassastır.”²⁴

İsmet İnönü, “... Van, Muş ve Erzincan ovaları kısmen boş ve genel olarak Kürt yayılmasına açıktır. Van ve Erzincan’da acele olarak ve Muş Ovası’na tedricen ve bir de Elâzığ Ovası’nda kuvvetli Türk kütleleri vücuda getirmek mecburiyetindeyiz... Bugün Şarkta ilk iş şimdiye kadar yapılmış olan iskanların ıslahı ve tasfiyesi görünüyor... Şarkta iskân kaynağı başlıca Karadeniz halkıdır. Başarının tılsımı ilk muhacirlerin memnun olması ve Karadenizlileri teşvik etmesidir. Bunun için ilk muhacirlerin yerleşmesinde ortalama iskân masrafı pahalı da olsa memnun etmek esas meseledir. Devamlı ve geniş bir iskân siyasetini ancak bu ilk tecrübelerden sonra daha faal yürütebiliriz.” ifadeleriyle iskân politikasında yapılması istenen noktalara dikkat çekmektedir.²⁵ Nüfus siyaseti bakımından yakın

²¹ Cumhuriyet, 6 Şubat 1941.

²² Şükrü Ahmet, “Nüfus Siyaseti”, *İkdam (Sabah Postası)*, 20 İkinciteşrin 1939

²³ Abidin Daver, “Yaşatma Mücadelesi”, *İkdam (Sabah Postası)*, 27 Birinciteşrin 1940.

²⁴ Peyami Safa, “Sayımın Büyük Manası”, *Tasvîr-i Efkâr*, 16 Birinciteşrin 1940.

²⁵ Saygı Öztürk, *Kasadaki Dosyalar*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 77-79.

memleketlerden ÷lkemize getirilip iskân ettirilen muhacirlerin miktar itibariyle çoğaltılmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Bunun için de özen gösterilmesi gerektiğı belirtilmiştir.²⁶

Genç nüfusun 1912-1923 yılları arasında savaşlarda kırılması sonucunda Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun artması için belirgin çaba gösterilmiştir. CHP tarafından “Bursa CHP 1938” adıyla çıkarılan kitap içerisinde vurgulanan “memleketin refahı, nüfusun çokluğu ile ölç÷lür” ifadesi ile uyumlu olarak, nüfusun artması için teşvik edici açıklamalar yapılmıştır. Sağlık ve ekonomide meydana gelen iyileşmelerle birlikte, ölüm oranları azalmış ve nüfus artmaya başlamıştır.²⁷ Halk Partisi’nin 1936 Bursa Kongresi sırasında, 25 yaşına kadar evlenmeyen bekârlardan vergi alınması fikrinin ortaya atılması da nüfusu çoğaltmak içindir.²⁸ 1938’deki meclis görüşmelerinde Gümüşhane Milletvekili Durak Sakar, memleketin nüfusa ihtiyaç duyduğunu belirterek bekârların evlendirilmesi ve boşanmaların önüne geçilmesi için Adalet Bakanlığı’ndan gerekli adımların atılması ve tedbir alınması talebinde bulunmuştur.²⁹ Diğer taraftan, devlet 1960’larda nüfus artırma politikasından vazgeçerek nüfus planlamasına gitmiştir.³⁰

Cumhuriyet’in ilk dönemlerinden itibaren genel olarak nüfus azlığından yakınılmış ve nüfusu artırmak için mücadele verilmiştir. Ancak, İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen dönemle birlikte, artan nüfusa karşılık nüfus politikalarında da değişikliğe gidilmiştir. Yeni Türkiye Devleti, Anadolu ve Doğu Trakya’yı içerisine alan bir alanda kurulmuştu ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde ortalama olarak 10 milyon nüfusa sahipti. Bu nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamış, savaş ve salgın hastalıklardan dolayı genç nüfus oldukça az olmuştur. Nüfusun büyük bir çoğunluğu erkek aleyhine olup, ekonomik faaliyet olarak da tarımla uğraşmıştır.³¹

İskân politikası çerçevesinde, Van’da terkedilmiş olan gayrı menkul ve mülkün Rusya göçmeni ırkdaşların iskânı için elde tutulması ve sahip çıkılması istenmiştir.³²

²⁶ Şükrü Ahmet, “Nüfus Siyaseti”, *İkdam (Sabah Postası)*, 20 İkinciteşrin 1939.

²⁷ Tefvik Çavdar, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *a.g.e.*, s. 1553-1555.

²⁸ *Akşam*, Sayı 6450, 1 Teşrinievvel 1936.

²⁹ *Akşam*, Sayı 7063, 16 Haziran 1938.

³⁰ Gülten Kazgan, “Milli Türk Devletinin kuruluşu ve Göçler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1561.

³¹ Tefvik Çavdar, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, (y.y.r ve y.t.y), s. 1552.

³² BCA, 30-18-1-1/22-85-14.

1932’de, Trabzon Sürmene’den 140 ailenin Van’a yerleştirilmesine karar verilmiştir. Gelecek ailelerin ev ve dükkân ihtiyaçlarının kıştan önce karşılanması talep edilmiştir.³³ Ayrıca, Sürmene’de yaklaşık yirmi ailenin arazi darlığı gibi sebeplerden dolayı kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları, bu yirmi ailenin de evlerini kendi imkânlarıyla yapması şartıyla İskân Kanunu kapsamında Van’a yerleşmelerine izin verilmiştir.³⁴ Bununla birlikte; çeşitli sanat erbabından olan bu yirmi ailenin kış mevsiminin yaklaşmış olması ve göçün güçleşmesinden dolayı nakillerinin ilkbaharda yapılması; evlerini kendileri yapmak şartı yerine malzemelerin Birinci Umumi Müfettişlik tarafından sağlanması ve işçiliğin kendilerine ait olması kararlaştırılmıştır.³⁵ Sürmene muhacirleri için yapılan evler, Sıhhat ve İctimai Müdürlüğü tarafından eleştirilmiştir. Birinci Umumi Müfettişi Abidin Özmen de bu doğrultuda yaptığı araştırmaları Dahiliye Vekâlet’ine bildirmiştir. Dahiliye Vekaleti ise yapılan evlerin bölgenin şartlarına uygun ve bölgenin evleriyle aynı olduğunu vurgulayarak şu ifadelere yer vermiştir: *“Bütçeye konan bütçe tahsisatının çok az olmasına rağmen Doğu vilayetlerimizin nüfusa olan büyük ihtiyacı ve buradaki Türk topluluğunun temini göz önünde bulundurularak azami tasarrufa riayetle muhacirlere ev yapılmağa çalışılmaktadır. Bu sene İskele’de yaptırılan evleri beheri 799 lira 6 kuruşa ve Tatvan’dakiler 693 lira 80 kuruşa hükümete mal edilmiştir. Bu evlerin sağlamlık, kullanışlılık ve sıhhat noktai nazarından yapıları arz edildiği üzere İskân tahsisatının azlığı buna imkân bırakmamakta ve iltica eden binlerce aç ve çıplak Türk ailesi açıkta kalmak ve tabiatın şiddeti karışışında ölmek tehlikesinde iken daha mükemmel az ev yaptırmaktan ise daha çok ve fakat ucuz ve sıhhi evler yaptırmak daha faideli ve zaruri görülmüştür. Esasen Anadolu köy evlerinin %95’i toprak döşemeli olduğundan bu evlerin de toprak döşemeli olmasında bir mahzur görülmemiştir.”*³⁶

Posof Kazası, Suvaşkal ve Hırtas köylerinde, 18 evde 216 nüfus bulunduğu ve geçimlerini sağlayacak durumda olmadıkları belirtilmiştir. Kendilerine ev yapmak için arazi verilmesi ve yol masraflarının kendileri tarafından karşılanması şartıyla Van’a iskân edilmelerine izin verilmiştir.³⁷ Trabzon ve Çoruh’taki arazi darlığı yüzünden arazisi olmayan 2692 hanede bulunan 9836 kişinin, toprağı bol ve verimli

³³ BCA, 30-18-1-2/31-61-8.

³⁴ BCA, 30-18-1-2/31-65-19.

³⁵ BCA, 30-18-1-2/33-1-7.

³⁶ BCA, 30-10-0-0/68-451-4.

³⁷ BCA, 30-18-1-2/40-77-6.

olan Van Gölü Havzasına azar azar gönderilip yerleştirilmeleri teklifi, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.³⁸ Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nde bulunan Van, Muş ve Elazığ illerinde iskân edilecek muhacirlerin celp, sevk, iâşe ve arazi masrafları ile bu işle iştigal edecek görevlilerin masraf ve ücretlerini karşılamak amacıyla Duyunu Umumiye bütçesinden 200.000 liranın tahsis edildiği ifade edilmiştir.³⁹ Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nde yer alan Van, Eleşkirt, Elazığ ve Diyarbakır vilayetlerindeki iskân işlerini hızlandırmak amacıyla ihtiyaç duyulan inşaat malzemelerinin pazarlıkla Adana ve Mersin vilayetlerinden temin edilmesi, Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir.⁴⁰

Karadeniz Bölgesi'nde, özellikle Trabzon ve çevresinde nüfusun fazla olması ve toprak yetersizliğinden dolayı mevcut nüfusun Anadolu'nun boş yerlerine yerleştirilmesi düşünülmüştür. Böylelikle, hem Anadolu'da boş kalan yerlerin doldurulacağı hem de Karadeniz Bölgesi'nin seyrekleştirileceği belirtilmiştir. Bu düşüncenin, bölgede valilik yapan biri tarafından gündeme getirildiği ve iskân politikasına eklenmek istendiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, meseleye farklı yaklaşan ve sosyal gerçekliklere vurguda bulunan farklı bir ses, yapılan çalışma ile ilgili şu bilgilere yer vererek uygulamayı eleştirmektedir: *"...Birçok fakir aileyi Van'ın boş ve تنها köylerine göndermiş. Jandarmanın yardımı ile yapılan bu sevkıyattan birkaç sene sonra, Van'a gidenlerden sağ kalanlar perişan ve pişman halde geri gelmişlerdir. Bir ağaç bile yeri değiştirildikten sonra kökleri toprağa alışincaya kadar bir iki sene hususi itinaya muhtaçtır. İnsanların, hele Trabzon'da yaşayanların büsbütün farklı hayat ve faaliyet tarzlarını istilzam eden muhitlere gelişigüzel yerleştirilmesi mümkün değildir demişti. Sevine sevine Van'a gidip ağlayarak geri gelenler, orada hiç alışmadıkları bir iklimin şiddetine karşı durmağı bilememişler, hiç bilmedikleri toprak işlerinin ağırlığına dayanamamışlar, ünsiyet edemedikleri otoktonlar tarafından yadırganmışlar, velhasıl ne havaya, ne ahaliye, ne toprağa kaynamışlar, şaşırmış ve harap olmuşlardır... Bunun hatırası o kadar acıdır ki bundan sonra hiçbir vade inanıp, refah ve rahata kavuşmak hayal arkasında sefaletini terke razı olacak köylü bulamayacaktır."*⁴¹ Yusuf Bey, var olan

³⁸ BCA, 30-18-1-2/40-77-9.

³⁹ BCA, 30-18-1-2/31-61-9.

⁴⁰ BCA, 30-18-1-2/36-37-1.

⁴¹ Yusuf Mazhar Aren, "Trabzon Halkı Bünyesi Zayıf İnsanlardır. Tabiatın Gadrine Uğrayan bu İnsanlardan Memleketin Başka Yerlerinde Koloniler Teşkil Etmek İyi Olacaktır", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1947.

bu durumu İntihap Dairesi'ni ziyarete gelen Trabzonluların sevgili dostu Hasan Saka ile de paylaştığını, Hasan Saka'nın da kendisine şu bilgileri aktardığını ifade etmektedir: “... Meselenin çok mühim, çok zaruri, aynı zamanda çok faydalı olduğunu, bugünkü hal ne kadar acıklı ise, bunların iyi bir yere nail ve iskan edilmelerinin o kadar mesut neticeler vereceğini söyledikten sonra: - Mesela, demiryolu geçecek olan Muş Ovası'nda bunlardan koloniler teşkil etmek mümkündür... Fakat bu, büyük paralarla ve dikkatle alakalanmağa mütevakkıftır. Bu, ancak memlekette ve dünyada emniyetin teessüs edeceği harp sonunda düşünülebilir şeylerdir, demişti.”⁴² Yusuf Bey, Hasan Saka'nın sözlerine benzer sözleri Muş'u ziyaret eden ve vefat etmiş olan Milletvekili İlyas Sami'den de dinlediğini belirtmiş, ancak söylenen zamanın bir türlü gelmediğini ve orada yaşayanların çaresizliklerine lakayt kalıp duracak mıyız? ifadelerinde bulunmuştur.⁴³

İskan çerçevesinde çıkarılan kararname içerisinde, Van'a iskan edilecek Kars'ın Arpaçay İlçesindeki Türk köyü ile ilgili şu bilgiler yer almıştır: “ Kars vilayetinin Arpaçay kazasına bağlı Kümbet köyünde Türk ırkına mensup 21 hanede 138 nüfusun, bu muntıkada geçinmekte güçlük çektikleri anlaşılmasına binaen, 885 Sayılı İskan Kanunun üçüncü maddesine göre Van vilayetinin Erçiş kazasına nakil ve iskanları; Dahiliye Vekilliğinin 18.9.1933 tarih ve 7342/3731 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 26.2.1933 tarih ve 739 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 4.12.1933 toplantısında kabul olunmuştur.”⁴⁴

2510 Sayılı İskân Kanunu ile yalnızca Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde çıkarılan isyanların bastırılması hedeflenmemiş, aynı zamanda ulus devlet prensibine bağlı olarak eski Osmanlı topraklarından gelen Müslüman Türkleri bu bölgelere yerleştirerek, bir anavatan yaratma hedeflenmiştir. 14 Haziran 1934'te kabul edilen İskân Kanunu; Türkiye'de yaşayanları Türkçe konuşan, Türkçe konuşmayan ancak Türk etnik kökeninden olan ve Türkçe konuşmayıp Türk etnik kökeninden olmayanlar olmak üzere üçe ayırmış; Türkiye'yi de kültürel olarak Türk nüfus yoğunluğunun artırılmak istendiği birinci bölge, Türk kültürü içinde asimile edilmek için nüfusun yerleştirildiği ikinci bölge ve ekonomik, politik, askeri ya da kamu sağlığı gibi değişik sebeplerle yerleşimin yasaklandığı üçüncü bölge olarak

⁴² Aren, a.g.m., 13 Mart 1947.

⁴³ Aren, a.g.m., 13 Mart 1947.

⁴⁴ BCA, 30-18-1-2/41-85-11.

tasnif etmiştir.⁴⁵ Türk kültürünü yaymak amacıyla oluşturulacak bölge içerisinde, mülteciler isterlerse muhacir muamelesi görecek; gezginci ve göçebeler ise toplu olmamak üzere Türk kültürüne bağlı yerlere yerleştirileceklerdir.⁴⁶ İskan için Türk harsına mensup olmayanlar, sirayet devresindeki frengililer, cüzzam müptelâlılar ve aileleri, askeri ve siyasi cürümlerden gayri herhangi bir cinayetle mahkum olanlar, anarşistler, casuslar ve memleket haricine çıkarılmış olan kimselerin, iskan için kabul edilmeyecekleri belirtilmiştir.⁴⁷

1939 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İskan Kanunu'nda yapılan değişikliğin, göçmenler ve topraksız köylülerin lehine olduğu ifade edilmiştir. 2510 Sayılı Kanun'un 2'nci maddesine uyarınca tahdit edilen 1 numaralı mıntıka dahilinde bulunan topraksız halkın ve aşairin bu mıntıka içinde toprağa bağlanmasına ve bu suretle yeniden yerleşmesine, aynı kanunun 12'inci maddesinin a fırcasının mani olduğu ifade edilerek, şu örnek verilmiştir: *“Ezcümle bu mıntıka dahilinde bulunan Brukililer, Revanlılar gibi adetleri mühim bir yekune baliğ olan zümre ile Zeylan gibi oturması yasak olan yerlerden kaldırılan ve bu mıntıka dahiline yerleşmek maksadıyla kendiliklerinden gelen eşhas; bu madde hükmüne göre toprağa bağlatılamamak ta ve binnetice gayrimüstakir bir vaziyete düşmektedir.”*⁴⁸ Ayrıca, buralara yerleştirilenlerin sonradan davalık olmaları ve davayı kaybetmeleri halinde de mahkeme masraflarının iskan edilenlerden karşılanmasına karar verilmiş olmasının, göçmenleri zor bir duruma soktuğu belirtilmiştir. Buna mâni olmak için da yapılan değişiklikle, davanın kaybedilmesi halinde masraflar hazineye yükletilmiştir.⁴⁹

Güvenlik politikaları çerçevesinde gerçekleştirilen bir iskan faaliyeti ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: *“Aslen İran'ın Rumiye vilayetine bağlı kurucu köyü halkından ve Kır Hasan kabilesinden olup 16 yıl önce yurda sığınarak Hakkâri vilayetinin Dize köyü nüfus kütüğüne tescil edilen ve hala Van'da oturan Molla Mehmet Bozkurt'un, emniyet ve asayiş bakımından hudut üzerinde oturması mahzurlu görüldüğünden ilişik listelerde adları yazılı ailesi efradıyla birlikte Çorum'un Alaca kazasına nakl edilmeleri... İcra Vekilleri heyetinin 8.7.1943 tarihli*

⁴⁵ Joost Jongerden, *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, Vate Yayınları, İstanbul, s. 216-217.

⁴⁶ *Son Posta*, 9 İkinciteşrin 1935.

⁴⁷ *Vakit*, 5 Mayıs 1932.

⁴⁸ *Ulus*, 3 Temmuz 1939.

⁴⁹ *Ulus*, 3 Temmuz 1939.

*toplantısında kabul olunmuştur.*⁵⁰ İran uyruklu olup Van'da amcasının yanında oturan Babaoğlu Hüseyin de sınır dışı edilmiştir.⁵¹

Necmeddin Sahir Silan, 14.5.1950 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanvekilliğine yazdığı istifa mektubunda, devletin yüksek menfaatleri icabı bir dönemler uygulanan Doğudan Batıya göçürülmüş veya iskân edilmiş vatandaşların demokratik esaslar ve zaruretlerle yurtlarına dönmelerine izin verilmesini istemiş, ancak Meclis Grubu Başkanvekilinin kendisine “sen bu Kürtlerin işleri ile uğraşma” diyerek talebini reddettiğini ifade etmiştir.⁵²

3.2. Nüfus Sayımları (1927-1950)

Nüfus sayımı, bütün milletlerin kendi kendilerini ölçüye vurmaları olarak değerlendirilmiştir. Her millet nelere kadir olduğunu anlamak için, her şeyden evvel nelerden mürekkep olduğunu bilmek mecburiyetindedir. Bu nedenle, tarihin ilk zamanlarından itibaren nüfus sayımlarının yapılması mecburiyeti hissedilmiş ve ilk defa Milattan Önce 1200'de Çin'de yapılmıştır.⁵³ Ahmet Ağaoğlu, “Nüfus Sayımı ve Faydaları” başlığı altında, nüfus sayımı ve istatistiklerinin önemli olduğunu ve bundan dolayı da ilk zamanlardan günümüze kadar bu sayımların yapıldığını şu şekilde ifade etmiştir: “... Bu suretle ulusal hal ve durum hakkında sayım yolu ile malumat alan devlet adamları derhal en çok faaliyetlerin en çok ve en önemli eksiklikler üzerinde toplar ve ulusu tutulmuş olduğu arızadan kurtarmağa çalışır...”⁵⁴ Ekonomik olayların nüfus olayları, nüfus olaylarının da ekonomik olaylar üzerinde karşılıklı etkiye sahip olması nedeniyle insanlar ilk zamanlardan itibaren nüfus meseleleriyle yakından ilgilenmişlerdir. Nüfus sayımlarının amacı, ilmi ve idari olarak ikiye ayrılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımları, II. Selim dönemine kadar uzatılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk nüfus sayımı ise 1927'de; ikinci sayım ise sekiz yıl aradan sonra 1935'te; üçüncü ve dördüncü sayımlar da beşer yıl aralıklarla 1940 ve 1945'te yapılmıştır. Bu sayımlar; Türkiye nüfusunun yaş, cinsiyet, medeni hal, tahsil, din, dil ve meslekleri hakkında

⁵⁰ BCA, 30-18-1-2/102-54-12.

⁵¹ BCA, 30-18-1-2/105-26-2.

⁵² Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, (Der.), “Doğu Sorunu” Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939-1953), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 386.

⁵³ *Tasvîr-i Efkar*, 3 Birinciteşrin 1940.

⁵⁴ Ahmed Ağaoğlu, “Nüfus Sayımı ve Faydaları”, *Kurun*, 1 Birinciteşrin 1935.

bilgiler vermektedir.⁵⁵ Beşer yıl aralıklarla tekrarlanan sayımlarda kullanılan soru kağıdı, biçim ve içerik açısından değişmesine rağmen sayım tekniği değişmemiş ve bu teknikte de nüfusu belirleme amacı güdülmüştür.⁵⁶

3.2.1. 1927 Nüfus Sayımı

Türkiye'nin ilk nüfus sayımı olan 1927'de, çağdaş teknikler kullanılmıştır. Cumhuriyet, barış ve iç iktidar savaşlarına yönelik ilk yıllarını geride bıraktıktan sonra, ekonomik ve toplumsal atılımlara temel oluşturmak amacıyla, 1927 yılında bir sayım gerçekleştirmiştir. Bu sayım, ilk andan itibaren İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından planmış ve tatbik edilmiştir. İstatistik Umum Müdürlüğü'nün başına da Belçikalı Uzman Camille Jaguar getirilmiştir.⁵⁷ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü nüfus sayımları ile ilgili şu ifadelerle yer vererek yapılan sayımların millet açısından önemine değinmektedir: *“Eskiden devletler ulus için değil, uluslar devlet için kaidesi hâkim iken, devletler sayıma önem vermezlerdi. Kaziye tersine döndüğü zamandan beri devletler sayım gibi ulusa iyi hizmet yollarını gösteren işlere başvurmağa başlamışlardır.”*⁵⁸ Başbakan İsmet İnönü, 1927 nüfus sayımı ile ilgili hazırlamış olduğu beyannamede sayımın amacını şu şekilde belirtmiştir: *“...Hükümet tahriri umumiden gayesi de yeni Türkiye'nin kudret ve kuvvetini tanımak ve bu suretle onu medeniyeti yüksek milletlerin seviyesine çıkarmak çarelerine tevessüldür”*.⁵⁹ İlk defa 1927'de yapılan tarihi sayım neticesinde, Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 olarak tespit edilmiştir.⁶⁰

1927 yılında Van'ın yüz ölçümü, kadın ve erkek nüfus bilgileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁶¹

⁵⁵ Ratip Yüceuluğ, *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye'de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1944, s. 5-13.

⁵⁶ Tefik Çavdar, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, (y.y.y ve y.t.y), s. 1553

⁵⁷ Çavdar, a.g.e., s. 1553

⁵⁸ *Akşam*, Sayı 6077, 18 Eylül 1935.

⁵⁹ İsmet İnönü, “Umumi Nüfus Tahriri Hakkında Türkiye Ahalisine Beyanname”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 37, s.45.

⁶⁰ Ahmet Emin Yalman, “Bugün Sayımız Belli Olacak”, *Vatan*, 20 İlkteşrin 1940.

⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 57 Grafiği Havidir, Dördüncü Cilt, 1930-1931, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1931, s. 37.

Tablo 15: 1927 Yılı Van Yüz Ölçümü, Kadın ve Erkek Nüfus Bilgileri

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam	Yüz Ölçümü	Nüfus Yoğunluğu
Başkale	2.519	2.656	5.175	3.430	1.5
Erciş	9.557	8.804	18.361	2.290	8.0
Gevaş	5.740	5.561	11.301	3.750	3.0
Muradiye	4.029	2.875	6.904	2.530	2.7
Saray/Mahmudiye	4.142	3.541	7.683	2.045	3.7
Şitak	1.719	1.673	3.392	2.935	1.1
Van	11.819	10.694	22.513	4.625	4.9
Toplam	39.525	35.804	75.329	21.605	3.4

1927 Umumi Nüfus Sayımı neticesinde, Van nüfusunun medeni hal, yaş grupları ve tahsil durumuna göre dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir. Bekar erkeklerin sayısı 21.608, bekar kadınların sayısı 16.430; evli erkeklerin sayısı 17.326, evli kadınların sayısı 16.878; dul erkeklerin sayısı 559, dul kadınların sayısı 2.454; boşanmış erkeklerin sayısı 23 ve boşanmış kadınların sayısı da 30 olarak kayıtlara geçmiştir. Erkeklerde 9 ve bayanlarda 12 kişinin durumu, belirsiz olarak gösterilmiştir. Yaş gruplarına göre ise bir yaşından küçük erkeklerin sayısı 2.060, kızların sayısı 1.632; bir ve iki yaş üzeri erkeklerin sayısı 3.573, kızların sayısı 7.801; 3-6 yaş arasındaki erkeklerin sayısı 6.598, kızların sayısı 6.011; 7-12 yaş arası erkeklerin sayısı 4.192, kızların sayısı 3.168; 13-19 yaş arası erkeklerin sayısı 2.884, kızların sayısı 2.238; 20-45 yaş arası erkeklerin sayısı 13.729, kızların sayısı 15.193; 46-60 yaş arası erkeklerin sayısı 3.941, kızların sayısı 2.684; 61-70 yaş arası erkeklerin sayısı 1.365, kızların sayısı 861; 71 yaş ve üzeri erkeklerin sayısı 429, kadınların sayısı 416; yaşı bilinmeyenlerin sayısı erkeklerde 99 ve kadınlarda 28 olarak tespit edilmiştir. Okuma bilenlerin sayısı erkeklerde 945, kadınlarda 40; okuma bilmeyen erkeklerin sayısı 38.580, okuma bilmeyen kadınların sayısı ise 35.764'tür.⁶²

1927 Nüfus Tahrir'ine göre, Van vilayetinde nüfusun dinler bakımından dağılımında Katolik, Protestan, Ortodoks, Ermeni, Hristiyan, sair dinler ve dinsiz veya dini meçhul tasnifi yer almasına rağmen sadece Müslüman ve Yahudilerin

⁶² Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 57 Grafiği Havidir, Dördüncü Cilt, 1930-1931, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1931, s. 48-49.

varlığı dikkat çekmektedir. Van'daki nüfusun dinler bakımından dağılımı da aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁶³

Tablo 16: 1927 Van Nüfusunun Dinlere Göre Dağılımı

Dinler	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hristiyan	Musevi	Sair Dinler	Dinsiz veya Dini Meçhul
Van	75.200	-	-	-	-	-	129	-	-

1927 Nüfus Sayımı sonucunda nüfusun maluliyetler itibariyle şekillenen görünümü tablodaki gibi gerçekleşmiştir.⁶⁴

Tablo 17: 1927 Nüfus Sayımına Göre Maluliyet Dağılımı

Maluliyetler	Maluliyetiz	Kör	Sağır-Dilsiz	Topal	Çolak (Sakat)	Kambur	Diğer
Van	74.436	166	53	91	23	3	557

1927 Nüfus Sayımının dil temelindeki taksimi, aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde kayda geçmiştir. İlgili sayım tablosunda Tatarca, Arnavutça, Bulgarca ve diğer muhtelif lisanlara da yer verilmiş olmasına rağmen, Van'da bu dillerin ve başka dillerin kullanılmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁵

Tablo 18: 1927 Nüfus Sayımına Göre Van'ın Dil Temelindeki Taksimi

1927 Sayımı	Türkçe	Kürtçe	Rumca	Ermenice	Arapça	Yahudice	Çerkezce	Acemce	İngilizce
Van	17.399	57.723	-	-	72	123	3	7	2

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 57 Grafiği Havidir, Dördüncü Cilt, 1930-1931, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1931, s. 62.

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 57 Grafiği Havidir, Dördüncü Cilt, 1930-1931, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1931, s. 62.

⁶⁵ M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları -1936*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 119-120.

Nüfusun tabiiyet itibariyle inkısamı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁶⁶

Tablo 19: 1927 Nüfus Sayımında Van Nüfusunun Tabiiyete Göre Dağılımı

Vilayet	Cinsiyet	Türkiye	İran
Van	Erkek	39.496	29
	Kadın	35.804	-
Toplam		75300	29

1923-1940 yılları arasında Van vilayeti ve kaza merkezlerinde evlilik sayılarına bakıldığında; 1927’de 94, 1928’de 75, 1929’da 48, 1930’da 30, 1931’de 37, 1932’de 35, 1933’te 41, 1934’te 12, 1935’te 22, 1936’da 23, 1937’de 83, 1938’de 110, 1939’da 118 ve 1940’ta da 85 evlenme gerçekleşmiştir. Buna karşılık; 1930’da 2, 1931’de 5, 1932’de 5 1933’te 3, 1934’te 3, 1935’te 4, 1936’da 1, 1937’de 4, 1938’de 0, 1939’da 5 ve 1940’ta da 4 boşanma tespit edilmiştir.⁶⁷

1927 Nüfus Sayımı sırasında Van’da 204 mektep, 372 cami, 99 resmi daire, 14 hamam ve 5281 sair mebanî olmak üzere toplam 5970 bina bulunuyordu.⁶⁸

Van’da 100 eve isabet eden nüfus miktarı 575; 1000 erkek nüfusa mukabil kadın sayısı ise 905’tir. Türkiye genelinde kadınlarda en yüksek evlilik oranı, %47,14 ile Van’da gerçekleşmiştir. 10 yaşından fazla olanların sayısı %51,27, evlilerin oranı ise %45,40 olarak kayıtlara geçmiştir. Yedi yaşını mütecaviz okuma bilenlerin sayısı erkeklerde %3.54, kadınlarda %0.16, kadın ve erkek yekununda ise %1,92 olarak tespit edilmiştir. Meslek sahibi oranı erkeklerde %86,86 iken bu oran kadınlarda %7,98; kadın ve erkeklerde ise ortalama %48,34 olarak belirlenmiştir. 12 yaşını mütecaviz nüfusta zirai meslek sahipliği oranı erkeklerde %66,58, kadınlarda 7.67, hem kadın hem de erkeklerde ise %37,82 olarak şekillenmiştir. Sınai meslek oranı, erkeklerde %1,67’dir. Erkek nüfus ticari meslekler oranı, %3.10’dur. Analislerde Kürtçe mutlak oranı 17005 olup, %76,68’e tekabül gelmektedir. Ecnebi

⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül I Mufasssal Neticeler İcmal Tabloları, hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1929, s. LXXXVIII.

⁶⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Nüfus Hareketleri İstatistiği Evlenmeler Boşanmalar, Ankara, 1941, s. 11-40.

⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III Mufasssal Neticeler Usuller Neticelerin Tahlili, Kanun ve Talimatnameler, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, s. 74.

memleketlerde doğan nüfus oranı Van'da 5459 olup, bu oran %7.25'e karşılık gelmektedir.⁶⁹

Nüfusun meslekler itibariyle inkısamı, aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁷⁰

Tablo 20: 1927 Sayımında Nüfusun Mesleklere Göre Dağılımı

Cinsiyet	Meslekler						
	Zirai	Sınai	Ticari	Umumi Hizmetler	Serbest	Mesleksiz	Meslekli
Erkek	37.81	0.95	1.77	6.96	1.84	50.67	49.33
Kadın	4.60	0.12	-	0.03	0.03	95.22	4.78
Toplam	22.02	0.56	0.93	3.67	0.98	71.84	28.16

1927 Nüfus Sayımı sonucunda nüfusun tahsil durumuna göre tespit edilen inkısamı, aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.⁷¹

Tablo 21: 1927 Nüfus Sayımına Göre Nüfusun Tahsil Durumu

Vilayet	Cinsiyet	Okuma Bilen	Okuma Bilmeyen
Van	Erkek	945	38580
	Kadın	40	35764
Toplam		985	74344

Van nüfusunun gayri malul ve malul inkısamı, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁷²

Tablo 22: 1927 Sayımında Van Nüfusunun Gayri Malul ve Malul İnkısamı

Vilayet	Cinsiyet	Maluliyet	
		Gayri Malul	Malul
Van	Erkek	98.30	1.70
	Kadın	99.38	0.62
Toplam		98.81	1.19

⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III Mufassal Neticeler Usuller Neticelerin Tahlili, Kanun ve Talimatnameler, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, s. 16-51.

⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III Mufassal Neticeler Usuller Neticelerin Tahlili, Kanun ve Talimatnameler, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, s. 52.

⁷¹ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül I, Ankara, 1929, Hüsnütabiat Matbaası, s. XLVI.

⁷² Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III Mufassal Neticeler Usuller Neticelerin Tahlili, Kanun ve Talimatnameler, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, s.58.

Nüfusun, dinler ve ana lisanlar itibariyle tasnifi, aşağıdaki tablodaki gibidir.⁷³

Tablo 23: 1927 Sayımında Nüfusun, Dinler ve Ana Lisanlar İtibariyle Tasnifi

Vilayet	Dinler		Ana Lisanlar			
Van	İslam	Diğer Dinler	Türkçe	Çerkeş'çe	Kürtçe	Sair
	99.83	0.17	23.10	-	76.63	0.27

1927 Nüfus Sayımında, nüfusun mahalli tevellüt itibariyle inkısamı, aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.⁷⁴

Tablo 24: 1927 Nüfus Sayımında, Nüfusun Mahalli Tevellüt İtibariyle İnkısamı

1927 Sayımı	Cinsiyet	Türkiye	Irak	İran	Rusya	Meçhul
Van Vilayeti	Erkek	9,657	-	1063	1093	1
	Kadın	8707	4	800	1174	9
Başkale	Erkek	2442	4	71	-	1
	Kadın	2593	4	58	1	-
Erciş	Erkek	9386	-	21	150	-
	Kadın	8620	-	17	167	-
Gevaş	Erkek	5703	-	6	31	-
	Kadın	5445	-	-	116	-
Mahmudi	Erkek	3869	-	273	-	-
	Kadın	3190	-	350	-	-
Muradiye	Erkek	3995	-	32	2	-
	Kadın	2875	-	-	-	-
Şitak	Erkek	1719	-	-	-	-
	Kadın	1669		4	-	-
Yekûn	Erkek	36771	4	1466	1276	2
	Kadın	33099	8	1229	1458	9
Genel Toplam		69870	12	2695	2734	11

⁷³ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III Mufassal Neticeler Usuller Neticelerin Tahlili, Kanun ve Talimatnameler, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, s. 62.

⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül I, Ankara, 1929, Hüsnütabiat Matbaası, s. 284-285.

1927 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, Van'ın kadın nüfusu sayıca erkeklere oranla daha düşüktür. Bu bağlamda, Van'da 1000 erkeğe 905 kadın denk gelmiştir. Yapılan bazı değerlendirmelerde, evlenmek isteyen veya evlilik çağına gelen erkeklerin, kadın nüfusu yüksek olan Rize, Kastamonu, Çankırı, Denizli ve Trabzon gibi yerlere hicret etmeleri tavsiye edilmiştir. Diğer taraftan, Türkiye genelinde kadınlarda en yüksek evlilik oranı, Van'da tespit edilmiştir.⁷⁵ Ayrıca, kadınların en az meslek sahibi olduğu yerler arasında da Van yer almıştır. Türkiye genelinde, İstanbul çiftçisi en az olan vilayet olarak ön plana çıkmış ve Van da çiftçisi az olan şehirler arasında yer almıştır. Zanaatçılar açısından en kalabalık yer İstanbul olurken; Van, en az zanaatçısı olan kentler arasında sıralanmıştır.⁷⁶ 1933 yılında Van nüfusunun günden güne arttığı ve şehrin büyüdüğü belirtilmiştir.⁷⁷

3.2.2. 1935 Nüfus Sayımı

20 İlkteşrin 1935 tarihinde yapılan Genel Nüfus Sayımı sonucunda, toplam Türkiye nüfusu 16.158.018 olarak tespit edilmiştir.⁷⁸ Bu sayım kayıtlarında, Van'ın nüfusu aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi şekillenmiştir.⁷⁹

Tablo 25: 1935 Genel Nüfus Sayımına Göre Van Nüfus Bilgileri

İl-İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam	Yüz ölçümü	Nüfus Yoğunluğu
Van	17.176	15.172	32.348	4.625	7
Ahlat	7.699	7.181	14.880	2.480	6
Başkale	4.948	4.304	9.252	3.430	3
Erciş	10.388	9.599	19.987	2.290	9
Gevaş	8.656	8.105	16.761	3.750	4
Yüksekova	4.333	4.118	8.451	7.595	1
Hakkâri	4.600	5.015	9.615	3.510	3
Kasımpaşa	6.171	5.030	11.201	2.045	5
Muradiye	7.256	6.156	13.412	2.530	5
Şıtak	3.826	3.701	7.527	2.935	3
Toplam	75.053	68.381	143.434	35.190	4

⁷⁵ Namık Edip, "Geçen Nüfus Tahririnin Neticeleri", *Vakit*, 2 Eylül 1930.

⁷⁶ *Vakit*, 7 Eylül 1930.

⁷⁷ *Son Posta*, 28 Ağustos 1933.

⁷⁸ *Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlkteşrin 1935, Cilt 60, Mehmet İhsan Basımevi Ankara, 1937, s. 3.

⁷⁹ Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, Cilt. 9, 1936-1937, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 35.

1935 Nüfus Sayımında Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nde; Katolik, Roma Katolik'i, Yezidi, Ermeni, Ermeni Katolik'i, Arap, Süryani Kadim, Süryani Katolik'i, Kildani, Protestan ve Çeçen etnik unsurlar temelinde tasnifler olmasına rağmen bu kimselerin Van'da bulunmadığı tespit edilmiştir. Lisan üzerinden alınan diğer veriler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁸⁰

Tablo 26: 1935 Nüfus Sayımına Göre Van Lisan Bilgileri

Vilayet	Türk	Kürt	Musevi
Van	34.013	75348	187

Sayım verilerine göre, Van'da okuma bilen erkek sayısı 5797 (%7,7), buna karşılık okuma bilmeyen erkek sayısı ise 69256 (%92,3) olarak tespit edilmiştir. Kadınlarda okuma bilen sayısı 683 (%1,0), bilmeyenler de 67.698 (%99,0) olarak kayıtlara yansımıştır.⁸¹

1927-1936 aralığında Van ve kaza merkezlerindeki evlenme sayıları; 1927'de 94, 1928'de 75, 1929'da 48, 1930'da 30, 1931'de 37, 1932'de 35, 1933'te 41, 1934'te 12, 1935'te 22 ve 1936'da 23 olarak kaydedilmiştir. Buna karşılık, 1930-1936 yılları arasındaki boşanma sayıları ise 1930'da 2, 1931'de 5, 1932'de 5, 1933'te 3, 1934'te 3, 1935'te 4 ve 1936'da 1 olarak kayıtlara yansımıştır.⁸² Diğer bazı yıllara ait evlenme sayıları da 1937'de 83, 1938'de 110 ve 1939'da 118 olarak kayıtlara geçmiştir.⁸³

1930-1939 yılları arasında, Van'da tespit edilen boşanma rakamları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁸⁴ Tabloda yer verilmeyen 1940 yılında, bu rakam 4 olarak tespit edilmiştir.⁸⁵ Ayrıca, 1941-1942 yıllarında sadece birer boşanma vakası gerçekleşmiştir.⁸⁶

⁸⁰ Varlık, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁸¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 42.

⁸² Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, 1936-1937, Cilt 9, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 55-58.

⁸³ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 97.

⁸⁴ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 102.

⁸⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1940-1941, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y). Ankara, s. 103.

⁸⁶ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 64.

Tablo 27: 1930-1939 Yılları Arasında Van'a Ait Boşanma Rakamları

Vilayet	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Van	2	5	5	3	3	4	1	4	-	5

1935 Sayımına göre, Van'ın faal nüfusu aşağıdaki tablodaki gibi gerçekleşmiştir.⁸⁷

Tablo 28: 1935 Sayımına Göre Van'ın Faal Nüfusu

Vilayet	Erkekler		Kadınlar		Toplam	
Van	Faal Nüfus	Gayri Faal Nüfus	Faal Nüfus	Gayri Faal Nüfus	Faal Nüfus	Gayri Faal Nüfus
	37656	37397	17505	50876	55161	88273

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımına göre Van'ın köy adedi, vasati köy nüfusları ve mesahaları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi gerçekleşmiştir.⁸⁸

Tablo 29: 1935'te Van'ın Köy Sayısı, Vasati Köy Nüfusu ve Mesaha Dağılımı

Vilayet	Köy Adedi	Vasati Köy Nüfusu	Her Bir Köye İsabet Eden Mesaha
Van	950	126	37.0

1936-1939 yılları arasında Van'ın kaza, nahiye, köy ve muhtarlık sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁸⁹ Aynı tablo içerisinde 1940⁹⁰, 1941 ve 1942 yıllarına ait verilere de yer verilmiştir.⁹¹

Tablo 30: 1936-1939 Aralığında Van'ın Kaza, Nahiye, Köy ve Muhtarlık Sayısı

Vilayet	Seneler	Kazalar	Nahiyeler		Toplam	Köy	Muhtarlık
			Tam Teşkilatlı	Teşkilatsız			
Van	1936	8	-	13	13	657	588
	1937	8	-	13	13	655	579
	1938	8	-	13	13	655	579
	1939	8	-	12	12	756	363

⁸⁷ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 85.

⁸⁸ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 86.

⁸⁹ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 89.

⁹⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1940-1941, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y), Ankara, s. 87.

⁹¹ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 58.

	1940	8	-	12	12	756	563
	1941	8	-	12	12	232	524
	1942	8	-	12	12	-	524

1935 Sayımı neticesinde, 75053 erkek nüfusu ile 68381 kadın nüfusunun bütününe tabiiyetleri itibariyle Türk oldukları tespit edilmiştir.⁹²

3.2.3. 1940 Nüfus Sayımı

1940 tarihinde yapılan Nüfus Sayımı verilerine göre, Türkiye'nin toplam nüfusu, 17.820.950 olarak gerçekleşmiştir.⁹³ 1935 Sayımı ile yapılan karşılaştırma sonucunda, nüfusun 1.711.883 kişi arttığı saptanmıştır.⁹⁴

Bu görünüm içerisinde, Van'ın kaza ve vilayet nüfusuna ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi şekillenmiştir.⁹⁵ Nahiye ve köylere ait nüfus bilgilerini kapsayan bu değerlendirme üzerinden, her nahiye ve bağlı bulunduğu köylerin sayısına, adına ve nüfusuna ulaşılabilme mümkündür.⁹⁶

Tablo 31: 1940 Nüfus Sayımında Van'ın Kaza ve Vilayet Nüfusu İstatistikleri

Vilayet ve Kazalar	Mevcut Nüfus			Yüzölçümü	Nüfus Yoğunluğu
	Erkek	Kadın	Toplam		
Van	15063	13123	28186	2500	11
Başkale	5710	5270	10980	3430	3
Erciş	10165	9076	19241	2070	9
Gevaş	3478	3357	6835	950	7
Gürpınar	5437	5195	10632	2600	4
Muradiye	9717	7289	17006	2546	7
Özalp	7211	6623	13834	2270	6
Şitak	3188	3078	6261	2935	2
Toplam	59969	53006	112975	19301	6

⁹² Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlkteşrin 1935, Cilt 60, Mehmet İhsan Basımevi Ankara, 1937, s. 372-377.

⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1940 Vilayet, Kaza, Nahiye, Köyler itibariyle Nüfus, Cilt 2, Ankara, Yeni Cezaevi Basımevi, 1944, s. III.

⁹⁴ Son Posta, 25 Birinciteşrin 1940.

⁹⁵ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. VII.

⁹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, Genel Nüfus Sayımı İlkteşrin 1940, Cilt 2, Ankara Yenicezaevi, Ankara, 1944, s. XXIV.

1942-1947 yılları arasında, Van'daki boşanma oranları; 1942'de 1, 1943'te 12, 1944'te 1, 1945'te 4, 1946'da 7 ve 1948'de 13 olarak tespit edilmiştir.⁹⁷

1935 ve 1940 sayımlarında, vilayet itibariyle köy adedi, ortalama köy nüfusu ve yüzey ölçüleri aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde kaydedilmiştir.⁹⁸

Tablo 32: Van'ın Köy Sayısı, Ortalama Köy Nüfusu ve Yüzey Ölçüleri Bilgileri

Vilayet ve Kazalar	1940			1935		
	Köy Adedi	Ort. Köy Nüfusu	Köy Başına Yüzey Ölçüm	Köy Adedi	Ort. Nüfus	Köy Başına Yüzey Ölçüm
Merkez Kazası	92	178	27.2	181	127	25.6
Başkale	79	126	43.4	89	90	38.5
Erciş	60	242	34.5	83	196	27.6
Gevaş	28	172	33.9	174	86	21.6
Gürpınar	60	172	43.3	-	-	-
Muradiye	99	152	25.7	101	126	25.0
Özalp	68	187	33.4	62	164	33.0
Şatak	24	247	122.3	38	193	77.2
Toplam	510	176	37.8	728	127	29.7

3.2.4. 1945 Nüfus Sayımı

21 Ekim 1945'te gerçekleştirilen sayım neticesinde, Türkiye'nin nüfusu 18.871.203 olarak tespit edilmiştir.⁹⁹

1945 Nüfus Sayımına göre Van'ın ilçe ve köylere göre nüfus dağılımı, aşağıdaki tabloya göre şekillenmiştir.¹⁰⁰

Tablo 33: 1945 Nüfus Sayımına Göre Van'ın İlçe ve Köylere Göre Nüfus Dağılımı

İl ve İlçeler	Şehir Nüfusu	Bucak ve Köyler	Toplam	Yüzey Ölçümü	Nüfus Yoğunluğu
Merkez	14266	18340	32606	2467	13

⁹⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 56.

⁹⁸ 20 *İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı, Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler, ve Köyler itibariyle Nüfus ve Yüzey Ölçü*, (y.y.y, y.t.y), s. LV.

⁹⁹ *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1945.

¹⁰⁰ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1945, Cilt 15, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1946, C. 15, s. 94.

Başkale	1647	10042	11689	3227	4
Şatak	340	7068	7408	1793	4
Erciş	4754	15757	20511	1832	11
Gevaş	2238	5784	8022	637	13
Gürpınar	436	11956	12392	3585	3
Muradiye	1348	18442	19790	2430	8
Özalp	1903	13537	15440	1788	9
Toplam	26932	100926	127858	17759	7

Hususi İdare Memleket Hastane Faaliyetleri Raporu kapsamında, 1926-1936 yılları arasında sağlık alanında gerçekleştirilen yenilik ve faaliyetlere ulaşmak mümkündür. Buna göre, 1930 yılında hastane yatak sayısının 15, yatakta tedavi edilenlerin 121 ve ayakta tedavi edilenlerin sayısının da 207 olduğu görülmektedir. Bu imkanlar dahilinde, toplamda 328 kişi tedavi edilmiştir. Bir önceki yıla göre hastane yatak sayısında meydana gelen azalma ile birlikte 1931 yılında, hizmet sağlanan kişi sayısında da meydana gelmiştir. 1931’de hastane yatak sayısı 10 iken yatakta 91 ve ayakta 208 olmak üzere toplam 299 kişi tedavi edilmiştir. Yatak sayısının aynı kaldığı 1932 yılında da yatakta 115 ve ayakta 285 olmak üzere toplam 400 vatandaşa sağlık hizmeti sağlanmıştır. 1933 yılında mevcut yatak sayısı 20 iken; yatakta 154, ayakta ise 378 kişi olmak üzere, toplam 532 kişi sağlık hizmetinden yararlandırılmıştır. 1934 yılında da yatak sayısı 20 olarak kalmış; yatakta 142, ayakta 539 olmak üzere toplamda 681 vatandaşa sağlık hizmeti verilmiştir.¹⁰¹

Diğer taraftan, 1945-1948 yılları arasında Van’da özel idarelere ait hastanelerin faaliyetlerine bakıldığında toplam yatak sayısı 25 olarak tespit edilmiştir. Yatakta tedavi edilenlerin sayısı yıllara göre sırasıyla 372, 272, 348 ve 350’dir. Ayakta tedavi hizmeti sunulanların sayısı ise sırasıyla 1992, 1396, 2501 ve 2618’dir.¹⁰²

Sıhhat ve İçtimar Muavenet Vekâlet’ine bağlı sıhhi müesseselerde, 1935-1942 yılları arasındaki verilere bakıldığında diğer illerde laboratuvar tahlili ve röntgen imkânı bulunmasına rağmen Van’ın bu hizmete kavuşması, 1942 tarihi itibarıyla

¹⁰¹ Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, 1936-1937, Cilt 9, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 103.

¹⁰² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 84.

mümkün olabilmıştır. Bu bağlamda, aşağıdaki tablo içerisinde Sıhhat ve İctimar Muavenet Vekâlet'ine Bağlı Sıhhi Müesseselere ilişkin verilere yer verilmektedir.¹⁰³

Tablo 34: 1935-1942 Yılları Arasında Van Sıhhi Müesseselere İlişkin Veriler

Müessese	Seneler	Yatak sayısı	Tedavi olunanlar		Laboratuvar Tahlili ve Röntgen İşleri
			Yatakta	Ayakta	
Doğum ve Çocuk Bakım Evleri					
Van	1935	20	89	246	-
	1936	20	71	155	-
	1937	20	84	232	-
	1938	20	119	386	-
	1939	20	200	2081	-
	1940	20	166	2043	-
	1941	20	142	1155	-
	1942	20	171	1607	2456

Diğer taraftan, 1937-1939 yılları arasında Hususi İdare Memleket Hastanelerinin Van genelinde gerçekleştirdiği sağlık hizmetlerine ilişkin detaylar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁰⁴ Aynı tablo içerisinde; 1940,¹⁰⁵ 1941 ve 1942 yıllarına ait verilere de yer verilmiştir.¹⁰⁶

Tablo 35: Van'daki Sağlık Hizmetleri (1937-1942)

Seneler	Yıllık Bütçesi	Yatak Sayısı	Tedavi Edilenler		
			Yatakta	Ayakta	Toplam
1937	13168	25	286	2562	2848
1938	15498	25	220	2525	2745
1939	17084	25	280	3164	3444
1940	16480	25	516	3496	4012
1941	19760	25	477	3086	3563
1942	30778	25	321	3688	4009

¹⁰³ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 74.

¹⁰⁴ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, 1939-1940, Cilt 11, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 163.

¹⁰⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, 1940-1941, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y). Ankara, s. 119.

¹⁰⁶ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 81.

1945 Nüfus Sayımı neticesinde, okuma bilen erkek ve kadın sayısı aşağıdaki tablodaki gibi gerçekleşmiştir. Erkeklerde okuma bilenlerin sayısı 11480, buna karşılık bilmeyenlerin sayısı ise 40841'dir. Toplam erkek nüfusu, bu bilgi ışığında 52321'dir. Kadınlarda okuma bilenlerin sayısı 1478, bilmeyenlerin sayısı da 43112 olarak tespit edilmiştir. Toplam kadın nüfusu da 44590'dır.¹⁰⁷

Tablo 36: 1945 Sayımına Göre Okuma Bilen/Bilmeyen Kadın Erkek Dağılımı

İl	Erkek		Kadın	
	Bilen	Bilmeyen	Bilen	Bilmeyen
Van	11480 (%21,9)	40841 (%78,1)	1478 (%33)	43112 (%96,7)

1932-1939 seneleri arasında, Van'da ağır, asliye ve sulh ceza mahkemeleri ile istintak dairelerinde sukut ve mahkûmiyet hükümlerinin yanı sıra meni muhakeme kararı alan kişi sayısı, aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde gerçekleşmiştir.¹⁰⁸ 1940-1942 yılları aralığına ait veriler de aynı tabloda verilmiştir.¹⁰⁹

Tablo 37: Van Mahkeme Hükümleri İstatistikleri (1932-1942)

Sene	Ağır Ceza				Asliye Ceza				Sulh Ceza				Toplam				Meni Muhakeme
	Beraat	Sukut	Mahkûmiyet	Toplam	Beraat	Sukut	Mahkûmiyet	Toplam	Beraat	Sukut	Mahkûmiyet	Toplam	Beraat	Sukut	Mahkûmiyet	Toplam	
1932	9	-	14	23	64	52	102	218	79	299	64	442	152	351	180	683	48
1933	33	3	12	48	122	28	107	257	117	-	75	192	272	31	194	497	135

¹⁰⁷ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Cilt 18, 1950, Ankara, s. 44.

¹⁰⁸ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 125.

¹⁰⁹ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 120.

1942	1941	1940	1939	1938	1937	1936	1935	1934
19	18	20	26	38	70	54	43	47
5	-	-	3	1	-	2	-	3
12	3	4	7	9	25	2	13	23
-	-	-	36	48	95	58	56	73
138	150	114	118	104	65	56	119	45
16	75	14	4	15	5	24	6	13
117	84	56	41	85	64	21	15	47
-	-	-	163	204	134	101	140	105
101	159	113	54	57	195	165	121	57
135	155	328	134	112	173	216	147	279
169	245	207	68	73	51	29	44	50
-	-	-	256	242	419	410	312	386
258	327	247	198	199	330	275	283	149
156	230	342	141	128	178	242	153	295
298	332	267	116	167	140	52	72	120
-	-	-	455	494	648	569	508	564
29	35	114	120	117	22	89	60	182

1940-1947 yılları arasında Van`da ağır, asliye, barış ve ceza mahkemelerinde mahkûmiyet, beraat, sukut hükümlerinin yanı sıra sorgu yargıçlığından meni muhakeme kararı alan kişilere ilişkin detaylar, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹¹⁰

¹¹⁰ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 106.

Tablo 38: Van'daki Mahkeme Hükümleri (1940-1947)

Yıllar	Mahkûmiyet	Beraat	Sukut	Meni Muhakeme
1940	267	241	342	114
1941	332	327	230	35
1942	298	258	156	29
1943	212	224	91	4
1944	80	155	64	-
1945	98	147	150	7
1946	-	330	206	40
1947	-	372	136	20

1942-1947 seneleri aralığında, Van'da gelir bütçeleri temelinde yapılan tahsilat, aşağıdaki tabloya göre gerçekleşmiştir.¹¹¹

Tablo 39: Van Gelir Bütçeleri Tahsilat Dağılımı (1942-1947)

İl	Yıllar	Tahsilat
Van	1942	989
	1943	987
	1944	1015
	1945	805
	1946	1047
	1947	1267

1942-1947 yılları arasında, Van'ın gelir ve giderlerini yansıtan detaylar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹¹²

Tablo 40: Van'ın Gelir ve Giderlerini Yansıtan Detaylar (1942-1947)

İl	Yıllar	Gelir Nakden	Gider Yıl İçinde Ödenen
Van	1942	302021	222124
	1943	423508	306964
	1944	518034	456931
	1945	424096	273089
	1946	607266	571305
	1947	682360	622590

¹¹¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 260.

¹¹² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 275.

3.2.5. 1950 Nüfus Sayımı

1950 tarihinde gerçekleştirilen Genel Nüfus Sayımına göre, Türkiye nüfusu, 20934670 olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda, Van nüfusuna ilişkin ayrıntılar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹¹³

Tablo 41: 1950 Nüfus Sayımında Van Detayları

İl ve İlçeler	Merkez	Bucak ve Köyler	Toplam
Merkez	13471	20843	34314
Başkale	1681	12087	13768
Çatak	427	8196	8623
Erciş	5536	19772	25308
Gevaş	2450	7414	9864
Gürpınar	493	13175	13668
Muradiye	9109	11044	20153
Özalp	705	17546	18251
Toplam	33872	110077	143949

22 Ekim 1950 tarihinde yapılan sayım; nüfus ve yüz ölçüm, nüfus ve yıllık artış; tarım bölgeleri itibariyle nüfus ve yıllık artış; coğrafi bölgeler itibariyle nüfus ve yıllık artış; coğrafi bölgeler ve vilayetler itibariyle nüfus, yüz ölçüm ve nüfus yoğunluğu; vilayetler ve kazalar itibariyle köy muhtarlık sayısı, köy başına nüfus ve yüz ölçümü; yaş grupları ve medeni halleri itibariyle nüfus, yaş grupları ve ana dilleri itibariyle nüfus gibi başlıklarda gerçekleştirilmiştir.¹¹⁴ 1950 Sayımında, Van'ın ilçe, bucak ve muhtarlıklar itibariyle nüfus bilgisi de ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.¹¹⁵ 1935-1950 aralığında, coğrafi bölgeler ve iller itibariyle Van'ın nüfus, yüz ölçüm ve nüfus yoğunluğu detayları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹¹⁶

Tablo 42: Van'ın Nüfus, Yüz Ölçüm ve Nüfus Yoğunluğu Ayrıntıları (1935-1950)

İl	Nüfus				Yüz Ölçüm	Yoğunluk
Van	1935	1940	1945	1950		
	143434	112975	127858	143949	17759	8

¹¹³ İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı*, 1947-1950, Ankara, 1951, s. 46.

¹¹⁴ Bk. T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, İstanbul, 1961.

¹¹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Umum Nüfus Sayımı*, Y.Y.Y, Y.T.Y, s. 378-383.

¹¹⁶ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22.10.1950 Genel Nüfus Sayımı*, Cilt 1, Ankara, 1950, s. 8.

Van merkez nüfusu; 1935'te 9362, 1940'ta 11785, 1945'te 14266 ve 1950'de ise 13471 olarak kayıtlara geçmiştir.¹¹⁷ Evlilik oranları 1946'da 115, 1947'de 123, 1948'de 156, 1949'da 125 ve 1950'de 96 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık, Van'da boşanma oranı yok denecek kadar azdır. Boşanma oranı 1944'te 1, 1945'te 4, 1946'da 7, 1947'de 13, 1948'de 8 ve 1950'de 4 olarak kaydedilmiştir.¹¹⁸

1927-1940 yılları arasında, Van vilayeti itibariyle evlenme sayıları aşağıdaki tablodaki gibi gerçekleşmiştir.¹¹⁹ 1941-1942 yıllarına ait evlenme istatistikleri de aynı tabloda verilmiştir.¹²⁰

Tablo 43: Van Evlenme İstatistikleri (1927-1942)

İl	Yıllar	Vilayet ve Kaza Merkezleri
Van	1927	94
	1928	75
	1929	48
	1930	30
	1931	37
	1932	35
	1933	41
	1934	12
	1935	22
	1936	23
	1937	83
	1938	110
	1939	118
	1940	85
	1941	132
	1942	104

402'si mahkûmiyet, 339'u beraat ve 2795'i tecil olmak üzere, Van'da gerçekleşen adli vaka sayısı toplamı 3536'dır.¹²¹

¹¹⁷ İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı*, 1947-1950, Ankara, 1951, s. 49.

¹¹⁸ İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı*, 1947-1950, Ankara, 1951, s. 76.

¹¹⁹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y). Ankara, s. 98.

¹²⁰ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 60.

İşkân Kanunu kapsamında, göçmenler içerisinde 1947’de Van’dan toprak alan ve toprak dağıtılan aile olmazken; 1948’de toprak alan aile sayısı 65, toprak dağıtılan aile sayısı ise 822 olarak kayıtlara geçmiştir.¹²²

1950 Nüfus Sayımı neticesinde, ana dil itibariyle 21300 kişinin Türkçe, 7 kişinin Acemce, 260 kişinin Arapça, 1 kişinin Boşnakça, 2 kişinin Gürcüce, 45991 kişinin Kürtçe, 1 kişinin Rumca, 50 kişinin Yahudice, 4 kişinin Almanca, 4 kişinin diğer dilleri, 12 kişinin Flamanca ve 8 kişinin de Bulgarca konuştuğu tespit edilmiştir. Nüfusu 5000’den fazla olan yerlerde ana dil itibariyle Van’da 12727 kişi Türkçe, 6 kişi Acemce, 195 kişi Arapça, 1 kişi Boşnakça, 1 kişi Çerkezce, 2 kişi Gürcüce, 711 kişi Kürtçe, 5 kişi Zaza’ca, 1 kişi Lazca, 1 kişi Rumca, 14 kişi Yahudice olmak üzere, toplam 13664 kişi kaydedilmiştir. 5000’den fazla olan yerler içerisinde ana dil nüfusu erkeklerde 6840 Türkçe, 3 Acemce, 105 Arapça, 1 Çerkezce, 515 Kürtçe, 5 Zaza’ca, 1 Lazca ve 9 Yahudice olmak üzere, toplam 7479’dur. Kadınlarda ise bu sayı 5887 Türkçe, 3 Acemce, 90 Arapça, 1 Boşnakça, 2 Gürcüce, 196 Kürtçe, 1 Rumca ve 5 Yahudice olmak üzere 6185’tir. 5000’den az olan yerlerde ana dil nüfusu itibariyle 35584 Türkçe, 4 Acemce, 433 Arapça, 96111 Kürtçe, 4 Kırdışça, 12 Zaza’ca, 90 Yahudice, 4 diğer, 4 Almanca ve 12 Flamanca olmak üzere toplam 132280’dir. Ana dil itibariyle buralarda erkeklerde 20171 Türkçe, 263 Arapça, 50316 Kürtçe, 4 Kırdışça, 12 Zaza’ca, 54 Yahudice, olmak üzere 70825’tir. Kadınlar ise 15413 Türkçe, 4 Acemce, 170 Arapça, 45795 Kürtçe, 45 Yahudice, 4 diğer, 4 Almanca, 12 Fransızca ve 8 Bulgarca olmak üzere, toplam 61455 kişi olarak tespit edilmiştir.¹²³

Okur-yazarlık temelinde Van vilayetine bakıldığında 5 ve daha yukarı yaşlar içinde 63703 erkek ve 55803 kadından müteşekkil 119011 kişi arasında okuma-yazma bilmeyen erkek sayısı 51591, kadın sayısı ise 53083’tür. Okuma-yazma bilen ancak okula devam etmeyen erkek sayısı 8744, kadın sayısı da 1200’dür. Okula devam eden erkek sayısı 3025, kadın sayısı 726’dır. Okur yazar olan kişi sayısı erkeklerde 343, kadınlarda ise 299’dur. Okur-yazarlık itibariyle nüfusu 5000’den daha fazla olan yerlerde, 5 ve yukarı yaşlarda 6551 erkek ve 5256 kadın olmak üzere toplam 11807 kişi arasında okuma yazma bilmeyen erkek sayısı 3029, kadın sayısı

¹²¹ İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Ankara, 1951, s. 93.

¹²² İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Ankara, 1951, s. 201.

¹²³ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*, İstanbul, 1961, s. 152-177.

ise 4117'dir. Okuma-yazma bilen ancak okula devam etmeyen erkek sayısı 2426, kadın sayısı 661'dir. Okuma-yazma bilen ve okula devam eden kişi sayısı erkeklerde 1085, bayanlarda ise 467'dir. Erkeklerde 11 ve kadınlarda da 11 olmak üzere 22 kişinin durumu meçhuldür. Nüfusu 5000'den az olan yerlerde 57152 erkek ve 50052 kadın toplam 107204 kişi arasında, okuma-yazma bilmeyen kişi sayısı erkeklerde 48562, kadınlarda ise 48966'dır. Okuma-yazma bilen ancak okula devam etmeyen erkek sayısı 6318, kadın sayısı da 539'dur. Okula devam eden kişilerin 1940'i erkek, 259'u kadındır. 332 erkek ve 288 bayanın durumu ise meçhul olarak kalmıştır.¹²⁴ 1950'de tahsil dereceleri temelinde Van'a bakıldığında 63703 erkek ve 55803 olmak üzere toplam 119011 kişi arasında muhtelif kurslara devam eden erkek sayısı 78, kadın sayısı 36'dir. Erkeklerde 3386, kadınlarda 650 kişi ilkokul; erkeklerde 1040, bayanlarda 128 kişi lise; erkeklerde 265, bayanlarda 54 kişi mesleki ve teknik; erkeklerde 233, bayanlarda 12 kişi üniversite; erkeklerde 58701 ve kadınlarda da 54426 kişi tahsilsiz olarak tespit edilmiştir.¹²⁵

Meslekler itibarıyla 1950'de Van'da 63793 kişiden 308'i teknik eleman ve serbest meslek erbabı; 1841 kişi teşebbüs sahibi, idareci, büro ile ilgili meslekler; 342 kişi satıcı ve satışla ilgili meslekler; 45662 kişi çiftçi ormancı, balıkçı, avcı ve ziraat işçisi; 18 kişi maden ve taş çıkarma işleri ile ilgili meslekler; 214 kişi nakil vasıtalarını yürütme ile ilgili meslekler; 1661 kişi sanatkar, imalatçı, ve başka yerde zikredilmeyen meslek erbabı; 717 kişi hizmetle ilgili meslekler ve 12940 kişi de mesleksiz veya meslekleri tespit edilemeyenler olarak kayıt altına alınmıştır.¹²⁶

Son olarak, 1927-1950 yılları arasında Türkiye geneline ilişkin nüfus ve yüz ölçüm bilgileri de aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde kayıtlara geçmiştir.¹²⁷

Tablo 44: 1927-1950 Yılları Arasında Türkiye Nüfus ve Yüz Ölçüm Bilgileri

Sayım Yılları	Mevcut Nüfus	Genel Nüfus %	Yüz Ölçüm	Genel Yüzölçümü %	Nüfus Yoğunluğu
1927	13648270	100	762736	100	18
1935	16158018	100	762736	100	21

¹²⁴ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, İstanbul, 1961, s. 222-226.

¹²⁵ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, İstanbul, 1961, s. 240.

¹²⁶ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, İstanbul, 1961, s. 294-295.

¹²⁷ T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22-X-1950 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 1, Ankara, 1950, s. 3.

1940	17820950	100	767119	100	23
1945	18790174	100	767119	100	24
1950	20934670	100	767119	100	27

3.3. Van’da İskân Politikaları

Çok sayıda farklı etnik unsurdan müteşekkil Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla kurulan ulus devletleri içerisinde yer alan Türkiye Cumhuriyeti, milli kimlik anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir.

Bu bağlamda, devletin yönlendirmesi ile oluşan iskân politikalarının yanı sıra kalkınma ve modernleşme modelleri kanalıyla halka ulusal kimlik kazandırılmak hedeflenmiştir. Devlet sınırları içerisinde nüfusun dini açıdan homojenleştirilmesi için uygulanan zorunlu dış göç hareketi, tarımda sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır.¹²⁸

İttihat ve Terakki Partisi, tam iktidar olduğu 1913-1918 yılları arasında, Anadolu’nun Türkleştirilmesi ve Müslümanlaştırılması için göç ve iskân politikasına başvurarak “Arap, Arnavut, Boşnak, Çerkez, Çingene, Kürt, Laz” gibi Müslüman unsurları kabile ve aşiret reislerinden kopararak Anadolu’ya serpiştirmiştir. Bu kitleler, böylelikle Türklük potası altında eritilmek istenmiştir. Anadolu mozaığının de alt yapısını oluşturan bu unsurlar, bu şekilde ‘ulus devlet’ için tehlike olmaktan çıkarılmıştır.¹²⁹

Türkiye tarafından uygulanan iskân politikası, Osmanlı Devleti’nden miras kalmıştır. Bu miras; Anadolu topraklarının Türkleştirilmesi, İslamlaştırılması ve bölgede güvenliğin tesisi için din, dil ve kültür hususlarında homojenleştirilmesi için kullanılmıştır.¹³⁰ Remzi Oğuz Arık, Ömer Lütfi Barkan’ın 1942 yılında CHP Yenişehir Ocağı’nda yapmış olduğu “Osmanlı İmparatorluğu İskan ve Kolonizasyon Metotları” konuşması hakkında değerlendirmelerde bulunarak, taşınan nüfusun Anadolu’yu dolup taşırdığını ve Balkanları Anadolu’ya göre daha müreffeh sahalar

¹²⁸ Ferhunde Özbay, *a.g.e.*, s. 215

¹²⁹ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11-14.

¹³⁰ Bkz., Fuat Dündar, *Modern Türkiye’nin Şifresi İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

olarak görmenin doğru olmadığını, Anadolu'ya ve Balkanlar'a geçmenin ve yerleşmenin temelinde "Darulcihat" olduğunu belirtmiştir.¹³¹

Dağılan imparatorluğu ayakta tutmak için ortaya atılmış olan fikir akımlarından Osmanlıcılık ve İslamcılık tutkalları istenilen sonucu vermeyince, yerine kurulan ulus devletin amacı, gerçek bir ulus yaratmak ve karşısında yenilmiş olduğu Batı uygarlığının düzeyine ulaşmak olmuştur.¹³² Eski Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey, "Mübadele, İskan, Nüfus İşleri ve Hıfzıssıhha Kanunu" başlığı altında, mübadele ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nde mütecanis bir milletin olmadığını, Osmanlılık denilen şeyin tanzimata göre Müslüman olan ve olmayan olarak tasnif edilen bir imparatorluk olduğunu belirterek, mübadelenin ve homojenliğin önemini belirtmiştir.¹³³

Çok uluslu ve çok dinli imparatorluklar, 19. yüzyıldan itibaren kendileri için tehdit olarak gördükleri farklı etnik veya dinsel unsurları zorla yerlerinden ederek yeniden yerleştirme politikalarıyla etnik ve dini bir homojenleştirme süreci izlemişlerdir. Bu uygulama, istatistik ve etnografya gibi modern bilimin imkânlarından yararlanılarak bir etnisite mühendisliği çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu mühendisliğin temel amacı, hâkim etnik kimliğe yönelik tehditleri bertaraf ederek yönetilebilir ve ehlileştirilebilir bir düzen sağlamak olmuştur. Bu sistematik; Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan ve Çarlık Rusya'sında rutin bir uygulama yöntemi olarak yirminci yüzyıl başlarına kadar da devam etmiştir.¹³⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında, çokluk ya da Müslümanlık vurgusu yerini etnik kökene ve onun üzerinde yükseldiği dil birliğine bırakmaya başlamıştır. Bir ulus devlet örneği olarak, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren Türkiye'de iskân yasaları çıkarılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda çıkarılan iskân kanunları, belirli aralıklarda yeni eklemelerle sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. 31 Mayıs 1926 tarihli

¹³¹ Remzi Oğuz Arık, "Osmanlı İmparatorluğu ve Müstemlecilik", *Millet Mecmuası*, Yıl I, Sayı 3, Temmuz 1942, s. 3.

¹³² Barlas Tolan, Hülya Tufan, Nazlı Ökten, Buket Türkmen, Özlem Danacı, Jale Minibaş, *Türkiye'den Dünyaya Bir Bakış: Türkiye'deki Avrupalı İmgesi ve Ulusal Kimlik Kurgusuna Etkileri*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12.

¹³³ Yusuf Kemal, "Türkiye Cumhuriyetinin Nüfus Siyaseti Nedir?", *Milliyet*, 4 Mart 1935.

¹³⁴ Ümit Kurt- Güney Çeğin, *a.g.e.*, s. 1-2.

885 Sayılı İlk İskân Kanunu, 1934'te 2510 Sayılı Kanun'la daha da belirginleştirilmiş ve 2006 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹³⁵

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal ve kültürel eliti, reddi mirasta bulunarak kimliklerini değiştirmeye başlamışlardır. Türk olmaya karar veren bu elitler, milli devletin temeli olarak da Türklüğü kabul etmişlerdir. Homojen bir toplum oluşturma peşinde olan bu elit ve bu elitin partisi olan Halk Fırkası, 1925 yılında "Müslümanlar" ve "Kürtler" merkezinde yer aldığı bir kararname çıkararak Kürt, Laz, Çerkez, Kürdistan ve Lazistan gibi terimlerin kullanmasını yasaklamıştır.¹³⁶

Cumhuriyet Gazetesi'nde "İki Şehir" başlığı altında, İstanbul ve Ankara kentleri mukayese edilmiştir. İstanbul'un nüfus noktasındaki kozmopolitliği eleştirilmiştir. Başkent Ankara nüfusu hakkında ise şu bilgilere yer verilerek övülmüştür: "... Mor dağların eteğine yaslı Ankara'da başka hava eser. Bu hava sükûn, hürriyet ve emniyet havasıdır. Münevver mütecanis bir kütle, liman şehirleri için zaruri olan <<kozmpolit intibalarını>> rüzgarından burada kurtulmuştur; sakın fakat azimli ve imanlı bir kafa ile yurd adına çalışır... Ankara'yı devlet merkezimiz olarak seçerken büyük Atatürk'ün coğrafi ve stratejik vaziyet kadar belki de onlardan da önce yüzde yüz Türk şehrinin milli bünyemiz üzerindeki ruhi kudretini düşündüğüne eminim."¹³⁷

Muhittin Birgen, benzer bir bakış açısıyla Osmanlı Devleti'ne ait izlerin bütünüyle ortadan kaldırılması için münevverlere ciddi anlamda işler düştüğünü ifade ederek şunlara yer vermiştir: "... Bütün zihniyetin değişmesi, ananelerin bozulması ve bunların yerine Türk kafasının hâkim olarak Türk ananelerinin tazelenmesi veyahut da yeniden tesis edilmesi icap eyler. Türk kafası demek, damarlarında en halis Türk kanını taşıyan bir adamın kafası değildir. Kendisini, Osmanlı kültürünün ananelerinden, zevklerinden, ideallerinden, hülasa, ona ait her şeyden temizlemeğe muvaffak olmuş veyahut, hiç olmazsa bu yola girmiş olan kafadır ki Türk kafası diyebiliriz."¹³⁸ Her yönden yenilenen Türkiye Cumhuriyeti,

¹³⁵ Şükrü Aslan, "Millet ve İskan: Çokluktan Tekliğe ve Haricinden Dahiliye Erken Cumhuriyet Dönemi Deneyimleri", *Tarih, Sınıflar ve Kent*, (Der. Besime Şen ve Ali Ekber Doğan), Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 373-394.

¹³⁶ Erik Jan Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2015, s. 333-374.

¹³⁷ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1941.

¹³⁸ Muhittin Birgen, "Türk Münevverinin En Esaslı Vazifesi", *Son Posta*, 12 Şubat 1941.

başkentin değiştirilmesinde de bu yeniliği devam ettirmiştir. Toynbee, bu hususta şu ifadeleri kullanmıştır: “... *Türker Avrupa ve Amerika’nın (fakat başlıca Amerika’nın) tesiri altında yaratmak arzusunu duymuşlardır. Fatihlikten piştarlığa geçiyorlar. Bunu İstanbul’da kalmakla yapamazlardı. Çünkü İstanbul mazinin bir abidesi idi. Bunun içindir ki Anadolu’nun ortasında bir eser yaratmağa koyulmuşlardır. Bu yüksek teşebbüslerinde muvaffak olacaklarına şüphe edilmez.*”¹³⁹

Ulusal oluşumlarda tahayyül edilen, “halk” tasavvurudur. Bir başka ifadeyle, “Bir halkı, halk yapan nedir?” sorusuyla bireyler nasıl uluslaştırılırdan yola çıkarak bireysel kimlikler bir kenara atılır ve böylece yeni bir halk üretilir.¹⁴⁰ Ulus devlette kimlik duygusu, belirli bir etnik grubun kendi farklılığını inşa etmek amacıyla kolektif bir geçmiş yaratmanın çabası içinde olur. Etnik veya ulusal kimlik, sosyal ve politik bütünlüğün güçlü bir aracıdır.¹⁴¹

Cumhuriyetin ilk yıllarında, özellikle otoriteye başkaldıran hareketleri bastıran devlet güçleri, aşiret reislerini ve ileri gelenleri ikişer üçer aileler halinde Türkiye’nin farklı yerlerine yerleştirmiştir.¹⁴²

Celal Bayar, 1936 tarihinde hazırlamış olduğu raporunda, halkın toprak sahibi yapılmasıyla devlete bağlılığının artacağını ve ağaların etkisinin zayıflayacağını öne sürmüştür. Köylüyü topraklandırmanın, köylüyü hükümete bağlamak açısından önemli olduğunu, ancak bu uygulamanın tam sonuç verebilmesi için şu hususların da dikkate alınması gerektiğini savunmuştur: “*Köylüyü toprak sahibi yapmak, köylüyü hükümete bağlayacak çok tesirli bir tedbirdir. Bu tedbirin tam semere verebilmesi için de ikinci bir şart vardır: o da muhitteki nüfuz sahibi mütegalibenin aileleriyle birlikte iç vatana nakledilmesi keyfiyetidir. Bu hareket devlet nüfuz ve kuvvetini göstermekle beraber, halkın zorbalıktan fiilen kurtulmasına yardım etmektedir. Bu itibarla muhitte memnuniyet yaratmaktadır. Vaktiyle bazı yanlışlıklar yapılmıştır. Mesela Artvin’den Yozgat’a nakil edilen bir halk kütlesi, Türkçe konuştukları ve halis Türk oldukları anlaşıldıktan ve mühim kayıplar verdikten sonra tekrar eski yerlerine iade edilmişlerdir. Bu gibi hataların tekrarlanacağına ihtimal vermiyorum.*

¹³⁹ Milliyet, 5 Teşrinievvel 1929.

¹⁴⁰ Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, (Çev. Nazlı Ökten), Metis Yayınları, İstanbul, 1993, s. 118-119.

¹⁴¹ Nuri Bilgin, *Kollektif Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 63-65.

¹⁴² Özbay, a.g.e., 215.

Özetle mütegalibenin, aileleriyle beraber yerlerini değiştirmek esaslı ve iyi bir politikadır.”¹⁴³

Celal Bayar'ın hazırlamış olduğu Şark Raporu, sadece Doğu ve Güneydoğu illerini kapsamamış, neredeyse bütün ülkeyi ilgilendiren konulara yer verilerek olanlar ve yapılması gerekenler etraflıca açıklanmıştır.¹⁴⁴

Hasan Cemal, iskân hadisesi bağlamında iskana tabi tutulan Cemiloğlu Ailesi hakkında şu bilgilere yer vermiştir: *“Ben sekiz yaşındayken, 1936’da bütün Cemiloğlu ailesi ve damatları, İskân Kanunu uyarınca değişik illere, Ordu’ya, Giresun’a Samsun’a, Kastamonu’ya, Sinop’a, Lüleburgaz’a, Kırklareli’ne, Edirne’ye, Konya’ya, Denizli’ye sürülmüşler. Bizim aileye ordu düşmüş... Biz Diyarbakır’dan Ordu’ya sürgün edildikten sonra bizim topraklara, köylere Bulgaristan’dan gelen muhacirler yerleştirilmeye başlanmış... Savaş sonrası 1948’de Amerikan Marshall Yardım’ıyla birlikte sürgün kararı kalktı. Evinize dönebilirsiniz dediler. Ya da isteyen Ordu’da ve diğer vilayetlerde kalabilir dendi. Herhalde Amerikan yardımının bir ön koşulu olarak İskân Kanunu kaldırılmış oldu.”¹⁴⁵*

Türkiye Cumhuriyeti bir ulus devlet olarak kurulmasına rağmen Osmanlı Devleti’nin mirasını devralmıştır.¹⁴⁶ Tek Parti Dönemi’nin ulus oluşturma politikası ve toplumun her konuda terbiye edilmesi gerektiği düşüncesini, Osman Halit bir yazısında şu şekilde açıklamıştır: *“Halk terbiyesi denilince Türk Vatanında yaşayan bütün yurttaşların kültür, bilgi, iktisat, ahlak, siyasi faaliyet sahasındaki her türlü ileri hareketleri anlaşılır”... “Türkiye ırken bir olmakla beraber gerek nüfusunun kesafeti, gerek kültür ve irfan seviyesi ve gerekse diğer içtimai faaliyetler itibariyle Avrupa’nın en gayri mütecanis (birbirinden farklı) memleketlerinden biri manzarası göstermektedir. Modern ve olgun bir millet olabilmek için Türkiye’de yaşayan bütün vatandaşların müşterek bir irade ve şuura sahip olmaları, dil ve kültür itibariyle yekdiğerlerine azami derecede yakın bulunmaları icap eder. Vatanın bir cüz’ü olan İstanbul veya Ankara halkıyla Diyarbakır veya Şark vilayetleri halkı arasındaki dil,*

¹⁴³ Celal Bayar, *Şark Raporu*, s. 65.

¹⁴⁴ Nurşen, Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937 -1939*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 34.

¹⁴⁵ Hasan Cemal, *Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 15.

¹⁴⁶ Bk. Salhadin Gök, *Tek Parti Dönemi’nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da İskân Politikaları (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.

kıyafet ve anane farkları göz önüne getirilecek olursa bu noktanın ehemmiyeti derhal tezahür eder.”¹⁴⁷

Mete Tunçay, Türkiye nüfusu ile ilgili olarak hangi parti iktidara gelirse gelsin azınlık politikasının değişmediğini belirtmiştir. Tunçay, Birinci Dünya Savaşı’nda Ermenilerin gönderildiğini ve Kurtuluş Savaşı’nda da Anadolu Rumlarının mübadele edildiğini vurgulamıştır. Ayrıca, azınlık sayılarının her geçen gün azalmasında rol oynayan faktörlerin; Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları ve Yunanlıların ikamet izinlerinin uzatılmaması olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸ Falih Rıfkı Atay da iskan politikası ile ilgili olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında zararlı görülen kişi ve ailelerin harp sonuna kadar yer değiştirmelere maruz bırakıldıklarını, vilayetlerden ve mutasarrıflıklardan “şu aile muzırdır, münasip bir yere sürülmesine müsaade buyurulması rica olunur” tekliflerinin alındığı belirtilerek, bu tekliflerin olumlu karşılanarak ailelerin yerlerinden edildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁹

Umumi Müfettişlik bölgelerinde sorun olarak görülen konular, temelde aynı olmasına rağmen farklılık göstermiştir. Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi’nde temel sorun Kürt meselesi olmuştur. Trakya Umumi Müfettişlik Bölgesi’nde ise Çerkezler, Pomaklar ve Yahudilere atıfta bulunularak Çerkez ve Pomakların tehdit oluşturacak kesafette olmadıkları, ancak Yahudilerin ekonomiyi ellerinde bulundurmalarından dolayı ciddi anlamda tehlike oluşturdukları öne sürülmüştür. Alevilerin de bölgede yoğun olarak var olmalarına rağmen durumlarının endişe yaratmadığıdır.¹⁵⁰

3.3.1. Van’a Göçmen İskânı

Milliyetçilik düşüncesi ve Avrupalı devletlerin homojen ulus devlet anlayışı, çok- uluslu devletlerde büyük sorunlara ve yıkımlara neden olmuştur.¹⁵¹

1935’te Akşam Gazetesi’nde yayınlanan bir yazıda, Birinci Umumi Müfettiş Hilmi Ergeneli’nin görevi süresince Şarkta önemli çalışmalarda bulunduğu vurgulanmıştır. Bu çalışmalar içerisinde, en önemlisinin iskân işleri olduğu

¹⁴⁷ Osman Halit, “Cumhuriyette Halk Terbiyesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, İkinciteşrin 1933, s. 289-292.

¹⁴⁸ Mete Tunçay, “Azınlık Nüfusu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1563-1564.

¹⁴⁹ Falih Rıfkı Atay, *Zeytinadağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2020, s. 95-96.

¹⁵⁰ M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları – 1936*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 22.

¹⁵¹ Yener Orkunoğlu, *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 303.

belirtlmifltir. Romanya ve Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin Elâzığ, Muş, Karaköse, Van ve havalisine yerleştirildikleri, sanatlarına ve işlerine uygun olarak kendilerine alet ve edevatın verilerek üretici duruma getirildikleri bildirilmifltir. Ayrıca, Van Gölü etrafında yapılan evlere Sürmene'den getirilen ailelerin yerleştirildikleri ve bu durumdan memnun olan ailelerin Cumhuriyet hükümetine duacı oldukları ifade edilmiştir.¹⁵² Van Valiliği, 1936 tarihinde göçmenler için Havasor Ovası'nda, Edremit ve Van arasında 250 ev yapmak amacıyla ihale düzenlemiştir.¹⁵³ Van Valisi Saip Okay, Karadeniz Bölgesi'nden bir kısım göçmenlerin illerine geldiklerini, bu göçmenlerin Tatvan ve Van iskelelerine yerleştirildiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Van vilayeti için geniş miktarda bir yerleştirme işi olacağı da ifade edilmiştir.¹⁵⁴

1936'da Erciş'e mühim miktarda göçmenin yerleştirilmesiyle Erciş'in nüfusu hızla artmıştır.¹⁵⁵

24 Kasım 1949 tarihli bir gazete haberinde, il nüfusunu ve üretimi artırmak amacıyla Karadeniz Bölgesi'nden elli bin nüfusun yerleştirilmesinin düşünöldüğü ve bunun için de çalışmalara başlanıldığı bilgisi paylaşılmıştır.¹⁵⁶

Van'ın azalan nüfusunu yeniden canlandırmak ve artırmak amacıyla Birinci Dünya Savaşı sırasında Van'dan batıya doğru göç etmek durumunda kalan Türk ailelerinin müracaat etmeleri halinde yeniden Van'a dönmelerinin sağlanması için gereken yol yardımının sağlanacağı belirtilmiştir.¹⁵⁷

Umumi Harb'ten önce 70 bin nüfusa sahip olan Van'a¹⁵⁸, nüfusunun azlığından dolayı buralara iskânın zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Doğuya yapılacak iskân faaliyetlerinde; koyunculuk, meyvecilik gibi tabii istihsal kaynaklarının yanı sıra mera ve otlaklar gibi toprak ve iklim farklılıkları etkenlerinin göz önünde bulundurulması gerektiği dile getirilmifltir. Detaylı tahkikat yapılmaksızın gerçekteştirilecek herhangi bir iskânın faydadan çok zarar getireceği vurgulanmıştır.¹⁵⁹ Dahiliye Vekili şükrü Kaya, 1932'de Van ile ilgili olarak Van'da

¹⁵² *Akşam*, Sayı 5880, 2 Mart 1935.

¹⁵³ *Akşam*, Sayı 6365, 8 Temmuz 1936.

¹⁵⁴ *Tan*, 29 Eylül 1935.

¹⁵⁵ *Son Posta*, 8 İkincikanun 1936.

¹⁵⁶ *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 426, 24 Kasım 1949.

¹⁵⁷ *Vakit*, 4 şubat 1930.

¹⁵⁸ *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1941.

¹⁵⁹ Halil Tufan, "Memleket meseleleri: Doğuda Yapılacak İşkân", *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 511, 3 Mart 1950.

ümran faaliyetinin başladığını ve şehir haline gelmek üzere olduğunu ifade etmiştir. Van'ın en büyük mahrumiyetinin nüfus olduğunu, nüfus olmayınca tabii olarak ümranın da geç olacağını ifade ederek, Van nüfusuna nispetle mamur olmaya başladığını söylemiştir.¹⁶⁰

3.3.2. Van'da Göçebe Aşiretlerin İskânı

Mübadil, İmar ve İskân Vekâleti Muhacirin Müdüriyeti, Ruslara esir olan ve halen Rumiye'de bulunan Türklerin; Van, Hakkâri ve Bayezid illerine iskan edilebileceğini ifade etmiştir.¹⁶¹ Bu bağlamda, İran ve Azerbaycan Türklerinden olup Türkiye'ye muhacir olarak gelen kimselerin vatandaşlığa kabul edilerek, Van ve çevresine iskan edilmesine ilişkin olarak 1920 tarihinde bir kararname çıkarılmıştır.¹⁶² Doğu Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olan Van, Umumi Harp sırasındaki muharebe ve muhaceretten dolayı nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. Azalan nüfusu artırmak ve verimli hale getirmek için, iskân politikasına ağırlık verilmiştir.¹⁶³

Ankara Milletvekili Sami Bey, Van'a düzenlediği inceleme ziyareti sırasında yerinde gözlemle imkânı bulduğu iskân politikasına ilişkin olarak şu ifadeleri kullanmıştır: *“İskân işleri pek yolunda ve şimdiye kadar görülmedik, bir intizam dahilinde cereyan etmektedir. Gelmekte olan muhacirlere arazi verilmekte ve evler inşa edilmektedir. Geçen sene gelen muhacirler, bu sene tamamıyla müstehlik vaziyetinden çıkarak, müstahsil vaziyetine girmişlerdir. Bu da Birinci umumi Müfettişliğin daimî bir surette vermekte olduğu direktifin mesut bir neticesidir. Bu gidişle İran'dan ve sair yerlerden pek çok Türk muhacirlerin geleceği şüphesizdir.”*¹⁶⁴

Şarkta müteaddit isyan ve kaynaşmalar nedeniyle iskân siyasetini bölgede etkin bir şekilde tatbik etmenin birincil öncelik olması gerektiği, dolayısıyla Trakya'ya verilecek bir müsavi tahsisatın Doğu'ya da verilmesi talep edilmiştir. İskân faaliyetlerinin hedeflenen doğrultuda yapılabilmesi için iklim ve nüfus niteliğinin elverişliliği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda, Doğu mıntıkası olarak da bilinen Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi'nin, bir başka ifadeyle Murad ve Van Gölü

¹⁶⁰ Vakıf, 29 Haziran 1932.

¹⁶¹ BCA, 272-0-0-11/19-96-2.

¹⁶² BCA, 30-18-1-1/2-24-3.

¹⁶³ Son Posta, 16 Şubat 1940.

¹⁶⁴ T. Cahit, “Şark Vilayetlerinde”, Vakıf, 26 Teşrinisani 1929.

havzalarının Anadolu ve Balkan Türklerinin yerleşimi için son derece müsait olduğu vurgulanmıştır. Hatta, Balkanlar'da sahip oldukları beceri ve uzmanlıklarını burada da yerine getirerek müreffeh bir yaşam sürebilecekleri belirtilmiştir. Deliorman, bu bağlamda su ifadeleri kullanmıştır: “*Karadeniz’e muvazi giden şimali Anadolu dağ zincirinin gerek üzerinde ve gerek Güneyi eteklerinde ve maillerinde ve Kuzey eteklerinin irtifalı yerlerinde oturan Türkler bu sahada iklimin hiçbir müşkülüne maruz kalmadan aynı hayatı daha yüksek bir refahla kurabilirler.*” Bu bağlamda, Van Havzası’nda yer alan ovaların iskân edilecek Türkler için en güzel, en elverişli ve verimli sahalar olduğu ifade edilmiştir. Muhacir iskanı kanalıyla, tahsisatın azlığı veya çokluğuna göre senede elli bin olmak üzere beş yılda iki yüz elli bin göçmenin bu topraklara yerleştirilmesi ön görülmüştür. Rusya ve İran’dan göçenlerle, Karadeniz kıyılarında toprağı az veya hiç olmayanların bu bölgelere nakillerine öncelik tanınacağı belirtilmiştir. Ancak, beş sene zarfında yerleştirilmesi planlanan bu iki yüz elli binlik nüfusun; ulaşım, ev, çift hayvanı, yemeklik ve tohumluk, pulluk veya saban, memurin ve amele ücretleri gibi maliyetlerinin olacağı vurgulanmıştır.¹⁶⁵ 1948 yılında, muhacir ve mültecilerin iskanı programı çerçevesinde, soy ve ana dil bakımından Türk olmayanların aynı yerde ve toplu olarak iskân edilememesine karar verilmiştir. Güvenlik nedeniyle Trakya ve Şark hudut boylarındaki illerde de toplu bir şekilde iskân yapılamayacağı belirtilmiştir.¹⁶⁶

1931-1935 yılları arasında, Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasında bulunan Van’da yapılan çalışmalar neticesinde; 1931 yılında, muhtaç çiftçilerden 45 aileye 4289 dönüm toprak dağıtılmıştır. İran tarikiyle Rusya’dan 32 mülteci gelmiş, bunların 5’i Türkistan’daki ihtisasları temelinde pamukçuluk ile iştilal edebilmeleri için Adana vilayetine gönderilmiştir. Geri kalan 27 şahıstan 8’i, siyasi kanaatler dolayısıyla Van’da kalmış; 3’ü Amasya’ya ve 5’i de Şebinkarahisar’a gönderilmiştir. Umumi Harp münasebetiyle Diyarbakır ve Urfa’ya giden ailelerden Van’a geri dönenlere de yardım edilmiştir. 1932’de İran’dan gelen mülteciler çevre bölgelere sevk edilmiş; muhacir ve mültecilere tohum, hayvan ve zirai yardım yapılmıştır. 1933-1934 senelerinde Van’a Rusya’dan 264; İran’dan ise 840 kişi gelmiştir. Bunlar, Van ve Muş’a yerleştirilmişlerdir. 1971071932 tarih ve 13338 Sayılı İcra Vekilleri

¹⁶⁵ T.C. Dahiliye Vekilliği İç İşleri Hizmetine Mahsustur, *Nüfus Umum Müdürlüğü Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası*, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935, s. 28-41.

¹⁶⁶ *Vatan*, 8 Şubat 1948.

Heyeti Kararı uyarınca Trabzon Sürmene’de yerleşik 80 ailenin Van Gölü sahilinde İskele ve Tatvan’da inşa edilecek köylere nakledilmelerine karar verilmiştir. İskele köyünde inşa edilen 94 hane üçer odalı olarak planlanmış; Tatvan köyünde de 40 ev yeniden yapılmıştır. 134 evin bütünü, 83964 lira 44 kuruşa mal olmuştur.¹⁶⁷

1935 tarihinde Doğu vilayetlerinde teftişte bulunan Başbakan İsmet İnönü, bir iki yıl içerisinde Van’a 50 bin kişinin iskân edileceğini belirtmiştir.¹⁶⁸ Başbakan İsmet İnönü’nün ziyaretinden sonra, Van yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Van’a bol miktarda su kaynağı tedarik edilmiştir. Van’a büyük bir hayvanat ıslah merkezi de açılacağı ifade edilmiştir.¹⁶⁹ İsmet İnönü, Şarktaki gezisinin izlenimlerini dönüşte ilk olarak Mustafa Kemal Atatürk’e, daha sonra da Bakanlar Kurulu’na sunarak Şarkta esaslı ıslahatlara girişebilmek için meclisten bu yönde kanun çıkarılacağını belirtmiştir.¹⁷⁰

1945’te Van’da meydana gelen deprem üzerine, İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olarak Van’ı ziyaret etmiştir. Bu ziyareti sırasında, Orduevi’nde Milli Eğitim Müdürü’nü kabul ederek eğitim işleri hakkında bilgi almış ve bazı direktiflerde bulunmuştur. Su işleri ile de alakadar olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Su İşleri Müdürü’nü de kabul etmiş ve Şamran Kanalı’na ilişkin detaylı bilgi almıştır.¹⁷¹ Aralıklarla devam eden depremler, Van’da ağır bir endişe atmosferinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Merkezde neredeyse oturulacak evin kalmadığı ve bunun halkı ciddi anlamda korkuya sevk ettiği belirtilmiştir.¹⁷² Oluşan hasar sonucunda, 9683 kişinin açıkta kaldığı belirtilmiştir. Hükümet binaları için baraka inşaatı devam etmiştir. Hükümet ve çevre yerlerden Van’a yardım ulaştırıldığı belirtilmiştir.¹⁷³

Yaşanan depremde büyük mağduriyet yaşayan Edremit Köyü Başöğretmeni Hadi Canbaş, 1943’te Ankara’da kurulan Öğretmenlere Yardım Cemiyeti’ne yapmış oldukları başvuruları ve sonucu hakkında üzüntüsünü dile getirerek şunları söylemiştir: “*Biz ilkokul öğretmenleri 1943 yılında Ankara’da kurulan (öğretmenlere yardım cemiyeti) `ne büyük bir imanla bağlanarak acı günlerimizde bu kurulun her*

¹⁶⁷ T.C. Dahiliye Vekilliği İç İşleri Hizmetine Mahsustur, *Nüfus Umum Müdürlüğü Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hılasası*, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935, s. 49-62.

¹⁶⁸ *Son Posta*, 23 Temmuz 1935.

¹⁶⁹ *Son Posta*, 26 Şubat 1937.

¹⁷⁰ *Kurun*, 23 Ağustos 1935.

¹⁷¹ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1945.

¹⁷² *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1945.

¹⁷³ *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1945.

müesseseden evvel imdadımıza koşacağını sanıyorduk. Nitekim evlenenlere, çocuğu olanlara o teşekkül yardım göstermekten geri kalmıyordu. Fakat Van depremi neticesi ne vilayet merkezinde ne de kasabalarda ve köylerde barınacak bir damaltı, tüten bir ocak kalmayıp da sıfırın altında 15 derece soğuk hepimiz çoluğumuz çocuğumuzla karlar üstüne serildiğimiz vakit Ankara'daki cemiyete feci durumumuzu bildirmemize karşılık ne cevap aldık biliyor musunuz? (Çok üzüldük, teessürlerimizi sunarız) o zaman müracaat ettiğimize pişman olduk. Çünkü bugünkü teessürlerini soğuktan ve açlıktan helak olup gittiğimiz ana saklanabilmemiz lazımdı. O müthiş akıbet önünde kendilerine yapabilecek bir şey bırakmadığımız için biz de çok müteessir olduk.”¹⁷⁴

Diğer taraftan, Van'a daha önce gelen ve köylere yerleştirilen muhacirlere toprak dağıtılması, muhacirleri memnun etmiştir. Muhacirler, bu toprakları işlemeye başlayarak verimli ve güzel bir şekle sokmuşlardır.¹⁷⁵ 1936'da Van'a gelmeye devam eden göçmenler, vilayetin muhtelif yerlerine yerleştirilerek kendilerine göçmen evleri yaptırılmıştır.¹⁷⁶

3.3.3. Van'da Zorunlu Göç ve İskân Politikaları

Cumhuriyet'in erken dönemleri itibariyle homojen bir toplum oluşturmak ve güvenlik gerekçeleriyle iskân politikasına başvurulmuştur.¹⁷⁷ Eskiden Siirt'e, günümüzde ise Batman'a bağlı olan Sason Kazasında ortaya çıkan Sason Harekatı'nın; bu mıntıkada ikametmen men edilen, bölge haricine nakledilmeyen ve civar topraklara yerleştirilen 3500 kişiden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Bölgede beliren sorunun çözülebilmesinin ancak bahse konu kitlenin farklı yerlere iskân edilmeleriyle mümkün olabileceği vurgulanmış ve bu durumun iskân politikasına atfedilen önemi gösteren bir gelişme olduğu öne sürülmüştür.¹⁷⁸

Bu minvalde, Cemal Bardakçı, devletin iç ve dış güvenliğinin tehlikeye düşmemesi, hükümetin halihazırda giriştiği ve gelecekte de devam ettireceği ıslahat hareketlerinin başarılı olabilmesi için geçici de olsa iskân siyasetinin uygulanmasını elzem görmüştür. Bardakçı, Bizans İmparatorluğu'ndan da örnek vererek şunları

¹⁷⁴ Cumhuriyet, 23 Aralık 1945.

¹⁷⁵ Son Posta, 31 Kanunuevvel 1934.

¹⁷⁶ Son Posta, 10 Şubat 1937.

¹⁷⁷ Mango, a.g.e., s. 31-33.

¹⁷⁸ M. Bülent Varlık, Umumi Müfettişlerin Toplantı Tutanakları – 1936, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s.27.

söylemiştir: “... Her gün alınan haberler, bu kuvvetli ve tehlikeli ihtimallerin gerçekleşmesini önlemek, memleketi ve o yurttaşları kötü akıbetlerden korumak için hemen gereken tedbirlerin alınması bir zaruret haline geldiğini gösteriyordu. İlk alınacak tedbir de derebeyleri ile aşiret reislerinden muhtemel hareketleri ve içtimai mevkileri dolayısıyla zararlı olabileceklerin ve şeyhlerin Garp vilayetlerine gönderilmeleri, hiç olmazsa ıslahatın sonuna kadar oralarda bırakılmaları olabilirdi.”¹⁷⁹

Necmeddin Sahir Silan, meseleye farklı bir perspektiften yaklaşarak, İskân Kanunu’nda yapılan değişikliklerle Batıya gönderilenlerin yeniden memleketlerine dönmelerine olanak tanınmış olmasının, durumu yeniden olumsuz bir şekilde değişime sürükleyebileceğini iddia etmiştir. Bu minvalde, mevcut duruma hâkim olduğu sürece sıkıntı çıkmasının önüne geçileceğini ancak zayıflık gösterilen andan itibaren de endişe verecek olayların meydana gelebileceğini dile getirmiştir. Bu nedenle, hükümet veya parti üzerinden ülke içerisinde mutlak bir hâkimiyet kurmanın kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁰

1931 tarihinde Van’da incelemelerde bulunan İbrahim Tali, bilhassa iskân meselesiyle yakından ilgilenmiştir.¹⁸¹ Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, 1937 yılı içerisinde Van’da göçmenler için 60 konut yaptırıldığını söylemiştir.¹⁸² Nüfus İskân İşleri Umum Müdürlüğü, Şark vilayetlerine gitmek isteyenlerin muhacirlerin masraflarının hükümet tarafından karşılanacağını, yerleştirilecekleri yerlerde kendilerine arazi ve ev verileceğini duyurmuştur. Buna karşılık, Batı vilayetlerine iskân talebinde bulunan kimselere hükümet tarafından herhangi bir yardım sağlanmayacağı vurgulanarak doğuya yerleşilmeyi teşvik etmiştir.¹⁸³

Fikri Ercan da Van hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre, Van’da iktisadi kalkınma noktasında ivedilikle ise koyulmanın zaruriyet teşkil ettiğini ve Van Gölü Havzasındaki nüfus azlığına çare bulunmasının da bir başka aciliyet arz eden mesele olduğunu ifade etmiştir. Van ikliminin iskân çalışmalarında göz önünde bulundurulmasını, bölgeye yerleştirilmesi planlan nüfusun sağlam bünyelere sahip, kış mevsimini seven ve yaz mevsiminde ağır çalışma şartlarını

¹⁷⁹ Cemal Bardakçı, “Yüz Dört Misafir”, *Vatan*, 21 Mayıs 1942.

¹⁸⁰ Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, (Der.), *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 181-182.

¹⁸¹ *Milliyet*, 20 Ağustos 1931.

¹⁸² *Son Posta*, 19 Ağustos 1937.

¹⁸³ *Milliyet*, 1 Teşrinievvel 1933.

kaldırabilecek kimselerden müteşekkil olmasının son derece önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, iki yıl önce Bulgaristan'ın Pravadi Kasabası'ndan getirilerek Van Gölü kıyılarına yerleştirilen 50 hanelik nüfusun, bu mıntıkanın tabiat ve iklim şartlarına bir sene süren bocalama döneminden sonra bütünüyle intibak sağlamış olduklarını ve müstahsil duruma geçtiklerini belirtmiştir.¹⁸⁴

3.3.4. Van'dan Batı İllerine Zorunlu Göç Politikaları

İskân politikası, tek yönlü uygulama değildir. İskân, bulunulan yerden dışarıya olduğu gibi dışarıdan içeriye doğru da uygulanmıştır. Bu durumu tecrübe eden kimselerden birisi de daha önce Ankara'ya yerleştirilen Muhittin oğlu Şebab'tır. Şebab, memleketi Van'ın Gevaş İlçesi'ne dönüp yerleşmek istemesine rağmen talebi uygun görülmemiş ve geri dönmesine izin verilmemiştir.¹⁸⁵ Diğer taraftan, Gevaş İlçesi mültecilerinden olan Zübeyir oğlu Hasan Şakir'in ise Konya'da bir Ermeni hanesinde iskân edilmesinde herhangi sakıncanın bulunmadığı ifade edilmiştir.¹⁸⁶ Van'ın Saray Kazasından olup İzmir'de zorunlu iskâna tabi tutulan Kerim oğlu Hasan, ailesiyle birlikte Sivas'a yerleşmek için dilekçe ile talepte bulunarak izin istemiştir.¹⁸⁷ Van Saray mültecilerinden Halit oğlu Hayo'nun da Konya'da iskân edilmesi için hicret tarihinin bildirilmesi, Dâhiliye Vekâleti İskan Müdüriyeti tarafından talep edilmiştir.¹⁸⁸ 1927 tarihinde Van'dan Balıkesir ve Aydın'a iskân edilenlerin ne kadar erkek, ne kadar bayan ve toplamı ayrı ayrı listeler halinde Dahiliye Vekâlet'ine bildirilmiştir.¹⁸⁹

Umum Jandarma Komutanlığı ve Van Valisi, Van ve Hakkâri'ye iltica eden İranlı mültecilerin Yüksekova'da yarım metre kar yağmış olmasından dolayı Başkale'ye sevklerinin gerçekleştirildiğini, ancak Başkale'deki durumun Yüksekova'dan farklı olmadığı ve mültecilerin zor bir durumda oldukları ifade edilmiştir. Bu ağır şartlardan ötürü, mültecilerin tamamen yok olmamaları için Bayburt'a doğru sevk edilmeleri hususunda izin istenmiştir. Bu gelişme üzerine,

¹⁸⁴ Fikri Ercan, "Yurdun Bu Uzak Şehri Yeni Bir Mamure Oluyor Şimendifer Van'da Yeni Bir Hayat, Bütün Bir Hareket Yaratacaktır.", *Yenisabah*, 9 Mayıs 1939.

¹⁸⁵ BCA, 272-0-0-11/22-115-22.

¹⁸⁶ BCA, 272-0-0-12/53-127-9.

¹⁸⁷ BCA, 272-0-0-12/55-139-38.

¹⁸⁸ BCA, 272-0-0-12/54-133-5.

¹⁸⁹ BCA, 272-0-0-11/23-119-34.

Dâhiliye Vekâleti, bahse konu mültecilerin Trabzon'un Maçka İlçesi'nde iskânlarının uygun olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁰

1931 yılında, Türkiye'nin İran hududunun doğusunda seyyar bir kabile vaziyetinde bulunan Halikanlı Aşireti'ne mensup 405 aile, Batı illerine yerleştirilmek amacıyla müracaatta bulunmuşlardır. Celalilerin bir koluna mensup olan Halikanlıların Türk olduğu, atalarının Konyalı ve çocuklarının Türkçe konuştuğu ifade edilmiştir. Müracaatları kabul edilen Halikanlılar, Batı bölgelerine yerleştirilmişlerdir.¹⁹¹

İkinci Dönemden 1950'ye kadar neredeyse kesintisiz CHP'de Van Milletvekilliği yapmış olan İbrahim Arvas, 1926 yılında Van'da sahip oldukları emlak ve araziye karşılık olarak aynı şekilde kendilerine Batı illerinde arazi ve emlak sağlanması koşuluyla, Batı illerinden herhangi bir yerine nakil talebinde bulunmuştur. Başvekâletin hazırlamış olduğu kararname ile bu talebi olumlu karşılanmıştır.¹⁹²

Erciş'in Hocalı Köyünden Mehmet oğlu Hasan ile Ahmet oğlu Kejo Çorus, 1097 Sayılı Kanun kapsamında Van milletvekillerinden kendilerini batıya göndermeleri ve burada kendilerine toprak verilmesi talebinde bulunmuşlardır. Ancak, buraya uyum sağlayamadıkları için 5098 Sayılı Kanun hükümlerinden istifade ederek Batıda kendilerine tahsis edilen topraklarını bırakarak memleketlerine geri dönmüş ve eski arazilerinin yeniden kendilerine devredilebilmesi için devlet yetkililerinden yardım istemişlerdir. Van Milletvekili Rüştü Oktar, vilayet yüksek katına yazdığı yazıda, seçim bölgesi Erciş ve Muradiye kazalarında halkla yaptığı temaslar neticesinde 5098 Sayılı Kanun kapsamında Garpten memleketlerine dönenlerin bulunduğunu, ancak her iki kazada da ilgili idare amirlerinin bu kimselere gereken önemi göstermediklerini, halkın açıkta kalarak müşkül durumda olduklarını ve kış gelmeden halkın çatı altına alınması için gerekli emirlerin verilmesini istemiştir. Tapuları olmasına rağmen, 1937 tarihindeki kararla devlete mal edilen menkul ve gayri menkulün kendilerine geri iadesi için gerekli müracaatlar yapıldığını, ancak netice alamadıklarını ifade etmiştir.¹⁹³ Batıya yapılan nüfus yerleştirmeleri kapsamında, Beruki Aşiretinin Trabzon Maçka'ya naklinin

¹⁹⁰ BCA, 272-0-0-12/50-105-3.

¹⁹¹ *Milliyet*, 4 Teşrinievvel 1931.

¹⁹² BCA, 30-18-1-1/20-51-16.

¹⁹³ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

sağlanması için gerekli ödenek, Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Umumiyesi tarafından çıkarılmıştır.¹⁹⁴ Van'ın Bahçesaray Kazasından Konya'ya nakledilen Hüseyin Bey'in eşi Gülizar Hanım da bulunduğu yerden mektup yazarak yardım talebinde bulunmuştur.¹⁹⁵ Şark vilayetlerinden Garp vilayetlerine nakledilmiş olan kişilere, ikamet oldukları metruk emlakın, bedeli yirmi senede ödenmek şartıyla kendilerine verildiğine ilişkin tebligat yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁹⁶

Alaşehir'de ikamete mecbur edilen Ercişli Bekir Ailesi¹⁹⁷ ile İstanbul'a ikamete tabi tutulan Ercişli Mehmet oğlu Süleyman, Erciş'ten sevklerinin ertelenmesini talep etmiştir.¹⁹⁸ İskân politikasının gelişigüzel yapılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Erciş mültecilerinden Ahmet oğlu Hasan'ın Akşehir'de iskân edilmesinin uygun olup olmadığına, yapılan araştırmalar sonucunda karar verilmiştir.¹⁹⁹ 1947'de 11825 Sayılı Karar kapsamında, Batı illerine nakillerine karar verilen Erciş'in Aliz Köyünden Osman oğlu Biro (Biru) Kardağ'a ait nakil kararı kaldırılmıştır.²⁰⁰ 1932'de çıkarılan kararname ile Zeylan askeri hareketi sırasında asker olan ve terhis edilen kişilerin aileleriyle birlikte nakillerinin sağlanarak iskân edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰¹ Zeylan ayaklanması ile ilgili bulunmasından olayı 1932 tarihli ve 12510 sayılı kararla farklı illere nakilleri gerçekleştirilen Ali oğlu Ahmet Çıkla hakkındaki nakil kararı 1946 tarihli ve 21131-522-11402 sayılı yazısı üzerine Bakanlar kurulu kararı ile kaldırılmıştır.²⁰²

Van'ın Muradiye kazasının Kohid köyünde oturan Abdulkadir oğlu Mustafa, bölgede yaşanan bir olaydan dolayı Garbe nakledildiğini ifade etmiştir. İleri bir yaşta olduğunu belirten Mustafa, Batıya nakledilmesine sebep olabilecek mahalli ve şahsi bir durumun olmadığını belirterek yanlışlıkla haksızlığa uğradığını söylemiştir. Köyünde ziraatla uğraştığını, hayatının son demlerinde haksızlığa uğradığını; fakir, aciz, hasta ve sefil bir durumda olduğunu belirterek İzmir Kemalpaşa'dan kendi memleketi olan Van'a dönme talebinde bulunmuştur.²⁰³

¹⁹⁴ BCA, 272-0-0-12/54-133-24.

¹⁹⁵ BCA, 272-0-0-11/22-116-8.

¹⁹⁶ *Vakit*, 13 Teşrinisani 1929.

¹⁹⁷ BCA, 272-0-0-11/23-118-35.

¹⁹⁸ BCA, 272-0-0-11/23-118-34.

¹⁹⁹ BCA, 272-0-0-11/55-141-26.

²⁰⁰ BCA, 30-18-1-2/112-86-6.

²⁰¹ BCA, 30-18-1-2/27-21-17.

²⁰² BCA, 30-18-1-2/112-85-18.

²⁰³ BCA, 272-0-0-11/22-116-4.

3.3.5. Batı İllerinden Van'a Zorunlu Göç Politikaları

Yukarıda verilen bilgilere ek olarak, Batı illerinden Van ve civar bölgesine yerleştirilmesi planlanan muhacirlerin iskânını kolaylaştırmak üzere köylerde konut yapımı ihalesine çıkılmıştır. Bu bağlamda, yapılacak her bir köy evinin 791 Lira 20 Kuruşa mal edileceği belirtilmiştir.²⁰⁴

Burada dikkat çeken husus, muhacirlerin bölgeye adaptasyonunda engel teşkil edebilecek muhtemel faktörlerin dikkate alınmaya başlanmış olmasıdır. Çalışmamızın önceki bölümlerinde temas edildiği üzere, konut yetersizliği ve zorlu coğrafi şartlar nedeniyle iskân edilen bazı kimseler, maruz kaldıkları güçlükler karşısında geldikleri yerlere geri dönmek için girişimde bulunmuşlardır. Henüz iskân yapılmadan, konut yapımına başlanması bu bağlamda önemlidir. Hazır hale getirilecek köy evlerinin, muhacirlerin bölgeyi kabullenmelerine veya bölgeye alışmalarına olumlu katkı sağlayacağı düşünülmüş olabilir.

²⁰⁴ *Son Posta*, 21 Eylül 1933.

4. BÖLÜM

ULAŞIM, BAYINDIRLIK, EĞİTİM VE EKONOMİ

4.1. Van'da Eğitim ve Kültür

19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasıyla başlayan Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, eğitim ve öğretim faaliyetleri Mustafa Kemal'in önderliğinde ve modernleşme ülküsü temelinde topyekûn bir seferberlikle yürütülmüştür.

Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasıyla başlayan siyasi ve inkılaplar safhasında, dini terbiye ve dini ahlak terkedilerek milli terbiye ve milli ahlak ön plana çıkarılmıştır. Cumhuriyetle birlikte Türk kültürüne; laiklik, milliyetçilik, halkçılık ve inkılapçılık ilkeleri eklenerek, dinin yerine millilik esas alınmıştır.¹ Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercüme edilmesi ile ilgili olarak da şu ifadeler yer verilmiştir: “*Camilerde Türkçe Kuran okunması; dinin millileştirilmesi, Türkün dinde kendini bulması demektir.*”² T.İ, Ulus Gazetesi'nde kaleme aldığı yazısında, Baltacıoğlu'nun kendisine hediye etmiş olduğu “Türk'e Doğru” eserinden yola çıkarak yeni bir medeniyet savaşı içinde olduklarını ve eski bir medeniyetten çözülerek başka bir medeniyet zümresine katıldıklarını belirterek, her alanda millileşmek gerektiğini ifade etmiştir.³

1935 yılında Türkiye'yi tanıtmak amacıyla; Roma, Prag, Viyana gibi önemli Avrupa merkezlerinin yanı sıra Balkan ülkelerine de seyahat eden Türkiye Umum Matbuat Müdürü Vedat Nedim Tör, Türkiye'nin eski ananelerinden kurtularak yeni bir yola girdiğini şu ifadelerle dile getirmiştir: “...*Yeni rejim hakkında müspet vesikalara dayanarak müşahedelerde bulunmak, yüzyıllardan kalma ananeleri temsil etmiş olan eski Türkiye'nin tam hızı yeni bir alemin devamlı dinamik karakterini tetkik etmek arzusunda bulunan bütün yabancı gazetecilerin Ankara'ya gelmesini çok isterim. Düşünüş, adetler, yaşayan biçimi günden güne modern konsepsiyonlara uygun bir şekilde kalıplaşmaktadır. Yapılmış olan reformların en önemlilerini saymağa lüzum görmüyorum. Bu yönde memleketimizde dolgun bir basın vardır. Yalnız bunların arasında kadının emansipasyonunu, yeni alfabeyi, ulusal paranın*

¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1634-1638.

² *Son Posta*, 30 Kanunisanı 1932.

³ T.İ, “Türk'e Doğru”, *Ulus*, 21 Senteşrin 1942.

korunmasını ve buna benzer reformları göz önüne getirmek Kemal Atatürk'ün idare sistemi ile Müslümanlığın ananeden kalma sangıları arasındaki farkı anlamak için yeter.”⁴

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının gerilemesi, eğitimde milli ve çağdaş bir seviyenin tutturulamaması ve uzun süren savaşlar gibi faktörler, Osmanlı Devleti genelinde olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da eğitim ve öğretimin gerilemesine neden olmuştur. Bu durum, Cumhuriyet Döneminde de daha önceki savaşların getirdiği sıkıntılar, bölgede yaşanan isyanlar ve deprem gibi doğal afetler, bölgede eğitimin kurumlaşmasını ve yaygınlaşmasını önlemiştir.⁵

Atatürk tarafından bizzat talep edilen raporlar, Milli Emniyet Hizmeti Riyâseti (MEH) tarafından hazırlanmıştır. 1928'de hazırlanan raporda, Urfa'da doğru dürüst okulun olmadığı belirtilmiş iken; Hakkâri'de de eğitimin neredeyse olmadığı ifade edilmiştir. Bu raporlara ek olarak, 1935 tarihinde İsmet İnönü tarafından Doğu ve Güneydoğu'nun imar, iskân, sağlık ve eğitim meselelerine ilişkin ayrıntıları kapsayan Kürt Raporu, Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmuştur.⁶

Nüfusun 1928 yılındaki tahsil ve okuma durumuna bakıldığında, Van'da okuma bilen kadın oranı %0.12, bilmeyenlerin oranı ise %99,88'dir. Erkeklerde okuma bilenler oranı %2.39 iken, bilmeyenler %97,61'le oldukça fazladır. Toplam okul sayısı ise 24'tür. 1929-1930 yılları arasında; Van'daki ilkokul sayısı 11, öğretmen sayısı 27 ve öğrenci sayısı da 644'tür. 1936-1937 yılları arasında ise okul sayısı 12, öğretmen sayısı 36 ve öğrenci sayısı da 1.201'dir. 1936-1937 yılları arasında Van'da 1 ortaokul, 10 öğretmen ve 174 öğrenci bulunmaktaydı. Ülke genelinde lise ve meslek okullarının sayısı düşüktür. Bu sayı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerinde daha da az olmuştur.⁷

Milli Emniyet Hizmetleri (MAH), 1925-1938 yılları aralığını kapsayacak şekilde eğitim, öğretim ve kültür hizmetleriyle ilgili bir rapor hazırlayarak çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bölgede; eğitim düzeyinin yetersiz olduğu, bölgeye atanan öğretmenlere gerekli dikkat ve itinanın gösterilmediği, yeni mezun öğretmenlerin bölgeye atandığı, okul çağındaki genç ve çocukların okullardan yeteri kadar istifade

⁴ Kurun, 15 Ağustos 1935.

⁵ Bahattin Demirtaş, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938), *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 11, Sayı 41, Mayıs 2008, s. 63-64.

⁶ Demirtaş, *a.g.e.*, s. 66.

⁷ Demirtaş, *a.g.e.*, s. 68-74.

edemediği ve Maarif Vekâlet'inin bölgeye ayırdığı bütçenin azlığı ön plana çıkarılmıştır. Rapor içerisinde, vurgulanan bu eksikliklerin nasıl çözüme kavuşturabileceği hakkında fikir de verilmiştir. Buna göre; okullara önem verilmesi, öğretmen atamalarında dikkatli planlama yapılması, atamalarda sık sık yer değişikliğine gidilmemesi, yatılı okulların açılmasına itina gösterilmesi; Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen Siirt, Mardin, Midyat, Savur gibi yerleşim bölgelerinde kız çocuklarının okullara rağbetinin teşvikle sağlanması, Türkçenin öğretilmesine azami gayret gösterilmesi, bölgede Kürtçülük ve Arapçılık fikirlerinin önüne geçilmesi, temel öncelikler olarak belirlenmiştir.⁸

İsmet İnönü tarafından hazırlanan ve Mustafa Kemal'e sunulan Kürt Raporu'nda, eğitime büyük önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır: *“Kürtlere okutma yapılıp yapılamayacağı şimdiye kadar bir politika olarak mütalaa edilmiştir. Bu politikayı halk biliyor. Biz bundan hiç istifade edemediğimiz halde yalnız mahzurunu çekiyoruz. Daha Türk köylerindeki mektepleri yapamamışken ve en nihayet yüzde ona varmayan okutmada bir hususi siyaseti halkın diline düşürmekte hiçbir fayda yoktur. Sonra ilk tahsil için okumakta faydamız daha siyasi olduğu görüşündeyim. Kürtleşmiş ve kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak, hatta Kürtlere Türkçe öğretmek Türklüğe çekmek için ilk tahsil ve onun iyi hocası çok etkili vasıta. Sonuçta ilk tahsil için ayırma siyaseti yapılamaz. Zaten sınırlı olan vasıtalarımızı daha çok Türk köylerinde kullanmak elimizdedir.”*⁹

Yeni Türk alfabesinin kabul edilmesiyle birlikte ülke genelinde başlatılan okuma seferberliğinde, Van önemli yer tutmuştur. Millet mekteplerinin açılışı için büyük bir tören düzenlenmiştir. Belediye Reisi açılış konuşmasında, halkın sonsuz şükran ve minnetlerini harf inkılabının büyük mürşidi olarak gördüğü Mustafa Kemal'e sunmuştur.¹⁰

⁸ Hamit Pehlivanlı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açılardan Türkiye* (23-25 Ekim 1995, İstanbul), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 557-559.

⁹ Saygı Öztürk, *Kasadaki Dosyalar*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 85-86.

¹⁰ *Vakit*, 6 Kanunusani 1929.

4.2. Van Türk Ocağı

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ayrılıkçı hareketlerin çoğalması sonucunda, Türkler arasında da milliyetçi hareketler filizlenmiştir. Türk Yurdu Dergisi'nin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Türk Ocağı kurulmuştur. Kuruluş amacı, İslam kavimlerinin mühimlerinden olan Türklerin milli terbiye, ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin ilerletilmesi, Türk ırkı ve dilini kemale erdirmek olarak açıklanmıştır.¹¹ Osmanlı Devleti'nin ciddi bir çözülme yaşadığı bir dönemde; Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan ve yıkılmaktan kurtarmak, ulusal eğitimi geliştirmek; bilimsel, toplumsal ve iktisadi seviyeyi yükseltmek, Türk dilini ve ırkını mükemmelleştirmek, diğer kuruluş amaçları arasında yer almıştır.¹²

Türk Ocağı, imparatorluk içinde ulusçu ve ayrılıkçı hareketlerinin yoğunlaşması sonucunda, 1912'de kurularak etki alanını genişletmiştir. İttihat ve Terakki Partisi'yle ilişkilendirilmesine rağmen yasal herhangi bir dayanağı bulunmamakla birlikte, maddi yardım sağlamıştır. Amacı Türklüğe hizmet etmek olan Türk Ocağı, Cumhuriyet Döneminde de faaliyetlerini sürdürmüştür.¹³ Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet söylemi; merkezileşme, milliyetçilik ve otoriteryanizm temelinde şekillenmiştir. Türk Ocağı'nın temel misyonu, ulusun inşasını sağlamakla birlikte geleneksel ve Şark merkezli bir toplumdan, modern ve batılı bir toplum yaratmak olmuştur.¹⁴ Karpaz; 1912'de kurulan, Türk kimliğini ve kültürünü yayan Türk Ocaklarını, Türk milliyetçiliğinin entelektüel beşiği olarak değerlendirmiştir.¹⁵ Tek Parti Dönemi'nde Kemalist devrimleri halka benimsetmek, laikliğin yerleşmesini sağlamak; dil, din ve zihniyet birliği sağlamak amacıyla ders, kurs, seminer, konferans, müzik, spor ve balo gibi dallarda faaliyet yürütmüşlerdir.¹⁶ İbrahim Tali Bey, Umumi Müfettişlik mıntıkasında Türk Ocaklarının faaliyetleri ile yakından alakadar olmuştur.¹⁷

¹¹ Bkz. Yusuf Akçuraoglu, *Türk Yılı 1928*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009, s. 463-464.

¹² Günay Göksu Özdoğan, *"Turan"dan "Bozkurt"a Tek Parti Dönemi'nde Türklük (1931-1946)*, İletişim Yayınları İstanbul, 2001, s. 78.

¹³ Tevfik Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 878-879.

¹⁴ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 171-178.

¹⁵ Kemal H. Karpaz, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 57.

¹⁶ Ercan Çağlayan, *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 186.

¹⁷ *Milliyet*, 5 Kanunusani 1930.

İlk olarak Türklük Ocağı olarak kurulan ve daha sonra Türk Ocağı ismini alan bu oluşum, resmi kuruluş tarihi olan 1912 yılından önce faaliyetlerine yapmıştır. Özellikle askeri tıbbiye öğrencileri tarafından yapılan çalışmalarla, Türk milliyetçiliğinin propagandasını yapmışlardır. Kuruluşundan kısa bir süre sonra Balkan Savaşları'nda alınan yenilgi, Türk Ocağı'nın sarsıntı geçirmesine neden olmuştur.¹⁸ Nüfuzlu milliyetçi bir örgüt olan Türk Ocağı; Türklerin toplumsal, ekonomik ve milli kalkınmasını sağlamak amacıyla Askeri tıbbiye ve mülkiye mektebi öğrencileri tarafından kurulmuştur. Öğrencilerin Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura'ya dergi hakkında danışmaları, onların Ocağı'na katılmalarına vesile olmuştur. Hatta, Yusuf Akçura, Türk Ocağı başkanı olmak istemiştir. Ancak, Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'nin başkanlığına razı olmak durumunda kalmıştır.¹⁹ Türk Ocağı Başkanlığına seçilen Hamdullah Suphi Tanrıöver, TBMM'nin ilk Maarif Vekili ve İstihbarat Umum Müdürü olarak da görev yapmıştır. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in kuruluşundan kapatılışına kadar Türk Ocaklarının başkanlığını yapmış olması, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süreklilik açısından Türk Ocaklarının etkisini göstermektedir.²⁰

Mustafa Kemal başta olmak üzere tüm Cumhuriyet önderleri, Türk Ocağı'na sıcak yaklaşarak maddi ve manevi desteklerde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal, gittiği yerlerdeki Türk Ocaklarını ziyaret ederek burada toplananlara hitap etmiştir. Yeni Türk devletinin kurulmasında; en çok Türk Ocaklarına güvendiklerini, Türk İnkılabının Türk Ocaklarına dayandığını, ocakların faaliyetlerinden memnun olduğunu, gençlerin ve öğretmenlerin Türk Ocağı çatısı altında toplanmalarından memnuniyet duyduğunu dile getirmiştir.²¹ Türk kültürüne büyük önem veren Mustafa Kemal, Adana'da yapmış olduğu konuşmasında da Türk Ocaklarının başlıca vazifesinin, Türk kültürünü bütün millete aşılama olduğunu ifade etmiştir.²² İlk olarak 1924'te kutlanmaya başlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı törenlerinde, Türk Ocakları temsilcisi Hamdullah Suphi'nin de protokolde yer alması ve konuşma

¹⁸ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 51-56.

¹⁹ Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 698-699.

²⁰ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği*, s. 59-61.

²¹ İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara, 1992, s. 19-23.

²² *Vakit*, 19 Şubat 1931.

yapması, Türk Ocaklarının Cumhuriyet Döneminde sahip olduğu önemi yansıtıyor olması bakımından önemlidir.²³

Ahmet Şükrü, Türk Ocakları'nın kuruluş tarihçesine ve önemine değinirken özellikle Şark vilayetlerindeki ehemmiyetine atıfta bulunarak şunları ifade etmiştir: “... *Türk Ocaklarının en mühim vazifeleri, şark vilayetlerindedir. Milliyet ve Cumhuriyet mefkuresini kanunla tamim edilmez, mekteplerde ve ocaklarda telkin edilir. Şeyhlerin, tekkelerin, tarikatların, şariatçıların tesir ve nüfuzlarından kurtarılmış yeni laik, cumhuriyetçi ve millici bir nesil buralarda yetişecek. Rejim kanuna değil, mefkureye istinat etmeyen idarenin devamlı hayatı olamaz. Bunun içindir ki, Türk Ocaklarını rejimin en kuvvetli müzahiri telakki ederiz. Ocakları takviye etmek, cumhuriyeti kökleştirmek demektir.*”²⁴

Türk Ocaklarının kuruluşu ve amaçları ile ilgili olarak Cumhuriyet Döneminde Reşit Galip ve Ziya Gökalp arasında tartışmalar yaşanmıştır. Türk Ocaklarının Anadolu'da örgütlenmesi hızlı olmuş, hükümet Türk Ocaklarını desteklemiştir. Mustafa Kemal, Zonguldak Türk Ocağı'na 200 liralık yardımda bulunmuştur.²⁵ Türk Ocağı ve onun yayın organı olan Türk Yurdu dergisi de yayınlarıyla inkılapların faziletlerini anlatarak inkılapların yerleşmesine katkıda bulunmuştur.²⁶ Türk Ocakları aynı zamanda Halk Fırkası'nın birer şubesi olarak görev yapmış, Serbest Fırka'nın kurulmasıyla bir ayrışma yaşanmış, bunun üzerine de bir kısım üyeler Halk Fırkası bir kısmı da Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafında yer almaya başlamışlardır.²⁷

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasi seçkinlerin merkez-çevre²⁸ kapsamında yeni bir görünüm tesis etmek istemişlerdir. Bu bağlamda hedeflenen vatandaş tipinin yetiştirilmesi için hem örgün hem de yaygın eğitim kurumlarına ağırlık verilmiştir.²⁹ Türk Ocakları, başta Mustafa Kemal olmak üzere siyasilerin uğrak yeri olmuş ve inkılapların halka anlatılmasında merkez görevini üstlenmiştir. Mustafa Kemal, 1925 yılında Şapka İnkılabını halka anlatmak

²³ Bedrettin Tuncel, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanması*, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 2020, s. 15-16.

²⁴ Ahmet Şükrü, “Türk Ocakları”, *Milliyet*, 19 Şubat 1931.

²⁵ Füsun Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete*, s. 132-133.

²⁶ Oğuzlardan Afet, “Türkiye’de Cumhuriyet Nasıl Oldu?”, *Türk Yurdu*, Cilt 17, Sayı 35, Tubitay Yayınları, Ankara, s. 4-10 (35/229).

²⁷ *Son Posta*, 25 Eylül 1930.

²⁸ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 30-63.

²⁹ Bk. Füsun Üstel, “Makbul Vatandaş” ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

için Kastamonu Türk Ocağı'nda halka seslenmiştir.³⁰ Dahiliye Vekili Şükrü Bey, Türk Ocaklarının üstlenmiş olduğu misyondan dolayı Halk Fırkası'nın Türk Ocaklarını kendi teşkilatı arasına alarak ona güç ve kudret kattığını söylemiştir.³¹ Şark vilayetlerindeki fikir çalışmaları ve iktisadi faaliyetlerde, Türk Ocaklarının telkin vasıtaları olarak kullanıldığı görülmektedir. Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali'nin bölge ziyaretlerinde Türk Ocaklarında kalması, Türk Ocaklarında halk ile bir araya gelmesi ve Ocakları müfettişlik faaliyetine merkez yapması, Ocakların halk nezdindeki itibarını artırmıştır.³² Van'a giden Fevzi Paşa; memurlar, halk, asker ve mektepler tarafından karşılanmıştır. Fevzi Paşa'nın Van ziyareti şerefine, Van Türk Ocağı'nda bir ziyafet verilerek geceleyin de fener alayları tertip edilmiştir.³³

Türk Ocakları, Van'da teşkilatlanma faaliyetleri içerisinde bulunarak bahçe ve arsa temininde bulunmuştur. Türk Ocakları, mübadeleye tabi olmayan kişilerden kalan arsa ve bahçeleri de temin etmiştir.³⁴

Mustafa Kemal, Türk Ocakları ile ilgili olarak “Aynı Cinsten Olan Kuvvetler Müşterek Gaye Yolunda Birleşmelidirler” diyerek şunları ifade etmiştir: “*Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kudret varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamette sevk etmek lazım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin verdiği mühim neticeleri idrak etmiştir. Memleketin ve inkılabın içerden ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı masumiyeti için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. Teessüsü tarihinden beri ilmi sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tamime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolda memnuniyeti mucip hizmetleri sepketmiş olan Türk ocaklarının aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla ve bütün manasıyla yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm. Bu kararım ise, milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir. Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.*”³⁵

Türk Ocaklarının lağvedilmesi ile ilgili olarak fikri hazırlık çalışmasının başladığı belirtilerek, kat'i bir fikir bulunmamasına rağmen hâkim olan fikrin ise

³⁰ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 5, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1943, s. 1552-1560.

³¹ *Vakit*, 2 Ağustos 1929.

³² *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Kanunisanı 1930.

³³ *Vakit*, 5 Teşrinievvel 1930.

³⁴ BCA, 30-18-1-1/21-63-16.

³⁵ *Vakit*, 25 Mart 1931.

faşist teşkilatından ilham alınacağıdır. Türk Ocaklarının geçireceği değişime ilişkin olarak, Falih Rıfkı şunları yazmıştır: “*Türk ocağı siyasi bir müessese midir, değil midir? Türk ocağı inkılapçıdır demek siyasi demektir. Cumhuriyeti yerleştirmek ve devam ettirmek istiyorsak her Türk gencine siyasi bir terbiye vermek mecburiyetindeyiz. Rey verecek yaşta gençlerin toplandığı bir müessese yalnız siyasi karakter göstermiş olmakla kalmaz; bu, ister istemez bir fırka olur. Türk ocakları uzun seneler memleketin ileri fikirlerini telkin etti. Fakat inkılap fırkası ilk ocaklarda hayal olarak bile doğmayan fikirleri hakikat yaptı. Eğer bu inkılap fırkası o gençlik fırkası değilse, Halk fırkasıdır.*”³⁶ Türk Ocaklarının zaman içerisinde milli cereyanın kuvvetinden ayrıldığı, gençliğin manevi ve ruhi ihtiyaçlarının temininden uzaklaştığı ve Hamdullah Suphi Bey’in bir çiftliği haline dönüştüğü şeklinde bir haberin Son Posta Gazetesi’nde yayınlanması üzerine Türk Ocağı’nın lağvedildiğini, Hamdullah Suphi Bey’in sarayından çıkarıldığını ve bunların yerine Halkevlerinin tesisi edilmesi için çaba gösterildiği ifadelerine yer vermiştir.³⁷

Yakup Kadri, memleketin iki yüzden fazla noktasında şubesi olan Türk Ocaklarında, birtakım gençlerin sabahtan akşama kadar işsizlikten esnediğini belirtmiştir. Yakup Kadri, Türk Ocağı’nın kaldırılması ile ilgili şu ifadeler yer vermiştir: “... *Türk Ocağı’nın düştüğü bu hal ne fena idare edilmesinden ne yanlış yola sapmasından ne de ocaklıların kalbindeki ateşin sönmeye yüz tutmasından ileri gelmiştir. Biraz evvel dediğimiz gibi, Milli Türk devleti ve onun dayandığı fırka, tarihi ve siyasi hadiselerin bir neticesi olarak ocağın bütün vazifelerini kendine mal etmiş bulunuyordu. C.H. Fırkası Türk Ocaklarını kendi içine almakla, denilebilir ki, onları statik halden dinamik hale geçirmiştir. İşsizlikten, ne yapacağını bilmeyen genç ve zinde unsurlarına geniş bir çalışma sahası yaratmıştır.*”³⁸ Yakup Kadri, Milliyet Gazetesi’nde çıkan yazısında; Türk Ocaklarının tarihçesi, önemi ve lağvına değinirken de benzer ifadeler kullanmıştır.³⁹

Cumhuriyet Halk Partisi, kendi egemenliğini ve iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla partileri kapatmıştır. 1931 yılında çıkarılan kanunla, basın susturulmuştur. Devamında kendisine muhalefet edebilecek kurumları kapatarak, doğrudan kendisine bağlı olan kurumlar kurmaya başlamıştır. 1912’de kurulan ve önemli hizmetler

³⁶ Son Posta, 22 Mart 1931.

³⁷ Son Posta, 25 Teşrinievvel 1931.

³⁸ Yakup Kadri, “Türk Ocağı...,” *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Nisan 1931.

³⁹ Yakup Kadri, “Türk Ocağı”, *Milliyet*, 13 Nisan 1931.

üreten Türk Ocağı da Türklerle sıkı bağlar nedeniyle Sovyetlerin duyduğu rahatsızlık, Mustafa Kemal'in ilerde kendisine rakip olarak çıkacağı endişesi, Ocakların Serbest Cumhuriyet Fırkasını (SCF) ile ilişkisi ve Mustafa Kemal'in faşist akıma karşı tavrı gibi sebeplerden dolayı kapatılmıştır.⁴⁰ Parti Sekreteri Recep (Peker), CHF riyasetine ve Birinci Umumi Müfettişliğe yazı yazarak, Türk Ocaklarının bütün hukuk ve vecibelerle CHF İnkılabı ettiğini belirterek, Türk Ocaklarının fesih süreci hakkında bilgi vermiştir.⁴¹

Cumhuriyet Halk Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması sonucunda kendisine karşı oluşan muhalefetin dozunu görmüş ve kendini buna göre gözden geçirmiştir. CHF, bu doğrultuda karşı harekete geçerek İttihat ve Terakki döneminden beri ayakta olan toplumsal ve kültürel bütün örgütleri yasaklamış ve her şeyi kendi denetimine alarak ülkedeki gücünü pekiştirmiştir. Türk Ocakları da milliyetçi, pozitivist ve laik düşüncüyü konferanslar, kurslar ve sergiler yoluyla ülke içerisinde yaymaya çalışan bir kurumdu. Buna rağmen, faaliyetlerine son verilerek tamamen kendi denetimi altında olan Halkevlerinin kurulmasını sağlamıştır.⁴²

Serbest Fırka deneyiminin ardından; devrimleri halka anlatmak, parti ideolojisini yaymak ve toplumu aydınlatmak gibi amaçlarla Halkevleri ve Halkodalarının açılması için CHF idare kurulları görevlendirilmiştir.⁴³

Cavit Orhan Tütengil, Mahir İz'in Yeni İstanbul Gazetesi'ndeki Türk Ocakları ve Halkevleri ile ilgili şu ifadelerine yer vermiştir: “*Değil Osmanlı İdaresinde, Milli Türkiye Devletinde bile onun kurucusu Mustafa Kemal, Türk Ocaklarını zararlı gördüğü için lağvederek yerine Halkevlerini ikame etti. Bu ne güzel ne tabii ve ne halktan gelen bir isim idi. Fakat iktidar partileri bu ismi istismara kalktılar. Siyasi maksatlarına her teşekkülü olduğu gibi, bunu da alet ettiler. İktidar değişti. Kabahat isimde zannedilerek adına Kültür Ocakları dendi. Mücevher kutusuna çakıl doldurmak isteyenler araştırılmadı.*”⁴⁴

⁴⁰ Nurettin Güz, *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevleri Dergileri*, Bilge Yapım, Ankara, 1995, s. 13-14.

⁴¹ *Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı Mayıs 1931'den Birincikanun 1932 Nihayetine Kadar*, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, 1933, s. 259-291.

⁴² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 262.

⁴³ Mehmet, Kabasakal, (Der.), *Türkiye'de Siyasal Yaşam Dün, Bugün, Yarın*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 226.

⁴⁴ Cavit Orhan, Tütengil, *Dr. Rıza Nur Üzerine*, Üçler Yayını, Ankara, 1965, s. 40.

Cumhuriyet; siyasi, sosyal, ekonomik ve eğitim gibi alanlarda yaptığı inkılaplarla büyük bir değişim hamlesi başlatmıştır. Tek Parti Teşkilatı, toplumun üstünde bir statü elde etmeye çalışmış ve savunmacı bir tutum benimseyerek yasaklama girişimlerine başlamıştır. Jön Türk milliyetçiliği etkisinde kalan Türk Ocakları, kendilerine uygarlaştırma görevini tevdi eden seçkinler tarafından Cumhuriyet Döneminde yeniden örgütlendirilmişlerdir. Ocak üyeleri, kitlelere kültür götüreceklerine inanılan meslek sahibi gençler tarafından oluşmuştur. Daha çok Batı Anadolu'da faaliyet gösteren Türk Ocakları, Kürt isyanlarından sonra hükümetin desteğiyle faaliyetlerini Doğu ve Güneydoğu'ya doğru genişletmişlerdir. Ancak, Cumhuriyet Halk Partisi, Ocakları fazla bağımsız hareket eden bir oluşum olarak görmesi üzerine, Ocakların kendi kendilerini feshetmelerini ve bütün varlıklarını partiye devretmelerini emretmiştir.⁴⁵

Mustafa Kemal, ulusçuluk anlayışını Meşrutiyet Türkçülüğünden ayırma amacında olmuştur ve bu hususta Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışını benimsememiştir. Bu anlayışla, yenilik hareketleriyle Türkçülük ideolojisinin gelişme kaynağı olarak görülen Türk Ocakları yerine Halkevlerinin kurulması, bu bağlamdaki farklılaşmanın belirtisi olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶ Bununla birlikte, Parti; devrimin kavramlarını, metotlarını ve amaçlarını halka ulaştıramayarak kitlelerden koparak elitler partisi olmuştur.⁴⁷

Müştak Çeliker, 1943'te mebusluk için CHP Genel Sekreterliğine başvurduğu dilekçesinde, Cumhuriyetin en feyizli inkılap hareketlerinin yanı sıra Türk Ocağı gibi tesis ve teşekküllerde yer aldığını belirtmiş olması, Türk Ocaklarının Van'daki fonksiyonunu göstermektedir.⁴⁸

Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, 16 Mart 1936 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine ilettiği yazıda, Van vilayeti içinde Türk Ocaklarından partiye devrolunan binalara ait çizelgeleri gönderdiğini ifade etmiştir. Genel Sekreterlik de 18.7.1936 tarihinde Abidin Özmen'e gönderdiği cevap yazısında Van merkezinde partiye ait taşınmaz mallar ve Erciş İlçesindeki Türk Ocağından kalan taşınmazların son durumunu gösteren üç adet çizelge ile Erciş ilçesinde bulunan Türk Ocağı'ndan kalan kurağa ait bir tapunun alındığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, kurağa ait

⁴⁵ Çaylar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 126-127.

⁴⁶ Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 28.

⁴⁷ Berkes, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁸ BCA, 490-1-0-0/325-1342-1.

gönderilen kayıtların genel merkezdeki kayıtlarla uyuşmadığı, Gevaş İlçesine ait çizelgede Parti malı iki kurağın tapu senetlerinin de gönderilmediği belirtilmiştir. Bunların acilen gönderilmesini, ayrıca Van iline bağlı ilçe ve daha aşağı örgütlerde Partiye ait taşısız malların tapularıyla birlikte çizelgelerinin gönderilmesini buyurmuştur. Arsası Partiye ait olmayan ve harap bir durumda olan Gevaş ilçesindeki kurağın fayda getirmediği, dolayısıyla da bina enkazının satılması kararı alınmıştır. 200 liraya satışı gerçekleştirilen kurağın parası da genel merkeze gönderilmiştir. Van merkezinde Türk Ocağından devren Partiye mal edilen ve çizelgesinde yazılı bulunan Halkevi binasının tapusu olmadığından çıkartılarak gönderilmesi Umumi Müfettiş Abidin Özmen'den talep edilmiştir.⁴⁹

Van Türk Ocağı'nın malları ve borçlarına, CHP ve Birinci Umumi Müfettişliğin direktifleri doğrultusunda işlem yaptırılmıştır. Erciş Türk Ocağı veznesinde bulunan paranın bir miktarı kira ve tapu masraflarına harcanmış, geriye kalan miktar da CHP Genel Sekreterliğine gönderilmiştir. Dağıtılan Türk Ocağı'ndan Partiye devredilen kerpiç iki evin mesken olarak kiraya verilmiş olduğu, ancak bu evlerden birinin yağın yağmurlardan etkilenerek kısmen yıkılmış olduğu ifade edilerek bunların satılmasının yerinde olacağı belirtilmiştir.⁵⁰

Kemalistler, başlangıçta Türk Ocakları daha sonra ise Halkevleri aracılığıyla modernleşme programı için halk desteğini sağlamaya çalışmışlardır.⁵¹

8 Mart 1949 tarihli Van Sesi Gazetesi'nde, Türk Ocakları ve Halkevleri hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

“Son günlerde sık sık Türk Ocaklarının isimleri anılmaya başlandı. Acaba bu, Halkevlerinin onlar kadar iş yapamadıklarından mı ileri geliyor, yoksa Türk Ocaklarının, milli bir samimiyet havasını taşıdıklarından mı?”

Her halde Türk Ocakları, Türkçülük, milliyetçilik ve hars işlerinde çok büyük başarılar sağlayan, Türk âleminin kalplerini, düşüncelerini, en iyi şekilde birleştirebilen birer yerlerdir.

⁴⁹ BCA, 490-1-0-0/1795-1276-1.

⁵⁰ BCA, 4901-0-0/69-262-1.

⁵¹ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 303-304.

*Şu hâlde Halkevlerinden daha iyi iş görebiliyorlardı. Orası kimseyi çağırmaz, fakat herkes oraya koşardı. Bu, onun mevcudiyetinin lüzumuna bir işaret değil midir?”*⁵²

4.3. Van Halkevi

Türk Ocakları'nın yerini alan Halkevlerinin kurulma sebeplerine bakıldığında, dönemin ekonomik ve toplumsal koşullarının etkili olduğu görülmektedir. 1929-1930, dünya ekonomik bunalımının etkisini iyiden iyiye hissettirdiği bir dönemdir. Ayrıca, 1923- 1930 yılları arasındaki Tek Parti iktidarının ağırlığı karşısında, ekonomik sıkıntılar halkı sıkıntıya sokmuş ve halkın demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlanmıştır. Bu durum, halk ve devlet arasındaki ilişkilerin zedelenmesine yol açmıştır. Böyle bir ortamda, Rusya'dan esinlenilerek halkevleri evleri yönetmeliği hazırlanmış, halkın politik ve ideolojik eğitimini gerçekleştirmek amacıyla Halkevleri kurulmuştur.⁵³ 1931'den itibaren Halk Fırkası'nın bu yönde bir çalışma içinde olduğu, bu konunun zamanla basında yer almaya başladığını, gazete okuyucularından alınan görüşlerle bu kurumun kurulmasının ehemmiyetinin anlaşıldığı ve özellikle eğitimin geri kaldığı Doğu illerinde açılmasının önemli olacağından bahsedilmiştir.⁵⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte başlatılan batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin halk tarafından bütünüyle benimsendiğini söylemek güçtür. Peş peşe yapılan inkılap hareketleri, büyük kitleler nezdinde karşılık bulamamıştır. 1924- 1930 yılları arasında kurulan iki muhalefet partisinin kısa sürede halkın teveccühünü kazanması, CHP'nin yaptıklarından duyulan hoşnutsuzluğu göstermektedir. Bu durum üzerine, hükümet, uluslaşma sürecini tamamlamak için kültürel bir atakla halkevlerini kurmuştur.⁵⁵ Cumhuriyet Döneminde Türk Ocaklarının devamı olarak kurulan ve çalışmalar yapan Halkevleri ve Halk odaları, Atatürk ilke ve inkılaplarını halka mal etmek, halk ile yönetim arasında güçlü bağlar tesis etmekle sorumlu kılınmışlardır.⁵⁶ Macit Gökberk, Atatürk zamanında kurulan Halkevleriyle ilgili şu bilgilere yer vermiştir: “*Cumhuriyet'in dünya görüşünü*

⁵² Van Sesi, Yıl 1, Sayı 210, 8 Mart 1949.

⁵³ Tefik Çavdar, “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 878-879.

⁵⁴ *Son Posta*, 5 Kanunisanı 1931.

⁵⁵ Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 180-181.

⁵⁶ Abdurrahman Çaycı, “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmiş Beş Yılı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 101.

*aydınlar aracılığıyla halka kadar indirme girişimi ve denemesidir. ... bilinçlenme yerleriydi; yeni çağdaş yurttaşı yetiştirmeye yardımcı odaklardır.”*⁵⁷ Toplumun değişip dönüşmesini vazife edinen Halkevleri, Diyarbakır’da yapılan bir etkinlikte memurların eşleri ile katılım göstermesini, eşlerinin mutlak surette manto ile gelmelerini vurgulayarak, peçe ve çarşafın kullanılmasını yasaklamışlardır.⁵⁸

Osmanlı Devleti’nin devamı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Kurtuluş Savaşı’nın başarılı bir şekilde tamamlanmasından hemen sonra kapsamlı reform hareketlerine başlamıştır. Halifelik kaldırılmış ve hukuk alanında kapsamlı bir reform gerçekleştirilmiştir. Kadınların sosyal hayatta daha aktif yer almaları hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, eğitim faaliyetlerine katılmaları önemsenmiş ve haremlik-selamlık uygulamalarına son verilmek istenmiştir. Her ne kadar eskiler bu uygulamalara karşı çıkmışsa da yeni nesil uyum sağlamıştır. Bunun için okullar yeni rejimin telkin yerleri olmuştur. Bu bağlamda, Türk Ocakları da toplumu değiştirip dönüştürmek ve Batı kültürüyle buluşturmak için yeni Türkiye’nin müjdeleyici kurumları olmuştur.⁵⁹

Değişim ve reform odaklı bir misyon ve vizyonla ortaya çıkan Cumhuriyet Halk Partisi, Türk Ocaklarından aracı veya sağlayıcı kurumlar olarak istifade etmiştir. Bununla birlikte, CHP, Türk Ocaklarının benimsediği tarihsel-dinsel ulus kavramının kendi laik millet anlayışına ters olduğunu fark ettiğinde, bu ocakları kapatmıştır. Yerine halkevleri ve köy odalarını kurarak (“Vatandaş eski geleneklerin zararlı etkilerinden korumak”), bütünüyle kendi denetiminde veya ülküsü doğrultusunda bir kültürel modernleşme tesis etmeye çalıştı.⁶⁰ Bu modernleşmenin Ankara’dan filizlenerek Mısır ve diğer Şark ülkelerine yayılacağı ve böylelikle Gazi’nin inkılabının bütün İslam alemine etkide bulunacağı öne sürülmüştür.⁶¹ Türk gençliğinin halkevlerinde inkılap ve milli kültür için Mustafa Kemal’in ilkeleri olan milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık örsü altında dövülerek yetiştirileceği ifade edilmiştir.⁶² Falih Rıfkı Atay, gerici Şark

⁵⁷ Macit Gökberk, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 325.

⁵⁸ *Akşam*, Sayı 6061, 2 Eylül 1935.

⁵⁹ Salahi R. Sonyel, *Atatürk - The Founder Of Modern Turkey*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 1989, s. 107-118.

⁶⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 55-57.

⁶¹ *İkdam* (Cumhuriyet İçin Halk İçin), 13 Temmuz 1929.

⁶² *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 İkinci Kanun 1932.

dünyasıyla yollarını tamamen ayırmış bulunduklarını ve artık Garp medeniyetinin eksiksiz bir parçası olduklarını belirtmiştir.⁶³ Yakup Kadri, “Yeni İnsan” başlığını taşıyan makalesinde Maarif Vekâlet’inin yeni Türk dünyasına yeni insan yetiştirmek gayesini güttüğünü yazarak, mazi ile hiçbir alakası olmayan ruhları ve zekaları terütaze olarak maarife teslim ettiklerini belirtmiştir.⁶⁴

İnkılap hareketlerinin başlamasıyla birlikte Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Menemen Olayları, toplumda yükselen tansiyonu açığa çıkarmıştır. CHP, böyle bir ortamda halkla temasını artırmak, rejimi halka benimsetmek ve Parti üzerinden halkla bağlarını güçlendirmek amaçları çerçevesinde, dünyada var olan benzer uygulamalardan da etkilenecek Halkevlerini kurmuştur.⁶⁵

Millî Mücadele’nin askeri safhasının başarıya ulaştırılmasından sonra başlayan inkılap hareketleriyle, “yeni” bir ulusun yaratılması ülküsüyle geçmişin izleri silinmeye ve bertaraf edilmeye başlanmıştır. Türk Ocakları ve Türk Yurdu Dergisi kapatılmış, yerlerine Halkevleri ve Ülkü Dergisi kurularak inkılap hareketlerine meşruiyet kazandırma çalışmalarına devam edilmiştir.⁶⁶ Halkevlerin temel öncelikleri arasında eğitim ve öğretim çalışmalarını ülke sathına yaymak, inkılapları yaymak, okuma-yazmayı yaygınlaştırmak, halkın sosyal ve kültürel alanlarda gelişmesini sağlamak ve inkılaplara karşı düşüncelerle mücadele etmek, yer almıştır.⁶⁷ Halkevleri, inkılaba sadık ve milliyetçi bir havanın bütün vatandaşlar arasında yayılmasını sağlayarak Türk milletini layık olduğu yüksek hayat ve medeniyet seviyesine çıkarmak amacıyla kurulmuşlardır.⁶⁸

Yönetim ve denetim görevlerinin partinin il idare kurullarına verildiği; bütçesinin genel bütçe, özel idareler, belediyelerce tespit edildiği Halkevleri, halkın eğitimine ve kültürel gelişimine katkı sağlamak amacıyla açılmıştır. Halkevlerinin açılışı münasebetiyle yapılan törende şunlar söylenmiştir: “*Gençlik, gelişen ve yetiştiren bir çalışmanın içinde yaşatılmalıdır. Millet, şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi halinde teşkilatlanmalıdır. En kuvvetli*

⁶³ Falih Rıfkı Atay, “Kuvvet ve İtibarımızın Kaynakları”, *Ulus*, 19 İlkkanun 1942.

⁶⁴ Yakup Kadri, “Yeni İnsan”, *İkdam (Cumhuriyet İçin, Halk İçin)*, 18 Eylül 1929.

⁶⁵ Neşe G. Yeşilkaya, “Halkevleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 113.

⁶⁶ M. Bülent Varlık, “Ülkü: Halkevleri Mecmuası”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 268.

⁶⁷ Alim Kurtkaya, “*Harf İnkılabı Sonrası Halk Eğitimi*”, Cumhuriyet Dönemine Genç Bakışlar, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 104.

⁶⁸ *Akşam*, Sayı 7552, 29 Teşrinievvel 1939.

ders vasıtalarına ve yetişkin muallim ordularına malik olmak kâfi değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kitle haline getirmek için ayrıca bir milli halk mesaisinin tanzimini ihmal etmemeliyiz... Silah kuvvetinden, her türlü cebir ve madde kuvvetinden daha müessir olan fikir kuvvetidir. Milletimizi bu sahada yetiştireceğiz.”

69

Gerek Ebedi Şef gerekse Milli Şef'in saha ziyaretlerinde Halkevlerini ve Halkodalarını ziyaret etmesi, buralarda kendi onurlarına verilen çeşitli ziyafetlere ve konserlere katılmaları, buralardan halka hitap etmeleri ve halkı dinlemeleri, Halkevlerine yüklenen fonksiyon bakımından dikkat çekicidir. Milli Şef, ziyaret ettiği Halkevi defterine şunları yazmıştır:

“Diyarbakır Halkevi'nin 1 Teşrinievvel 1932 umumi içtimasında bulundum. Halkevi faaliyeti için Diyarbakır'da zikrolunmaya değer hususi bir heves vardır. Bu hevesten çok istifade edebiliriz. Himmet Halkevinde çalışanlara düşüyor. Halkevi reisi Bey'in hemşerilerimiz namına bana söylediği muhabbetli sözleri unutmuyacağım. Bu sözlerim Diyarbakır'a karşı muhabbetimin ve teşekkürümün de ifadesidir. 1.10.1932”⁷⁰

4.3.1. Van Halkevi'nin Açılması

Halkevlerinin ikinci döneminde; kültür sekreteri, genel sekreter ve ikinci başkan olarak görev yapan Anıl Çeçen, Halkevlerini bir Atatürk kuruluşu olarak göstermiştir. Halkın cami yerine halkevlerinde toplatılmasına, şeriat düzeninden laik düzene geçilmesinde ve devrimlerin halka ulaştırılmasında halkevlerinin lokomotif görevini üstlendiğini ifade etmiştir. Halkevlerinin bu yöndeki çalışmaları, gerici çevrelerce tepkiyle karşılanmış ve halkevlerine karşı saldırılar başlamıştır.⁷¹

Cumhuriyet yönetiminin eğitim için yurt dışına gönderdiği öğrencilerinden Vildan Aşir Şavaşır, Çekoslovakya'da halk eğitimi alanında başarılı bir örnek olan sokol'lar üzerinde yoğunlaşmıştır. 1931 yılı sonlarında, Türk Ocağı konferans salonunda bu bağlamda bir konferans vermiş ve bu konferans eş zamanlı olarak radyodan da yayınlanmıştır. Atatürk'ün bu konferansı dinlediği ve beğendiği bildirilmiştir. Vildan Aşir Şavaşır, Atatürk tarafından tebrik edilmiş ve bazı

⁶⁹ Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 182.

⁷⁰ Usman Eti, Milli Şef İsmet İnönü'nün Güneydoğu Gezileri, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940, s. 25-26.

⁷¹ Anıl Çeçen, Halkevleri, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 15.

alışmalar yapması için hazır olunması istenmiştir. Bu amaçla toplantılar yapılmış ve Vildan Aşır Savaşır'ın da içinde bulunduğu komisyonun halkevleri nizamnamesini hazır hale getirmesinden sonra, 10-18 Mayıs'ta toplanan CHF'nin unc büyük kurultayında halkevlerinin kurulmasına karar verilmiştir.⁷² Halkevlerine, Cumhuriyet'in kalkınmasında mihenk taşı olarak bakılmıştır.⁷³ Türkçe isim kullanma amacıyla Halkevlerinde isim değişikliklerine gidildiği, Kastamonu Halkevi'nin kendisine yeni isim olarak Avazevi'ni bulduğunu, bazı halkevlerinin de Ulusevi olarak isimlerini değiştirdikleri belirtilmiştir. Halkevlerinin böyle farklı isimleri kullanmasının doğru olmadığı ve Halkevleri için uygun ortak bir ismin bulunacağı da ifade edilmiştir.⁷⁴

Takrir-i Sükûn Kanunu'na müteakiben ülkede bir sıkıyönetimin uygulanmaya konulması ve 1929 dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle halk ve devlet arasındaki bağların zayıfladığı ne srlmştir. Bu nedenle, yeni bir ulus inşa etme ve toplumu terbiye etme gayeleriyle örgün eğitim kurumlarının yanı sıra yaygın eğitim kurumları olan Halkevleri ve Halkodaları kurulmuştur. Bunlar, aynı zamanda CHP'nin alt örgütleri olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁷⁵ Halkevleri ve Halkodalarının kurulmasında; Türk Ocaklarının misyonunu tamamlaması, muhalefet yapmaya başlaması ve bazı temsilcilerinin kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katılmalarının etkili olduğu öne srlmştir.⁷⁶

Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk Ocakları'nın yöneticilerinin toplanıp kendi kendilerini feshettikleri ile ilgili açıklamaların gerçeği yansıtmadığını ifade ederek, Mustafa Kemal'e karşı saatlerce müesseseyi savunduklarını ve kaldırılmaması gerektiği hususunda ısrarcı davrandıklarını açıklamıştır. Fesih için dolaşan imza kğıdının imzalanmaması zerine Mustafa Kemal tarafından yırtıldığı ve yeniden imzaya çıkarıldığı; imzalamayan kimselere büyük bir yanlış yaptıkları, imzalamaları için kendilerine baskı yapıldığı ve tüm itirazlara rağmen lağvın mutlaka gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Terakkiperver, Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi muhalefet partilerin feshi gibi, cemiyetlerin de feshediliyor olmasının olumsuz bir durum olduğu öne srlmştir. Diğer taraftan, "kapattık demeyiniz, kendi

⁷² een, *a.g.e.*, s. 108-111.

⁷³ Bkz., Adem Kara, *Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951*, 24 Saat Yayıncılık, Ankara, 2006.

⁷⁴ *Akşam*, Sayı 5792, 2 Kanunevvel 1934.

⁷⁵ een, *a.g.e.*, s. 106-113.

⁷⁶ Füsun şstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği*, s. 338.

kendilerini feshettiler deyin” şeklinde bir söylemle ortamın yumuşatılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir.⁷⁷ Türk Ocaklarının, çeşitli sebeplerden ötürü Mustafa Kemal nezdindeki itibarını yitirdiği söylenmiştir. Bu oluşumun aksine, hiçbir şekilde muhalif bir tutum içerisine girmeyecek ve rejimin sözcülüğünü yapması planlanan Halkevlerinin kurulmasına karar verilmiştir.⁷⁸ Mehmet Çelik, Türk Ocaklarını sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirmiştir. Mustafa Kemal’e muhalefet etmeye başlayarak kendi sonlarını hazırladıkları üzerinde durulmuştur.⁷⁹

Türk Ocaklarının yerine 19 Şubat 1932 tarihinde Kemalist ideolojiyi yaymak ve bu ideolojinin ürünleri olan inkılapları toplumla buluşturmak amacıyla ilk etapta 14 Halkevi (Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun) açılmıştır. Halkevlerinin hedefleri arasında; yeni toplum, yeni hayat, telkin ve terbiye, toplumsal dönüşüm ile toplumu istenilen yöne kanalize ederek kaynaşmış toplum ve kaynaşmış kütle oluşturmak, yer almıştır. Bütün bu amaçların yol göstericisi de Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur. Halkevlerinden beklenen; devrimi işlemesi, geçmişe ait izleri silmesi, kaynaşmış kütle yaratması, toplumu canlandırması ve laikliği yaymasıdır.⁸⁰ Halkevlerinin açılışında uzun bir konuşma yapan Recep Bey, Halkevlerinin nasıl kurulup işleyeceğine ilişkin olarak Cumhuriyet Halk Fırkası umumi idare heyeti kongresinin hemen akabinde yoğun bir çalışma sonucunda talimatnamesinin hazırlandığını belirterek, Halkevi bünyesinde kurulan şubelerin görev tanımları, faaliyet ve amaçları hakkında uzun bir açıklama yapmıştır.⁸¹ Halkevlerinin açılmasından dört ay sonra Halkevlerinin sayısının 14’ten 34’e çıkarıldığı ve başlangıçtaki hızından hiçbir şey kaybedilmemesi için yoğun bir çalışma halinde olunması istenmiştir. Henüz açılmayan yerlerde de önceden Halkevleri propagandası yapılarak, halkın bu konuda bilgilendirilmesi ve buna hazırlanması beklenmiştir.⁸²

Türk toplumunu dönüştürmek amacıyla gerçekleştirilen inkılap hareketlerinden birisi olan Latin alfabesinin kabulüyle millet mektepleri açılmıştır. Cehaletle

⁷⁷ *Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932-1951-1963)*, C.H.P. İstanbul İl Gençlik Kolu Yayını, İstanbul, 1963, s. 109-113.

⁷⁸ Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 283-285.

⁷⁹ Mehmet Çelik, *Cumhuriyetin Tozlu Sayfaları*, Hayat Yayın Grubu, İstanbul, 2015, s. 344-345.

⁸⁰ Neşe Gürallar Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 61-78.

⁸¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Şubat 1932.

⁸² Bk. *Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F.Tezkilatına Umumi Tebligatı Mayıs 1931’den Birincikanun 1932 Nihayetine Kadar*, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, 1933, s. 57.

mücadele başta olmak üzere, Türk toplumunu yalnızca temel eğitim faaliyeti ve okuryazarlıkla değil; aynı zamanda kültürel, sanatsal ve sosyal alanlarda da geliştirmek, halka ulusal değerleri aşlamak ve Atatürk İlke ve İnkılaplarını benimsetmek amacıyla Halkevleri ve Halkodaları tesis edilmiştir.⁸³

CHF Kâtibi Umumisi ve Kütahya Mebusu Recep (Peker), Ankara Halkevi'nin ruhu içinde yetişen Behçet Kemal'in halkevleri ile ilgili şu şiirine yer vermiştir:

“34 Halkevi

34 meşalede görün aynı alevi;

Bugün şenlik içinde tam 34 Halkevi...

Ey “Taassup, cehalet” denen dev! Ağzını ört:

Çökertiyor göğsünü üç – beş değil, otuz dört

Kaya gibi kurulan Halkevleri bu andan!

Bir tek işaret verdi bize o baş kumandan;

34 burca diktik ideal bayrağını...

Bizdik kanla sulayan bu yurdun toprağını;

Şimdi fikir tohumu ekecek biziz yine!

Tam hizmet fırsatı var, işte, Türk gençliğine...

Köhne – mistik yerlere kendini vakfedenler,

Feragat, hizmet nedir bilmek isterse eğer,

Gelsin öğrensın bunu Halkevi gençlerinden!

Kaynaştık bu fikirle derinden ta derinden;

Artık inziva değil haşa mezarlığımız;

Doğdu Halkevlerinde gün gibi varlığımız.

....

Bu alev bağrımızda bir “aşk” olup kalacak!

Bu otuz dört meşale bin otuz dört olacak!

⁸³ Necdet Aysal, “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 35-36, Mayıs – Kasım 2005, s. 270.

Gittikçe hızlanacak, gittikçe artacağız!

Hıza hız ekleyecek, nura nur katacağız.”⁸⁴

Cumhuriyet’le birlikte farklı bir yol seçen devlet ve devlet seçkinleri, toplumu değiştirip dönüştürmek istemiştir. Bu konuda, Sara Akdik şu ifadelerde bulunmuştur: *“Ne mutlu Samsun vilayetine ki, senelerce ölü hareketsizliği göstermiş olan bir milleti canlandıran ve oradan bütün memlekete yayılarak, onu tek bir vücut halinde harekete getiren cereyanların membaı buradan fışkırdı. O tükenmez memba ki, altı ok istikametinde ebediyen cereyan ederek milleti daima en doğru, en güzel ve maksada en muvafık istikamete çevirecektir.”⁸⁵*

Mustafa Kemal, yeni bir insan ve yeni bir toplum yaratmak için kendi devrimlerini gerçekleştirmiştir. Bunun için, eski kurumlar yerine yeni kurumlar ihdas etmiştir.⁸⁶ Türk Devriminin amacı, çağdaş bir toplum inşa etmek ve bunu başarmak için de Halkevlerinin kurulmasını sağlamak olmuştur. Kültür fidanlığı olarak bakılan Halkevlerinin amacı, devrimleri benimsetmek ve çağdaşlaşmayı sağlayacak kültürel-sanatsal etkinlikleri yürütmek olmuştur.⁸⁷ Halkevleri, başta Ankara olmak üzere bütün Türkiye için yeni arayışların, umutların ve yeni Türkiye hamurunun yoğun olduğu yerler olarak tasavvur edilmiştir. Atatürk, modern Türkiye’nin göstergesi olan bu kuruluşları tanıtmak amacıyla buraları Ankara’ya gelen misafirlerine göstermiştir.⁸⁸

İsmet İnönü, Halkevlerinin kuruluşunun 8’inci yılında yaptığı konuşmada şunları vurgulamıştır: *“Cumhuriyet Halk Partisi’nin yaptığı büyük inkılabın milli benliğe sindirilmesi lazımdı. İnkılap en derin manasıyla bütün varlığımızı yeni bir hayata ve yeni bir istikamete götürüyordu. Bu yeni görüşü halka telkin ederek yeni zamanın anlayışına göre milleti tek tek fertler halinden çıkararak onları görüş, anlayış ve yapıda bir birlik haline sokmak ve onun için varlığını inkişaf ettirmek ve benliğinin derinliklerinde kaynayan emsalsiz kıymetleri meydana çıkarmak vazife idi.*

⁸⁴ *Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F.Teşkilatına Umumi Tebligatı Mayıs 1931’den Birincikanun 1932 Nihayetine Kadar*, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, 1933, s. 97-98.

⁸⁵ Sara Akdik, *“Nebatlarda His ve Hareket”*, C.H.P. Konferanslar Serisi Kitap:11, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1940, s. 85.

⁸⁶ Macit Gökberk, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 303.

⁸⁷ Eminalp Malkoç, *Devrimin Kültür Fidanlığı Halkevleri ve Kadıköy Halkevi*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 36.

⁸⁸ Çeçen, a.g.e., s. 137.

Partinin görüşüne göre milletimizin hususi vasıflarına uyacak yollardan yürüyerek her derecedeki resmi tahsil dışında onu bir halk terbiyesiyle yükseltmek lazımdı. Bunun için cemiyet hayatının ve kültür hayatının yeni anlayışlar ile ve cemiyetimizin kendi unsurlarından kurulacak yeni milli teşekkülün çalışmasıyla beslenmesi düşünüldü. Bu fikir partinin 3`üncü büyük kongresinde yapılan nizamnameye Halkevlerinin sokulması neticesini verdi.”⁸⁹

Osmanlı Devleti meşruiyetini dine dayandırırken; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti varlığını seküler temeller üzerine bina etmiştir. Yeni kurulan rejim, kendisine uygun toplum oluşturabilmek için seferberlik ilan etmiştir. Bu amaçla; Türk Tarih Kurumu (TTK), Türk Dil Kurumu (TDK), Halkevleri, Halkodaları ve Millete Mektepleri kurmuştur.⁹⁰

Cumhuriyet seçkinlerinin yönünü batıya çevirmiş olmaları, onlara yeni bir misyonunun yüklenmesine sebep olmuştur. Bu misyon, toplumsal mühendislik projesi çerçevesinde Türk milletinin yeniden inşa edilmesidir. Bu dönüşüm sırasında İslami bir retoriğe başvurulmasına rağmen aslında İslam’dan haz etmeyen bir tutum benimsenmiştir. Bu dönüşümlere atıfta bulunan Ayşe Kadioğlu, Feroz Ahmed’in “*Bir darbe ile okur yazar olanlar bile geçmişlerinden kopartılmıştır. Birdenbire, fiilen bütün bir millet okuma yazma bilmez bir hale getirilmiştir*” ifadeleri ışığında yapılan en köklü değişim ve dönüşümün, Arap Alfabesi yerine Latin Alfabesinin kabulü olduğunu vurgulamaktadır.⁹¹

Halkevleri; Atatürk devrimlerini, Atatürkçü düşüncüyü, devrimlerle başlatılan ve yeni oluşturulmaya çalışılan kültürü tüm kesimlere benimseterek yayılmasını sağlama organları olarak kurulmuştur.⁹² Niyazi Berkes, Halkevleriyle ilgili olarak, “*orası siyasal plana çıkma işinin basamaklarından biriydi*” demiştir. Halkevlerinin halkın evi olacağını zannettiğini, ancak durumun hiç de öyle olmadığını ifade etmiştir. Halkevlerini, Türk ulusunun çoğunluğunu oluşturan köylülerin değil, aydınlar ile şehirli halkın işine yarayan yerler olarak görmüştür. Hatta, köylü

⁸⁹ Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri 1940, Ankara, s. 3.

⁹⁰ Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1951)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2002, s. 1.

⁹¹ Ayşe Kadioğlu, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, *Türkiye’de Siyasal Hayat*, Cilt II, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 813.

⁹² Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 315.

kıyafetiyle tiyatro bileti almaya gelen birisinin hakarete maruz kaldığını da ifade etmektedir.⁹³

Atatürk, gerçekleştirdiği inkılaplarla Batı uygarlığına kapı aralamaya ve açmaya çalışmıştır. Halkevleri ve Halkodaları, çeşitli kollarıyla birlikte Atatürk İlke ve İnkıplarının uygulama yerleri olmuştur. Yüzyıllardan beridir kadının sosyal hayat içerisinde olmaması, Halkevleriyle kırılmış ve karı-koca birlikte bu evlerde rahatça toplanmaya başlamıştır.⁹⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte inkılapların ideolojisini yaymak ve inkılapların yerleşmesi için çalışılmıştır.⁹⁵ 1929 dünya ekonomik krizi ile fakirleşen Türk halkı ile devletin arasının açılması üzerine halka politik ve ideolojik eğitim vermek ve devrimleri benimsetmek amacıyla Halkevleri kurulmuştur.⁹⁶ Halkevleri, yepyeni bir kültürün uyanışında önemli roller üstlenmiş ve cumhuriyetle birlikte getirilen değerlerin geniş halk kitlelerine ulaştırılmasında işlev görmüştür. Bu vazife; dil, edebiyat, tiyatro ve sanatsal faaliyetler kanalıyla yerine getirmiştir.⁹⁷

Kemalist ulusçuluk anlayışının temelini oluşturduğu yeni devlet anlayışında, Osmanlı izleri ve İslami öğeler tamamıyla elimine edilmiş ve “yüksek kültür” projesi Halkevleri aracılığıyla toplumun bütün kesimlerine empoze edilmiştir.⁹⁸

Halkevleri, Cumhuriyet rejiminin modernleşme aracı olarak kurulmuştur. Temel düşünce, yeni bir ulusal kültür oluşturmak ve özellikle kırsal kesimlerin mümkün olduğunca bu potada eritilmesini mümkün kılmaktır: “*Yeni dinlerinin Türk milliyetçiliği, modern siyasal kimliklerinin de cumhuriyetçilik olduğuna ikna etmektir.*”⁹⁹ Atatürk, yeni ve çağdaş insanı yaratmak amacıyla geleneksel kültürün yerine çağdaş kültüre öncelik vererek dilde, tarihte, alfabede ve sanatta inkılaplar gerçekleştirmiştir. Dünya ekonomik bunalımına rağmen bağımsız ve çağdaş bir

⁹³ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 72-90.

⁹⁴ Avni Doğan, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964, s. 188.

⁹⁵ Hikmet Yaman, *Bir Cumhuriyet Aydını: Vedat Nedim Tör*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2017, s. 1-3.

⁹⁶ Nil Türker Tekin, *Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 171-173.

⁹⁷ Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 23, Mayıs 1999, s. 261-279.

⁹⁸ Günay Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Dönemi'nde Türkçülük (1931-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 293-294.

⁹⁹ Kemal H. Karpat, “*Türkiye’de İletişimin Gelişmesinde Halkevlerinin Etkisi (1931-1951)*”, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 333-334.

toplum inşa amacıyla olan Mustafa Kemal, bu minvalde Halkevlerinin kurulmasına öncülük etmiştir.¹⁰⁰

Halkevine, Türk insanın ekim evi olarak bakılmıştır. Benzer şekilde, bu çatının altında Türk insanı ekiminin yaratılmasına çalışan vatandaşların dimağlarını, öz varlıklarımızla, öz tarihimize, öz dilimizle, öz sanatımız ve öz bilgilerimizle ekimlendirmeye çabalayanların uğrak yeri olarak bakılmıştır. Bu şekilde, toplumun istenilen şekilde dönüştürülmesi hedeflenmiştir.¹⁰¹

1915'ten Cumhuriyet Dönemine kadar, maddi yetersizlik ve devlet desteğinin olmaması gibi sebeplerden dolayı Van'da ciddi bir yayın faaliyetine rastlanmamaktadır.¹⁰² Van şehir sineması binası, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Halkevi olarak kullanılmıştır.¹⁰³ 24.06.1932 tarihinde kurulan ve halkın büyük teveccüh gösterdiği Van Halkevinde¹⁰⁴ yayının olmamasından üzüntü duyulduğu dile getirilmiştir. CHP Sekreterliğinden bu konuda yardım istenilmesine rağmen, ilin uzak olması ve Ulus matbaasındaki yoğunluktan dolayı olumlu bir cevap alınamamıştır.¹⁰⁵ Şarkta yeni Halkevleri açılacağı belirtilen bir haberde daha önce açılmış olan Diyarbakır ve Van Halkevlerinin faaliyetlerini günden güne artırmış olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Buna rağmen, münevver kitlenin teşebbüsleri ile açılan Halkevi bünyesinde zengin bir kütüphanenin olduğu, eğer heveskarlar ciddi bir gayret gösterirlerse bu kütüphanenin diğer Şark vilayetlerindeki kütüphanelerin fevkine çıkarılarak birinciliğin elde edilebileceği ifade edilmiştir.¹⁰⁷ Halkevleri faaliyetleri doğrultusunda musiki devrimine bağlı olarak çeşitli illerin Halkevlerinde bando takımları, Van'da ise cazbant takımı kurulmuştur.¹⁰⁸ Kutlama faaliyetlerinin de icra edildiği yerlerden biri olan Van Halkevi'nde, her yıl Van'ın kurtuluş günü

¹⁰⁰ Ahmet Taner Kışlalı, *Atatürk'e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 29-30.

¹⁰¹ Cevdet Nasuhi, "Halkevinin Çatısı Altında", *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi, Ankara, 1982, s. 101-104.

¹⁰² Birgül Koçak Oksev, "Tarihsel Gelişimi ve Güncel Sorunları Çerçevesinde Van'da Yerel Basın", *Van Kent Araştırmaları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 135.

¹⁰³ Ümit Kayaçelebi, *Anılarla Eski Van'a Doğru Bir Yolculuk*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yayını, Van, 2017, s. 40.

¹⁰⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Haziran 1932.

¹⁰⁵ Güneş Şahin, "Van Halkevi ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 52, s. 111-112.

¹⁰⁶ *Vakit*, 12 Ağustos 1933.

¹⁰⁷ V.F., "Van Münevverleri Çalışıyor. Halkevinde Halka Mahsus Zengin Bir Kütüphane Tesis Edildi", *Son Posta*, 24 Mart 1932.

¹⁰⁸ *Halkevleri 1932-1935; 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, (Y.T.Y).

kutlanmıştır. “Vatanın kurtuluşu” piyesi, bu kutlamada oynanmıştır.¹⁰⁹ 1939 yılında Van’da yeni bir Halkevi temellerinin atıldığı belirtilmiştir. Halkevi çalışmalarının yeni bir aşamaya geçtiğinin belirtildiği yazıda; muhtelif kolların çalışma sahaları genişletilmiş, plan ve programa bağlanmıştır. Kollara, yeni ve kuvvetli elemanlar da alınmıştır. Mıntikanın içtimai ve kültür bakımından duyulan ihtiyacının, Halkevi’nin bu yeni faaliyetleri ile karşılanacağı belirtilmiştir.¹¹⁰

Mustafa Kemal, milletin en önemli bağı ve milliyetçiliğin ayrılmaz bir parçası olan dil ile ilgili çalışmaların Türk Ocakları vasıtasıyla yerine getirilmesini istemiştir. Ancak, Türk Ocakları ile anlayış farkının ortaya çıkması ve Türk Ocaklarında Mustafa Kemal’e karşı bir muhalefetin oluşması üzerine şimdiye kadar övülen ve desteklenen Türk Ocaklarının kapatılmasına karar verilmiştir. 1932’de kurulan Halkevleri ise doğrudan doğruya Cumhuriyet Halk Partisine bağlı olarak çalışmış ve maddi olarak desteklenmiştir. Bağımsız bir idareye sahip olan Türk Ocakları, kültür birliğine ve buna bağlı olarak dini, tarihi ve geleneksel değerlere önem verirken; Halkevleri ise tamamen partiye bağlı ve onun bir şubesi olarak çalışarak daha çok maddi kaynaklara yani halk dili, folklor ve günlük yaşayış gibi değerlere önem vermiştir. Böylece, Türk Ocakları ve Halkevleri iki ayrı milliyetçiliğin karşılığı olmuştur.¹¹¹ Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar, 1947 yılında Sivas Halkevleri ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “... Halkevleri, kültür müesseseleridir. Tıpkı selefi Türk Ocakları gibi... Türk Ocaklarında da siyasetle iştigal memnu idi. Halkevleri, gene kültür müessesesi halinde kalmalı ve her vatandaş, oradan istifade etmek hakkına sahip olmalıdır. Yahut da muhtelif siyasi teşekküller, zaman zaman buradan istifade edebilmelidir.”¹¹² Demokrat Parti’nin (DP) iktidara gelmesiyle Cumhuriyet Halk Partisi’nin birer organı gibi çalışan Halkevleri kapatılmış ve Türk Ocakları yeniden kurulmuştur. Bununla birlikte, kültürel faaliyetlerin başka kurumlarca da yerine getirilmeye başlanmış olması, bu iki kurumun önemini yitirmesine neden olmuştur.¹¹³

Van Halkevi’nde son zamanlarda yeni bir çalışma safhasının başladığı, Halkevinin yeniden tamir edildiği ve şubelerinin çalışmalarına yeni bir istikamet

¹⁰⁹ Son Posta, 24 Nisan 1932.

¹¹⁰ Fikri, “Van’da Belediye ve Halkevi Çalışmaları”, Yeni Sabah, 30 Haziran 1939.

¹¹¹ Kemal H.Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 156-157.

¹¹² Cumhuriyet, 28 Haziran 1947.

¹¹³ Karpat, a.g.e., s. 171.

verildiği bilgisi verilmiştir. Halkevine bağlı bir spor kolu ve zengin bir kütüphanesinin olması, gençlerin spora ve kütüphaneye olan ilgisini artırmıştır.¹¹⁴

Van Valisi Süyep Karafakoğlu, Atatürk'ü anma münasebetiyle Halkevi'nde yapılan tören hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “... Saat 11.45'te Halkevi salonu, odaları kesif bir kalabalıkla dolmuş, halkın büyük bir kısmı, evin etrafını çevrelemişlerdi. İstiklal Marşı ayakta ve derin bir huşu içinde dinledikten sonra Halkevi üyelerinden Yakup Kuşçuoğlu, büyük Türk ulusunun kurtarıcısı, kurucu ve inkılapçı şefini kaybetmekle duyduğu derin acıyı tebarüz ettirmiş ve Atatürk'ün başardığı yüce işleri birer birer saymak suretiyle bu şimdi kaybettiğimiz eşsiz varlığın bugüne kadar geçen insan nesilleri içinde bir benzerinin yetişmediğini ve onun için yalnız Türk milletinin değil, bütün dünya milletlerinin bu kedere candan iştiraklerinin tabii olduğunu söyleyerek Atatürk'ün gençliğe hitabını okumuş ve üç dakika ayakta sükût ve ihtiram vakfesi teklif etmiştir.”¹¹⁵

Halkevleri ve Halkodalarının bütün gayretlerini Mustafa Kemal Atatürk'ten aldıkları, onun emir ve direktifleri doğrultusunda millete hizmet ettikleri, bu amaçla kuruldukları ve bu ruhla çalışarak çoğaldıkları ifade edilmiştir.¹¹⁶ 1935 yılında Halkevi Başkanı tarafından hazırlanan çalışma raporunda, Halkevlerinin “... Muhitte içtimai inkılap hamlelerinin sari ve tez yer bulması, bunun bütün halk tabakası arasında süratle yayılması yolunda en mühim vasıta olarak radyo ve sinemayı”¹¹⁷ adres göstermiş olması, Halkevlerinin sosyokültürel fonksiyonuna işaret etmektedir. Halkın milli maksatlara göre yetiştirilmesi ülküsüyle kurulan Halkevleri ve Halkodaları, dönemin koşullarına göre yapılandırılmış ve gerektiğinde ilgili kuruluş talimatnamelerinde değişikliğe gidilmiştir. Bu yöndeki ihtiyaç, Halkevleri ve münevverlerinin inisiyatiflerine göre şekillenmiştir. 1940 yılı raporlarına bakıldığında, Halkevleri azalarının hukukçu, doktor, eczacı, mühendis, öğretmen, güzel sanatlar, memur, çiftçi, işçi ve sair mesleklerden müteşekkil 133051 kişilik bir topluluk olduğu görülmektedir. Cinsiyet tasnifinde, erkekler 119396 kişi iken kadın

¹¹⁴ Son Posta, 10 Şubat 1937.

¹¹⁵ BCA, 490-1-0-0/1432-736-1.

¹¹⁶ C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılımları, Doğu Matbaası, Ankara, 1945, s. 4.

¹¹⁷ BCA, 490-1-0-0/991-835-2.

azaların sayısı 13655`tir.¹¹⁸ Diğer taraftan, ihtiyaç üzerine 1937 tarihinde elli bin liraya yeni bir Halkevi binası ihale edilmiştir.¹¹⁹

Van Halkevi Reisi Nurettin Keskinbora, 14.1.1942 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinden kütüphane tanzim rehberi talebinde bulunmuştur. Sekreterliğin göndermiş olduğu rehber kaybedilmiş ve bir daha geri bulunamamıştır. Bu nedenle, kütüphanenin en kısa süre içerisinde yeniden düzenlenebilmesi için tekrar mezkûr rehberden istek yapılmıştır. Devlet Deniz Yolları İşletme Umum Müdürlüğü Van Şubesi; Tuğ`da modern tesisin yanında bir işçi yurdunun da yapıldığını, memur ve müstahdemlerinin yetişmesi için halkevi işlevi görecektir. Bu kütüphanenin kazandırılması ve buraya partinin neşriyatından kitap, mecmua ve broşürlerin gönderilmesi noktasında Genel Sekreterliğe başvuruda bulunmuştur. Genel Sekreterlik, bunun üzerine, Parti tarafından temin ve tedarik edilen kitapların sadece Halkevleri ile Halkodalarına gönderildiğini ifade ederek, bu konuda kendilerine yardımcı olamayacaklarını bildirmiştir. 22.10.1945`te de Halkevi Başkanı Süleyman Erdinç, Genel Sekreterliğe yazdığı dilekçede şunları yazmıştır: *“Evimizde muntazaman piyesler verilmekte halk müsamereye fazla alaka göstermektedir. Kütüphanemizde kızsız piyes bulunmadığından aşağıda isimleri yazılı kitaplardan muvafık görülenlerin temin ve gönderilmesini üstün saygılarımla arz ederim.”* Ancak, Genel Sekreterlik, Halkevi Başkanı tarafından talep edilen Vedat Nedim Tör`ün *İmrâlının İnsanları*, Yaşar Nabi`nin *Mete* adlı eseri ile Reşat Nuri Güntekin`nin *Babür Şahın Seccadesi* gibi piyeslerin repertuardan çıkarıldığını, dolayısıyla temsil çalışmalarının 24.9.1945 tarihli genelgeye ilişik listeden seçilmesini istemiştir.¹²⁰

1932`de 14, 1933`te 41, 1934`te 25, 1935`te 23, 1936`da 33, 1937`de 31, 1938`de 43, 1939`da 163, 1940`ta 6, 1941`de 4, 1942`de 5, 1943`te 5, 1944`te 12 ve 1945`te de 32 adet olmak üzere toplamda 437 Halkevi kurulmuştur.¹²¹ Cumhuriyet Halk Partisi`nin 1945 yılı raporunda, Halkevlerinin yerleşim türlerine göre taksimi; illerde 63, ilçelerde 271, bucaklarda 69, köylerde 33 ve mahallelerde 1 adet olarak verilmiştir. 1940 yılından itibaren il merkezleri olmaksızın kurulan Halkodası sayısı ise ilçelerde 108, bucaklarda 643, köylerde 1920 ve mahallelerde 17 olmak üzere

¹¹⁸ C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları, Ankara, 1941, s. 7-12.

¹¹⁹ Son Posta, 10 Birinciteşrin 1937.

¹²⁰ BCA, 490-1-0-0/926-604-3.

¹²¹ C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılımları, s. 3.

toplam 2688 adet olarak tespit edilmiştir.¹²² Bununla birlikte, 1945 yılına gelindiğinde Van merkezinde, Edremit ve Erciş İlçelerinde Halkevlerinin kurulduğu görülmektedir. Ayrıca; Başkale, Çatak, Gevaş, Gürpınar, Muradiye ve Özalp İlçeleri ile Muradiye Çamdıran Beldesinde Halkodalarının kurulu olduğu görülmektedir.¹²³ 1945 yılında, Van Halkevi içerisinde bir sinema salonu bulunduğu görülmektedir.¹²⁴ 1943'te, Van merkeze bağlı Edremit ve Gevaş kazalarında, kaza Halkodaları kurulmuştur.¹²⁵ 1944'te, Van Halkevi, resim ve fotoğraf çalışmalarından dolayı ön plana çıkmıştır.¹²⁶ 1945 yılında Cumhuriyet Halk Partisi tarafından hazırlanan Halkevleri ve Halkodaları raporunda yer alan, Mustafa Kemal'in "*Partimizin halkevleriyle bütün yurttaşlara kucağını açması, vatanda sosyal ve kültürel bir devrim yaptı.*" ifadesi ile İsmet İnönü'nün "*Halkevi yeni Türkiye hayatının başlı başına bir unsuru, başlı başına bir remzi(işareti)dir*" söyleminin, Halkevlerinin fonksiyonuna işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Farklı bir gelişme olarak, 1942 yılında Londra'da da kurulan Halkevi'nin Türkler için kutsal bir mekân olduğu ve Türkiye'nin tanıtılmasında bir kültür evi vazifesini gördüğü belirtilmiştir. Bu rapor içerisinde güzel çalışmaların yapıldığından bahsedilmesine rağmen engellerle karşılaşıldığı ve kadın üyelerinin sayıca az olduğu vurgulanmıştır. 24 Şubat 1946 tarihinde, Van'da 2 Halkevi ve 10 Halk odası açılmıştır.¹²⁷ 23 Şubat 1947'de ise 2 Halkevi ve 17 Halkodası faaliyet göstermiştir. Bir önceki yıla göre yedi tane daha Halkodası açılmıştır.¹²⁸

Van Valisi Süheyp Karafakoğlu, 27.6.1940 tarihinde Birinci Umumi Müfettişliğe yazdığı yazıda, kiraya verilen bina gelir ve giderlerin birbirlerini ancak karşılayabildiği vurgulanmıştır. Bundan dolayı, bunların icar ve tamir işlerinin Halkevi uhdesine ve bütçesine devredilmesini talep etmiştir. Umumi Müfettişlik de bu yazıyı CHP Genel Sekreterliğine iletmiştir. Ancak, Genel Sekreterlik bu talebi uygun bulmamış ve Halkevleri ile alakalı olarak şu bilgilere yer vermiştir: "*... Halkevleri teşkilatının manevi şahsiyetleri olmayıp partimizin birer kültür şubesi halinde çalışmakta oldukları cihetle her nevi akit icrasına salahiyyetleri yoktur. Bu itibarla bölgeniz dahilinde parti teşkilatı olmayan yerlerdeki Parti ve Halkevleri*

¹²² C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılımları, s. 3-4.

¹²³ C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılımları, s. 72-73.

¹²⁴ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1940 Çalışmaları, s. 40

¹²⁵ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara, 1944, s. 18.

¹²⁶ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara, 1945, s. 20.

¹²⁷ Bk. C.H.P. 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları 1945, Ankara, 1946.

¹²⁸ C.H.P. 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara, 1947, s. 19.

işlerinin eskisi gibi yüksek katınızca idare edilmesine devam buyurulması hususuna müsaadelerini ve bu yolda Van Valisine tebligat yapılmasını rica eder, saygılar sunarım.”¹²⁹

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kültür kolu olarak görülen Halkevleri, Türk Dil Kurumu'nun tabii üyesi olarak kabul edilmiştir. Bir yıl içerisinde muhtelif alanlarda çok sayıda etkinlik düzenlenmiştir. Bu etkinlikler; konferans ve yayınlar, müzik, tiyatro, repertuvar, halkevleri gezileri, halkevleri sahneleri, karagöz-kukla gösterileri, sosyal yardım ve spor gibi alanlarda yoğunluk kazanmıştır. Halkodaları hem öğrenme hem de öğretme merkezleri olarak halkın terbiyesine hizmet etmek amacıyla kurulmuşlardır.¹³⁰ Ayrıca, ülke genelinde belirli gün ve haftaların kutlanması görevi de Halkevleri tarafından yerine getirilmiştir.¹³¹

Trakya Umum Müfettişi İbrahim Tali, halkın 30 Ağustos Zaferi'nden bihaber olmasından duyduğu rahatsızlığı merkeze bildirmiştir. Genel Merkez, bunun üzerine 80 Halkevi başkanlığına, oralardaki CHF reisliklerine ve Birinci Umum Müfettişliğine şu genelgeyi göndermiştir: “*Alakalı makamlardan aldığımız raporlarda, birçok köylerimizde köylülerin, hatta mektebi ve muallimi olan köyler halkının 30 Ağustos Zafer Bayramı'na karşı lakaydı, birçok köylerin bu bayramdan haberdar olmadıkları esefle görüldüğü bildirilmektedir. Mektebi olan köylerde talebenin ve köylünün bu büyük günden habersiz olması, üzerinde derin acılar hissedilerek durulacak bir noktadır. Gerek Zafer ve gerek diğer Milli bayramların mana ve mahiyeti hakkında en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün yurttaşların aydınlatılması her uyanık Türk için bir borçtur. Halkevlerimiz gençleri muhtelif vesile ve fırsatlardan istifade ile bu mevzular üzerinde yurttaşları aydınlatmalı, onlara Büyük Milli bayram günlerini hiçbir taraftan bir işaret beklemeden kutlamanın milli bir borç olduğu münasip şekillerde telkin edilmelidir. Yurda bağlılık ve sırasında yurdu korumak için şeref meydanında ölmek vazifesinin genç neslin benliklerine aşılması gibi yüksek milli vazifeler taşıyan Halkevlerimiz gençlerinin dikkat gözlerini bu noktalar üzerine çekmeği lüzumlu görüyorum. Tamimen tebliğ eder, gözlerinizden öperim efendim.*”¹³²

¹²⁹ BCA, 490-1-0-0/1795-1276-1.

¹³⁰ C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları'nın 1942 Çalışmaları, Ankara, 1943, s. 4-19.

¹³¹ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 21, 24 Temmuz 1948.

¹³² BCA, 490-1-0-0/1436-746-3.

Faiz Demiroğlu, Türk Ocaklarının yeniden kurulacakları ve bazı Halkevlerinin Türk Ocaklarına bırakılacağı yönünde birtakım yazıların yayınlanmaya başladığını ifade etmiştir. Demiroğlu, Türk Ocaklarının Osmanlı Devleti'nin en zor dönemlerinde ortaya çıktığını ve önemli hizmetlerde bulunduklarını, buna mukabil yerine kurulan Halkevlerinin aynı yetkinliği gösteremediğini ve halkın da Halkevlerine teveccüh göstermediğini dile getirmiştir.¹³³ Halkevlerine, devlet bütçesinden ayrılan kaynaktan Halkevlerinin istifade etmediğini ve bu kaynağın böylelikle Halk Partisi'nin kullanımına geçtiği öne sürülmüştür. Ayrıca, Halkevi Başkanının yeni bir heyecan üretemediğini; yayın, spor, temsil ve başka bir alanda dikkate değer herhangi bir faaliyet gerçekleştiremediği eleştirisi yapılmıştır. Bu durumun, gençleri ahlaki bir enflasyona sürüklediği ve bunun vebalinin Halkevi Başkanı ile münevverlere ait olduğu ifade edilmiştir.¹³⁴

Halkevleri, bilhassa 1946 yılından sonra ciddi anlamda itibar kaybına uğramıştır. Eskiden ilgi ve alaka gösterilen Halkevleri, artık saldırılara maruz kalmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Van Milletvekili Muzaffer Koçak, 1949'da saldırıya uğrayan Halkevine ilişkin olarak idare ve komuta mevkiinde olanların alaka ve mesuliyetleri, baskında yaralananlar hakkında muhtelif malumat, hadisede kasıt ve tertibin olup olmadığı gibi soruların; İç İşleri, Milli Savunma ve Adalet Bakanları tarafından sözlü olarak cevaplandırması talebinde bulunmuştur.¹³⁵

Hüseyin Abacıoğlu, Halkevlerinin kuruluş yıl dönümü üzerine yazdığı yazıda, Halkevlerinin inkılaba sadık ve milliyetçi bireyler yetiştirmeyi esas aldıklarını ancak Halkevlerinin gayelerini gerçekleştirmek için ciddi bir çaba içerisinde girmediklerini belirtmiştir. Halkevlerinin bütün şubeleriyle aktif bir biçimde faaliyetlerine yoğunluk vermesi istenmiştir.¹³⁶ Halkevlerinin kuruluş yıldönümünde devlet erkânının da katılımıyla program düzenlenmiş ve maddi imkânsızlıklara rağmen olabildiğince çalışmalar yapıldığı ifade edilmiştir. Programa katılanlara, şeker ve sigara dağıtılması dikkat çekmiştir.¹³⁷

¹³³ Faiz Demiroğlu, "Halkevleri, Türk Ocakları", *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 114-115-116-117, 16 Kasım 1948.

¹³⁴ *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 408, 3 Kasım 1949.

¹³⁵ BCA, Fon 30-1-0-0/42-252-36.

¹³⁶ Hüseyin Abacıoğlu, "Halkevlerimizin Kuruluşunun Yıldönümü Münasebetiyle Temennilerimiz", *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 193, 16 Şubat 1949.

¹³⁷ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 197, 21 Şubat 1949.

Halkevlerinin faaliyetleri, dönemin siyasetine göre şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı arifesinde Halkevi Başkanı, “Bugünkü Dünya Durumu ve Bizim Vaziyetimiz” başlıklı bir konferans düzenleyerek Mihver devletlerinin istila hareketlerinden bahsetmiş ve bu durumun ülkemiz açısından da tehlike oluşturmaya başladığını ifade etmiştir. Ancak, barışı sevdiklerini ve korumaya çalışacaklarını; hükümetin de gerekli bütün tedbirleri almaya muvaffak olduğunu vurgulamıştır.¹³⁸

4.3.2. Van Halkevi’nin Teşkilatlanması

Kemalist ideolojinin en önemli kurumlarından biri olan Halkevleri, yeni bir toplum ve yeni bir yaşam yaratma çabası çerçevesinde Van’da teşkilatlanmıştır.

Tek Parti iktidarı, geçmişin izlerini silmek amacıyla kurmuş olduğu Halkevlerinin mimari yapısına dikkat ederek, binaları parti-devlet binası olarak tasarlamıştır. Bu binalar, birer eğitim ve kültür merkezi olma kimliklerinin yanında devleti ve rejimi temsil eden yapılar olarak görülmüştür. Yeni kurulan cumhuriyet meydanlarında, Halkevi binaları inşa edilmiştir. Protokolde, Validen sonra Halkevi başkanları gelmiştir. Açılan Halkevlerinde; “Gazi Heykeli”, “Yazı”, “Parti’nin 6 Oklu Bayrağı”, “Türk Bayrağı” ve “Ne Mutlu Türküm Diyene” gibi işaret ve semboller kullanılarak ulus-devlete işaret edilmiştir. Aynı zamanda, dini mekânlara alternatif bir toplanma mekânı olarak, cami ve kiliselerin yanında yer almıştır.¹³⁹ Neşet Halil, Hâkimiyet-i Milliye’de “Kemalist Şehircilik” başlığı altındaki makalesinde şu bilgilere yer vermiştir: “*Türkiye’de şehir planlarının, şehir belediyelerinin takdirlerine göre değil, milli devletin siyasi, iktisadi kuruluşuna; milli cemiyetin milli ve beynelmilel tarihin inkişaf seyrini takdirine göre tanzim edilebileceklerini, küçük, büyük hiçbir Türk şehrinin müşterek menfaatin karşısında yer alamayacağını, hiçbir Türk şehrinin milli olmayan hususi hiçbir menfaati temsil edemeyeceğini ve esasen böyle bir menfaati olamayacağıdır.*”¹⁴⁰ Burhan Asaf da yeni Türk mimarisi ile ilgili olarak Lale Devrinden Milli inkılaba kadar devam eden karanlık devirlerden kurtularak, Türk yapı sanayiini de inkılap Türkiye’inde inşa

¹³⁸ Yeni Yurd, Sayı 428, 18 Nisan 1941.

¹³⁹ Neşe G. Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 187-190.

¹⁴⁰ Neşet Halil, “Kemalist Şehircilik”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Temmuz 1934, S. 4660.

edilen bütün canlı eserler temelinde diğer bütün alanlarda kuvvetlinin, yeninin ve müstakilin yaratılması gerektiğine vurguda bulunmuştur.¹⁴¹

Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkı terbiye etmek amacıyla açmış olduğu Halkevleri binaları, kentin en önemli sokağında veya hükümet meydanına bakan yerlerde yapılarak dışa vurum gerçekleştirilmiştir. Laikleştirme politikası güden CHP'nin, Halkevlerini bu amaç için alternatif kurum olarak tasarladığı ve Türk köylerinin en belirgin özelliği olan camilerin yokluğunun da bu durumun göstergesi olarak kabul edildiği öne sürülmüştür.¹⁴² Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde her siyasi irade belirli alanlarda kendi varlığını hissettirmek amacıyla çalışmalar yapmıştır. Beyazıt Meydanı, bu çalışmalar içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Tanzimat Döneminde Tanzimat, Cumhuriyet Döneminde İnkılap ve Demokrat Parti döneminde Huzur gibi isimler konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Cumhuriyet Döneminde meydan ile ilgili yapılan çalışmalarda caminin kısmen de olsa perdelenmeye çalışıldığı iddia edilmiştir.¹⁴³

Osmanlı Devleti'nden kılık kıyafet, kentlilik ve mekânsal anlamda keskin bir şekilde ayrılmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'nın simgesel mekanlarını Batı modelinde dönüştürmeye çalışmıştır. Ankara'nın homojenliği ifade ettiği, buna mukabil İstanbul'un kozmopolitliği andırdığı böylesi bir atmosferde, Ankara antitez olarak seçilmiştir. Sultan Ahmet Meydanı'na yapılan müdahalelerde, Cumhuriyetin kendi mekânlarını inşa etmeye ve geçmişle bağları koparmaya çalıştığı ifade edilmiştir.¹⁴⁴

1947'de Halkevlerinin 15'inci yıl dönümünde, Van'da iki Halkevi ve 17 Halkodası hizmet vermiştir.¹⁴⁵

İsparta'da çıkan bir gazetede yer alan Van'ın Ermeni olduğuna yönelik habere karşılık olarak, Yeni Yurd Gazetesi "Van, Kanıyla, İnsanılla, Toprağı ile Türk'tür" manşetiyle karşı çıkmış ve tepki göstermiştir. Van Halkevi de Van halkının yazıdan

¹⁴¹ Burhan Asaf, "Milli İnkılap Noktai Nazarından Türk Yapı Sanayii", *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1931.

¹⁴² Bk. Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 112-117.

¹⁴³ Neşe Gurallar, "Bir Cumhuriyet Dönemi Tartışması, Meydan ya da Park? Kamusal Mekanın Dönüşümü: Beyazıt Meydanı", *Cumhuriyet'in Mekanları Zamanları İnsanları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 59-60.

¹⁴⁴ Berfin F. Gür, "Arşiv (Sel) Mekan: Sultan Ahmet Meydanı ve Yakın Çevresi", *Cumhuriyet'in Mekanları Zamanları İnsanları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 76-77.

¹⁴⁵ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1942, 24 Şubat 1947.

mütevellit infial ve nefretlerinin radyo ile yayınlaması amacıyla Basın ve Yayın Müdürlüğüne müracaatta bulunmuştur.¹⁴⁶

10 Temmuz 1949'da Halkevleri rejisörü Hasan Kol ve eşi Sabire Kol'a Halkevi temsil kolu tarafından "Büyük Kalpler" piyesi temsil edilmiş olmasının halkın teveccühünden ileri geldiği belirtilmiştir.¹⁴⁷

Cumhuriyet Halk Partisi'nin şubeleri gibi çalışan halkevlerinin Van şubesinde, CHP Müfettişi ve Tokat Mebusu Hasip Ahmet Aytuna, "Gençliğin Yetiştirilmesinde Halkevlerinin Rolü" konulu bir konferans vermiştir.¹⁴⁸

21.2.1950'de Van Halkevi Başkanı Abdullah Yeğin, CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda, Halkevleri Yollama Bürosundan yollanan eserler sayısının günden güne azaldığı, normalde 100'e yakın eserin geldiği, ancak bu sayının 15-20'ye kadar düştüğü, her zaman sevilerek takip edilen radyo mecmuasının gönderilmemesinden üzüntü duyulduğu dile getirilerek kitap, mecmua ve gazete sayılarının artırılmasını ve imkân dâhilinde klasik eserlere ve tercüme romanlara da yer verilmesi talebinde bulunulmuştur.¹⁴⁹

Van Kalecik Halkodası Başkanı Hasan Özgökçe, 1950'de CHP Genel Sekreterliği'nden Halkodası için radyo talebinde bulunmuş, ancak Genel Merkez bu talebe bütçenin müsait olmamasından dolayı olumlu cevap verememiştir.¹⁵⁰

4.3.3. Van Halkevi'nin Başkanları

Halkevi'ne, 1934-1950 yılları arasında 12 kişi başkanlık yapmıştır. Tek Parti iktidarının gözü kulağı olan Halkevlerinin, başkanlık seçimlerinde azami özen gösterilmiştir. Tek Parti Dönemi'nde Halkevi'ne başkanlık eden isimler, aşağıda Tablo 45 verilmiştir.¹⁵¹

Tablo 45: Tek Parti Dönemi Van'ında Halkevi Başkanları

Van Halkevi Başkanları – Yıl	Adı – Soyadı
1934	Müştak Bey (Orta Mektep Müdürü)

¹⁴⁶ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1945, 27 Şubat 1947.

¹⁴⁷ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 317, 11 Temmuz 1949.

¹⁴⁸ *Yeni Yurd*, Sayı 523, 1 Eylül 1941.

¹⁴⁹ BCA, 490-1-0-0/926-604-3.

¹⁵⁰ BCA, 490-1-0-0/1234-111-2.

¹⁵¹ Asim Taş, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Van Halkevi (1932-1951)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van, 2015, s. 50.

1935	Kenan Onat
1936	B. Tahsin Çubuken
1937	Asım Korkut (Orta Okul Müdürü)
1939	Dr. Emin Sevinç
1940	Faik Tunçakoğlu
1942	Nureddin Keskinbora
1943	Reşat Türksöy
1944	Muzaffer Koçak
1945	Ziya Altaylı
1947	Müştak Çeliker
1948	Vasıf Camuşcu
1949	Ahmet Dura
1950	Dr. Hikmet Göçmen
1950	Muzaffer Koçak

Halkevi Reisi Müştak Bey, 21.8.1934 tarihinde CHF Kâtibi Umumiliği Makamına yazdığı dilekçede, Halkevi Komite İntihabı'nın gerçekleştirildiğini ve reisliğine Orta Mektep Müdürü Müştak Bey'in seçildiğini ifade etmiştir. 1934 Halkevi Komite İntihabı üyeleri, aşağıdaki tablo 46'da gösterilmektedir.¹⁵²

Tablo 46: 1934 Halkevi Komite İntihabı üyeleri

Şubeler	Reis	Aza	Mümessil
Şube 1	Öztunç Bey	Kemal Bey Müslüm Bey	Müştak Bey
Şube 2	Reşit Bey	Nihat Bey Ahmet Bey	Remzi Bey Refik Bey
Şube 3-4	Ali Bey	Kaya Bey Abdurrezak Bey	Kemal Bey Şaban Bey
Şube 5-6-7	Tufan Bey	Abdurrahman Bey İhsan Bey	Arif Bey
Şube 8	Kenan Bey	Mustafa Bey	Mitat Bey

10.2.1936 tarihinde, CHP Genel Sekreterliği'nin Halkevinden bay bayan bazında talep ettiği üye sayısı bilgisine göre, erkeklerin üye sayısı 83, bayanların ise

¹⁵² BCA, 490-1-0-0/973-769-2.

3'tür. 1932'den itibaren Van'da faal olan Halkevlerinin Van'daki üye sayısının az olduğu göze çarpmaktadır.¹⁵³

Van Halkevi Başkanı Asım Korkut, 1938'de Genel Sekreterliğe bildirdiği yazıda, özellikleri bildirilen radyonun temin edilmesi için var olan kanuni muafiyetten faydalanmak istediklerini ve bu temini de üyeleri olan Şaban Boysan'ın tedarik edeceğini bildirmiştir.¹⁵⁴

Van Halkevi Başkanı Faik Tunç Akaoğlu, 1939'da dönemin en önemli telkin araçlarından olan radyolarının bozulduğunu ve elektrikteki sıkıntılardan dolayı halkın gerekli gelişmelerden ve özellikle de büyüklerin söylevlerinden mahrum olduğunu ifade ederek, Halkevine akümülatörlü bir radyonun temini için şu ifadelerle Genel Sekreterliğe bir dilekçe yazmıştır: *“Büyük medeni merkezlerden uzaklığı ve münakale vasıtalarının noksanlığı yüzünden gerek umumi gerek memleketimize ait hadiseleri sırasıyla ve zamanında öğrenmek imkanı bulamayan ve bilhassa gündüzleri yapılan tören ve toplantıları ve büyüklerimizin zaman zaman verdikleri değerli söylevleri takip etmek vasıtalarından mahrum olan vilayetimiz halkının bu çok lüzumlu ihtiyaçlarının temini için akümülatörlü bir radyo tedariki zarureti karşısında bulunuyorsak da mali kudretimizin kıfayetsizliği bu zarureti gidermeye imkan vermemektedir.*¹⁵⁵

Van Halkevi Reisi Faik Tunç Akoğlu, Birinci Umumi Müfettişliğin 7.1.1940 tarih ve Parti işleri 10/157 sayılı emirleri mucibince, 17.2.1940 tarihinde Vali Süheyp Karafakoğlu'nun huzurunda toplanarak komite seçimini gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Dil, Tarih ve Edebiyat Komitesi başkanlığına Muallim Müştak Çeliker, idareye ise Muallim Ahmet Gürakar seçilmiştir. Ar Komitesi başkanlığına Muallim Reşat Türsoy, idareye ise Meteoroloji Müdürü Salih Ertuğ seçilmiştir. Gösteri Komitesine Muallim Ahmet Kaya, idareye Memur Orhan Akşener; Spor Komitesine Muallim Bahri Toktamış, idareye Memur Abdurrezzak Oğuz; Sosyal Yardım Şubesine Müteahhit Şaban Boysal, idareye Belediye Reisi Mitat Öner; Halk Dersanelerine Maarif Müdürü Mustafa Noyan, idareye Muallim Hilmi Gürhan; Kütüphaneye başkan olarak Muallim Şemi Basmacıoğlu, idareye de Memur Yakup Kuşçuoğlu; Köycülük Şubesi başkanlığına Meclis Umumi Azası Muzaffer Koçak,

¹⁵³ BCA, 490-1-0-0/991-835-2.

¹⁵⁴ BCA, 490-1-0-0/1234-111-2.

¹⁵⁵ BCA, 490-1-0-0/1234-111-2.

idareye Maarif Müfettişi Halil Akengin, Müze ve Sergi Şubesine Muallim Refia Sağun, idareye de Memur Memet Özel seçilmişlerdir. Komitelere seçilen azalar ise aşağıda tablo 47`de gösterilmiştir.¹⁵⁶

Tablo 47: *Van Halkevi Komite Seçimleri*

Komiteler	Azalar – Mesleği
Dil, Tarih ve Edebiyat	Müştak Çeliker – Muallim Ahmet Gürakar – Muallim Muhlis Bayramoğlu – Doktor Fikri Üstün – Veteriner Müdürü
Ar	Reşat Türksoy – Muallim Salih Ertuğ – Meteoroloji Müdürü İbrahim Yurttaş – Bando Şefi
Gösteri	Ahmet Kaya – Muallim Orhan Akşener – Memur Baki Okay – Singer Acente
Spor	Bahri Toktamış – Muallim Abdurrezzak Oğuz – Memur Refik Erman – Memur
İçtimai Yardım	Şaban Boysal – Müteahhit Mitat Öner – Belediye Reisi Osman Dirim – Operatör Cahit Denктаş – Doktor Perihan Ökten – Muallim
Halk Dershaneleri	Mustafa Noyan – Maa. M. Hilmi Gürhan – Muallim Haşim Okay – Muallim
Kütüphane	Şemi Basmacıoğlu – Muallim Yakup Kuşcuoğlu – Memur Mitat Atmaca – Muallim
Köycülük	Muzaffer Koçak – MUA Halil Akengin – M. Müfettiş. Cemal Kahvecioğlu – MUA Abdurrahman Boya – MUA

¹⁵⁶ BCA, 490-1-0-0/973-769-2.

	Haydar Perihan – Tüccar
Müze ve Sergi	Rehia Sağun – Muallim Memet Özel – Memur Gülsüm Toktamış – Muallim

Halkevi Reisi Nureddin Keskinbora, 11 Nisan 1942 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne şu bildirimde bulunmuştur: “*Evimizin senelik toplantısı 14.3.1942 günü yapılmış ve Halkevleri idare ve teşkilat talimatnamesi hükümlerine uyarak müddetleri bitmiş bulunan şube komitelerinin seçimine geçmiştir. 7. Şubenin ekseriyeti elde edilemediğinden yalnız sosyal yardım ve köycülük şubelerinin komiteleri seçilebilmiş ve seçim aynı talimatname hükümlerine göre bir sonraki haftaya bırakılmıştır.*” Buna göre, 1942 İdare Heyeti ve Komite azaları aşağıda Tablo 48 ve Tablo 49'da gösterilmektedir.¹⁵⁷

Tablo 48: 1942 Yılı Halkevi İdare Heyeti Azaları

Şubeler	Ad – Soyadı	Mesleği
Dil Edebiyat	Celal Gürsoy	Maarif Müdürü
Güzel Sanatlar	Reşat Türksöy	Ort. Okul Müd. M.
Temsil	Vahit Kurşuncu	Ort. Okul Müd. Rü.
Sosyal Yardım	Şaban Boysan	Tüccar
Halk Dershane	Midhat Öner	Belediye Reisi
Kütüphane	İbrahim Dikmen	İnhisarlar B. Md.
Köycülük	Cemal Kahvecioğlu	Umumi Meclis Azası
Tarih ve Müze	Kemal Yörük	C. Müddei Umumisi

Tablo 49: 1942 Yılı Halkevi Komiteler ve Üyeleri

Komiteler	Üyeler	Meslek
Dil Edebiyat	Celal Gürsoy Kerim Tunçer Remzi Canarslan	Maarif Müdürü İlkokul Öğretmeni İşkân Memuru
Güzel Sanatlar	Reşat Türksöy	Ortaokul Müdürü

¹⁵⁷ BCA, 490-1-0-0/973-769-2.

	Midhat Atmaca Sadık Evgin	İlkokul Öğretmeni Makinist
Temsil	Vahit Kurşuncu Tevfik Bingöl Orhan Akşener	Ortaokul Müdürü İlkokul Öğretmeni İdare Heyeti Kâtibi
Spor	Hüseyin Erbaş Osman Dirim Ekrem Sakınmaz	Maliye Tahsil Şefi Doktor İlkokul Öğretmeni
Sosyal Yardım	Şaban Boysan Lütfü Olgaç Hilmi Gürhan	Tüccar Doktor İlkokul Öğretmeni
Halk Dershaneleri ve Kurslar	Midhat Öner Latif Yücel Müştak Çeliker	Belediye Reisi Gümrük Müdürü Ortaokul Öğretmeni
Kütüphane ve Yardım	İbrahim Dikmen İlyas Kitapçı Hakkı Özdemir	İnhisarlar Baş Md. Matbaacı İlkokul Öğretmeni
Köycülük	Cemal Kahvecioğlu Kemal Atilla Nazif Çeliker	Umumi Meclis Azası Doğumevi Kâtibi Tüccar
Tarih ve Müze	Kemal Yörük Haydar Perihan Mehmet Özel	C. Müddei Umumisi Tüccar Ortaokul Kâtibi

4.3.4. Van Halkevi Şubesi Faaliyetleri

Halkevleri; dil, edebiyat ve tarih, güzel sanatlar, temsil, spor, içtimai yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve neşriyat, köycülük, müze ve sergi olmak üzere dokuz şubeden müteşekkil olarak kurulmuştur.¹⁵⁸ Zaman içerisinde, günün şartlarına bağlı olarak bu dokuz şubenin isimlerinde ve çalışma alanlarında kısmı değişikliklere gidilmiştir. Buna göre yeni şube isimleri; dil, edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve yayın,

¹⁵⁸ Halkevleri 1940, Cumhuriyet Halk Partisi, Ulusal Matbaa, Ankara, (Y.T.Y).

köycülük, tarih ve müze olarak belirlenmiştir.¹⁵⁹ Şubelerin esas amacı; Atatürk devrimlerini halka benimsetmek, paratoner görevi görmek, CHP'nin altı Ok'u olan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, laiklik, devletçilik ve devrimcilik ilkeleri doğrultusunda faaliyet göstermektir.¹⁶⁰ Halkevi kış programı kapsamında, aileler arasındaki bağları kuvvetlendirmek maksadıyla aile toplantıları organize edilmiştir.¹⁶¹ Diğer taraftan, 1932 yılında Van'ın tarihi ve mazisi temelinde, Halkevi bünyesinde birçok konferans verilmiştir. Genel olarak haftada iki üç kez düzenlenen bu toplantılarda; şehrin valisi, maarif müdürü ve orta mektep müdürü yaptıkları konuşmalarla memleket gençliğini aydınlatmışlardır. Oldukça önemli bir ayrıntı olarak, memlekette ciddi sorunlara yol açan kaçakçılık bağlamında Halkevi'nde verilen konferanslar, ahali üzerinde olumlu tesirler bırakmıştır.¹⁶²

Halkevi kanalıyla "Sayın Vanlılara, Van Gençlerine" sloganıyla yapılan duyuruda; folklorumuzun unutulmaması ve kaybolmaması için umumi lehçeden ayrı olarak sırf Van lehçesinde konuşulan kelimeler, Van şive ve lehçesiyle yapılmış cümleler, maniler, türküler, efsane ve masallar, bilmeceler, halk şiirleri ve kahramanlık menkıbeleri konularında destek olunması istenmiştir.¹⁶³

Belirli gün ve haftalar, Halkevlerinde kutlanmıştır. Üniversiteler haftası kapsamında da muhtelif konular hakkında konferanslar verilmiştir. Konferanslar sonrasında, bilhassa Ahlat'taki tarihi yerlerin gezilmesi için bir gezi de tertip edilmiştir.¹⁶⁴

Dil Bayramı münasebetiyle her yıl 26 Eylül'de törenler düzenlenmiştir. Türk dilinin güzelliklerini anlatmak, Türk dilinin yabancı ve anlaşılmasız kelimelerin boyunduruğundan nasıl kurtarılacağı hususunda da Van Halkevinde bir tören tertip edilmiştir. Bütün halkın törene iştiraki talep edilmiştir.¹⁶⁵

1936 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine yazılan yazıda, Halkevinin sekiz farklı şube ile kurulmuş olmasına rağmen faaliyet temin edecek unsur ve eleman yetersizliği dolayısıyla hedeflenen ölçüde çalışma yapılamadığı

¹⁵⁹ *Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932,1951,1963)*, C.H.P. İstanbul İl Gençlik Yayını, İstanbul, 1963.

¹⁶⁰ *Halkevleri 1932-1935: 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?*, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, (Y.T.Y).

¹⁶¹ *Yeni Yurd*, Sayı 438, 2 Mayıs 1941.

¹⁶² Vamık Faik, "Van'da Halkevi Çok Çalışıyor", *Son Posta*, 6 Mayıs 1932.

¹⁶³ *Yeni Yurd*, Yıl 8, Sayı 1310, 5 B.Teşrin 1944.

¹⁶⁴ *Yeni Yurd*, Yıl 8, Sayı 1274, 11 Ağustos 1944.

¹⁶⁵ *Yeni Yurd*, Yıl 8, Sayı 1302, 25 Eylül 1944.

vurgulanmıştır. Faydalı hizmetler gerçekleştirebilmek düşüncesiyle yeniden yapılanma yoluna gidildiği ve dört şubeyle işe koyulma kararının alındığı ifade edilmiştir. Bu dört şubenin çalışma programında dil, tarih ve edebiyat şubeleri çalışma alanlarının merkezde yer alacağı; irşat ve tenvir, milli dil ve anane tetkikleri yaparak mevcut kütüphaneyi idare edeceği ve her gün sekizden yirmiye kadar açık kalmasının sağlanacağı vurgulanmıştır. Güzel Sanatlar Şubesi'nin Cumhuriyet Bayramı'nda balo verdiği, Spor Şubesi'nin mutat yazlık mesailerine devam ettiği ve askeri takımlarla 3 maç gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Sosyal Yardım Şubesi'nin de muayene ve tedavi evi açtığı ve gerekli tedavileri gerçekleştirdiği belirtilerek, bölgede inkılapların bütün halk tabakasına yayılması için sinema ve radyonun son derece önemli olduğu ve bunların vilayete kazandırılmasına öncelik verildiği dile getirilmiştir.¹⁶⁶

Van Halkevi Reisi Şakir Canalp, 2.7.1940 tarihinde Genel Sekreterliğe bildirdiği yazısında, Genel Merkez'in istekleri doğrultusunda kötü propaganda ve paraşüt hakkında öğretmen Lütfi Güvenir ve Lütfi Yılmaz tarafından Halkevlerinde, umuma açık yerlerde ve bütün köylerde konferanslar verilerek halkın aydınlatıldığını ifade etmiştir. Verilen konferansların iyi neticeler verdiğini, halkın milli kalkınma ve istiklalden başka bir düşüncesinin olmadığını, kendi işleriyle meşgul olduklarını ve milli istihsalın artması için çabaladıklarını söylemiştir. 29.12.1940 tarihinde Cumhuriyetin 17'nci yılı münasebetiyle kendisi ve öğretmenlerin günün anlam ve önemi doğrultusunda konuşma gerçekleştirdiklerini; DTE Komitesi üyelerinden Lütfü Güvenir ile Ar Komitesi üyelerinden Lütfü Yılmaz tarafından verilen konuşmaların neşe yaratan alkışlarla son bulduğunu ifade etmiştir. Tesirli söz düsturu bağlamında yapılan tüm konuşmaların, Milli Şef etrafında kenetlenmesine vesile olduğu belirtilmiştir. Kaymakam ve Halkevi Reisi olan Şakir Canalp, 5 Mayıs 1941 tarihinde Genel Sekreterliğe gönderdiği yazısında yapılanları şu şekilde anlatmıştır: *“Dünya ahvalinin son vaziyeti ve her gün bir kat daha artan nezaket ve fevkaladeliliği karşısında milletçe değişmez genel başkan İsmet İnönü'ye bağlılığımız bir daha tekrarlanmıştır. Bu hususta makamınızdan vürut eden yüksek emirleriniz mucibince bu vazifeyi dikkat ve dirayetiyle yapabilecek arkadaşlar seçilmiş ve muhtelif fırsatlar vesilelerle konferanslar verdirilmiştir. İkinci İnönü Zaferi kutlama töreninde Halkevi Başkanı Kaymakam Şakir Canalp tarafından o günün ehemmiyeti ve tarihi kıymeti*

¹⁶⁶ BCA, 490-1-0-0/991-835-2.

izah olunduktan sonra bugünkü vaziyet hülâsa edilmiş ve bugünkü dünya ahvali karşısında Türk milletinin karakteristik durumu incelenmiştir. Halkevi Reisinden sonra söz alan Kazamız Maarif Memuru Vekili Lütü Güvenir yalnız emir buyurulan ve bu emre ek olarak gönderilen (konferanslarda genişletilerek tebarüz ettirilecek ana hatlar) üzerinde canlı ve alakalı konuşmalar yapılmış ve gerektiği kadar halkımız bundan istifade etmiştir. Maarif Memuru Vekili Lütü Güvenir'in bu konferansı, muhtelif yerlerde (Cumhuriyet Meydanında, meydan pazarında ve civar köylerde) tekrar ettirilmiştir. Halkevi Reisi Tunçakoğlu da verilen emirler doğrultusunda 15.3.1941'de dünya ahvalinin son vaziyeti hakkında ev reisi ve ortaokul müdürü tarafından Halkevi salonunda umuma birer konferans verilmiştir.”¹⁶⁷

Her yıl bir vilayette çok amaçlı¹⁶⁸ organize edilen üniversite haftası, 1944 yılında Van'da da düzenlenmiştir. 7 Ağustos 1944'te Van'a giden üniversite heyeti, Ahlat'a gezi düzenlemiştir. Profesörler, 9-18 Ağustos tarihleri aralığında Van Halkevi'nde muhtelif konular üzerinde konferanslar vermişlerdir. İstanbul Üniversitesi Rektörü Tefik Sağlam, konferansların kapanış konuşmasını yapmıştır. Van Valisi de memleket adına üniversite heyetine teşekkürlerini bildirmiş, Halkevi gençleri de heyete milli değerlerden oluşan oyunlar sergilemişlerdir.¹⁶⁹ CHP İl İdare Kurulu Başkanı Muzaffer Koçak, 11 Eylül 1945'te Genel Sekreterliğe gönderdiği yazıda, Halkevi ve Parti merkezi olarak kullanılan binanın yetersiz olduğunu, vali konağının daha müsait bir yere taşınmasının gündemde olması ve yeni yapılacak bir binanın oldukça maliyetli olacağı düşüncesinden dolayı, valinin binayı çok uygun bir fiyatla kendilerine devredeceğini belirterek bu fırsatın kaçırılmamasını talep etmiştir. Genel Sekreterlik de bina ile ilgili ayrıntılı bilgi istemiş ve bu ayrıntılı bilgi de Sekreterliğe tedarik edilmiştir.¹⁷⁰

Halkevi Başkanı Ziya Altaylı, CHP Genel Sekreterliğinin kendilerinden Halkevinin dil ve edebiyat çalışmaları, folklor, halk bayramları, halk türküleri ve raksları hakkında bilgi talebinde bulunduğunu belirtmiştir. Bu hususta yapılan geri bildirim kapsamında; Dil ve Edebiyat Şubesinin 25'i erkek ve 1'i kadın olmak üzere toplamda 26 üyeden oluştuğu, folklor alanında gelenek ve göreneklerin tespiti için

¹⁶⁷ BCA, 490-1-0-0/1013-910-1.

¹⁶⁸ Cumhuriyet, 15 Ağustos 1944.

¹⁶⁹ Cumhuriyet, 13 Ağustos 1944.

¹⁷⁰ BCA, 490-1-0-0/1795-1277-1.

süreklilik arz edecek şekilde çalışma yapıldığı belirtilmiştir. Halk türküleri ve rakslarının korunması ve unutulup gitmesini önlemek amacıyla çalışmalara devam edildiği, türkü ve raks şarkılarının notalandırılmasına hassasiyet gösterildiği, çevreyi tanıttacak bir eserin henüz Halkevi tarafından neşredilmediği, ancak bu amaçla ufak bir broşürün hazırlandığı, Halkevi tarafından dergi de neşredilmediği, imkanlar oluştuğunda neşredileceği, yerli kıyafetler ve el işleri ile ilgili koleksiyon çalışmaları yapıldığını ve ellerinde eski kıyafetlere ait halihazırda birkaç örneğin bulunduğu vurgulanmıştır. Bu hususta, geçmişte kullanılan bütün kıyafetlerin sergilendiği bir müze vücuda getirmenin hedeflendiği dile getirilmiştir.¹⁷¹

Halkevleri, önemli buluşmaların ve çeşitli organizasyonların yapıldığı merkezler olarak ön plana çıkmıştır. Yılbaşı kutlamaları da bu merkezlerde yapılan etkinlikler arasındadır. 1 Ocak 1947 tarihindeki yılbaşı kutlamalarına, Van Valisi Gafur Soylu ve beraberinde diğer müdürler ile vilayet erkânı katılarak eğlenceler düzenlenmiş ve katılımcılar hazırlanan büfeden yararlanmıştır.¹⁷²

CHP'nin almış olduğu karar uyarınca 1 Ocak 1947 tarihinden itibaren bütün Halkevleri ve Halkodalarında Türkçe okuma ve yazma kursları açılmıştır. Bu kararın alınmasındaki asıl maksat, herhangi bir şekilde tahsilden uzak kalmış vatandaşlara Türkçe okuma-yazma öğretmek ve öğrenim faaliyetlerini kolaylaştırmak olmuştur. Bu noktada, Vanlı vatandaşların da yeni hizmetten istifade etmek üzere Halkevindeki kurs öğretmenlerine müracaatı istenmiştir.¹⁷³ Faaliyet sayısı ve verilen hizmetlerin çeşitliliği karşısında kaynak arayışında olunduğunun bir göstergesi olarak, Halkevi, gelir elde etmek amacıyla sahip olduğu çay ve kahve ocaklarını pazarlıkla kiraya vermiştir.¹⁷⁴

Halkevi Başkanı olarak görev yapan B. Refik Yeğin Altay, eşinin tedavisi için Diyarbakır'a gittiği dönemde buradaki Halkevi çalışmalarını yakından takip etmiştir. Buradaki çalışmalardan istifade etmenin, bölgenin diğer yerlerinde devam eden çalışmalara katkıda bulunacağını ifade etmiştir.¹⁷⁵

Refik Yeğinaltay, "Halkevi ve Van Gençliği" yazısında Halkevlerinin Ebedi Şef'in kurduğu yoldan ilerlemediğini, bundan ötürü gençliğin muhtelif sıkıntıların

¹⁷¹ BCA, 490-1-0-0/1038-994-1.

¹⁷² *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1895, 1 Ocak 1947.

¹⁷³ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1897, 3 Ocak 1947.

¹⁷⁴ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1898, 4 Ocak 1947.

¹⁷⁵ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 3, 3 Temmuz 1948.

içine hapsediğini, bir an önce bu gidişattan dönülmesini ve bu konuda münevverlerin yanı sıra Valiye de büyük sorumluluk düştüğünü belirtmiştir.¹⁷⁶

Bu tespitler bağlamında, Halkevi'nin âtil durumdan kurtulması için yeni teşebbüslere girişilmiştir. İlk olarak, Halkevi Başkanı Vasıf Camuşcu istifa etmiş yerine Ahmet Dura getirilmiştir. Vilayet makamının da yakından ilgi göstermiş ve Halkevi'nin toparlanması için esaslı bir programın yapılıp derhal faaliyete sokulması istenmiştir. Meselenin yalnızca şahıs değiştirmekle çözüme kavuşturulamayacağı, faaliyet ıslahının işin esasını teşkil ettiği vurgulanmıştır. Bu nedenle, Van Halkevi'nin ciddi anlamdaki işlevsizliğine köklü çareler aranmıştır.¹⁷⁷

Bununla birlikte, yapılan bu ilk müdahalelerden sonra, Halkevi'nin Cumartesi ve pazar günlerinde tertip ettiği etkinliklere katılım davetiyeleri göndermesine rağmen hiç kimsenin katılmadığı ve bu durumun hayret verici olduğu vurgulanmıştır. Gazete kanalıyla da halka çağrı yapılmış ve herkesin el ele vererek birlikte hareket etmesi talep edilmiştir. Halkevlerinin her türlü siyasi maksatlardan uzak olduğu vurgulanarak sadece memleketin içtimaı, kültürel kalkınmasına ve milli birliğin kuvvetlenmesine hadim olan yuvalar olarak bakılması istenmiştir.¹⁷⁸

*Van Sesi Gazetesi'nde, üzerinde önemle durulan konulardan birisi olan Halkevi ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: “Hemen hemen gideceğiniz her yerde eşsiz ve sedasız bir bina ile karşı karşıya geldiniz mi? Muhakkak bunun Halkevi olduğunu öğrenirsiniz. Halkevlerimizin hemen hepsi denecek kadar mühim bir kısmı ne bir kültür yuvası ne de halkın toplanabileceği bir yuva olamamıştır. Kütüphanesi pinekleyen bir memurun meskeni salonları senenin muayyen zamanlarında yapılan merasimler hariç parti propagandaları için bir miting meydanından başka işe yaramayan ve diğer bütün kolları ile derin bir uyku içinde olan Halkevlerimiz acaba bu uykudan ne zaman uyanacaklar? Halkevlerimiz acaba niçin bu duruma düşmüştür? Şüphesiz ki parti maksatlarına alet olmak istemeleri bu durumun başlıca sebeplerindendir. Ve netice olarak da parti menfaatlerini üstün tutarak kapılarını halkın yüzüne kapıyorlar.”*¹⁷⁹

15 Mayıs 1949 tarihinde tertip edilen umumi heyet toplantısına müteakiben Dil Edebiyat Komitesine Hüseyin Abacıoğlu, Servet Tanelli ve Refik Yeğinaltay; Güzel

¹⁷⁶ Refik Yeginaltay, “Halkevi ve Van Gençliği”, *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 247, 20 Nisan 1949.

¹⁷⁷ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 259, 4 Mayıs 1949.

¹⁷⁸ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 263, 9 Mayıs 1949.

¹⁷⁹ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 289, 8 Haziran 1949.

Sanatlar Komitesine Saim Onan, Hamdi Ural ve Ekrem İlvan; Temsil Komitesine Orhan Akşener, Halil Alpay ve Saffet Demiroğlu; Spor Komitesine Behçet Demirel, Mustafa Altaylı ve Necdet Yıldız; Sosyal Yardım Komitesine Dr. Hikmet Göçmen, Ömer Selçuk ve Mehmet Önder; Halk Dershaneleri ve Kurslar Komitesine Kerim Tunçer, Tahsin Toktamış ve Hadi Cantaş; Kütüphane ve Yayın Komitesine Vasvi Leventoğlu, Ahat Ural ve Mehmet Özel; Köycülük Komitesine Şevket Koçer, Cemal Kahvecioğlu ve İhsan Akyol seçilmişlerdir.¹⁸⁰

4.3.4.1. Dil ve Edebiyat Şubesi

1933 yılında 19, 1934 tarihinde ise 1'i doktor, 4'ü öğretmen ve 4'ü de başka meslek gruplarından olmak üzere toplam 28 kişi bu şubede görev almıştır.¹⁸¹

1935 Van Halkevi Çalışma Raporunda, Halkevi'nin 8 şubeden müteşekkil olmasına rağmen faaliyet temin edecek unsur ve eleman bulunmamasından dolayı ismen mevcudiyet muhafaza edilmiş ancak, kayda değer hiçbir faaliyet icra edilemediği belirtilmiştir. Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi'nin irşat ve tenvir kapsamında görevi; Halkevi dışında milli bayramlar ve umumi tezahürlerden istifade ederek Cumhuriyet Bayramı, Milli İktisat ve Tasarruf Haftası Günlerini kutlamak olmuştur. Halkevi içindeki gayesi ise Cumhuriyet Bayramı, dil, nüfus sayımı, hava tehlikesi ve hava tehlikesine karşı koruma, verem, kanser, çocuk bakımı mevzuları üzerinde konferanslar vermek olmuştur. Milli dil ve anane tetkikleri kapsamında da Türk dilinin bugünkü yazı ve edebiyatta kullanılmayan ve halk arasında başlayan ve çoğunlukla yerel halkın kullandığı 200 kelimenin asılları araştırılmıştır. Tarih çalışmaları kapsamında ise 12'nci asra kadar olan yerel tarih üzerindeki çalışmaların bitirilmek üzere olduğu ifade edilmiştir. 680 kişinin muhtelif kitaplar, 800 kişinin de gazete okuduğu belirtilmiştir.¹⁸² Halkevi Başkanı Müştak Çeliker, 1947'de Genel Merkezi bilgilendirmek amacıyla kütüphanelerinde 3930 cilt kitabın bulunduğunu, tasnif ve tertiplerinin yapıldığını, gelen dergilerin yıllara göre tasnifinin yapılarak muhafaza altına alındığını ve kitaplıklarında İstanbul Ansiklopedisi'nden başka ansiklopedinin bulunmadığını belirtmiştir.¹⁸³

¹⁸⁰ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 269, 16 Mayıs 1949.

¹⁸¹ Güneş Şahin, "Van Halkevi ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 31, Sayı 52, Ankara, 2012, s. 109.

¹⁸² BCA, 490-1-0-0, 991-835-2./8.

¹⁸³ BCA, 490-1-0-0, 1049-1031-2./1.

4.3.4.2. Güzel Sanatlar Şubesi

Halkevi'nin 15'inci yıl dönümü münasebetiyle düzenlenen etkinlikte, Ar Şubesine mensup gençler tarafından kaşıkla saz çalınmış ve gösteri halkın takdirini almıştır.¹⁸⁴ 1935 Van Halkevi Çalışma Raporunda, Güzel Sanatlar Şubesinin Cumhuriyet Bayramı'nda bir balo verdiği ifade edilmiştir.¹⁸⁵ Halkevi Temsil Kolu Başkanı Orhan Akşener, CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda, 1942-1944 yılları arasında açılan resim sergisinde birinciliği kazandığını, bu hevesini devam ettirmek istediğini ancak imkânsızlıklardan dolayı bunu yapamadığını ifade ederek yağlı boya, tuval, fırça, yağ, vernik gibi resim malzemeleri gönderilmesini istemiştir. 1947'de Halkevi Başkanı olan Müştak Çeliker de durumu onaylamıştır. Halk Partisi, gerekli yardımları Ar Koluna yapacağını taahhüt etmiştir.¹⁸⁶ Müştak Çeliker, 1948'de kendilerine gönderilen Pamuk Sultan, Deniz Hayvanları, Tırtıl Böcekleri, İngiltere'de Sigorta İş, 19 Mayıs 1938 ve Barajın Açılışı filmlerinin izletildikten sonra posta yoluyla iade edildiğini belirtmiştir.¹⁸⁷ Halkevi Başkanı Ahmet Dura, müzik çalışmalarını icra edebilmek ve Müzik Kolunu faaliyete geçirebilmek için 1949 yılında bando aletleri ile sandalye talebinde bulunmuştur. Ancak, Genel Merkez aletlerin piyasada bulunmadığını ve bütçenin de müsait olmadığını belirterek meseleyi kendi imkânlarıyla halletmelerini istemiştir. Bando sazları talebini de şimdiye kadar piyasada olmadığından dolayı gönderemediklerini ve bulunması halinde Genel Merkez imkânları dâhilinde isteklerini yerine getireceklerini belirtmiştir. Halkevi, alınacak müzik aletlerini kornet, tenor, bariton, trambon, sibemol klarnet, sibemol bas, tenor saksafon, davul komple, trampet, caz davulu – teferruatı ile, akordeon (80bas), piyano, mandolin, keman ve bağlama olarak sıralamıştır.¹⁸⁸ 1939 tarihinde Van Halkevi musiki Öğretmenliğine atanan İbrahim Yurttaş, 30 lira ile göreve başladığını ve sonraki yıl ücretinin 35 liraya çıkarıldığını belirtmiştir. Canla başla çalışarak dağınık halde olan eski ve milli şarkıları toplayıp bestelediğini, bu bestelerden bazılarını da Genel Merkeze gönderdiğini ifade etmiştir. Ancak, Halkevi başkanlığına seçilen Emniyet Müdürü Nurettin Keskinbora'nın teveccühünü kazanamadığını belirterek ücretlerinin ödenmesinde gecikmeler yaşandığını ve bunun çözülmesini talep etmiştir. “Van Marşı” ve “Van Edremit

¹⁸⁴ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1942, 24 Şubat 1947.

¹⁸⁵ BCA, 490-1-0-0, 991-835-2./8.

¹⁸⁶ BCA, 490-1-0-0/977-786-3.

¹⁸⁷ BCA, 490-1-0-0/1210-18-2./1/7.

¹⁸⁸ BCA, 490-1-0-0/967-743-6./1-5.

Marşı”, İbrahim Yurttaş tarafından yazılmış ve notaya dökülmüştür. Van ve Edremit Marşı sözleri aşağıda verilmiştir:¹⁸⁹

Van Marşı Şarkısı

*Ey Van şehri senin şu harabelerin bile
Bize cennet gibidir her şeyden kıymetlidir.
Mahmur semalarında çırpınan kuşlar ile
Birlikte gönlümüzden sana sevgi yükselir.
Ey göl dedelerimin sinemin aksi var mı?
Ey göl senden şehitler hiç haber sorar mı?
Onlara söyle ey göl müsterih uyusunlar.
Yabancı gölgelerden kurtuldu Türk Vatanı
Ey göl bu gümüş kumlar ve bu ipek yosunlar
Yanında cevherlerin anılmaz anı sanı
Ey göl dedelerimin sinende gölgesi var
Ey göl seni ne kadar sevsek azdır ne kadar.*

Edremit Şarkısı

*Her bahçende elma çiçek gül biter
Yazın kışın birbirinden pek güzel
Çok şen ol hep şen ol
Ey Edremit*

4.3.4.3. Spor Şubesi

1933’te Van Halkevi yedi şube ile faaliyet yürütmüştür. Bu şubelerden biri olan spor şubesinin faaliyetleri dikkat çekmiştir. Spor şubesinde 40 aza ve iki futbol takımı bulunmuştur.¹⁹⁰ Halkevi Spor Kolu, genel itibariyle av faaliyetleri düzenlemiştir. Çatak İlçesi’ne düzenlenecek avcı grubuna, Van Valisi de

¹⁸⁹ BCA, 490-1-0-0/967-743-6.

¹⁹⁰ *Akşam*, 17 Eylül 1933.

katılmıştır.¹⁹¹ 1935 Halkevleri Spor Şubesi Raporunda, ilkbahardan itibaren mutat yazlık faaliyetlerine başlandığı ve askeri takımlarla üç maç yapıldığı ifade edilmiştir. Spor Kolu Komitesine Baki Okay, Hasan Karadağ ve Bahri Taş seçilmişlerdir. Seçilenler, kendi aralarında Bahri Okay'ı başkan seçmişlerdir.¹⁹²

4.3.4.4. Sosyal Yardım Şubesi

Sosyal Yardım Şubesi, 1935'teki çalışma programı kapsamında muayene ve tedavi evinin 1936 yılında açıldığını belirtilerek, Genel Sekreterliğe ve doktorlara yardımlarından dolayı teşekkür etmiştir. Haftanın altı günü göz, kadın, dâhiliye hastalıkları uzmanları ile iki operatör tabip ve bir diş tabibi belirli saatlerde hizmet vermişlerdir. Ayrıca, göz doktoru tarafından bütün okullar muayene edilmiş, 68 kişi muayene edilerek reçetelendirilmiş ve 43 kişiye de trahomdan ameliyat yapılmıştır.¹⁹³

4.3.4.5. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

CHP'nin almış olduğu karar uyarınca 1 Ocak 1947 tarihinden itibaren bütün Halkevleri ve Halkodalarında Türkçe okuma ve yazma kursları açılmıştır. Bu kararın alınmasındaki asıl maksat, herhangi bir şekilde tahsilden uzak kalmış vatandaşlara Türkçe okuma-yazma öğretmek ve öğrenim faaliyetlerini kolaylaştırmak olmuştur. Bu noktada, Vanlı vatandaşların da yeni hizmetten istifade etmek üzere Halkevindeki kurs öğretmenlerine müracaatı istenmiştir.¹⁹⁴

4.3.4.6. Kütüphane ve Neşriyat Şubesi

Halkevi Başkanı Müştak Çeliker, 1947'de Genel Merkezi bilgilendirmek amacıyla kütüphanelerinde 3930 cilt kitabın bulunduğunu, tasnif ve tertiplerinin yapıldığını, gelen dergilerin yıllara göre tasnifinin yapılarak muhafaza altına alındığını ve kitaplıklarında İstanbul Ansiklopedisi'nden başka ansiklopedinin bulunmadığını belirtmiştir.¹⁹⁵ Şarkta yeni Halkevleri açılacağı belirtilen bir haberde daha önce açılmış olan Diyarbakır ve Van Halkevlerinin faaliyetlerini günden güne

¹⁹¹ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1799, 6 Eylül 1946.

¹⁹² *Yeni Yurd*, Yıl 11, Sayı 2225, 3 Mart 1948.

¹⁹³ BCA, 490-1-0-0, 991-835-2.

¹⁹⁴ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1897, 3 Ocak 1947.

¹⁹⁵ BCA, 490-1-0-0, 1049-1031-2./1.

artırmış olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁶ Buna rağmen, münevver kitlenin teşebbüsleri ile açılan Halkevi bünyesinde zengin bir kütüphanenin olduğu, eğer heveskarlar ciddi bir gayret gösterirlerse bu kütüphanenin diğer Şark vilayetlerindeki kütüphanelerin fevkine çıkarılarak birinciliğin elde edilebileceği ifade edilmiştir.¹⁹⁷

4.3.4.7. Müze ve Sergi Şubesi

Halkevinin büyük salonunda, resim iş sergisi açılmıştır. Jüri Heyeti yaptığı tetkikler sonucunda Orhan Şener'in (Van'da Kış) adlı eserini birinci, Hüseyin Aktuğun'un kara kalem portresini de ikinci seçmiştir. Tahsin Gökkart'ın oyma işleri çalışmalarından birisine birincilik, diğerine de ikincilik verilmiştir.¹⁹⁸

4.4. Van Halkodaları

Tek Parti iktidarının yurdun en ücra köşesine sirayet etmek istemesi ve Halkevlerinin teşkilatlanamadığı ilçe, köy ve mahallelerde teşkilatlanmak amacıyla kurulmuşlardır.

4.4.1. Başkale Halkodası

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği, 5.10.1939 tarihinde Van Valiliğine gönderdiği yazıda; Başkale, Gürpınar, Gevaş ve Şıtak kazalarında parti, halkevi, hayır kurumu gibi teşekküllerin bulunmamasından dolayı belediye bütçelerinden herhangi bir yardımın tahsis edilmediğini ifade etmiştir.¹⁹⁹ Başkale Halkodası Başkanı Yılmaz Dereli, Genel Sekreterliğe çektiği telgrafta, 20.2.1945'te Başkale'de Halkodasını açtıklarını haber vermiştir.²⁰⁰

Başkale Halkodası Başkanı Yılmaz Dereli, Son Posta ve Yedigün Mecmuası dışında kendilerine hiçbir gazete, mecmua ve kitabın gelmediğini ifade ederek her türlü yayına, özellikle de zirai, iktisadi, tarihi eserlere ilginin olduğu ve okuma odalarının bu gibi yayınlara şiddetle ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.²⁰¹

¹⁹⁶ *Vakit*, 12 Ağustos 1933.

¹⁹⁷ V.F., "Van Münevverleri Çalışıyor. Halkevinde Halka Mahsus Zengin Bir Kütüphane Tesis Edildi", *Son Posta*, 24 Mart 1932.

¹⁹⁸ *Yeni Yurd*, Yıl 8, Sayı 1336, 13 Son Teşrin 1944.

¹⁹⁹ BCA, 490-1-0-0/1532-230-1.

²⁰⁰ BCA, 490-1-0-0/962-725-1.

²⁰¹ BCA, 490-1-0-0/1382-589-2.

Başkale Halkodası Başkanı M. Sait Yılmaz, 16.1.1947 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği dilekçesinde, hudut boyunda kültürce geri kalmış bir yerde bulunduklarını; kasabada piyade alayı ve seyyar jandarma taburu gibi birliklerin bulunduğunu; bu birlik subaylarının, halk ve memurların faydalandıkları tek yerin kendi halkodaları olduğunu ifade ederek, bunların okuma arzularını tatmin edecek kitap gibi yayınların bulunmadığını bildirmiştir. Dolayısıyla, heveslerin kırılmaması ve bölgede faal olabilmek adına parti neşriyatı olan veya kütüphanede bulunan kitap, gazete ve dergilerin kendilerine ulaştırılmasını istemiştir. Genel Sekreterlik cevap yazısında; Ülkü ve Yurd yayınlarının Oda kitaplığına zaten gönderildiği, bunun yanında *CHP'nin İktisadi Siyaseti ve Dünya ve Cemiyet Görüşü, İsmet İnönü Şahsiyeti ve Ülküsü, İnönü Diyor ki, Cumhuriyet Devrinde, Milli Ekonomi, Bayındırlık İşleri, Tarım İşleri, Sanayi İşleri, Ulaştırma İşleri ve Ticaret; Yeni Seçimler, İsmet İnönü, Üniversite Gençliğine, Bir Yazı, Sağlık Savaşımız, Seçim Üzerine Yazılar, Karşımıza Çıkan İlk Hayati Mesele ve Alev olmak üzere 14 kitabın* daha adreslerine gönderildiği ifade edilmiştir.²⁰²

4.4.2. Çaldıran Halkodası

Çaldıran Halkodası Başkanı Şefik Ökdem, Halkodası ilçelerinde açıldığından beri gazete ve mecmuanın gelmediğini, ancak Oda açılmadan önce abone oldukları Cumhuriyet Gazetesi'nin gelmeye devam ettiğini belirtmiştir. Kış şartlarından dolayı gazetelerin eksik veya geç geldiğini, bu nedenle koleksiyon yapılmadığını ve bir dolapta muhafaza ettiklerini vurgulamıştır. Bununla birlikte, gazete ve mecmualara ciddi bir talebin olduğunu ve gecikmeye uğrama keyfiyetine yer olmadığını söylemiştir.²⁰³

Çaldıran Halkodası Başkanı Sıtkı Çelik, bozuk radyolarının tamir edilmesi ya da para tedariki için Muradiye İlçe İdare Kuruluna yaptıkları yazılı ve sözlü müracaatların neticesiz kaldığını belirtmiştir. Bu durumun çözüme kavuşturulması için Genel Sekreterliğe dilekçe sunmuştur.²⁰⁴ Halkevlerinin 14'üncü kuruluş yıldönümü, 1946'da Çaldıran Halkevinde kutlanmıştır. Halkodası Başkanı Sıtkı Çelik, sabahın erken saatlerinden itibaren Halkodasının önünde toplanan halkı neşelendirmek için davul ve zurna çalındığını, yakın köylerden davet edilen halk ile

²⁰² BCA, 490-1-0-0/926-604-3.

²⁰³ BCA, 490-1-0-0/1382-589-2.

²⁰⁴ BCA, 490-1-0-0/1234-111-2.

ilkokul öğrencileri ile birlikte İstiklal Marşı'nı okuduklarını belirtmiştir. İstiklal Marşı'ndan sonra halkı aydınlatmak amacıyla bir konuşma yaptığını, konuşmadan sonra da radyodaki açılış merasimi ve bu söylevi dinlemek üzere halk ve öğrencilerle birlikte Halkodasına geçtiklerini, davetlilere şeker ve çay ziyafeti verildiğini ifade etmiştir. Karın fazla yağmış olması ve yolların geçit vermemesinden dolayı uzak köylerden katılım sağlanamamış, bundan dolayı da cirit, güreş oyunları ile sergi tertip edilememiştir. Saat 18'den itibaren de bütün halk ve garnizon komutanlarıyla davul, zurna, bağlama, kemen ve kemençe gibi çalgı aletleriyle milli oyunların oynandığını, saat 22'den itibaren ise de günün yorgunluğu gidermek amacıyla Halkodasından ayrılmış olduklarını belirtmiştir.²⁰⁵

4.4.3. Çatak Halkodası

Çatak Halkodası Başkanı Şeref Ergun, 25 Şubat 1945'te Halkodalarının açılmasına rağmen hiçbir taraftan gazete ve mecmuanın gelmediğini ve paralarının olmamasından dolayı abone de olamadıklarını ifade etmiştir. Ergun, diğer halkevi ve halkodalarına gönderilmekte olan kitap, gazete, mecmua ve sair faydalı eserlerin kendilerine de ulaştırılmasını talep etmiştir.²⁰⁶ Şeref Ergun, 7 Haziran 1945 tarihinde Genel Sekreterliğe gönderdiği yazıda Halkodası için Ebedi Şef, Milli Şef ve Başvekilin fotoğraflarının yanı sıra belirli gün ve haftalarda süsleme yapmak için Türk ve Parti bayraklarının kendilerine gönderilmesi talebinde bulunmuştur.²⁰⁷ Ergun, 1947'de CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı başka bir dilekçede, kullanmış oldukları kâgir ve çatılı yerin Odaya kazandırılması için Maliye Bakanlığından izin alınmasını ve radyonun da müstemilatıyla birlikte Odaya kazandırılmasını istemiştir.²⁰⁸ Halkevlerinin 14'üncü kuruluş yıldönümü, 1946 tarihinde Çatak Halkodasında kutlanmıştır. Halkodası Başkanı Şeref Ergun, Halkodasına davet edilen halkla birlikte saat 10'da istiklal Marşı'nın okunmasıyla merasimin başladığını belirtmiştir. Günün anlam ve önemini belirten konuşmayı yapan Kaymakam Vekili Şevket Aytekin, Atatürk için halkı beş dakikalık saygı duruşuna davet etmiştir. Bu kültür yuvalarının memleketin her tarafına yayılmasının sağlanması gerektiği belirtilmiş ve İsmet İnönü'ye bağlılık ifade edilmiştir. Bu duygulardan sonra milli

²⁰⁵ BCA, 490-1-0-0/962-725-1.

²⁰⁶ BCA, 490-1-0-0/1382-589-2.

²⁰⁷ BCA, 490-1-0-0/1049-1031-2.

²⁰⁸ BCA, 490-1-0-0/1234-111-2.

şarkılar söylenmiş, mahalli oyunlar oynanmış ve halka radyonun da dinletilmesinden sonra da aile toplantıları tertip edilerek geç saatlere kadar eğlenilmiştir.²⁰⁹

4.4.4. Edremit Halkodası

Edremit Halkodası, 1943'te kurulmuştur. Halkodasının yapmış olduğu herhangi bir faaliyetine rastlanılmamıştır.²¹⁰

4.4.5. Erciş Halkodası

Erciş'te Halkevi'nin açılması, 21.2.1937 tarihli genel yönetim kuruluna müteakiben gerçekleşmiştir.²¹¹ Bir müddettir inşaatına devam edilen Erciş Halkevi'nin cam ve çerçeve gibi ufak tefek işlerinin yanı sıra yapı ve teferruat işleri de tamamlanmıştır. Van Valisi, CHP Başkanı Süheyp Karafakoğlu ve Nafia Müdürü Fahri Kuran, Halkevi açılış merasimine katılmışlardır. Karafakoğlu, açılış konuşmasında Halkevlerinin memleketin kültürel ve içtimai sahasında önemli başarılar elde ettiğini, Erciş Halkevi'nin de yeni binasında bu vazifeyi daha canlı ve verimli bir şekilde yerine getireceğini belirtmiştir.²¹²

Erciş Halkevi Başkanı Şakir Canalp, Genel Merkez tarafından gönderilen ve dönemin önemli aydınlatma araçlarından olan bir radyo ve iki akümülatörün 1939 tarihinde teslim alındığını Genel Merkeze bildirmiştir.²¹³

Kaymakam ve Halkevi Başkanı Şakir Canalp, 1940 yılında kötü propaganda ve paraşütçü kıtalar hakkında ortaya çıkmış söylentilerin önüne geçebilmek için, öğretmenlerle birlikte halkı aydınlatmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Canalp kendi sorumluluk alanı çerçevesinde yapmış olduğu çalışmaları da şu şekilde ifade etmiştir: *"... Bugünkü ahvalin bizdeki tesir ve müspet neticelerinin yegane dayandığı temelin Türk kültürünün ve inanç kaynağının sarsılmaz sağlamlığı hakkında Halkevimizde iki toplantı daha tertip edilerek yüksek emirlerinizde buyurulduğu gibi tesirli söz söyleyen düsturu göz önünde bulundurarak D.T.E. kolu üyelerinden öğretmen Lütfü Güvenir tarafından iki konuşma daha yapılarak evimiz bölgesinde milli şefimiz etrafında kenetlenmiş ve yalnız onun dediği gibi ve onun sözünden gayri uydurma ve*

²⁰⁹ BCA, 490-1-0-0/962-725-1.

²¹⁰ CHP Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara, 1944, s. 18.

²¹¹ BCA, 490-1-0-0/962-725-1.

²¹² Son Posta, 27 İkinciteşrin 1938.

²¹³ BCA, 490-1-0-0/1234-111-2.

*yalan propagandalara kulak bile vermeyen bir kutlamanın mevcudiyetinin bulunduğunu bir kere daha üstün saygılarımla yüksek makamınıza arz ederim.”*²¹⁴

Şakir Canalp, 1941 yılında Genel Sekreterliğe bildirdiği yazıda, Halkevi olarak dünya ahvali karşısında değişmez genel başkan addettikleri İsmet İnönü’ye bağlılıklarını bildirdiklerini, konferanslar verildiğini, İkinci İnönü Zaferi kutlamalarının önemi üzerinde durulduğunu ve Maarif Memuru Vekili Lütü Güvenir’in bu bağlamda Cumhuriyet Meydanı, meydan pazarı ve civar köylerde çeşitli konferanslar verdiğini belirtmiştir. Bu konferansların iyi neticeler verdiğini, milli istiklalden ve milli kalkınmadan başka bir düşüncenin bulunmadığının halkın malumu olduğu ve vatandaşların işleriyle uğraşarak üretim yaptıklarını vurgulamıştır.²¹⁵

26.3.1941’de Vilayet Hususi İdare Bütçesinden Erciş Halkevi için 1000 liralık tahsisat yapılmıştır. Van Valisi Süheyp Karafakoğlu, 23.3.1942’de Genel Sekreterliğe yazdığı yazıda, bütçede açık verilmesine rağmen umumi meclis azalarının bu davranışını, halkevleri hakkındaki samimi duygularına ve bağlılıklarına bağlamıştır.²¹⁶

Erciş Halkevi Başkanı Süleyman Erdinç, Erciş Halkevi’nde temsil kolunun açılmadığını ve rejisör fişini de ilişikte gönderdiklerini Genel Sekreterliğe bildirmiştir.²¹⁷

6.8.1942 tarihinde bölgede meydana gelen yer sarsıntısı nedeniyle Erciş Halkevi binası duvarlarında çatlaklar oluşmuştur. Bu nedenle, gerekli tahkikatın yapılarak alınması gereken tedbirler hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Belediyeye ait olan bu bina arsasının, parti adına terk olunması suretiyle satın alınmasına izin verilmiştir.²¹⁸

Süleyman Erdinç, Halk Partisi’nin ilçelerinde bulunan Halkevi hakkında bilgi talep etmesi üzerine, karşılık olarak; Dil ve Edebiyat Şubesinin olmadığını, folklor, gelenek ve göreneklerin tespit edilmediğini, dergilerinin olmadığını ve koleksiyonların tertip edilmediğini bildirmiştir.²¹⁹

²¹⁴ BCA, 490-1-0-0/1013-910-1.

²¹⁵ BCA, 490-1-0-0/1013-910-1.

²¹⁶ BCA, 490-1-0-0/1532-230-1.

²¹⁷ BCA, 490-1-0-0/1026-950-2.

²¹⁸ BCA, 490-1-0-0/1795-1274-1.

²¹⁹ BCA, 490-1-0-0/1038-994-1.

Erdinç, CHP Genel Sekreterliği'nin kendilerinden hangi yayınların gelip gelmediğine ilişkin bilgi sağlanması talebinde bulunduğunu belirtmiştir. Genel Sekreterliğe cevap yazılarında; Erciş Halkevi'ne gelen gazete ve mecmuaların Ulus, Ant, Resmi Gazete, Ülkü, Radyo, İstanbul, Maliyem, Konya, Ün, İnanç, Çığır, Yeşilay, Derme, Başpınar, Varlık, Görüşler, Kara Elmas, Kaynak Gediz ve Siyasi İlimler olduğunu; önce gelip de daha sonra kesilen mecmuaların ise Spor, Servet-i Fünun, Altun, Ar, Karınca, Muğla, Akpınar, Beden Terbiyesi, Gündüz, Aylık Bülten, Enformasyon Bülteni, Çoruh, Yeni Türk Şairleri, İdare, Uludağ, Ayın Tarihi, Halk Bilgisi Haberleri, Erciyes, Taşpınar, Altın Yaprak, Orta Yayla, Karacadağ, Gümrük Bülteni, Bayındırlık İşleri, Halkevleri, Yeni Kültür, Doğuş ve Bozok olduğunu ifade ederek bunların ücretsiz geldiğini ve kayıt altına alındığını ifade etmiştir. Bu yayınlar içerisinde en çok Ulus, Ant, Ülkü, Radyo, İstanbul ve Yeşilay eserlerinin okunduğu ve talep gördüğünü ifade ederek; Ülkü, Radyo, İstanbul, Görüşler, Varlık, Ün, İnanç, Başpınar, Yeşilay, Gediz Siyasi İlimler, Ant ve Resmî Gazete'nin kendilerine düzenli olarak ulaştığını; ancak Ulus, Çığır, Konya, Derme, Kara Elmas, Kaynak gazete ve mecmuaların ise sekteye uğradığını belirtmiştir.²²⁰

Erdinç, 1945 yılında Genel Merkeze gönderdiği bildirimde, kütüphane ile ilgili 58 adet Arap harflerle yazılı kitap olmak üzere 957 eserin kütüphanelerinde yer aldığını, el yazmaları ve ecnebi dille yazılan kitapların ise mevcut olmadığını belirtmiştir.²²¹

Erciş Halkevi Başkanı Abdullah Yeğin, Halkevi musiki çalışmalarının yalnız bando üzerinde olduğunu, ancak on yıldan beri çalına çalına saz tellerinin yıprandığını Genel Sekreterliğe bildirmiştir. Bandoculara az da olsa bir ücretin verilmesiyle çalışmaların canlılık kazanacağını ifade etmiştir. Abdullah Yeğin, Erciş Halkevi musiki çalışmalarına ilişkin olarak; musiki faaliyetlerinin genel olarak iyi bir seviyede tutulduğunu, faal üye sayılarının 10 olduğunu, üyelerin on yıldan beridir bu işle uğraşmalarından dolayı hevesli olduklarını, çalışmalara katılanlara herhangi bir ücret verilmediğini, öğretmeninin olmadığını, bando sazlarının 11 parça olup bunların iki klarnet, bir büyülü, bir kornet, bir tenor, bir trambon, bir alto, bir bas, bir davul,

²²⁰ BCA, 490-1-0-0/1382-589-2.

²²¹ BCA, 490-1-0-0/1049-1031-2.

bir trampet ve bir zil olduğunu, diğer sazların ise üç mandolin olduğunu bildirmiştir. Bando Musiki Kolu Üyeleri ise aşağıdaki tablodaki gibidir.²²²

Tablo 50: *Van Erciş Bando Musiki Kolu Üyeleri*

Adı – Soyadı	Yaşı	Mesleği
Bekir Çelik	337	Özel Saymanlık Tahsildarı
Mehmet Ergin	314	Terzi
Hüsametdin Şanal	337	Belediye Zabıta Memur
Hasan Aydın	333	PTT Memuru
Şemsettin Ürkmez	310	Seyyar Satıcı
Aziz Candaş	340	Çiftçi
Mecit Alkoç	319	Özel Saymanlık Odacısı
Kemal Bayraktar	340	Saatçi
Fikri Güvenir	338	Fotoğrafçı
Müştak Yavuz	331	Berber

Tunceli Milletvekili Necmeddin Sılan Sahir, Erciş Kaymakamı Şevket Güreş'in bölgede yapmış olduğu çalışmalar kapsamında ele aldığı raporunda; halkevi teşkilatı, faaliyetleri ve modern hizmet binası hakkında ayrıntılı bilgiler aktardığını ifade etmiştir.²²³ Erciş Halkevi Başkanı Abdullah Yeğin, Genel Sekreterliğe müzik çalışmaları hakkında ilettiği bildirimde, Halkevi açıldığından beri çalınan bando sazlarının artık yıprandığını; bunların onarılması ve bandoculara az bir ücret verilmesiyle musiki kolunun canlandırılacağını belirterek musiki kolu ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir:

- 1- *Musiki çalışmalarının bugünkü durumu iyi denecek derecededir.*
- 2- *Çalışma kollarımızda en faal üyemiz vardır. Yaşları meslekleri ilişik çizelgede gösterilmiştir.*
- 3- *Musiki ile on seneden beri meşguldürler. Çalışanların hepsi de heveslidirler. Yalnız bandomuz vardır. Bu kolda çalışanlar meslek edinmemişlerse de istidatlıdır.*
- 4- *Musiki çalışmalarına bugüne kadar ayırdığımız bir para yoktur. Çünkü: yapılan yardımlarla ancak Halkevinin yıllık masrafları karşılanıyor.*

²²² BCA, 490-1-0-0, 967-743-6./7-8.

²²³ Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, (Der.), *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.168.

- 5- *Çalışmalara katılanlara ücret ya da zaruri masraf namıyla bir şey verdiğin yoktur. Resmi bayramlarda rica edilerek bando çalmaları temin ediliyor.*
- 6- *Musiki kollarımızdan muhitinizde bando ve yerli sazlar ile türküler üzerinde çalışmalar daha çok gelişmek istidadını gösteriyor. Muhitimizde en uygun çalışmalar bando üzerinde olabilir.*
- 7- *Öğretmenimiz yoktur. İcap ederse bandocular arasında öğretmenlik yapacak üyelerimiz vardır.*
- 8- *Bando sazlarımız 11 parçadır. İki klarnet, bir tenor, bir trambon, bir alto, bir bes, bir davul, zilden ibarettir.*
- 9- *Öteki sazlarımız mandolindir. Üç adettir.*²²⁴

Erciş'te kırk beş yaşını geçmemiş ve okuma yazma bilmeyip millet mekteplerine devam etmeyenlerin, hükümetin emrine muhalif olmaktan beş lira para cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir. Bu cezayı ödeme imkânına sahip olmayanlar da beş gün hapis cezasıyla cezalandırılmışlardır.²²⁵

4.4.6. Gevaş Halkodası

Gevaş Halkodası Başkanı Neşet Karaduman, 19.3.1945 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda, vatandaşlar için bıçkı, dikiş, şapka, çiçek, bebek ve yağlı boya sergilerini düzenlediklerini, kurslara ait talebelerin yapmış oldukları mahalli erkek ve kadın kıyafetlerinden bir kasımpatı, bir karanfil ve bir dal leylak gönderdiklerini ifade etmiştir.²²⁶ Karaduman, 25.2.1945 tarihinde Halkevleri ve Halkodalarının 13'üncü kuruluş yıl törenleri kapsamında parlak ve canlı kutlamaların yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, milli ve mahalli oyunların oynandığını, İstiklal Marşı'nın okunduğunu ve Milli Şef İnönü'ye bağlılık yeminin edildiğini ve protokol konuşmalarından sonra sergi açılışı gerçekleştirildiğini vurgulamıştır. Kutlama yaptıkları bu özel günde, radyolarının olmadığı ek olarak açıklanmıştır. Karaduman, Halkodasının sıkıntılarını ve Halkodasına yapılan yardımlar için dileklerini sunduktan sonra sözlerini şu şekilde tamamlamıştır: "... Bugünleri bize kazandıran büyüklerimize candan ve hakiki olan minnetlerimizi sunarız. Dünyanın biricik pırlantası olan Türkiye Cumhuriyetimiz yaşasın,

²²⁴ BCA, 490-1-0-0/967-743-6.

²²⁵ Son Posta, 8 Kânunusani 1933.

²²⁶ BCA, 490-1-0-0/991-835-2.

ordularımız var olsun, Tanrı büyük Millî Şefimiz İsmet İnönü'yü biz Türk milletine bağışlasın, Yaşasın Millî Şefimiz”²²⁷ Halkodası Başkanı Mustafa Tunçer, Genel Merkezin kendilerine gönderdiği 300 lira para, dört lambalı pilli radyo ahizesi, bir adet pil ve 250 lira değerindeki radyonun 1948 yılında teslim aldığını ifade etmiştir.²²⁸

4.4.7. Gürpınar Halkodası

Gürpınar Halkodası Başkanı Faik Polat, açıldığı günden bugüne kadar Odalarına hiçbir yerden gazete ve mecmuanın ulaştırılmadığını belirtmiştir. Gelecek gazete ve mecmuaların saklanması ve muhafazasını da kendi sorumluluğunda olacağını ifade etmiştir.²²⁹ Polat, 20.8.1946 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine yazdığı dilekçede, Gürpınar’da sporu teşvik etmek amacıyla bir voleybol sahası vücuda getirdiklerini, ancak voleybol için gerekli olan malzemeleri Van’dan tedarik edemediklerinden dolayı kendilerine voleybol ağı, voleybol topu ile pompasının gönderilmesi talebinde bulunmuştur. Genel Sekreterlik bu dilekçeye olumlu cevap vermiş ve istenilenleri Gürpınar Halkodasına göndermiştir.²³⁰ Faik Polat, Odalarının kuruluş yıl dönümü münasebetiyle 24 Şubat 1946’da Pazar günü yapılan törene iştirak eden memur, subay ve halka; lokum ve sigara ikramının yapıldığı, kendisi tarafından yapılan konuşmayı halkın büyük bir heyecanla dinlediğini, kendi konuşmasından sonra Askerlik Şubesi Başkanı Yarbay Hamdi Özgüneri tarafından yapılan konuşma etrafında ayrıntılı bir değerlendirme yaptığını ifade etmiştir.²³¹

4.4.8. Özalp Halkodası

Geç bir dönemde açılan Özalp Halkodası ile ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Özalp Halkodası Başkanı İhsan Durmaz, 25.2.1945 tarihinde açılan Odalarına resmi, hususi ve propaganda bakımından hiçbir gazete ve mecmuanın gelmediğini ifade ederek, bu konuda Genel Sekreterlik’ten yardım talebinde bulunmuştur.²³²

²²⁷ BCA, 490-1-0-0/962-725-1.

²²⁸ BCA, 490-1-0-0/1234-111-2.

²²⁹ BCA, 490-1-0-0/1382-589-2.

²³⁰ BCA, 490-1-0-0/1126-109-3.

²³¹ BCA, 490-1-0-0/962-725-1.

²³² BCA, 490-1-0-0/1382-589-2.

4.4.9. Muradiye Halkodası

Muradiye Halkodası Başkanı Cevdet Sümer, 1945'te açılan Odalarına hiç gazete gelmediğini; İnanç, Görüşler, Yeşilay, Maliye Mecmuası, Ün ve Yurt gibi mecmuaların geldiğini ve bunun için herhangi bir para ödemediklerini ifade ederek Ulus Gazetesi ve Ülkü Mecmuası için talepte bulunmuştur.²³³ 1950'de, CHP İdare Kurulu Muradiye Halkodasının Halkevi'ne çevrilme isteğinin Genel İdare Kurulu tarafından kabul edildiğini, ilk ihtiyaçları karşılamak üzere Ebedi Şef Atatürk ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün resimleri, birer adet millet ve parti bayrağı, lüzumlu matbu evrak ve bir miktar da kitabın torbayla postaya verildiğini, mühür ve başlığın da sonradan gönderileceği ifade edilmiştir.²³⁴

Muradiye Halkevi yararına eşya piyangosu tertip edilmiştir. Çekilişte kazanan numaralara erkek-bayan çorabı, lastik çizme, pulluk ve dolma kalem gibi hediyeler verilmiştir. Talihlilerin bir ay içerisinde hediyelerini teslim almaması halinde hediyelerin halkevine bağışlanmış kabul edileceği ifade edilmiştir.²³⁵

Yusuf Ziya Banatlı, yıllardır ihmal edilen Şark için Kültür Bakanlığı'nın Van'da bir halk üniversitesi kurmayı planladığını, bu planın gerçekleşmesiyle köylü ve şehir halkın gelişeceğini ve Türk şuurunu kavrayabilecek yüksekliğe ulaşacaklarını belirtmiştir.²³⁶ 1932'de, Van'da üniversite kurulacağı duyurulmuştur.²³⁷ Eğitim çalışmalarının Şarkta iyi gitmediğine vurguda bulunan yazıda, Van'da üniversite kurulmadan evvel bu üniversiteye talebe temin etmek için mükemmel liselerin açılması gerektiği dile getirilmiştir. Bununla birlikte, bu doğrultudaki çalışmaların oldukça yetersiz ve az olduğu vurgulanmıştır.²³⁸

4.5. Van'da Ekonomi

Tek Parti Dönemi'nde Doğu ve Güneydoğu memleketlerine ilişkin olarak hazırlanan raporlarda, ekonomik sorunların daha çok ön plana çıktığı görülmektedir. Bu güçlük temelinde, alınması gereken vergilerin dahi toplanamadığı belirtilmiştir. Halkın varını yoğunluğunu bölgenin nüfuz sahibi ileri gelenleri olarak aşiret ağaları ve

²³³ BCA, 490-1-0-0/1382-589-2.

²³⁴ BCA, 490-1-0-0/962-725-1.

²³⁵ *Van Sesi*, Yıl 1, S. 288, 7 Haziran 1949.

²³⁶ Yusuf Ziya Banatlı, "Halk Üniversitesi", *Açık Söz*, S. 307, 28 Şubat 1937.

²³⁷ *Milliyet*, 18 Temmuz 1932.

²³⁸ *Yenisabah*, 15 Mayıs 1939.

şeyhlerine verdiği öne sürülmüştür. Bu bağlamda, ağa ve şeyhlere ödenen miktarların devlete ödenenden çok daha fazla olduğu dile getirilmiştir. Bölge genelinde esnaf, tüccar ve sanat erbabının yokluğuna dikkat çekilmiş, özellikle Hakkâri'nin bu konuda en sıkıntılı yerlerin başında geldiği belirtilerek ihtiyaçlarının Van'dan karşıladığına vurguda bulunulmuştur. Ziraatın bölgede eski usullerle yapıldığı ve ihraç mallarının bulunmadığı bilgisi de raporlara yansıyan diğer bir ayrıntı olmuştur.

239

Ekonomi ile ilgili hazırlanan çözüm önerilerinde, bölgede aşiret düzenine son verilmesi, halkın ağa, şeyh ve seyitlerin tesirinden kurtarılması hususları öne çıkmaktadır. Bölgede devlet otoritesinin güçlendirilmesi ve bölgenin sosyo-ekonomik kalkınması anlamına gelen toprak dağıtım reformunun gerçekleştirilmesi, diğer önemli öneriler arasında yer almıştır.²⁴⁰

Zirai, madeni, sınai ve umuru nafia başta olmak üzere tüm çalışma kollarında ihtiyaç duyulan muhtelif eşya ve levazımı üretmek amacıyla 14 Nisan 1929 tarihinde Van'da Van Milli İktisat Bankası Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasına karar verilmiştir.²⁴¹

1929 tarihinde Birinci Umumi Müfettişlik tarafından hazırlanan raporlarda, Van'a ilişkin olarak ilkbaharda ekime devam edildiği, yiyecek fiyatlarında kayda değer bir değişikliğin olmadığı ve bir müddettir yağmur yağmadığı vurgulanmıştır.²⁴² Mart ayında da şiddetli kışın devam ettiği, ancak hayvancılığa ve zeriyata olumsuz bir etkisinin olmadığı belirtilerek, vilayetin zaruri ihtiyaçlarının kuruş cinsindeki fiyat listesi aşağıda verilmiştir.²⁴³

Tablo 51: 1929 Yılı Van Vilayeti Zaruri İhtiyaçları Kuruş Cinsi Fiyat Listesi

Vilayet-Sene	Ürün	Fiyat
Van – 1929	Petrol	15
	Şeker	95
	Yağ	175

²³⁹ Hamit Pehlivanlı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açıdan Türkiye* (23-25 Ekim 1995, İstanbul), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 560-562.

²⁴⁰ Hamit Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 563-564.

²⁴¹ BCA, 30-18-1-2/3-22-17.

²⁴² BCA, 30-10-0-0/69-454-26.

²⁴³ BCA, 30-10-0-0/69-454-18.

	Ekmek	20
	Peynir	75
	Buğday	24
	Arpa	17
	Odun	3
	Kömür	15

Nisan ayında kışın bütün şiddetiyle devam ettiği, her tarafın karla kaplı olduğu, hayvan sahiplerinin ot-saman tedarik ve naklinde ciddi anlamda sıkıntılar yaşadığı ve yiyecek fiyatlarında da kayda değer bir artışın gözlendiği belirtilmiştir.²⁴⁴ Mayıs ayı ile birlikte ekin durumunun iyi olduğu, karların kısmen kalkmasıyla son zamanlara kadar yaşanan hayvanların yem sıkıntısından dolayı telef olacağı korkusunun ortadan kalktığı, hayvanların meralara çıktığı ve fiyatlarda da bir değişimin olmadığı rapora yansımıştır.²⁴⁵

Van'ın zirai durumuna ilişkin olarak 28.05.1929 tarihinde şu ifadelere yer verilmiştir: “Bu hafta zarfında vilayetin her tarafına mezruat için çok nafi ve faydalı yağmurlar yağmıştır. Mezruatın vaziyeti mükemmeldir. Hayvanat kamilen meralara çıkmıştır. Yiyecek fiyatlarında bir değişiklik yoktur. Başkale’de iki gün devam eden kardan sonra şiddetli ve bora halinde yağın yağmurlar hasebiyle bir gün hükümet tatili vazife etmiştir.”²⁴⁶ Mayıs ayının yağmurlu geçtiği, buğday ve sebze ekiminin bittiği, arpa ve darı ekiminin ise devam ettiği belirtilmiştir. Yiyecek ve hububat fiyatlarında artış olduğu, ziraat arkları ve su işleri faaliyetlerinin de devam ettiği ifade edilmiştir.²⁴⁷ Van, bağ ve bahçecilik faaliyetlerinde iyi bir yere sahiptir.²⁴⁸ Tarihi bir şöhrete sahip olarak bahsedilen Van'ın umumiyetle ziraatla uğraştığı belirtilmiştir. Başlıca mahsulatlar arasında buğday, arpa, çavdar, darı, bakla, fasulye ve mercimek gibi hububatlar sayılmıştır. Ayrıca av hayvanları bakımından da önemli bir yere sahip olduğu, Van’da sansar ve diğer kürk hayvanatı derisinin tedarik edilerek harice satıldığı belirtilmiştir. Şehirde oturan halkın çoğunlukla ticaretle

²⁴⁴ BCA, 30-10-0-0, 69-454-20, 11.04.1929.

²⁴⁵ BCA, 30-10-0-0, 69-454-24, 05.05.1929.

²⁴⁶ BCA, 30-10-0-0, 69-454-27, 28.05.1929.

²⁴⁷ BCA, 30-10-0-0, 69-454-28, 06.06.1929.

²⁴⁸ Son Posta, 24 Mart 1932.

uğraştığı, köylülerin de oldukça çalışkan olduğu ve ekmeklerini taştan çıkarabildikleri ifade edilmiştir.²⁴⁹

20.06.1929 tarihli Umum Müfettişlik Van Zirai Raporu'nda, vilayetin her tarafına faydalı yağmurların yağdığı, darı ekiminin devam ettiği ve ziraat harklarının temizlendiği ifade edilmiştir. Van'daki ürünler ve ürün fiyatları, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁵⁰

Tablo 52: Van'daki Ürünler ve Fiyatları (1929)

Vilayet – Sene	Ürün	Fiyat
Van – 1929	Benzin	90
	Ekmek	16
	Et	50
	Keçi	40
	Şeker	90
	Petrol	55
	Odun	2
	Kömür	8
	Buğday	17
	Arpa	14

1929 Temmuz'unda görülen yağışların; zeriyaat, hayvanat ve meralar üzerinde daha önce görülmemiş bir şekilde olumlu etki sağladığı; buna mukabil, yiyecek fiyatlarında kayda değer bir değişikliğin meydana gelmediği ifade edilmiştir.²⁵¹ 1932 tarihinde Umumi Müfettişlik tarafından zirai vaziyet ve icraat hakkında hazırlanan raporda, Van vilayetinde 1931'e kadar ziraat teşkilatının bulunmadığı, Umumi Müfettişlik talebi üzerine Van'a bir ziraat memurunun tayin edildiği belirtmiştir. 1932'de meyve vermeyen ağaç tablosu aşağıda verilmiştir.²⁵²

Tablo 53: Van'da Meyve Vermeyen Ağaç Bilgileri (1932)

Vilayet	Meyvesi Olan ve Henüz Fidan Halinde Bulunan Her Nevi Ağaç	Meyvesi Olmayan Her Nevi Ufak ve Büyük Ağaçlar

²⁴⁹ N.Y, “Van’a Hiç Gittiniz Mi? Tanrı Misafirinin En Çok Rağbet ve İltifat Gördüğü Yer Orasıdır”, *Son Posta*, 21 Mart 1932.

²⁵⁰ BCA, 30-10-0-0, 69-454-30, 20.06.1929.

²⁵¹ BCA, 30-10-0-0, 69-454-32, 06.07.1929.

²⁵² BCA, 30-10-0-0, 69-457-15, 00.00.1932.

Van	Ağaç Miktarı	Dönüm	Ağaç Miktarı	Dönüm
	24870	174	236430	29996

Van vilayetinin 1932 yılındaki istihsalat, ihracat ve ithalatı ise lira cinsinde aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde gerçekleşmiştir.²⁵³

Tablo 54: Van İthalat ve İhracat Görünümü (1932)

Vilayet	İstihsalat (Lira)	İhracat (Lira)	İthalat (Lira)
Van	2.971.172	219.655	111.680

Van vilayetinin 1932 yılına ait bağ ve hasılat miktarı da aşağıdaki tablodaki gibi gerçekleşmiştir.²⁵⁴

Tablo 55: Van Bağ ve Hasılat Bilgileri (1932)

Vilayet	Bağların		Asma Kütük Miktarı	Umum Hasılat	Umum Hasılattan			Fiyat
	Miktarı	Dönümü			Yemeklik	Şaraphık	Kurutma	
Van	98	750	279250	1.850.500	1850500	-	-	10

Vakti zamanında Van'da milyonlarca litre şarap üretiminin gerçekleştirildiği, şaraphanelerin olduğu, bunların zaman içerisinde kaybolduğu, ancak ilkel yöntemlerle de olsa şarap üretiminin devam ettiği aktarılmıştır. Gereken önem verildiği takdirde, Van'da üzüm üretiminin yeniden yüksek bir seviyeye çıkarılabileceği ifade edilmiştir.²⁵⁵

1932 yılına ait Van arıcılık ve hasıla rakamları, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁵⁶

Tablo 56: Van'da Arıcılık ve Hasılat Rakamları (1932)

Vilayet	Kovan Miktarı		Hasılat		Fiyat
Van	Eski Adet	Fenni Adet	Bal Kilo	Balmumu	
	2500	-	194400	1292 kilo	40

²⁵³ BCA, 30-10-0-0, 69-457-15, 00.00.1932.

²⁵⁴ BCA, 30-10-0-0/69-457-15.

²⁵⁵ Son Posta, 1 Birincikanun 1936.

²⁵⁶ BCA, 30-10-0-0/69-457-15.

Bölgenin temel geçim kaynaklarından olan hayvancılık faaliyetlerine ilişkin olarak, kış mevsiminin uzaması ve hayvanlara yetecek miktarda yiyecek bulunamamasından dolayı hayvanların telef olduğu, zarar ve kayıpların önünü almak için alınması gereken tedbirler, 1933 yılına ait Birinci Umumi Müfettişlik raporlarına²⁵⁷ ve valilik makamının bu doğrultuda hazırlattığı raporlara yansımıştır.²⁵⁸

Umumi Müfettişlik, hayvancılığı geliştirmek amacıyla Van'ın Havasor Ovası'nda 500-1000 arasında hayvan alabilecek bir inek deposu yapmayı planlamıştır.²⁵⁹ Şükrü Ahmet, “Şarkın derdine, Garbın ihtiyacına da bir çare düşünmelidir” başlığı altında, Şark vilayetlerini ziyaret edecek olan Münakalat Vekili Fahri Ergin'den, İstanbul ve Ankara'nın etsiz günler geçirmemesi için Van gibi Doğu illerinde ciddi anlamda teşebbüslerde bulunulması talebinde bulunmuştur. Böylelikle tek bir hayvanın dahi zayi olmayacağını, hayvancılığın teşvik göreceğini, kasaplık hayvan yetiştirilmesi ve kesimlerine bağlı olarak sanayinin teessüs edileceğini vurgulamıştır.²⁶⁰ Hayvancılık deposu olarak görülen Van'ın bu potansiyelinden istifade etmek üzere, ülke genelinde et ihtiyacının karşılayabilmek için hususi teşebbüsler olarak Diyarbakır ve Van arasında havadan et nakliyatı yapmak amacıyla 1949 yılında Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğüne teklifte bulunulduğu belirtilmiştir.²⁶¹

Erciş Kaymakamı Şevket Güreş, Erciş'te sürdürülen tarım ve hayvancılık faaliyetleri hakkında Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Sılan'a şu bilgileri vermiştir: *“İlçe dahilinde ziraata elverişli arazi miktarı 260.000 hektar olup bunun 150.000 hektarlık kısmı işlenilmektedir. Zirai istihsalatın miktarı 4.265.448 kilodur. Ziraata kullanılan alet ve vasıta pulluk ve karasabandır. Vasıta öküzdür. İlçenin hayvancılığı daha garip vaziyettedir. Hayvancılıkta kültürlü bir bakım yoktur. İstihsalatta kullanılan hayvan mevcudu 2.000 çift öküz ve 510 çift mandadır. Tohum ıslah istasyonu ve selektörler mevcut değildir. Ziraatın ıslah ve daha fazla mahsul alınması için fenni zirai alet ve makinelerine ilçemizin şiddetle ihtiyacı vardır. İlçemizde orman yoktur. Ağaçlandırma; yalnız kavak yetiştirilir. Kavakla muhitin*

²⁵⁷ BCA, 30-10-0-0/121-860-1.

²⁵⁸ BCA, 30-10-0-0/121-860-2.

²⁵⁹ *Akşam*, Sayı 6747, 30 Temmuz 1937.

²⁶⁰ Şükrü Ahmet, “Fahri Engin Doğuya Giderken Şarkın Durdine, Garbin İhtiyacına da Bir Çare Düşünmelidir”, *İkdam (Sabah Postası)*, 7 Eylül 1942.

²⁶¹ *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1949.

kereste ihtiyacı karşılanmaktadır.” Bu malumata ek olarak, Erciş’in 10 yıllık hayvan icmal çizelgesini de sunmuştur.²⁶² Buna göre, Erciş’in 10 senelik hayvan icmal çizelgesi, aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 57: *Erciş Hayvan İcmal Çizelgesi*

Sene	Koyun	K. Keçi	T. Keçi	At	Eşek	Sığır	Manda	Katır	Yekûn
1939	69207	6794	268	645	490	12502	1656	-	91562
1940	65805	5506	202	525	390	11802	1459	-	85689
1941	63482	5003	200	465	306	11026	1370	-	81582
1942	61967	4550	299	460	300	10220	1100	-	78896
1943	60583	4106	281	405	312	9831	1155	-	76633
1944	59132	4200	250	410	280	9260	1026	-	74558
1945	45266	11397	278	733	374	11458	1414	-	70922
1946	45358	10004	211	862	397	12313	1535	2	70682
1947	45833	10499	247	692	411	10954	1291	2	69979
1948	44741	9945	313	621	344	9926	1282	3	67175

Memleketin koyun deposu olarak görülen Erciş’te her yıl yaklaşık olarak 25-30 bin kadar koyun, kıl keçi ve iki bin kadar da tosun ve sığır yetiştirilmiş, İstanbul ve Halep başta olmak üzere diğer memleketlere ihraç edilmiştir. Senede kırk bin kilo yün, on beş bin kilo sade yağ ve peynir üretilerek, şehir ve bölge dışına ihraç edilmiştir. Toprağı bereketli ve her türlü mahsulün yetişmesine elverişli olan Erciş’te üzüm, kavun ve karpuz; hububat olarak da arpa, buğday, çavdar ve mercimek yetiştirilmiştir.²⁶³

1934 yılına ait “Erciş birçok ihtiyaçlar içinde kıvranıyor” başlıklı bir yazıda, Erciş’in Erzurum, Bitlis ve civarının transit merkezi olduğu belirtilmiştir. Kars ve Karaköse arasında işlemekte olan deve, katır, kızak ve araba katarları için önemli bir dinleme merkezi olmasına rağmen, oldukça bakımsız bir yer olarak bırakıldığı eleştirisi getirilmiştir. Sokaklarında kaldırımın olmadığı, caddelerinin çamurdan geçilemediği ve aydınlatmanın bulunmadığı bir kaza olarak betimlenmiştir. Bakımsızlığın temelinde, belediyenin yeterli gelire ve kaynaklara sahip olmamasının etkili olduğu belirtilmiştir. Doktorun bulunmadığı Erciş’te, mezbahane de

²⁶² Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, (Der.), *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 169.

²⁶³ *Son Posta*, 31 Mart 1932.

bulunmamaktadır. Ortaokulunun olmaması, gençlerin eğitimlerini yarıda bırakmalarına neden olmuştur.²⁶⁴

Vilayet ve ziraat mıntıkaları itibari ile Van'da 1934-1937 yılları arasında başlıca istihsalat ürünlerine ilişkin detaylar, Tablo 58`de görüldüğü gibidir.²⁶⁵

Tablo 58: Van İstihsalatı Ürünleri (1934-1937)

Vilayet	Seneler	Buğday	Arpa	Çavdar	Pirinç	Darı	Mısır	Mahlut	Toplam
Van	1934	23270	2568	569	139	242	217	45	27050
	1935	26087	3825	265	7	234	40	286	30744
	1936	15355	1238	342	-	29	-	-	16964
	1937	15900	12000	300	-	115	10	36	28361

1938-1939 yılları arasındaki Van zirai istihsalatı ton olarak, Tablo 59`da gösterildiği gibi gerçekleşmiştir.²⁶⁶ 1940 yılına ait istihsalat rakamları²⁶⁷ ve 1941-1942 yıllarına ait veriler de aynı tabloda gösterilmiştir.²⁶⁸

Tablo 59: Van Zirai İstihsalatı (1938-1942)

Vilayet	Sene	Buğday	Arpa	Çavdar	Mısır	Pirinç	Darı	Mahlut	Yekûn
Van	1938	20360	1026	996	10	-	90	-	22482
	1939	18310	799	816	12	-	77	-	20014
	1940	27000	3193	1283	16	-	137	-	31629
	1941	20550	2600	1950	15	-	120	-	25235
	1942	8524	1308	258	4	-	151	-	10245

1936-1940 yılları arasında üretilen bakliyat çeşitleri ve rekolte rakamları ton olarak Tablo 60`ta verildiği şekilde gerçekleşmiştir.²⁶⁹ 1941-1942 yıllarına ait veriler de bu tablo içerisinde gösterilmiştir.²⁷⁰

²⁶⁴ Son Posta, 14 Nisan 1934.

²⁶⁵ Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, 1936-1937, Cilt 9, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 162.

²⁶⁶ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsniyatı Basımevi, İstanbul, 1941, s. 210.

²⁶⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1940-1941, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y). Ankara, s. 300.

²⁶⁸ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 154.

²⁶⁹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1940-1941, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y). Ankara, s. 300-301.

Tablo 60: Van`da üretilen Bakliyat Ürünlerine İlişkin Detaylar (1936-1942)

İl	Seneler	Bakliyat					Toplam
Van		Bakla	Bezelye	Mercimek	Fasulye	Nohut	
	1936	-	-	25	31	12	68
	1937	7	10	30	44	11	102
	1938	-	-	24	60	26	110
	1939	-	-	24	66	28	118
	1940	-	-	29	89	36	154
	1941	-	-	42	120	24	186
	1942	-	-	50	140	29	219

1936-1940 yılları arasında üretilen sınai nebatatlar ton olarak aşağıdaki Tablo 61`de gösterildiği şekilde gerçekleşmiştir.²⁷¹ 1941-1942 yıllarına ait veriler de aynı tabloda yer gösterilmiştir.²⁷²

Tablo 61: Nebatat Üretimine İlişkin Detaylar (1936-1942)

Seneler	Sınai Nebatlar						
	Patates	Pancar	Kenevir		Soğan	Sarımsak	Toplam
			Lif	Tohum			
1936	207	61	-	3	201	9	481
1937	401	-	-	-	255	9	665
1938	310	-	7	-	281	9	607
1939	290	-	7	-	286	9	592
1940	415	-	8	-	342	14	779
1941	578	-	7	-	450	28	1063
1942	663	-	13	-	580	39	1295

1932-1937 yıllarına bakıldığında, Van`da sırasıyla 1932`de 4013, 1933`te 730, 1934`te 3240, 1935`te 3940, 1936`da 3999 ve 1937`de 2040 kilogram tütün üretildiği

²⁷⁰ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 154-155.

²⁷¹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1940-1941, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y). Ankara, s. 301.

²⁷² Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 155.

görülmektedir.²⁷³ 1938-1939 yılları arasında ise Van'da tütün istihsalatı yapılmamıştır.²⁷⁴

Vilayet ve müesseseler itibariyle Van'da 1930'da 436.000, 1931'de 382, 1932'de 351, 1933'te 411, 1934'te 423 ve 1935'te de 343.000 lira tahsil edilmiştir.²⁷⁵ 1936'da 359, 1937'de 460 ve 1938'de ise 456000 liralık tahsilat gerçekleştirilmiştir.²⁷⁶ 1939'da ise 442000, 1940'ta 467 ve 1941'de de 606000 lira tahsil edilmiştir.²⁷⁷

1929-1935 arasında kayıt altına alınan Van ait umumi varidat ve masarifat detayları, aşağıda Tablo 62'de verilmiştir.²⁷⁸

Tablo 62: Van'a ilişkin Gelir Gider İstatistiği (1929-1935)

Van	Umum Varidat			Umum Masarifat		
Sene	Muhammenat	Tahakkukat	Nakten	Muhammenat	T. Eden	Tediye Edilen
1929	518927	369267	309485	518926	364766	331187
1930	504510	319562	254104	504510	257825	214201
1931	314223	246969	230075	314223	242499	217659
1932	281744	148334	165189	281744	235983	228579
1933	257734	202724	167219	257734	173758	160916
1934	212861	205063	137005	212861	183368	170237
1935	204976	189054	160857	204976	169291	114325

Van'ın 1936-1938 yılları arasında gerçekleşmiş umumi varidat ve masarifat rakamları, aşağıda Tablo 63'te verildiği gibidir.²⁷⁹ 1939-1941 yıllarına ilişkin veriler de aynı tablo içerisinde yer almaktadır.²⁸⁰

²⁷³ Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, 1936-1937, C. 9, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 171.

²⁷⁴ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 214.

²⁷⁵ Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, 1936-1937, C. 9, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 357.

²⁷⁶ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 418.

²⁷⁷ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 285.

²⁷⁸ Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, 1936-1937, C. 9, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 390.

²⁷⁹ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 461.

²⁸⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 311.

Tablo 63: Van'ın Varidat ve Masarifat Çizelgesi (1936-1941)

İl	Sene	Umum Varidat			Umum Masarifat		
		Muhammenat	Tahakkuk	Nakten	Muhammenat	T. Eden Masarif	T. Edilen
Van	1936	238589	196789	169627	238589	151813	150317
	1937	245134	193967	236856	245134	226201	216653
	1938	279200	416010	244070	279200	243234	243234
	1939	-	220926	225425	-	-	213026
	1940	-	210329	213295	-	-	210329
	1941	-	214704	227809	-	-	214704

Van Belediyesi'nin 1929-1937 yılları arasındaki tahsilat ve masarifatı, Tablo 64'te verildiği gibi gerçekleşmiştir.²⁸¹ 1938 yılına ait veriler de aynı tabloda gösterilmiştir.²⁸²

Tablo 64: Van Belediyesi Tahsilat ve Masarifat İstatistiği (1929-1938)

Vilayet	Seneler	Tahsilat	Masarifat
Van	1929	24957	26576
	1930	20621	24272
	1931	29593	30869
	1932	38941	43380
	1933	27897	26211
	1934	44016	38280
	1935	59314	49523
	1936	75763	58657
	1937	93090	77183
	1938	82982	70188

1931-1937 yılları arasında Van'da resme tabi tutulmuş hayvanlara ilişkin detaylar, aşağıda Tablo 65'te yer verilmiştir. Bir yaşından küçük koyun ve keçiler; iki yaşından küçük develer, kazanç vergisi sağlayan çeşitli nakliye hayvanlar; üç

²⁸¹ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 469.

²⁸² Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1940-1941, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y). Ankara, s. 255.

yaşından aşağı sığır, manda eşek, at ve katır ile ordu ve hükümet hizmetinde kullanılan hayvanlar, tabloya dahil edilmemiştir.²⁸³

Tablo 65: Van`da Resme Tabi Hayvanlar (1931-1937)

Seneler	Koyun	Kıl Keçi	Tiftik Keçi	Manda	Sığır	Deve	At	Katır	Eşek	Toplam
1931	303358	71060	2260	3070	41348	26	5321	115	1430	427988
1932	356280	70968	4937	3853	53466	36	6964	96	1753	498353
1933	313466	53864	3344	3841	47264	30	6794	87	509	429199
1934	345826	63999	3761	3850	48627	86	6895	222	1748	475014
1935	371693	70910	4143	4401	49065	76	6878	557	2061	509784
1936	391499	61109	5933	5104	49324	21	6644	235	1702	521571
1937	406435	62238	5480	5427	53129	19	7300	109	1544	541681

1938-1940 yılları arasında Van`da resme tabi hayvanlar, tablo 66`da gösterilmiştir.²⁸⁴ Ayrıca, 1941-1943 yıllarına ait veriler de aynı tabloya eklenmiştir.²⁸⁵

Tablo 66: Van`da Resme Tabi Hayvanlar (1938-1943)

Sene	Koyun	Kıl Keçi	Tiftik Keçi	Manda	Sığır	Deve	At	Katır	Eşek	Toplam
1938	483258	84294	2673	6679	65483	12	-	-	-	642399
1939	520229	93112	1689	7477	72313	19	-	-	-	694839
1940	500862	90145	1117	8006	74160	2	-	-	-	674292
1941	473632	91612	942	7686	77068	-	8699	283	2710	662627
1942	516738	99376	1828	8997	77171	-	8503	359	2417	715389
1943	513058	100850	865	8870	76068	-	8412	303	2417	710843

Van Gölü Gemi İşletme İdaresi`nin 1933-1935 yılları arasındaki varidat ve masarifatı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.²⁸⁶

²⁸³ Başbakanlık İstatistik, *İstatistik Yıllığı*, 1936-1937, Cilt 9, Devlet Basımevi, İstanbul, s. 182.

²⁸⁴ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 230.

²⁸⁵ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 181.

²⁸⁶ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 427

Tablo 67: *Van Gemi İşletme İdaresi Gelir Gider Durumu*

Dairenin İsmi	Seneler	Varidat	Masarifat
Van Gölü Gemi İşletme Dairesi	1933	76000	74000
	1934	75000	75000
	1935	73000	73000

Köylünün elinden çıkardığı bazı hayvanların ilk satış fiyatlarının yıllara göre dağılımı, aşağıdaki tablodaki gibi lira ve kuruş cinsinden gerçekleşmiştir.²⁸⁷

Tablo 68: *Yıllara Göre Hayvan Satış Fiyatları*

İl	Çeki Öküzü		Damızlık İnek		Manda Öküzü		Tiftik Keçi		Beygir	
Van	1939	1943	1939	1943	1939	1943	1939	1940	1939	1943
	45	180	35	120	40	200	-	4	45	160

Celal Bayar, Van Gölü civarındaki petrol kuyularından bahsederken, Rusların çekilmesinden sonra arkada bırakmış oldukları petrol kuyuları tesisatının yağma edildiğini, ancak belirli bir zamandan sonra da halkın bu kuyulardan istifade etmeye başlamaları üzerine de İnhisar Kanuna göre kuyu ağızlarının kapatıldığını vurgulamaktadır. Göl İşletmelerinin kendi vekaletine geçmesinden sonra, uzun süreler boyunca ihmal edilen bu kuyularla ilgilenmeye başladıklarını, yapacakları çalışmalarla buradan elde edilen mazotla göl vasıtalarının ihtiyacının karşılanacağını ve göldeki nakil araçlarını hareket ettireceklerini ifade etmiştir.²⁸⁸ Mühendislerin yaptıkları analizler neticesinde maden kuyularından çıkarılan petrol kalitesinin çok iyi olduğu ve herhangi bir işleme tabi tutulmadan motorlarda kullanılabileceğinin tespit edildiğini belirterek, Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in de bu bağlamda Van Gölü'ndeki tesisat ve faaliyetleri gözden geçirdiği ve inşaatın hızlandırılması talimatını verdiğini değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁸⁹ 1937 yılında Son Posta Gazetesi'nde yer alan bir habere göre, Fransız kadın muharriri Nöelle Roger, Musul petrollerinin kaynağının Türkiye topraklarında ve Van vilayeti çevresinde bulunduğunu iddia etmiştir.²⁹⁰ Van'a çok yakın bir yerde kömür madeninin de bulunduğu ve yakın zamanda işletilmeye başlanacağı ifade

²⁸⁷ Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1944, s. 185.

²⁸⁸ Celal Bayar, *Şark Raporu*, s. 111.

²⁸⁹ *Akşam*, Sayı 6709, 22 Haziran 1937.

²⁹⁰ *Son Posta*, 22 Mart 1937.

edilmiştir.²⁹¹ Van'ın Şah Maniz mevkiinde bulunan kömürün ilk istihsalin sevkياتına başlanılmıştır. Halk, bu kesiften büyük memnuniyet duymuştur.²⁹²

Van Gölü civarında petrol madeni aramak için 1943 tarihinde Baş Vekâlet'e yapılan müracaatta, daha önce buralarda yabancılar tarafından çalışmaların yapıldığını ve Şark ordularımızın petrol ihtiyacının karşılanması amacıyla yarıda bırakılmış çalışmalara yeniden başlanması gerekliliği üzerinde durularak şu ifadelerle yer verilmiştir: “... Her ne kadar bu raporda Umum müdürlüğümüz tarafından bu göl civarında evvelce tetkikat yaptırıldığı bildirilmekte ise de bu tetkikatın o zaman için izalesi mümkün görülemeyen sebepler tahtında hakiki mevkiinde yapılamadığı sarih bir şekilde izah olunmaktadır. Aynı zamanda raporda Rusların geçen harbi umumi esnasında burada muhtelif sondaj kuyuları açarak mühim miktarda petrol istihsal ettikleri ve bu kaynaktan istifade gayesiyle bu mevkide 20 kadar bina vücuda getirdikleri ve halen bu sahada eski bir çok bidon vesaire işletme malzemesine tesadüf olunduğu ve Rusların çekilmesi esnasında bu kuyuları büyük bir ihtimam sarf ederek beton ile kapattıkları ve yerli halkın ifadelerine nazaran Rusların bu menbadan uzun zaman istihsalde bulunarak ordu ve göl vasıtalarını bu petrol ile çalıştırdıkları bildirilmiştir... Raporda bildirildiği üzere petrol madeni bulunması halinde yaptırılacak iptidai bir tesisatla hiç olmazsa Şark ordularımız petrol ihtiyacının temin edilmesi dahi şayanı şükran bir hadise olacaktır.”²⁹³

Van, yeraltı kaynaklarının zenginliği bakımından önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte, bu kaynaklarının imtiyazı yabancı devletlerin elinde olmuştur. Van'ın Muradiye kazasına bağlı Beşparmak ve Gürzot köylerindeki petrol madeni, Fransız tebaasındaki Emil Mayen uhdesine verilmiştir. Şuray-ı Devlet, Maliye ve Nafia ve Heyeti Umumiye tarafından bu imtiyazın feshedilmesi temelinde yazılan mazbatalara rağmen İcra Vekilleri Heyeti, fesih kararı vermemiştir.²⁹⁴ Fesih kararının verilmesi ise ancak 1937'de mümkün olabilmiştir.²⁹⁵

İkinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı çerçevesinde, ülkenin soda ihtiyacının Van Gölü İşletmeleri tarafından Arin veya Van Gölü'nden karşılanmasını sağlamak üzere MTA Enstitüsü tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, soda üretimi için

²⁹¹ Son Posta, 28 Haziran 1935.

²⁹² Son Posta, 18 Eylül 1937.

²⁹³ BCA, 30-10-0-0/182-258-1.

²⁹⁴ BCA, 30-18-1-2/33-3-17.

²⁹⁵ BCA, 30-18-1-2/76-60-9.

Arin Gölü'nün daha müsait olduğunun tespit edildiği ve bunun için ihtiyaç duyulan kredinin sağlanması noktasında Başvekalet'e müracaat edildiği vurgulanmıştır.²⁹⁶ Maliye Bakanlığı, Doğu ve Güneydoğudaki tuz fiyatlarını dengelemek amacıyla tuz ambarlarının çoğaltılacağını ve Van'da da bir memlehanın açılacağını duyurmuştur.²⁹⁷ 1933'te Van'da incelemelerde bulunan Umumi Müfettiş Hilmi Bey, Van Gölü'nün iktisadi ve ticari bakımdan faydalı olabilmesi için Cumhuriyet ve Erciş Motörlerini tamir ederek göle indirilmesini temin etmiş, mahalli şirketlerin ve spor kulüplerinin mesailerini kontrol ederek onlarla sohbet etmiştir.²⁹⁸ Göl İşletme İdaresi Müdürlüğü, deniz ve kara motörlerini monte, tamir ve işletmeye muktedir bir makine mühendisini istihdam etmek amacıyla ayda 200 lira maktu ücretle ve kanuni harcırahları verilmek üzere ilan vermiştir.²⁹⁹ Ayrıca, 120 lira ücretle görevlendirilmek üzere doktor ilanı da verilmiştir.³⁰⁰

1936'da çıkarılan kararname ile Van'da Belediye ve Halkevi'nin ihtiyaç duyduğu kerestenin ithal edilmesi, karşılığında da Rusya'ya yün ve balık ihraç edilmesine imkân tanınmış olması,³⁰¹ Van vilayet ekonomisinde bu iki ürününün önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. 1937'de Van'a gelen uzman bir ekibin yaptığı incelemeler sonucunda, Van'da, bir balık konserve ve havyar fabrikasının kurulmasına karar verildiği belirtilmiştir.³⁰² Erciş'te bağ ve bahçeciliğin geliştiği belirtilmiş ve Erciş'ten ihraç edilen ürünler içerisinde av derileri, yapağı, koyun, sığır ve yağ sayılmıştır. Ercişlilerin balıkçılık faaliyetleri, civar köyleri olumlu etkilemiş ve özellikle havyar çıkarma teşebbüslerinin kayda değer neticeler verdiği ifade edilmiştir.³⁰³ Eski dönemlerde, Van Gölü'nden ve civardaki derelerden Rusya'ya büyük miktarda tuzlu balık ihraç edildiği vurgulanmıştır. Bu nedenle, Gölde yapılacak çalışmalarla ciddi anlamda balık üretimine vesile olunacağı, üretilen balıkların hem iç piyasada hem de trenlere eklenecek soğuk hava depolarıyla İran, Suriye ve Irak'a ihraç edilebileceği ifade edilmiştir. Bunun gerçekleşebilmesinin de Van'ın trene kavuşmasına bağlı olduğu vurgulanmıştır.³⁰⁴

²⁹⁶ BCA, 30-10-0-0/176-216-6.

²⁹⁷ *Vakit*, 14 Kanunuevvel 1931.

²⁹⁸ *Milliyet*, 12 Mayıs 1934.

²⁹⁹ *Milliyet*, 20 Ağustos 1934.

³⁰⁰ *Milliyet*, 21 Ağustos 1934.

³⁰¹ BCA, 30-18-1-2/65-50-5.

³⁰² *Akşam*, Sayı 6709, 22 Haziran 1937.

³⁰³ *Son Posta*, 8 İkincikanun 1936.

³⁰⁴ *Son Posta*, 1 Birincikanun 1936.

Bayar, Doğu illerinin ekonomik açıdan en büyük sıkıntısının nakliyat olduğunu 1936'daki raporunda şu şekilde dile getirmiştir: *“Memleketin kıymetli bir köşesi, denilebilir ki, sırf ulaşımsızlık yüzünden senenin büyük bir kısmında memleketin diğer parçalarıyla münasebet tesis edememektedir. Doğu illerimizin bu vaziyeti, memleketin diğer kısımlarıyla olduğu kadar bizzat kendi bünyesi içinde de vardır. Bir taraftan ulaşımsızlık, diğer taraftan nüfus azlığı, ekonomik değişimin canlanmasına mâni olmuştur. Muntazam ve devamlı mal nakli imkânı da olmaz ve dolayısıyla üretim de gelişemez... Şüphesiz ki ideal, emin ve aralıksız nakliyatın temini için muntazam şoselere ihtiyaç vardır.”*³⁰⁵

Bu bağlamda, ekonomik kalkınma için yol yapımına ağırlık verilerek, Diyarbakır-Bitlis-Tatvan-Van hattının yanı sıra Van ve Karaköse-Erciş kamyon hatlarının yapılmasının, tüm bölge için faydalı olacağını ifade etmiştir. Böylelikle, İstanbul ve Mersin'den alınacak bir malın Van'a kadar tek tarife üzerinden sevkinin mümkün hale getirilmiş olacağı belirtmiştir.³⁰⁶ CHP İl Kongresi, Van-Karaköse ve Van-Bitlis yollarının esaslı bir şekilde yapılması amacıyla Genel Sekreterlik nezdinde girişimlerde bulunduklarını ve Bayındırlık Bakanlığı'nın yapmış olduğu çalışmalar ile yolların yapımına başladığını duyurmuştur. Yolların 1950 yılı içerisinde tesviye edilmiş olarak işler haline getirileceği ve Van-Hakkâri yol yapımına da devam edildiği belirtilmiştir.³⁰⁷ 1947'de Doğu illerinde incelemelerde bulunan Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, Elazığ-Van hattının 5-6 yıl içerisinde ikmal edileceğini, şose olarak da Bitlis-Tatvan-Van yollarına 1948'de başlanacağını, 1948'de Van-Hakkâri yol yapımına başlanılacağını ve bu yolun 1949'da iyi bir şose haline getirilerek iki ilin birbirine bağlanılacağı ifade etmiştir.³⁰⁸ Hakkari-Van otomobil yolunun 1948 yılında hizmete açıldığı belirtilmiştir.³⁰⁹ Doğu illerinde incelemelerde bulunan Bayındırlık Bakanı Tahsin Balta, Van-Hakkâri yolunun 1949'dan itibaren yaz-kış hizmet vermesi için çalıştıklarını, Van'ı Ağrı ve Erzurum'a bağlayacak olan Erciş-Patnos yolunun da vakit kaybedilmeksizin yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Balta, demiryolları ile ilgili olarak da demiryollarını Muş ve Tatvan'a doğru genişletmek için yapılan çalışmaların mali

³⁰⁵ Celal Bayar, *Şark Raporu*, s. 113-114.

³⁰⁶ Celal Bayar, *Şark Raporu*, s. 112-115.

³⁰⁷ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

³⁰⁸ *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1947.

³⁰⁹ *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1948.

imkansızlıklar ve malzeme tedarikinde yaşanan sıkıntılardan dolayı birkaç seneden beridir yavaşladığını, ancak bunu aşmak içinde seferber olduklarını belirtmiştir.³¹⁰

Doğu havalisinde halkın uzun süre evlerine kapanmaları, demir ve kara yollarının yetersizliği ile birlikte ülke ekonomisinden tecrit edilmiş bir vaziyet halini almıştır. Bu nedenle, halkın uzun süre evde kaldığı dönemlerde el sanayinin geliştirilmesiyle bölge halkı ve çalışanların ihtiyaçlarının karşılanması noktasında fayda olacağı belirtilmiştir.³¹¹

1939-1943 yılları arasında yayınlanan Van Gazetesi, Van vilayeti ile ilgili siyasi, sosyal, eğitim ve ekonomi gibi konulara ağırlık vermiştir. Cumhuriyet'in kurulmasının üzerinden seneler geçmesine rağmen sıkıntıların devam ettiği ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan dolayı da mevcut sıkıntıların ağırlaştığı belirtilmiştir. Gazete içeriğinde merkezi yönetim eleştirilmezken, belediye faaliyetleri eleştirilmiş ve genel olarak yaşanan ekonomik sıkıntı ve kıtlıklara yer verilmiştir.³¹²

Tarım faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesini temin etmenin yanı sıra halkın içme suyu ihtiyacını da karşılamak üzere, Zernebat Suyu şehre getirilmiş ve çeşmeler yapılmıştır. Tarımsal faaliyetlere tahsis için de Sihke'de bir göl oluşturulmuştur. Şamran Kanalı'nın esaslı bir biçimde tamir, ıslah ve onarılması noktasında hükümetten yardım beklenilmiştir.³¹³

Koçer akını ve birkaç kişinin piyasaya tahakkümünden dolayı, Van buğday piyasasının ani ve seri dalgalanmalara maruz kaldığı, bu durumun İstanbul para borsasının bile ilerisinde olduğu ifade edilmiştir.³¹⁴

Van Sesi Gazetesi'nde, gaz sıkıntısının ciddi boyutlara ulaştığı, aydınlatmanın mumlarla sağlandığı ve Tatvan'a kadar gelen gazlara Gemi İşletmeleri tarafından el konulduğu eleştirileri ön plana çıkmıştır.³¹⁵

1948 yılı içerisinde Van'dan 99098 baş canlı hayvan ve 263304 kilo hayvan mahsulü ihraç edilmiştir. Van'a Mensucat Fabrikası kurulmasının, iktisadi anlamda önemli katkılar sağlayacağı ve iş hayatının gelişmesine teşvikte bulunacağı ifade

³¹⁰ Cumhuriyet, 3 Eylül 1948.

³¹¹ Celal Bayar, *Şark Raporu*, s. 130.

³¹² Engin Sarı, "Yerel Basında Van'ın Kentsel ve Ekonomik Yaşamı (1939- 1943)", *Van Kent Araştırmaları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2016, s. 190.

³¹³ Van Sesi Gazetesi, Yıl 1, Sayı 7, 8 Temmuz 1948.

³¹⁴ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 35, 12 Ağustos 1948.

³¹⁵ Van Sesi, Yıl, Sayı 178, 29 Ocak 1949.

edilmiştir. Ayrıca, Cizre ve havalisinden gelenlerin Van yaylalarından faydalandığı ve bunun da iktisadi kazanç anlamına geldiği vurgulanmıştır.³¹⁶

Van Milletvekili Rüştü Oktar, 1949 yılında kendi seçim bölgesi olan Van'da gördüklerini şu şekilde aktarmıştır: *“Bir haftadan beri Van'dayım. Gördüğüm manzara çok acıklı ve devamı bilhassa halkımızın felaketini intaç edecektir. 1948 senesi zaten kurak geçmişti ve ekmeğin kilosunu 54 kuruşa yemekteydiler. Varını yokunu tarlasına atan rençper, 1948-1949 senesindeki durum karşısında bütün varını kaybetmiş ve bugün açlık ve sefalet baş göstermiştir. Şayet bu sene tohum verilmez ve yiyeceği de temin edilmezse memleketin %80'ni memleketi terke veya ölüme mahkûm olacaktır.”*³¹⁷

Ağrı İsyanına katılan Erciş'in Nazarova köyünden Mustafa oğlu Yusuf ile beş mevkuf ve 90 gayrı mevkuf olmak üzere toplamda 96 kişi ağır ceza mahkemesinde yargılanmıştır.³¹⁸

Ağrı İsyanından sonra yasaklı bölge hale getirilen ve Erciş İlçesi sınırları içerisinde yer alan Zeylan (Zilan) mıntıkasındaki hazineye ait çiftlik ve meraların, Doğu Hayvancılık Kurumu kurulmak üzere Tarım Bakanlığı'na tahsis edilmesi ve yalnızca Doğu Hayvancılık Kurumu çalışanlarının adı geçen yasak bölgeye girmelerine izin verilmesi, Bakanlar Kurulu tarafından karara bağlanmıştır. Emniyet ve asayişin temini nedeniyle Zeylan bölgesinin boşaltıldığı, bölgenin hayvan yetiştirmeye çok müsait olduğu, burada kurulacak hayvan ıslah müesseselerinin memlekete ciddi anlamda faydalar getireceği öne sürülmüştür. Bu bağlamda, bölgenin tekrar bu türden aksaklıklarla ön plana çıkmaması hususunda şu değerlendirmelere yer verilmiştir. *“Ancak; bölgenin hududa yakın ve İran yolu ile gelip içerilere kadar sızabilecek her türlü eşhasın sığınmasına müsait geniş ve arızalı olması ve birçok vatandaş kanı pahasına muzır kişilerden temizlenmiş bulunan mıntikanın tekrar bu gibi zararlı eşhasa basamak vazifesi görmemesi içinde aşağıdaki emniyet tedbirlerinin alınması zaruri görülmüştür:*

- a) *Yasaklı hükmün eskisi gibi idamesi ve iskân ve ikamet müsaadesinin tahsisen resmi müessese ve müstemilatına verilmesi.*

³¹⁶ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 205, 2 Mart 1949.

³¹⁷ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

³¹⁸ Açık Söz, Sayı 83, 11 Temmuz 1936.

- b) *Bölgenin yasaklığını, emniyet ve asayişini temin için, Şor, Kadugan, Pandoli, Koçköprü nam mevki kapılarına dört tane jandarma karakolu ihdası ve karakol binalarının İçişleri Bakanlığınca verilecek planlara uygun olarak Tarım Bakanlığınca yaptırılması.*
- c) *Kurulacak müessesenin istihdam edeceği sürekli ve geçici müstahdemleri hüviyetlerinin evvelden emniyetçe tespit edilmesi, fotoğraflı hüviyet varakaları taşımaları ve müessesenin kabul edeceği resmi kıyafetleri bulunması.*
- d) *Her ne sebeple olursa olsun müesseseden çıkacak, çıkarılacak veya nakledilecek müstahdemlerin çıkışlarından emniyete bilgi verilmesi ve eski dahi olsa elbise ve hüviyetlerinin geri alınması.*”³¹⁹

Erciş köylüleri, Van Milletvekili Rüştü Oktar’a çekmiş oldukları telgrafta, Zeylan yasaklı bölgede ot biçmelerine müsaade ettiği ve böylelikle kendilerini kış mevsiminin olumsuzluklarından kurtardığı için şükranlarını sunmuşlardır.³²⁰

4.6. Van’da Ulaşım

Osmanlı coğrafyasındaki demiryolu potansiyeli; Amerika, İngiltere, Almanya ve Rusya gibi devletlerin dikkatini çekmiş ve birbirleriyle rekabet içerisine girmelerine sebep olmuştur. Bu kapsamda, Chester Demiryolu projesi hazırlanmıştır. Bu projeye göre, ana hat Sivas’tan Güneydoğuya doğru uzanarak Harput, Ergani, Musul ve Kerkük üzerinden İran sınırındaki Süleymaniye’ye; yan hat olarak da Samsun üzerinden Karadeniz’e, Halep üzerinden Akdeniz’e ve Bitlis üzerinden Van’a uzanan bir güzergâh planlanmıştır. Osmanlı Devleti bu projeyi geciktirerek, Amerika’dan bazı imtiyazlar elde etmeyi hedeflemiştir. Ancak bu proje, diğer devletlerin itirazı ve çeşitli sebeplerden dolayı uygulama olanağı bulamamıştır. Cumhuriyet Döneminde ise bu proje yapılan önemli değişikliklerle yeniden uygulanmaya konulmak istenmiştir.³²¹ Mustafa Kemal Atatürk, mecliste yapmış olduğu konuşmada Doğu illerinin belli başlı ihtiyacının demiryolu olduğu konusunda şu ifadelerle yer vermiştir: “... Doğu vilayetlerimizin belli başlı ihtiyacı, orta ve batı illerimize demir yollarla bağlanmaktadır. Şarka ilerleyen iki ana demiryolunun hızla

³¹⁹ BCA, 30-18-1-2/119-49-14.

³²⁰ BCA, 490-1-0-0/193-764-2.

³²¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Cumhuriyet’in Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması”, *Cumhuriyet’in Harcı Üçüncü Kitap Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 235-261.

*bitirilmesini ve bunları birbirine bağlayacak yollar örüğüne şimdiden başlanmasını lüzumlu görüyoruz.”*³²²

Devlet Demiryolları Mühendisi H. Yakup, İsmet Paşa'nın Ankara-Kayseri Hattının açılışında söylemiş olduğu şu sözlere yer vererek “... *Bizim iddiamız şudur: Bir vatandaş, her şeyden evvel kendi vatanını imar etmek mecburiyetindedir. Türk, Türkiye’yi imar etmeyi bir vazife addedecektir. Türk, vatanını imara muktedir.*” Demiryolu siyasetinin yalnızca iktisadi bir mesele olmadığını, asri bir milletin yaratılması ve yaşatılması cephesinden de demiryollarını tetkik etmenin elzem olduğunu vurgulamıştır.³²³ *Vakit Gazetesi*, bir Alman askerinin yazmış olduğu yazıya yer vererek demiryolu siyasetinin Türkiye açısından hayatiyeti ehemmiyetine atıfta bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nda yaşanan sıkıntıların demiryolu eksikliğinden kaynaklandığını, eğer Anadolu demir ağlarla örülmez ise bu tehlikeli durumun 1914’ün iki misli olacağını, dolayısıyla da demiryoluna gereken önemin verilmesi gerektiğini belirtmiştir.³²⁴ Vedat Nedim Tör, demiryolunun yapılmasının önemi üzerinde durarak, özellikle Şarktaki feodalizmin yıkılmasına da katkı sunacağı hususunda şu ifadelerle yer vermiştir: “*Şarktaki feodalizmi patlatacak en mühim amillerden biri de hiç şüphesiz ki, bir dinamit lağımu gibi, her gün biraz daha ilerleyen demiryollarımız olacaktır.*”³²⁵ Hüseyin Avni, “Türkiye’de Şimendifer” başlığı altında demiryolu ile ilgili efsanelere ve demiryollarının ülkeler üzerindeki etkisine değinerek şu ifadeleri kullanmıştır: “...*Görülüyor ki şimendifer hareketi, memleketimizde iktisadi vahdeti temin ederken, bir nüfus hareketi ve kalabalık iş sahaları temin etmektedir.*”³²⁶ Dr. V. Engelman’nın yazmış olduğu ve *Demiryolları Dergisi*’nde çevirisi yapılarak yayınlanan makalede Engelman’ın demiryolu siyasetinin amacını yepyeni bir ekonomik saha yaratma, kurulan sanayinin yaşama kabiliyetini emniyete almak, halkın hayat standardını yükseltmek ve halkı Kemalizm kültürüyle yoğurmak olarak açıklamıştır. Bunun için de projede yer alan dört muntikadan biri olan ve Elazığ’dan başlayıp Van’a kadar uzanacak olan bir hattın

³²² *Kurun*, 2 İkinciteşrin 1935.

³²³ H. Yakup, “Demiryollarımızın iktisadi inkişafında su meselesi”, *Demiryollar Mecmuası*, Cilt 9, Sayı 106, Birinci Kanun 1933, s. 721.

³²⁴ *Vakit*, 16 Birincikanun 1933.

³²⁵ Vedat Nedim Tör, “Demiryollarının İctimai ve İktisadi Rolü”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Ağustos 1930.

³²⁶ Hüseyin Avni, “Türkiye’de Şimendifer”, *Yeni Adam*, Yıl 1, Sayı 3, 15 Kanunusani 1934, s.8.

inşa edileceğidir.³²⁷ Millet Meclisi üyelerinden Tahsin Bey, 1933'te "Erzurum Demiryolları" başlığı altında *Hakimiyet-i Milliye*'de yazmış olduğu makalesinde geçmişe ait fecaatle dolu bir kitap yazılabileceğini ifade ederek Dolmabahçe ve Çırağan saraylarına harcanan miktarın onda birini Türkün selametine sarf edilmiş olsaydı, demiryolu kurulsaydı durumun çok farklı olacağını belirterek Osmanlı Devleti dönemi uygulamalarını eleştirmiştir. Doğu ile Batı arasında ortalama 1500 kilometrelik bir çerçevede ciddi anlamda zihniyet aykırılıklarının bulunmasında mahrumiyetler, meşakkatler ve Kürt isyanları gibi problemleri barındırdığını ifade ederek demiryolunun zarurietini hakkında şunları belirtmiştir: "...Erzurum – Van yolunda kızımın araba altında kanlar içinde kaldığını ve anasının ağladığını gördüğüm dakika herhalde mukadderatı memlekete hakim olanlara şükran hisleriyle mütehassis olmadım... 1929 senesinde bir kuduzun ısırığı beş evladını Darülkelb'e yetiştirmek ve kurtarmak için Ercişli Süleyman ağa bitmez tükenmez yolda çocuklarının kudurduğunu gördüğü zaman, demiryolu mahrumiyetinden dolayı hükümete hayır dua etmemiştii! İşte Erzurum şimendiferinin idare mefhumu budur!"³²⁸

1930 tarihinde Van ve çevresinde meydana gelen olaylarla ilgili olarak şimendifer politikasının önemi hakkında şu ifadelerle yer verilmiştir: "... Eğer İsmet Paşanın takip etmekte olduğu şimendifer siyasetine birkaç sene evvel başlanmış olsa idi bugün Sivas'a kadar varmış olan şimendifer şimdi Şark hudutlarımızdaki isyan mintikalarına kadar yaklaşmış olacaktı ve emin olmak lazımdır ki bugünkü isyan hareketleri o vakit bugünkü şekilde çıkmayacaktı. Binaenaleyh, bugün Şark hudutlarımızın emniyetini, oralardaki vatandaşlarımızın hayatlarını muhafaza için telef olan canlar ve mallar heder olmayacaktı. Bugün için böyle olduğu gibi; yarın için de böyledir. Garp ve orta Anadolu şimendifer ile Şark vilayetlerimize bağlanmadıkça hudutlarımızın haricindeki tahrikçiler, buralarda isyan ve fesat hareketleri çıkarmak için çalışmaktan geri durmayacaktır. Ve her deva muvaffak olacak isyan memlekette pek çok hayat ve mal zayıyatına sebep olacaktır."³²⁹

Van'ın en önemli meselesi ve temennisi, medeni nakil vasıtalarıyla iç şehirlerle irtibatın sağlanması olmuştur. Van'ın yurdun en uzak köşesinde bulunması, kış

³²⁷ V. Engelman, Çev. Ş. Boray, "Türkiye Doğu Demiryollarını İnşa Ediyor Yeni İnşa Programının Önemi", *Demiryollar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 133, 1 Mart 1936, s.2-4.

³²⁸ Tahsin Bey, "Erzurum Demiryolları", *Hakimiyet-i Milliye*, Yıl 14, Sayı 4273, 13 Haziran 1933.

³²⁹ Mehmet Asım, "Şimendifer Siyasetimiz ve Şark Vilayetlerimiz", *Vakit*, 16 Ağustos 1930.

mevsiminin uzun sürmesi, yolların bozukluğu ve fenni nakil araçların azlığı, bu temennilerin dile getirilmesinde etkili olmuştur.³³⁰

Yurdun çeşitli yerlerinde Münakalat Vekaleti tarafından telsiz istasyonlarının kurulmasına karar verilmiştir. Van'ın da aralarında yer aldığı bu istasyonların üçer kilovatlık olacağı ve tesisatın alıcı ve verici aletlerle mücehhez kılınacağı belirtilmiştir.³³¹

Bölge için hazırlanan raporlarda, bölgede uzun süren kış mevsimi dolayısıyla insanların yalnızca hayvanları kullanarak kışın bir yerden başka bir yere gidebildikleri belirtilmiştir. Yolların oldukça kötü bir vaziyette olduğu ve yaklaşık 40-50 yıldır yol namına herhangi bir çalışmanın yapılmadığı vurgulanmıştır. Bu nedenlerle, bölge halkının Cumhuriyet idaresine karşı mesafeli durdukları, hatta Cumhuriyet'in ilanından bihaber olan bir kesimin "Allah padişahın kılıcını keskin etsin" diye dua ettikleri ve Cumhuriyet'e bağlı olanlar oranının ancak %5'te kaldığı öne sürülmüştür.³³²

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde demiryolu yapımına ayrı bir önem verilmiştir. Düşman devletler ve çevreler tarafından üretilen ve demiryolu programının askeri bir program olduğunu iddia eden yaklaşımın hakikatle bağdaşmadığı, temel önceliğin ülke genelinde iktisadi hatlar kurmak olduğu vurgulanmıştır. Programın uygulanmasında etkili olan diğer gerekçelerin ekonomik ve askeri zaruretler olduğu belirtilmiştir. Bu noktada, "Bir Karış Fazla Şimendifer!" parolasıyla, Türk vatanının askeri, siyasi, iktisadi emniyetinin sağlanmasına ve geliştirilmesine büyük önem verilmiştir.³³³

Diyarbakır-Irak hattının açılışında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile Başbakan Celal Bayar hazır bulunmuşlardır. Nafia Vekili Ali Çetinkaya yapmış olduğu konuşmada, Atatürk'ün şu sözlerine yer vermiştir: "... *Demiryolları memleketin tüfekten ve toptan daha mühim bir emniyet silahıdır... Demiryolları bir ülkeyi medeniyet ve refah yolları ile aydınlatan kutsal bir meseledir.*" Çetinkaya,

³³⁰ Vamık, "Van'ın En Mühim Temennisi: Şimdilik Medeni Nakil Vasıtası ile İç Şehirlere İrtibatın Teminidir.", *Son Posta*, 6 Haziran 1932.

³³¹ *Vatan*, 13 Birincikanun 1940.

³³² Hamit Pehlivanlı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açıdan Türkiye (23-25 Ekim 1995, İstanbul)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 562.

³³³ Ali Süreyya, "Demiryolu Siyasetimiz", *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1982, s. 58-64.

demiryolunun Van'a kadar ulaştırılabilmesine ilişkin olarak da Atatürk'ün Van hakkındaki "Bir kültür Şehri" söylemi temelinde şu sözlerle yer vermiştir: "... *Hattın Siirt önlerinden geçerek Tatvan'da Van Gölü kıyısına erişmiş olması dahi Atatürk'ün TBMM'deki nutuklarında yurdun ve halkın fikren yükselmesi için alınacak tedabir arasında, Doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinde en güzel bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden fiiliyata geçilmelidir.*"³³⁴

İlhan Tekeli, Cumhuriyet'in demiryolu politikasında Ege Bölgesi için yeni demiryolu yapılması yerine, yabancı şirketlerin denetiminde olan demiryollarının satın alınarak tüm demiryolları ağları ile birleştirilmesi ve böylelikle ekonomik buhran koşullarında tarım ürünlerinin ihraç limanlarına ulaştırılmasını sağlayarak yüksek tarifelerin önüne geçmenin hedeflendiğini vurgulamıştır.³³⁵

Her alanda ilerleme kaydetmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti, en önemli hamle olarak ülkeyi demir ağlarla örmek ve yabancıların elinde bulunan demiryollarını satın alarak millete mal etmek istemiştir.³³⁶ Ancak, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulduğu 1930'da özellikle İsmet Paşa'nın demiryolu siyaseti ciddi anlamda eleştirilere sebep olmuştur. Bu eleştirilerin; demiryolu inşaat programının kısa bir zamana sıkıştırılması, tesisat ve işletme masraflarının çok olması, borçlanma ve malzemelerin yurt dışından temin edilmesi, ödemelerde yaşanacak sıkıntılar ve izlenen yanlış yöntemden kaynaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca, şose yolların yapılmasının ucuz, çabuk ve kolay olacağı eleştirisi temelinde şimendifer Cumhuriyet Halk Fırkası'na, otomobil de liberal fırkalara benzetilerek İnönü'ye eleştiriler getirilmiştir.³³⁷ İsmet Paşa, yapılan eleştirilere şu şekilde cevap vermiştir: "... *Yaptığımız şimendiferler milli vahdet, milli müdafaa ve milli istikbal zaruretinin gün tehirini kabul etmeyen icabıdır. Şimdiye kadar hariçten uzun vadeli istikraz ile bunu temin etmeye imkân yoktur. En ucuz bir şekilde inşa ediyoruz. Hatlarımız aynı zamanda iktisadidir. Ve bu memleketin iktisadiyatına ve maişetine hizmet etmişlerdir.*"³³⁸ Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi ve yürütülmesinde de büyük roller üstlenen demiryolları, Lozan Antlaşması'ndan sonra belirlenen sınır özelliklerine

³³⁴ Son Posta, 17 İkinciteşrin 1937.

³³⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 271-272.

³³⁶ Ali Çetinkaya, "Aydın Demiryolunun Satın Alınması", *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1982, s. 230.

³³⁷ Son Posta, 2 Eylül 1930.

³³⁸ Milliyet, 31 Ağustos 1930.

göre geniş hat olarak 124, normal hat olarak 3733 ve dar hat olarak da 273 kilometreden müteşekkil bir ağ bulunmaktaydı.³³⁹

Demiryollarının önemi ile ilgili olarak, Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa, Kütahya-Balıkesir Hattının açılışında şu ifadeleri kullanmıştır: “... Şimendiferin ehemmiyeti hakkında hacet yok. “Demiryolları, insanların kan damarları gibidir.” Derler. Bu söz pek doğrudur. Kâfi derecede şimendifer yolu bulunmayan bir yerin bugün layığıyla müdafaası ve iktisaden inkişafı mümkün değildir. Asayişin temini, milletin medeniyet sahasında terakkisi şimendiferin lüzumlu vazifesidir. Harbi umumide demiryolu mevcut olmayan yerlerde askeri harekâtın ne kadar müşkülâtla yapıldığını hatırlıyoruz. Memleketin bir ucundan diğer bir ucuna yetişmek için yollara dökülen millet efradı perişan ve sefil oldular. Eğer hudutlara doğru şimendifer hatları olsaydı kuvvetlerimiz icap eden mahallere zayıatsız ve vaktiyle yetiştirilebilir ve yolsuzluk yüzünden binlerce vatan evladı mahv ve helak olmazdı.”³⁴⁰

7.6.1929 tarihinde Vakit Gazetesi'nde çıkan yazıda, Fevzipaşa-Diyarbakır hattının Murat Çayı boyunca Muş, Bitlis ve Van havalisine varacağı ve böylelikle Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolunun bütün Şark vilayetlerinin iktisat ve irtibat yollarının temelini oluşturacağı belirtilmiştir.³⁴¹ 1930'da Malatya-Diyarbakır hattının Elazığ'dan geçmesi için bir heyet Başbakan İsmet İnönü ile görüşmüşlerdir. Hattın üzerinde bulunan Sofular mevkiinden Elazığ'a olan 21 kilometrelik bir kolun ayrılacağı, bu kolun aynı zamanda Van Demiryolu projesinde olduğu ve buranın inşa edilmesiyle birlikte Van demiryolunun ilk 21 kilometresinin de inşa edilmiş olacağı belirtilmiştir.³⁴² Fevzipaşa-Van istikametlerinin telakki noktasını oluşturan Yolçatı İstasyonuna kadar olan kısmın, 1934 yılında bitirildiği ifade edilmiştir.³⁴³ Başbakan İsmet İnönü, Van'a gerçekleştirmiş olduğu seyahatte, Van'ın dört yıl içerisinde trene kavuşturulacağını müjdelemiştir.³⁴⁴ Teknik bir heyet, 1934 yılında Diyarbakır'dan Midyat, Cizre, Siirt ve Bitlis üzerinden Van'a ve oradan da İran sınırına kadar

³³⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Cumhuriyet'in Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması”, *Cumhuriyet'in Harcı Üçüncü Kitap Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 272-274.

³⁴⁰ *Demiryollar Mecmuası*, Sayı 88, Haziran 1932, s. 271-272.

³⁴¹ *Demiryollar Mecmuası*, Cilt 5, Sayı 56, Teşrinievvel 1929, s. 499.

³⁴² *İnkılap*, Sayı 113, 21 Kanunuevvel 1930.

³⁴³ *Akşam*, 24 Şubat 1934.

³⁴⁴ *Son Posta*, 23 Temmuz 1935.

uzanacak tren yolu güzergahının keşfine başlamışlardır.³⁴⁵ Ancak, Van tren yolunun geçeceği güzergâhlar olarak hattın Elâzığ'dan başlayarak Palu, Çapakçur ve Muş üzerinden Van Gölü'nün batısından Van'a, oradan da sınıra doğru uzatılmasının daha uygun olduğunun tespit edildiği ve 1936'da bu hattın inşasına başlanacağı belirtilmiştir.³⁴⁶ Hükümetin demiryolu politikasına azimli bir şekilde devam ettiği; Erzurum, Bitlis, Siirt ve Van'a trenle gidilebileceği ve Van hattının Siirt'ten Bitlis'e doğru uzanacağı bildirilmiştir. Van'ın dört yıl içerisinde tren yolu ile buluşturulacağı ve tren düdüğünün Van'da çalınacağı belirtilmiştir.³⁴⁷ Diyarbakır-Van şimendifer hattının, Tatvan'a kadar yapılması takarrür ettirilmiştir. Bu hattın tamamlandığı gün, Van'ın iktisaden büyüyeceği ve refaha kavuşturulacağı belirtilmiştir.³⁴⁸ Diyarbakır-Cizre-Van demiryolunun ilk ray döşeme merasimi, kalabalık bir protokol ile 1938'de gerçekleşmiştir.³⁴⁹

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Elâzığ-Van hattının 5. ve 6. kısım inşaat bedellerinin bono ile ödenmesi uygulamasının bir yılla sınırlandırılmasından vazgeçilmiş ve bu sürenin iki yıla çıkarılması kararı alınmıştır.³⁵⁰ II. Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü dönemde yapım sürecinin devam ettiği Elâzığ-Van hattı, 7-12 kısımları inşaatı harp hali ve memlekette bazı malzeme ve inşaat vasıtalarının azalmasından dolayı müteahhitleri endişeye sevk etmiştir. Bundan nedenle, işverenlerin sıkıntısını gidermek amacıyla çimento fiyatları ile ilgili bir maddenin konulması kararı alınmıştır.³⁵¹ Elâzığ-Van-İran hattının 1940'ta yapılması gereken Elâzığ-Palu güzergâhı için ihale yapılmamış olduğu, ortalama 70 kilometrelik kısmın çok arızalı ve üzerinde birçok büyük köprü ve tünel yapılmasını gerektirdiği ve bu amaçla çalışmaların devam ettiği vurgulanmıştır. Palu-Çapakçur arasında ortalama 64 kilometre olan kısımda ise çalışmaların başlamak üzere olduğu, 1942 yılı başında Çapakçur ile Muş arasındaki 100 kilometrelik mesafenin üzerindeki her türlü etüdün tamamlanmış olmasından dolayı ilkbaharda çalışmalara başlanacağı bildirilmiştir. Muş ile Van arasındaki kısmın etüdünün de bitirildiği ve şartların elvermesi halinde çalışmalara başlanacağı söylenmiştir. Böylelikle, Elâzığ-Van-İran hattının Kotor'da

³⁴⁵ *Akşam*, Sayı 6100, 11 Teşrinievvel 1935.

³⁴⁶ *Akşam*, Sayı 6234, 24 Şubat 1936.

³⁴⁷ *Akşam*, Sayı 6673, 17 Mayıs 1937.

³⁴⁸ *Son Posta*, 10 Birinciteşrin 1937.

³⁴⁹ *Akşam*, Sayı 7240, 12 Kanunuevvel 1938.

³⁵⁰ BCA, 30-11-1-0/194-26-4.

³⁵¹ BCA, 30-18-1-2/96-78-9.

İran hatları ile birleştirilmesi planlanmıştır.³⁵² 1941’de Elâzığ-Van demiryolu üzerinde hummalı çalışmaların devam ettiği belirtilmiştir.³⁵³ Palu, Genç ve Muş gibi verimli ovalardan geçerek feribot ile Van’a ve oradan da İran’a uzanacak olan bu demiryolu hattına, 4.11.1944 tarihinde başlandığı ve 130 kilometrelik alanda geceli gündüzlü çalışılarak tünel ve köprülerin yapıldığı vurgulanmıştır. 20 milyonun harcandığı bu hattın, tahminen 155 milyona mal olacağı ifade edilmiştir.³⁵⁴ Elâzığ-Van-İran hattının ise yaklaşık olarak dört buçuk milyona mal edileceği ifade edilmiştir.³⁵⁵ Elâzığ –Van –İran hudut demiryolu üzerinde ve 158 234’üncü kilometreleri arasında arazinin durumu, hattın uzunluğu gibi sebeplerden dolayı güzergâh değişikliklerine gidilmiştir.³⁵⁶

Elâzığ-Van-İran sınır hattının Van iskelesi ile Van hudut kısmının demiryolu etüdüne ait ihalenin eksik ilana dayanmasından dolayı feshedilmesi gerekirken ihalede hazinenin menfaati bulunmasından dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla iptal edilmemiş ve geçerli sayılmıştır.³⁵⁷ 1923 tarihli demiryolları haritasında demiryolları oldukça az olmasına rağmen, 1947’de neredeyse tüm Anadolu’nun demir ağlarla örüldüğü görülmektedir. Başlangıçtan 1947’ye kadar devlet demiryollarına harcanan paranın 497.784.979 Türk Lirası olması, Cumhuriyet rejiminin demiryolu siyasetine verdiği önemi göstermektedir. Bununla birlikte, 1947 yılında Elâzığ-Van Hattının ancak Genç’e kadar yapılabildiği ve çalışmaların aksak bir şekilde devam ettiği belirtilmiştir.³⁵⁸ Ortalama 600 kilometre olan Elâzığ-Van-İran Hudut Hattı³⁵⁹ demiryoluna, İkinci Dünya Savaşı’nın (1940) en buhranlı günlerinde başlanmıştır. Bu hattın, Van’ın imar işlerine mühim katkılar sağlayacağı ve iklimi bakımından da tarıma elverişli olması nedeniyle Doğu bölgesinin kalkınmasında rol üstleneceği ifade edilerek Mustafa Kemal Atatürk’ün şu ifadelerine yer verilmiştir: “*Doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde her şubeden ilkokullarıyla ve nihayet üniversitesi ile modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden faaliyete*

³⁵² *Akşam*, Sayı 8196, 15 Ağustos 1941.

³⁵³ *Vakit*, 21 Eylül 1941.

³⁵⁴ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1945.

³⁵⁵ *Vatan*, 9 Temmuz 1941.

³⁵⁶ Yakup Kalgay, “Yeni Demiryollarımız İçin Güzergah Araştırmaları”, *Demiryollar Dergisi*, Cilt 21, Sayı 248- 249 -250, s.7 (Ekim – Kasım- Aralık 1945).

³⁵⁷ *BCA*, 30-18-1-2/95-45-8.

³⁵⁸ Zübeyir Akçadurak, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye Demiryolları”, *Demiryollar Dergisi*, Cilt 24, Sayı 294-296, Haziran 1950, s. 61-63.

³⁵⁹ *Demiryollar Dergisi*, Sayı 239-241, Cilt 20, Ocak-Mart 1945, s. 10.

geçmelidir.”³⁶⁰ 16 Aralık 1947’de Elâzığ-Genç Hattı hizmete açılmıştır. Bu mühim hadise bağlamında yapılan konuşmalarda, İkinci Dünya Savaşı’nın en şiddetli olduğu dönemde dahi demiryolu yapımından vazgeçilmemiş olması takdir edilmiştir. Bu yeni hattın Muş, Tatvan ve Van üzerinden İran hududundaki Kotur merhalesine kadar uzanacağı ifade edilmiştir.³⁶¹ Palu- Genç hattının açılışına Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, Elâzığ ve Tunceli valileri ve her iki vilayetin ileri gelenleri katılmışlardır. İki yurttaşın konuşmasından sonra Elazığ- Van İşletme Başmüdürü de bir konuşma yaparak hattın teknik hususlarına değinmiştir.³⁶² İkinci Dünya Savaşı’na denk gelen bu demiryolu çalışmaları ile ilgili şu ifadeler de yer verilmiştir: *“Bütün milletlerin hayatını açlık, sefalet ve ölümlerle tehdit eden İkinci Cihan Harbinin şiddetle devam ettiği korkunç yıllarda dahi demiryolu yapımı durmamış ve çimento, demir, kereste gibi en önemli malzemenin zamanında ve yeter miktarda bulunamaması, bulunabilenlerin de yurtdışında motorlu taşıt vasıtalarının çok azalmış olması dolayısıyla inşaat mahallerine nakledilememeleri inşaatta çok büyük zorluklar doğurmuştur. Bir yandan bu zorluklar yenilmeğe çalışılırken, öte yandan da demiryolu inşaatında misline tesadüf edilmeyen çürük ve çetin bir arazi ile boğuşmak zarureti hasıl olmuştur.”*³⁶³ Yapılan tetkikler neticesinde, hem masrafları azaltmak ve hem de yolu kısaltmak suretiyle, Tatvan-Van arasındaki güzergahın Van Gölü’nün güneyinden değil feribot tesisatı ile Van Gölü’nün içerisinde geçmesine karar verildiği bildirilmiştir.³⁶⁴ Yakup Kalgay, *Demiryollar Dergisi*’nde “Trenlerimizi Van Gölü’nden Nasıl Geçireceğiz?” başlıklı yazısında, şu ifadeler de yer vermiştir:³⁶⁵

“Van Gari’nin işletmeye açıldığı gün, Türk yurdu, Türk ulusu büyük zafer bayramlarından birine daha kavuşacak ve kutlayacaktır. Bu sayede (savunma, güven ve kültür) davamızın esas temellerinden birkaçı daha Van Gölü kıyılarında atılmış olacak...”

³⁶⁰ Yakup Kalgay, “Elazığ-Van-İran Hudut Demiryolunda (Genç) İstasyonunun İşletmeye Açılma Hazırlıkları”, *Demiryollar Dergisi*, Sayı 265, Cilt 21, Kasım 1947, s. 16-17.

³⁶¹ Mithat Arıdor, “Elazığ – Genç Hattı İşletmeye Açıldı”, *Demiryollar Dergisi*, Sayı 267-268, Cilt 22, Ocak-Şubat 1948, s. 41.

³⁶² *Ayın Tarihi*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Ankara, Sayı 169, 16 Aralık 1947, s.9-10.

³⁶³ Mithat Arı, “Elazığ –Genç Hattı İşletmeye Açıldı”, *Demiryollar Dergisi*, Cilt 22, Sayı 267-268, s.41 (Ocak – Şubat 1948).

³⁶⁴ *Akşam*, Sayı 7470, 8 Ağustos 1939.

³⁶⁵ Yakup Kalgay, “Trenlerimizi Van Gölü’nden Nasıl Geçireceğiz”, *Demiryollar Dergisi*, Sayı 272-274, Cilt 22, Haziran-Ağustos 1948, s. 33-34.

... Van Gölü'ne (Anadolu'nun Marmara'sı) diyorlar. Bu doğrudur da... Çünkü: Gölün Marmara Denizi'ndeki gibi koyları, körfezleri, ada ve yarımadalaları, girintili, çıkıntılı kıyıları var... Marmara Denizi ile Van Gölü arasındaki fark hemen hemen yüz ölçülerindedir... Şu hâlde, yurdumuzda ilk (Feribot) işletme servisini Van garının işletmeye açılma töreni yaptığımız gün (3.000.000) lira harcayarak Van Gölü'nde kurmuş olacağız. O gün ise çok uzak değil... Çünkü: (Elâzığ-Van-İran hudut) demiryolunun yapısı durmadan, her gün biraz daha ilerliyor. Van'a yaklaşıyor.”

4 Nisan 1934'te kabul edilen Van Gölü İşletme Nizamnamesinde Van Gölü İşletme İdaresi'ne ait bütün işler Birinci Umumi Müfettişlik makamına bırakılarak şu ifadelere yer verilmiştir: “Nizamnamede idarenin yapacağı işler tasrih olunmakta ve bu işlerin halen gölde mevcut iskeleler arasında nakliyat icrası, iktisadi ehemmiyeti haiz ve inkişafa müsait mahallerde asayiş ve memleket müdafaası noktasından mühim olan yerlerde yeniden iskeleler yapılması ve burada motör işletilmesi, bunlardan başka da mahalli imara yardım olmak üzere gölde voli ile balık tutmak suretiyle balıkçılığın ilerletilmesi, duvarcı, sıvacı, doğramacı gibi sanatkarların yetiştirilmesi, idare, ihtiyaç gördüğü takdirde milli bankalar veya şirketlerle birleşerek teşekkülüindeki maksat dahilinde teşebbüslere girişmesi, ancak bu teşebbüste birinci umumi müfettişlik makamının mütalaasını almakla beraber Dahiliye Vekaletinin de müsaadesinin şart olduğu kaydedilmektedir. Nizamnamede, Van Gölü, gemi işletme idaresinin sermayesinin eski şirketin vapur, fabrika ve alet ve edevatıyla yeniden yapılacak bina ve gemilerden ve devlet tarafından tahsis olunacak mütedavil sermayeden ibaret olduğu kaydedilmektedir.”³⁶⁶

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 1935'te Van Gölü İşletmesi ile ilgili olarak, Van Gölü'nün bir iç deniz olduğunu, Türklüğün ilk devirlerinde Anadolu'da büyük devletlerin kurulduğunu ve ihtilal ve harplerin Van Gölü'nü, Van'ı ve etrafını harabe hale getirdiğini ifade etmiştir. Ancak, bu durum karşısında dahi Van Gölü ve havalisinin coğrafi ve ekonomik kıymetini, bilhassa Türklüğün bugünkü ve yarıncı vaziyetini ve siyasal ehemmiyetini zerre kadar kaybetmediğini belirtmiştir. Meydana gelen Şeyh Sait ayaklanmasından ve onu takip eden hadiselerden sonra, gerekli tedbirlerin alındığı ve ümrânının düzeltildiği vurgulanmıştır. Van Gölü İşletmesi vapurları, Van Gölü sahillerinin ve havalinin irtibat araçları olmuştur. Devletin iki

³⁶⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1934.

köy arasında, iki şehir arasında şose yaparken onun gelirinden çok memleketin inkişafını öncelediğini belirtilerek, Van Gölü İşletmesi hakkında şu bilgileri vermiştir: *“Van Gölü’nün işletilmesinde kullanılan vapur ve sair vesaiti nakliye müteharrik bir köprü, bir şose, telakki edilmelidir. Bu bir amme hizmetidir. Bir irat membaı değildir. Ve uzun seneler böyle devam edecektir. Bugün Van gölünün muhtaç olduğu nakliyat vasıtaları ihtiyacın çok dunundadır. Elimizdeki bu küçük nakliyat vasıtaları olmasaydı bugün Ağrı üzerinde eşkıyaların tüfenk seferleri elan işitilecekti. Büyük kumandanlarımızın değerli ve yüksek çalışma ve büyük fedakarlıkları ile sona vardırılan şekavetin tenkilinde bu gölün de mühim bir rolü vardır.”*³⁶⁷

Şükrü Kaya, gölde işleyen vapurların üç motorlu ve iki yelkenliden ibaret olduğunu ve bunun yanında dubaların bulunduğunu aktarmıştır. Ancak, bunların bölgeyi harbi umumide istila eden kuvvetlerin bıraktığı çürük çarık malzemelerden yapılmış olduğunu da eklemiştir. Kaya, Van Gölü’nde bir tersanenin bulunduğunu, tersanede kendi motorlarımız tamir edildiği gibi mahallin icap ettirdiği dubaların da yapıldığı ve yerlilerin yelkenli kayıkları tamir ve bazen de yeniden yaptığını belirtmiştir. Van Gölü İşletmesi masraflarının 50 bin gibi düşük bir rakam olduğunu ve bu rakamın beş kilometrelik yol masrafına tekabül geldiğini vurgulayarak şu ifadeleri kullanmıştır: *“Halbuki Van Gölü’nün sahası, ihtiva ettiği ve mesahai sathiyesi yarım Marmara kadar ve onun sahildar olduğu arazi çok büyük kıymeti haiz bir yerdir. Binaenaleyh Van ile Tatvan-Tatvan ile Erciş arasında herhangi bir şose çekmiş olsaydık 60-70 kilometre olduğu için belki her birine 100 bin lira inşa masrafı ve 10 bin lira da antrettiyen masrafı vermek lazımdır. Deniz münakalatı her yerde olduğu gibi burada da ucuza mal olduğu için devletin bugün ihtiyar ettiği masraf hakikaten ihtiyacın çokluğuna rağmen azımsanacak miktardadır. Van Gölü’nün coğrafi vaziyeti malumu alileridir. Yapılan masraflarda geçenlerde yapılan bütçelerde müzakere edilmiş haddi asgariye indirilmiştir. Geçen seneye nazaran da 10 bin lira bir tenakuz vardır... Kanun reye konulmuş bu idarenin 1935 yılı masarifi karşılığı olarak 73230 lira tahsisat verilmiş ve geliri de 73230 lira olarak tahmin edilmiştir.”*³⁶⁸

³⁶⁷ Milliyet, 7 Nisan 1935.

³⁶⁸ Milliyet, 7 Nisan 1935.

Celal Bayar, 1936 tarihinde hazırladığı ve Başvekâlete sunduğu raporunda, Van Gölü İşletme İdaresi ile ilgili olarak, İşletme İdaresinin kendi vekâletine bağlanmasıyla göl ulaşımının yeniden düzenlenerek hizmete hazır hale getirildiğini belirterek, önceden düzensiz olarak ve ancak on beş günde bir yapılan seferlerin artık yaz ve kış olarak yeniden düzenlenmesiyle tarifelerde %80'e varan indirimlerin uygulandığını, yolcu adedinde %98, yük miktarında da %99'a varan artış ve hasılat kaydedildiğini ifade etmiştir. Vapur seferlerinde herhangi bir aksama yaşanmaması için de tüm vapurlarda gerekli onarım ve bakımın yapıldığını, işletme merkezinin Arnis'ten Van'a alınarak güzel bir bina yapıldığını, Havuz ve Fabrikalar İdaresi'ne konforlu iki vapur siparişinin verildiğini, Tatvan'da yapılacak fabrika ile Van İşletmesi İdaresinin bütün vapurlarını tamir edebileceğini ve aynı zamanda tüm bölge için de iyi bir tamirat merkezi olacağını dile getirmiştir.³⁶⁹ Van Gölü'nde 50-60 ton hacminde gemilerin işletileceği ve gemi yakıtlarının göl civarında çıkarılacak petrolden karşılanacağı belirtilmiştir.³⁷⁰ 1936 yılında Van Gölü'ndeki nakliyat, üç gemi ile temin edilmiştir. Daha önce on beş günde bir yapılan seferler, 1936'da haftada üç sefere çıkarılmıştır. Bu sefer vapurlarından birisi Van'dan kalkarak Gölün kuzeyindeki iskelelere uğrayıp Tatvan'a ve oradan da aynı yönde geri Van'a dönmekte; diğeri ise güneydeki iskelelere uğrayıp Tatvan'a ve oradan da yeniden aynı yönde tekrar Van'a dönmektedir. İşletmenin Arnis'ten geçici olarak Van'a alındığı, ancak merkezin Tatvan'a nakledilmesinin de muhtemel olduğu belirtilmiştir.³⁷¹ Denizbank, Van Gölü'nde seyrüseferin tamamıyla emniyet içinde sağlanması için Reşadiye, Gevaş, Erciş ve Van iskeleleri ile Çarpanak Adasında birer fener yaptırmıştır.³⁷²

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren, Van Gölü'nde ulaşımın sağlanması için çalışmalar yapılmıştır.³⁷³ Gölde çalışan motorlu araçlar için ihtiyaç duyulan mazot, Başvekâlet kararıyla Kars Mazot Şirketinden tedarik edilmiştir.³⁷⁴ Van Gölü'nde tesis edilen Arnis Tersanesine ilişkin olarak hazırlanan faaliyet inceleme raporunda, Van Gölü'ndeki ulaştırma imkânlarının sağlanmasıyla birlikte Van'ın diğer yerlerle olan bağlantısının kısılacağı; askeri, iktisadi, zirai ve ticari alanlarda

³⁶⁹ Celal Bayar, *Şark Raporu*, s. 116-117.

³⁷⁰ *Akşam*, Sayı 6303, 6 Mayıs 1936.

³⁷¹ *Akşam*, Sayı 6423, 4 Eylül 1936.

³⁷² *Son Posta*, 15 İkinciteşrin 1938.

³⁷³ BCA, 30-10-0-0, 156-96-1, 19.07.1923.

³⁷⁴ BCA, 30-18-1-1, 14-45-8, 19.07.1925.

önemli gelişmeler kaydedileceği belirtilmiştir. Aynı raporda, Van-Tatvan ve diğer merkezlerle yapılan deniz ulaşımı krokisi verilmiştir.³⁷⁵ Nafia Vekâlet'ine bağlı olarak çalışan Van Gölü Seyri-i Sefain İdaresi ve Tersanesi, 1928'de çıkarılan kanunla Van Vilayeti İdare-i Hususiyesine devredilerek işletilmeye devam edilmiştir.³⁷⁶ Tatvan'ın üç kilometre güneyinde kurulan tersane şantiyesinin hayli ilerlediği; on odalı ve iki salonlu planlandığı, ayrıca medeni konfora sahip otelin kâgir kısmı inşaatının da bitmeye yakın olduğu vurgulanmıştır.³⁷⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların Van Gölü kıyısına inmeleri neticesinde kurmuş oldukları bu tesisat, savaştan sonra askeriye'nin elinde işletilmiş, Nafia Vekâlet'inden sonra İl İdaresine ve 1932'den itibaren de I. Umumi Müfettişlik kanalıyla Dâhiliye Vekâlet'ine bağlanmıştır.³⁷⁸ Van Gölü İşletmelerinde kullanılmak üzere değeri 6100 olarak belirlenen bir motör ve kiremit presinin Ruslardan alınmasına dair kararname çıkarılarak uygulamaya konulmuştur.³⁷⁹ Van Gölü İşletmesinin eleman ihtiyacını gerektiğinde karşılamak amacıyla 1934 tarihinde çıkarılan kararname kapsamında, İşletme Makine Dairesinde çalıştırılmak üzere Macar tebaasından Danyal Gamboş istihdam edilmiştir.³⁸⁰

İktisat Bakanlığı'na bağlı Deniz Ulaştırma Müdürlüğü, 1935 yılında bazı başlıklar altında bir tetkik raporu hazırlamıştır. Birinci bölümde, Van Gölü'nün genel durumu, tabii halleri, tabii serveti, gölün çevresindeki kara yolları ile gölün batısındaki merkezlere ve şarkındaki menatıka bağlayan ana şoseler, gölün çevresindeki mevkiller, bunların önem dereceleri ve hinterlandları ve çevrenin nüfusu ve iskân durumu ile gölün önemine değinilmiştir. İkinci bölümde, gölün halen gösterdiği ve atıyen göstereceği münakalat ihtiyacı ve bunun portresine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Göl İşletmesinin bu günkü idari ve mali durumu, teşkilat ve mevcudatı ana başlığı altında mali ve idari durum, teşkilat, mevcudat, vesaiti nakliye, tamirat atölyesi ve iskele bilgilerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde, hususi şahıslara ait mevcut diğer nakil vasıtalarına yer verilmiştir. Beşinci bölümde, alınması gereken ana ve tali tedbirlerden; altıncı bölümde alınan ilk acil ve muvakkat tedbirlerden; yedinci bölümde işletmenin yeniden kuruluşunda verilmesi lazım gelen

³⁷⁵ BCA, 230-0-0-0, 146-37-1, 15.10.1925.

³⁷⁶ BCA, 30-18-1-1, 28-23-12, 18.04.1928.

³⁷⁷ *Son Posta*, 29 Haziran 1937.

³⁷⁸ BCA, 30-10-0-0, 170-179-2, 00.00.1935.

³⁷⁹ BCA, 30-18-1-2/35-30-7.

³⁸⁰ BCA, 30-18-1-2/42-9-5.

tahsisat; sekizinci bölümde işletmenin yeni alacağı şekle göre tahassül edecek mali vaziyetlere dair düşünceler ve son olarak dokuzuncu bölümde de netice ve alınan kararlara yer verilmiştir.³⁸¹

Van Gölü'nde nakliyat işleri üzerinde yapılacak ıslahatları tetkik yapmak amacıyla Ekonomi Bakanlığı Kabotaj Genel Müdürü Ayet Altuğ, Van Gölü'ndeki nakliyat servislerinin ihtiyacı karışmadığını, yapılacak ıslahatlarla göldeki vesait sayısının artırılacağı ve göl sahilindeki bütün köylere nakliyatın temin edileceğini söylemiştir. Altuğ, bunun için de İç İşleri Bakanlığına bağlı olan işletmenin Ekonomi Bakanlığına bağlanması için kanun layihası hazırlandığını belirtmiştir.³⁸² 1936'da İktisat Vekaleti tarafından kurulan yeni işletme idaresinin gölden faydalanmak için ıslahat girişiminde bulunduğu ve gölde işletmek üzere Haliç'teki havuzlarda yapımına başlanan küçük vapur inşalarının kısa zamanda bitirileceği bildirilmiştir.³⁸³ Van'da incelemelerde bulunan mühendisler; gölün derinliğini, sahil vaziyeti, rüzgar ve akıntılarla iskele kurulacak yerleri tespit etmişlerdir. Eski fabrikanın da faaliyete sokularak bir tamir atölyesinin de kurulacağı, memur ve müstahdemler için de göl kenarında evlerin inşa edileceği belirtilmiştir.³⁸⁴ 1937'de Van Gölü'nde işletmek üzere İstanbul'da yapılan yüz ellişer tonluk gemilerin kızak üstünde montajlarına başlandığı, bu iş için de Fabrika ve Havuzlar Müdürü ile birlikte 13 ustanın İstanbul'dan Van'a geldikleri belirtilmiştir. İşletme Müdürü Tevfik Çirikin'in gayretleri ile şehrin medeni bir şehir halini aldığı, Van ile Van iskelesi arasında da vapurdan çıkan yolcuları Van Gölü İşletmesine bağlı otobüslerle ulaşımının sağlandığı ve yolcuların memnuniyetini temin etmeye çalıştıkları ifade edilmiştir.³⁸⁵ 1940'ta Van İskelesinde hamal teşkilatı kurulmuş, gelen eşyaların boşaltılması ve yüklenilmesinde bu hamallardan da yararlanılmıştır. Tüccarların da memnuniyet duyduğu bu uygulama ile hamal derdi ortadan kaldırılmıştır.³⁸⁶

Devlet Deniz Yolları Umum Müdürlüğü, 1940 yılında Van Şubesi Müdürlüğüne Rıza Talayman'ı atamıştır. Rıza Talayman'ın Göl İşletmesi'nde yenilikler yapacağı ve ihmal edilmiş olan eksiklikleri gidereceği belirtilmiştir. Gemilerde seyri-sefer intizamının sağlanması, yolcu güvenliği ve istirahatine ilişkin

³⁸¹ BCA, 30-10-0-0/170-179-2.

³⁸² Tan, 15 Birinciteşrin 1935.

³⁸³ Açık Söz, Sayı 76, 4 Temmuz 1936, s. 5.

³⁸⁴ Açık Söz, Sayı 86, 14 Temmuz 1936, s. 3.

³⁸⁵ Akşam, Sayı 6676, 20 Mayıs 1937..

³⁸⁶ Vatan, 18 Birincikanun 1940.

hususların düzenlenmesi, bazı mühim iskelelerde tüccar eşyaları istiflemesinin kolaylaştırılacağı ve bunların yağmur ve kardan muhafazasını temin etmek için korunaklı yerlerin oluşturulması ve yolcu bekleme salonlarının yapılması hususlarında Taylaman'a ümit beslendiği ifade edilmiştir.³⁸⁷

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e devredilen yol uzunluğu, 18335 kilometredir. Cumhuriyet'in karayollarına ayırdığı kaynaklar düşük kalmış olmasına rağmen, 1940'li yıllara gelindiğinde mevcuda eklenen yollarla, bu uzunluk 41582 kilometreye çıkarılmıştır. Yılda ortalama 1300 km yol yapılması anlamına gelen bu gelişmenin küçümsenemez bir ayrıntı olduğu vurgulanmıştır.³⁸⁸ Türkiye'de karayollarının geliştirilmesine azami itina gösterilmiş olmasının arka planında ülke bütünlüğünü sağlamak, izole ekonomileri pazara açmak ve ülke içinde bölgeler arası ihtisası teşvik etmek hedefleri yer almıştır.³⁸⁹ Bu bağlamda, Van-Bitlis güzergahında kuzey ve güney karayolları üzerinde yoğun bir çalışma yapılmıştır. Hat boyunca birçok menfez ve köprü yapılmış, özellikle Aylangas Köprüsünün açılması büyük bir sevinçle karşılanmıştır.³⁹⁰ Dönem itibarıyla, Türkiye'nin en pahalı şehrinin Van olduğu belirtilmiştir. Bu durumun temel nedeni, şehrin iki ana ticari bağlantısı olan Erzurum ve Bitlis yollarının bozukluğu ve bu yolların kışın çok çabuk kapanması dolayısıyla Van'ın çevre illerle olan irtibatının kesilmesidir. Vilayet merkezi ile kaza ve köylerle bağlantıyı sağlayan yolun da oldukça kötü olduğu ve yalnızca hayvanlarla gidiş gelişin sağlandığı belirtilmiştir. Bu durum, köylülerin ürünlerini getirip il merkezinde satmaları önünde büyük bir engel oluşturmuştur. Bütün bu imkânsızlıklar, Van'da fiyat artışlarına ve hayat pahalılığına yol açmıştır. Hava ve yol şartlarının elverdiği hallerde ise Van'dan dışarıya yün, koyun, sansar derileri, halı, yağ, peynir, bal ve pekmez gibi ürünler dışarıya ihraç edilmiştir.³⁹¹

Deniz ve Hava Müsteşarı Sadullah, belediyenin Bitlis ve Van arasında otobüs seferleri düzenlemesi talebinin isabetli olduğunu ve dönüşünde bu hizmetin temin edileceğini vadetmiştir.³⁹² "Vanlıların Dileği: Yol" başlığı altında, Van'ın tanınmış birçok bölge ile ihracat yapacak potansiyele sahip olmasına rağmen, yol sıkıntısından

³⁸⁷ *Son Posta*, 20 İkincikanun 1941.

³⁸⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Cumhuriyet'in Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması", *Cumhuriyet'in Harcı Üçüncü Kitap Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 382.

³⁸⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 421.

³⁹⁰ *Son Posta*, 21 Eylül 1933.

³⁹¹ *Son Posta*, 31 Kanunuevvel 1934.

³⁹² *Son Posta*, 19 Temmuz 1937.

dolayı bu potansiyelden istifade edilemediği ifade edilmiştir. Van'ın, posta haricinde hızlı ve sağlam bir vasıtasının bulunmadığını dolayısıyla da ihracat mallarını muhtelif şehirlere göndermenin zor bir durum olduğu vurgulanmıştır. İstanbul'dan postaya verilen bir mektubun yazın ortalama bir hafta, kışın ise bir ay zaman alıyor olmasının, bahsedilen zorluklara verilebilecek en güçlü kanıt olduğu ifade edilmiştir. Cumhuriyet hükümetinin uğraşları neticesinde, tren yolunun Van'a ulaştırılmaya çalışıldığı, buna karşılık karayolu inşaatının da ihmal edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Van etrafında bir takım şose yolların yapılmakta olduğu, ancak bunların hızlandırılarak esaslı bir plan dahilinde yürütülmesi gerektiği dile getirilmiştir.³⁹³

İstanbul'dan Van'a uzanacak şekilde telgraf hattı inşasının Ankara kısmı, 1930 yılında tamamlanmıştır. Kırşehir-Bünyan ve Sivas'tan Erzurum'a kadar olan kısımlarında da çalışmalarının devam ettiği bildirilmiştir. Diyarbakır'dan Van'a uzatılmakta olan hat da tamamlanmıştır. Ayrıca; Gever-Başkale, Çölemerik-Gever-Başkale ve Çölemerik-Gever arasında da telgraf hatları bulunmaktadır.³⁹⁴

Nafia Vekâlet'inin 1937 tarihinde Van'a uçak posta seferleri düzeleceğini haber vermesi, halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır.³⁹⁵

Reşat Yamaner, Bayındırlık Bakanlığı tarafından hazırlanan tasarı kapsamında; Gaziantep-Urfa-Diyarbakır, Van-Başkale-Hakkâri, Elâzığ-Bingöl-Muş, Tatvan-Gevaş-Van ve Van-Erciş-Patnos-Ağrı yolları üzerinde esaslı bir çalışmanın başlatılacağını ve yapılan yolların demiryollarına paralel olmasına dikkat edildiğini vurgulamıştır.³⁹⁶

Mülkiye Müfettişi, 1935 tarihinde Van'a gelen Başvekil İsmet İnönü'ye, Birinci Umumi Müfettişlik emri üzerine Van Gölü İşletmesi Eski Müdürü hakkında tahkikat yapmak amacıyla Arnis'te bulunduğunu ifade etmiştir. 1928 yılından önceki yıllara ait düzgün kayıt olmadığından dolayı, yapılan işler ve harcanan paralar hakkında net bilgi elde edilemediğini, buna karşılık 1928-1934 yılları arasında ise

³⁹³ *Son Posta*, 13 Eylül 1937.

³⁹⁴ *Milliyet*, 4 Teşrinisani 1930.

³⁹⁵ *Son Posta*, 10 Şubat 1937.

³⁹⁶ Reşat Yamaner, "23 Bin Kilometrelik Devlet Yolları Programı Karşısında Devlet Demiryollarının Yakın Gelecekteki Durumu", *Demiryollar Dergisi*, Sayı 282-284, Cilt 23, Nisan-Haziran 1949, s. 10.

idarenin bütçesine aktarılan miktar, harcanan paralar ve idarenin elde ettiği hasılatı, aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde gerçekleştiğini belirtmiştir.³⁹⁷

Tablo 69: Van Gölü İşletme İdaresi Bütçesi (1928-1934)

Yıl	Bütçedeki Tahsisat	Sarfiyat	İdarenin Hasılatı
1928	113210	100670,30	6950,27
1929	90312,21	57330,50	7474,26
1930	92262,08	93622,59	16126,29
1931	99833,05	98264,21	12398,94
1932	73600	52230,95	17851,89
1933	80600	66559,74	23931,49
1934	74980	60281,91	17742,86
Toplam	624797,34	528960,03	102476

Mülkiye müfettişi yapılan masraf ve gelir arasındaki farka dikkat çekerek, sebepler ve öneriler hakkında şu hususları aktarmıştır:

- A) *Nüfus azlığı bu sebeplerin başındadır.*
- B) *Halkın deniz yolculuğuna alıştırılmamış olması ve muntazam seferler yapılmamış olması, sebeplerin başlıcalarındandır. Muntazam seferler yapılacağı, muhtelif zamanlarda ilan edildiği halde, tatbik edilmemiştir. Bu hal devam ettikçe, idarenin müşteri bulmasına imkân yoktur.*
- C) *Tarifenin ağırlığı da kazancın azalmasına tesir yapacak hallerdendir. Tatvan'dan Van'a, bir yolcu için, kamara 550 güverte 315 kuruştur. Bir ton eşyanın taşıma ücreti 5 liradır. Kamyonların Van'dan Diyarbakır'a 3-5 liraya adam taşıdığı bir zamanda, bu tarife ile gemilerin müşteri bulması güç olacaktır. Kış ve yaz tarifelerini ayırmak, muvafık olur kanaatindeyim.*
- D) *Postalar kara yollarından taşınmaktadır. Hiç olmazsa, Tatvan-Van-Arnis postalarının gölden taşınmasının, yolcuyu artıracak tedbirlerden olabileceğini sanırım. Van-Bitlis arasındaki yolculardan çoğunun, posta taşıyan kamyonlarla gidip geldikleri öğrenilmiştir. Postalar gemi ile taşınırsa, bunun yükleteceği mecburiyetle, seferlerde düzenine girmiş olacaktır.*³⁹⁸

³⁹⁷ BCA, 30-10-0-0, 215-457-1, 11.07.1935.

³⁹⁸ BCA, 30-10-0-0, 215-457-1, 11.07.1935.

Mülkiye Müfettişi raporunda, Bekir adında Vanlı bir iş adamının gölde gemi işletmeciliği yaptığını ve Göl İşletmesinin aksine ciddi anlamda karlar elde ettiğini vurgulayarak yaptırdığı elli tonluk gemiyi bu durumun kanıtı olarak sunmuştur. İdarenin Ruslardan kalma gemi ve dubalara en ufak bir tekne bile ilave etmediğini belirterek, şu önerilerde bulunmuştur: “... Askerlik ve ticaret yönlerinden, devam etmesi gerekli olan bu idareyi, yeni baştan düzene sokmak lazımdır. En çok muhtaç olduğu şey, iyi bir idare, sıkı bir disiplindir. Şimdiye kadar kontrolsüz kalması, idareyi çıkırından çıkarmıştır. Bilgili, seciyeli ve otoriterli bir direktör, disiplini kuracak dâhili bir talimatname, daimî kontrol, bu idareyi faydalı bir kurum haline getirecektir.”³⁹⁹

Münakalat Vekili Ali Fuat Cebesoy imzasıyla 1944'te Başvekâlete verilen raporda, Van Gölü'ndeki vesaitin nakliye ihtiyacını karşılamak için yeterli olmasına rağmen altı ay devam eden zorlu kış şartlarında yolların kapanmasından dolayı diğer zamanlardan farklı olarak aşırı bir yoğunluğa sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Bu nedenle, yük ve eşyaların zamanında nakledilememesinden rahatsızlık duyulduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, bu duruma mevsim şartlarının sebebiyet verdiğini ve göl işletmelerinden kaynaklanan bir aksaklığın bulunmadığını eklemiştir. Bu bağlamda, göl işletmelerinde nakliye işlerinin daha verimli yapılabilmesi için çözüm önerilerinde bulunmuştur.⁴⁰⁰ Cebesoy, göl nakliyatının ıslahı için çalışma içerisinde bulunduklarını, yığılmanın sebebinin mevsimsel olduğunu ve diğer dönemlerde böyle bir yoğunluğun oluşmadığını 1945 tarihinde Başvekâlete rapor olarak sunmuştur.⁴⁰¹

1945 yılında bölgede yapılan teftiş sonucunda hazırlanan raporda, hususi muhasebenin 1935 tarihine kadar Göl İşletmesinin elinde bulunmasından dolayı muvasala ve münakalatın mükemmel bir şekilde işlediği vurgulanmıştır. Ancak, 1935'ten sonra işletmenin Münakalat Vekâletine bağlanmasıyla birlikte, yelkenliler ve kayıkların sahiplerinden satın alınarak Tuğ İşletmesinde çürümeye terkedildiği ifade edilmiştir. Bundan dolayı, işletmedeki tekelin kaldırılması ve 1935'teki duruma geçilmesi gerektiği vurgulanmış, bunun mümkün olmaması halinde de göldeki motor ve personelin ihtiyaca göre artırılması tavsiye edilmiştir.⁴⁰² 1950 tarihinde, Van Gölü

³⁹⁹ BCA, 30-10-0-0, 215-457-1, 11.07.1935.

⁴⁰⁰ BCA, 30-10-0-0, 152-78-28, 20.10.1944.

⁴⁰¹ BCA, 30-10-0-0, 169-177-37, 19.03.1945.

⁴⁰² BCA, 490-1-0-0, 995-845-1/57-58.

İşletmesi Müdürü Şükrü Uğur, Van Gölü'nde yolcu ve yük nakliyatı artışından dolayı yeni gemilere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. İşletme olarak, üç yüzer tonluk iki yük, on mil süratinde 400 tonluk bir yük ve bir yolcu gemisi inşa ettirilmesine karar verdiklerini ve bunların da maliyeti düşürmek açısından Van'daki tezgahlarda yapılmasını kararlaştırdıklarını dile getirmiştir.⁴⁰³

1949, Van'da kışın oldukça sert yaşandığı bir başka yıl olmuştur. Şu ifadeler, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: *“13 Ekim-7 Nisan, tam yedi aydır biz, yazın sevilen, kışın tiksilen karla karşı karşıyayız. Yollarımızı kapadı, insan ve hayvan yiyecekleri bitti, sabır tükendi, ümit kayboldu, fakat karın yağış iştahası hala eksilmedi. Gözümüzü kaparız yağar, açarız gene yağar. Kuşlar, ağaçlar bile ürkek ve korkak oldular bu yıl. Ne açıyorlar ne güliyorlar. Yeter ya mübarek, yeter artık!”*⁴⁰⁴

Hazırlanan bölgesel çözüm raporlarında, şimendifer hattı yapımının elzem ve zaruriliği ifade edilerek Şark şimendiferlerinin Erzincan ve Elâzığ tarikiyle Muş'a ve Van Gölü sahiline ile Diyarbakır'a uzatılmasıyla merkez ile taşra arasındaki irtibatın sağlanacağı ve hizmetlerin bölgeye kolaylıkla ulaştırılacağı vurgulanmıştır.⁴⁰⁵

Elazığ-Tatvan-Van güzergahındaki Elazığ-Genç arasının hizmete açılmasına müteakiben Genç-Muş Hattı ihalesine çıkıldığı ve bu hattın da 1951'e kadar bitirilmesinin öngörüldüğü ifade edilmiştir.⁴⁰⁶ Elazığ-Van hattı inşası hükümetin büyük önem verdiği, Genç-Muş kısmı tamamlandıktan sonra Muş-Tatvan parkurunun daha rahat olacağı, Bayındırlık Bakanlığı'nın şimdiden Van Gölü'nde işleteceği feribot seferleriyle alakadar olduğu belirtilmiştir.⁴⁰⁷ 1948'de yapımı Haliç'te gerçekleşen, yük ve yolcu taşımacılığında kullanılması planlanan bir gemi, Van Gölü'ne indirilmiştir. Geminin, 1 Temmuz 1948'de ilk seferini gerçekleştireceği bildirilmiştir. Ancak, Vanlıların Van için daha seri vapurlar istediği de öne sürülmüştür.⁴⁰⁸ 1940'ta Elâzığ- Muş-Tatvan arasındaki demiryolları etüdünün tamamlandığı, arazinin genel olarak elverişli olduğu, sadece Bitlis'in Morh köyü yakınlarında arazinin biraz meyilli olmasından dolayı bir tünel yapılmasına karar verildiği ifade edilmiştir.⁴⁰⁹ Yakın zamanda başlanılacak bu güzergahın

⁴⁰³ *Ulus*, 9 Mart 1950.

⁴⁰⁴ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 237, 8 Nisan 1949.

⁴⁰⁵ Hamit Pehlivanlı, *a.g.e.*, s. 564.

⁴⁰⁶ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 9, 10 Temmuz 1948.

⁴⁰⁷ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 13, 15 Temmuz 1948.

⁴⁰⁸ *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1948.

⁴⁰⁹ *Son Posta*, 1 Haziran 1940.

tamamlanmasıyla birlikte bu hattın civar halkın geçimlerini sağlamasında ciddi katkı sağlayacağı vurgulanmıştır. Elazığ'dan Van'a kadar, yaklaşık olarak 300 kilometrelik bir yol yapılması planlanmıştır.⁴¹⁰ Üç kısımdan oluşan bu hattın üzerindeki çalışmaya 1940'ta başlanmıştır.⁴¹¹ 1943'te de hat hakkında ayrıntılı bilgi veren Yakup Kalgay, hattın zor bir hat olduğunu ancak bu hattın üstesinden de Türk işçisinin geleceğini ifade etmiştir.⁴¹² Yakup Kalgay, 1942'de *Demiryollar Dergisi*'nde "Dost ve Komşu Sınırlarına Doğru... Elazığ – Van – İran Demiryollarında Gelişmeler" başlığı altında demiryollarının önemini, hattın uzunluklarını, ihale bedellerini, ihale tarihlerini, hattın istasyonları, hattın inşaat tafsilatı gibi konularda ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁴¹³ H.K., 1940'ta Diyarbakır istasyonundan Irak ve İran hudutlarına kadar yapılacak demiryolları kanunu olan 1937 tarihli ve 3262 sayılı kanunun 6/5/1940 tarih ve 3813 sayılı kanunla değişikliğe gidilerek yasallaştığını belirtmiştir. Eski ve yeni güzergahlar hakkında ayrıntılı bilgiler veren H.K., yapılan güzergâh değişikliklerinin önemini de belirtmiştir. Yapılan değişiklik ise şöyle gerçekleşmiştir: "*Birinci Madde: 14/6/1937 tarih ve 3262 sayılı kanunun birinci maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir. <<Diyarbakır istasyonundan başlayarak Irak hududuna ve Elazığ istasyonundan itibaren İran hududuna kadar demiryollarının temdidi ve Elazığ – İran hudut hattının bir noktasından başlayarak Bitlis'e müntehi olmak üzere bir şebeke inşası ve demiryolunun Van gölü sahilinde nihayet bulduğu nokta ile Van arasında lüzum görülecek yerlerde yanaşma iskeleleri vücuda getirilmeleri ve feribot yaptırılması için (50.000.000) liranın sarfına ve bu işler hakkında gelecek yıllara geçici taahhütlere girişmeye Nafia Vekili mezundur. İkinci madde: Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. Üçüncü Madde: Bu kanun hükümlerini icraya Maliye ve Nafia Vekilleri Memurdur. 8/Mayıs/1940.*"⁴¹⁴ H.K., 1941'de Van'ın tarihteki ve

⁴¹⁰ Son Posta, 14 Ağustos 1940.

⁴¹¹ Yakup Kalgay, "İnşaat Halinde Bulunan Demiryollarımızdan Elâzığ-Van-İran Hudut Hattı", *Demiryollar Dergisi*, Cilt 21, Sayı 248-250, Ekim-Kasım-Aralık 1945, s. 25 – 28.

⁴¹² Yakup Kalgay, "Elâzığ-Van-İran Yolumuzun İnşaatı Gündengüne İlerleme Yolundadır", *Demiryollar Dergisi*, Cilt 19, Sayı 224-226, Ekim-Kasım-Aralık 1945, s. 86-93.

⁴¹³ Yakup Kalgay, "Dost ve Komşu Sınırlarına Doğru... Elâzığ-Van-İran Demiryollarında Gelişmeler", *Demiryollar Dergisi*, Cilt 18, Sayı 212-214, Ekim-Kasım-Aralık 1942, s.40-42.

⁴¹⁴ H. K., "Elâzığ-Van-İran Demiryolu ve Eski Güzergahla Mukayesesi", *Demiryollar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 187-188, 29 İlkteşrin 1940, s. 268- 277.

günümüzdeki önemine değinerek yapılacak hattın ne kadar önemli olduğunu belirten bir yazı kaleme almıştır⁴¹⁵

Başbakan Recep Peker'in radyoda yapmış olduğu konuşmasına yer verilerek, 1949-1951 yıllarına kadar Elâzığ-Van ve Trabzon-Erzurum hatlarının bitirileceği bildirilmiştir. Van Gölü için büyük tonajda bir vapurun yapıldığı ve bunun deniz ticareti filosunun tonajını arttıracacağı söylenmiştir.⁴¹⁶

Çoktan siparişi verilen ve bir türlü bitmeyen Tatvan Gemisi'nin göl nakliyatında önemli bir yer tutacağı, bu nedenle Van Gölü İşletme İdaresi ile Ulaştırma Bakanlığı'ndan gerekli ehemmiyetin gösterilmesi istenmiştir.⁴¹⁷

1950'de mevcut yolların uzunluğu 888 km, 10 m'den büyük köprü sayısı 10; 1946-1950 yılları arasında yeniden yapılan köprü sayısı ise 15'tir.⁴¹⁸ 1950'de kullanılış yerlerine göre radyo makineleri sayısı evlerde 448, genel yerlerde 35, genel müesseselerde 6 ve diğer yerlerde 1 olmak üzere toplamda 490'dır.⁴¹⁹

1939 Mali Yılsunu Raporu'na göre, (km+m) olarak Van'daki yolların durumu, Tablo 70'te gösterilmiştir.⁴²⁰ 1940-1942 yılları arasındaki rakamlar da aynı tabloda verilmiştir.⁴²¹

Tablo 70: Van Yollarının Görünümü (1939-1942)

İl	I, II, III üncü sınıf yolların durumu						
	Sene	İyi Şose	Harap Şose	İmalathı Tesviye	İmalatsız Tesviye	Ham yol	Yekûn
Van	1939	11+760	4+500	165+000	576+240	111+010	868+510
	1940	16+264	6+000	90+412	535+772	175+162	823+610
	1941	16+264	6+000	89+824	536+272	182+250	830+610
	1942	16+264	6+000	52+324	573+772	182+250	830+610

1944-1948 yılları arasında, Van iline ait yol bilgileri, aşağıdaki gibidir.⁴²²

⁴¹⁵ H. K., "İran Hududumuza Doğru Uzatılmakta Olan Elâzığ-Van-İran Hudut Hattında hummalı İnşaat Faaliyetlerinden", *Demiryollar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 197-200, Temmuz-Birinciteşrin 1941, s.715-721.

⁴¹⁶ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1935, 15 Şubat 1947.

⁴¹⁷ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 118, 20 Kasım 1948.

⁴¹⁸ İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Ankara, 1951, s. 322.

⁴¹⁹ İstatistik Genel Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Ankara, 1951, s. 349.

⁴²⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1940-1941, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y). Ankara, s. 473.

⁴²¹ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 14, 1942-1943, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1944, s. 326.

Tablo 71: 1944-1948 Van`a Ait Yol Bilgileri

İl	Yıllar	Şoseler			Topraklı Yol				
Van		İyi	Bozuk	Toplam	Köprülü	Köprüsüz	Ham Yol	Toplam	Genel Toplam
	1944	15	6	21	53	573	182	808	829
	1945	15	6	21	53	573	182	808	829
	1946	10	11	21	53	494	261	808	829
	1947	10	11	21	53	494	261	808	829
	1948	10	11	21	53	494	261	808	829

1944 yılında, Van belediye ve köylerde hayvanla çekilen taşıt sayısı, aşağıda Tablo 72`de verildiği şekilde gerçekleşmiştir.⁴²³

Tablo 72: Van`da Hayvanla Çekilen Taşıt Sayısı

İl		Fayton		Yaylı Binek		Yaylı Yüklü		Yaysız Yüklü		Öküz Arabası		Kağı Arabası	Atlı veya Öküzlü Kızak
		Çift Atlı	Tek Atlı	Çift Atlı	Tek Atlı	Çift Atlı	Tek Atlı	Çift Atlı	Tek Atlı	İki Teker	Dört Teker		
Van	Belediye	12	-	-	2	1	-	11	1	7	-	244	50
	Köy	3	-	-	1	1	-	9	1	72	344	2746	3

1938-1948 yılları arasında Van`da bulunan motorlu kara taşıtlar listesinin yıllara göre dağılımı, Tablo 73`te gösterildiği şekilde kayıtlara geçmiştir.⁴²⁴

⁴²² Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 333.

⁴²³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 359.

⁴²⁴ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 363.

Tablo 73: Van`da Motorlu Taşıtlar

İl	Yıllar	Bisiklet	Motosiklet	Otomobil	Kamyon	Otobüs
Van	1938	22	3	6	6	-
	1943	54	6	4	6	1
	1944	41	6	3	8	2
	1945	15	2	4	7	3
	1946	26	1	6	12	2
	1947	25	1	2	20	3
	1948	73	5	4	26	3

1938-1940 yılları arasında bulundukları yerleşim türü itibariyle Van`da tespit edilen radyoların dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.⁴²⁵ 1941-1942 yılları arasında veriler de aynı tabloda gösterilmiştir.⁴²⁶

Tablo 74: Van`da Radyo Sayıları

Vilayet	Seneler	Merkez	Kazalar	Nahiye	Köy	Yekûn	Mesken	Umumi Yerler	Umumi Kurumlar	Sair Yerler	Toplam
Van	1938	13	-	1	-	14	13	-	1	-	14
	1939	31	7	1	-	39	30	4	4	1	39
	1940	38	24	2	-	64	49	5	10	-	64
	1941	80	13	3	2	98	85	2	11	-	98
	1942	106	17	1	-	124	106	4	11	3	124

1943-1948 yılları arasında Van`da mevcut radyoların bulundukları yerler, aşağıda Tablo 75`te gösterilmiştir.⁴²⁷

Tablo 75: Van`da Meskene Göre Radyo Dağılımı

Van	Meskenler	Umumi Yerler	Umumi Müesseseler	Diğer Yerler	Toplam
1943	166	4	8	3	181
1944	148	7	13	+	168

⁴²⁵ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1939-1940, Cilt 11, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1941, s. 551.

⁴²⁶ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1944, s. 388

⁴²⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, Cilt 17, Hüsniyat Basımevi, İstanbul, 1949, s. 412.

1945	184	8	21	+	213
1946	178	12	18	+	208
1947	194	6	27	+	227
1948	183	9	18	+	210

Van'da yapılmakta olan sivil uçak meydanının 1935'te tamamlandığı, Bayındırlık Bakanlığı'na bildirilmiştir.⁴²⁸ 17 Mayıs 1949 tarihli bir başka haberde, Van Havaalanı meydanı için gerekli çalışmalarda sona gelindiğine, yakında deneme amaçlı seferlere başlanacağı ve halkın hava yolculuğuna duyduğu rağbetten duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.⁴²⁹ 23 Mayıs 1949 tarihinde, Van'a ilk yolcu uçağının indiği, hava seferlerine başlandığı ve ilk yolcular arasında kimlerin olduğuna yer verildiği belirtilmiştir.⁴³⁰

Kış mevsiminin gelmesi ve kar yağmasıyla birlikte Rahva Geçidi'nin kapandığı, ulaşımında ciddi aksamaların meydana geldiği, postanın gelmediği ve kar ile mücadele de çaresiz kalındığı vurgulanmıştır. Bu şartlarda dahi Van'ın diğer yerlerle olan irtibatını sağlayan uçak seferleri, Van'ın makus talihini kırmasına vesile olan tek teselli kaynağı olarak görülmüştür.⁴³¹

Rahva Geçidi'nde yaşanan aksamaların uzun süreler boyunca kalıcı olarak çözüme kavuşturulamaması üzerine şu şiire yer verilmiştir:

*“Rahvadan selam var Başkentimize,
Diyor ki: söyleyin efendimize,
Gelsin, beni görsün, kış günü hele!
Baksın ki, karşımda kalır mı kudret?
Ne heybet ne cüret ne de cesaret...
Kudurup açarım etrafa dehşet,
Beni tutuyor o bir tek el ile...
Oyuncaktır bana kar makinası,
Sinektir yanımda insanın sesi,*

⁴²⁸ Kurun, 8 İkinciteşrin 1935.

⁴²⁹ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 270, 17 Mayıs 1949.

⁴³⁰ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 276, 24 Mayıs 1949.

⁴³¹ Van Sesi, Yıl 2, Sayı 474, 19 Ocak 1950.

Pençemde ram eder böyle herkesi

Boğarım açımın beyaz teliyle...

... Bu baş belasına başkent ve hükümet cevap versin.”⁴³²

Diğer taraftan, Erciş'e ilişkin bir haberde, Erciş'in güzellikleri anlatılmış, ancak kış mevsiminin sertliğinden dolayı uzun bir dönem boyunca dünya ile irtibatının kesildiği belirtilmiştir. Nakliyat hususunda kış mevsimleri ciddi engel teşkil ederken yaz ve havanın elverişli olduğu diğer mevsimlerde ise Erciş ve diğer şehirler arasındaki irtibatın otomobil ve deniz yolu ile sorunsuz bir şekilde sağlandığı vurgulanmıştır. Kış mevsiminde, evlerde nakil vasıtası olarak deve ve kızak kullanıldığı, kızakların ayrı bir zevki ve sefasının olduğu, özellikle üstü ve etrafı kapalı kızakların içine mangal yerleştirildiği ve bunun sayesinde doyumsuz bir yolculuğun yaşandığı aktarılmıştır.⁴³³

4.7. Van'da Bayındırlık

Devlet memurları veya resmi devlet görevlilerinin konut ihtiyacını karşılamak için çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla, belirli aralıklarda memur evleri inşa edilmiştir.⁴³⁴ Orta Mahallede yüksek ve denize nazır yapılan Vali Konağı'nın ilk kısmının bitirilmiş, havaların soğumasından dolayı ise ikinci katının çalışmalarına ara verilmiştir.⁴³⁵ Şehir yollarının çok bozuk olduğu, yağmur ve yağışta çamurdan geçilmediği ve yaz mevsimlerinde de tozdan rahatsızlık duyulduğu belirtilmiştir.⁴³⁶

1932'de, Van'da büyük bir imar faaliyetine başlanmıştır. Çarşıda mağara oyuğuna benzetilen köhne harap dükkânlar yıkılmış ve Van'ın ana caddesi açılmıştır. Caddenin etrafında tesadüf edilen dükkân ve evler de istimlak edilmiştir. Daha önce Muhasebe-i Hususiye tarafından yaptırılan aynı tipteki metruk dükkânlar kiralanmış ve çarşı manzarası almıştır. Vali ve aynı zamanda Belediye Reisi de olan Mithat Bey'in yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, mamur ve güzel bir Van ortaya çıkarıldığı ifade edilmiştir.⁴³⁷ Vatanın uzak bir köşesinde Cumhuriyet ve hudut bekçiliği yapan Van ve Vanlıların, büyük kurtarcının eserinden taşan manayı

⁴³² *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 477, 23 Ocak 1950.

⁴³³ Vamık Faik, "Erciş'te Kızak Sefası", *Son Posta*, 18 Şubat 1932.

⁴³⁴ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1883, 18 Aralık 1946.

⁴³⁵ *Yeni Yurd*, Yıl 10, Sayı 1885, 20 Aralık 1946.

⁴³⁶ *Yeni Yurd*, Yıl 11, Sayı 2271, 22 Mart 1948.

⁴³⁷ Vamık Faik, "Van'da İmar Faaliyetleri Başladı", *Son Posta*, 30 Nisan 1932.

anladığı ve inkılabın bünyesine sımsıkı sarıldıkları vurgulanmıştır. Büyük harbin yıkıcı etkilerine maruz kalan yerlerin başında gelen Van'ın imarına büyük önem verildiği, eski ve harap olan yerler yıkılarak yerine yenilerinin yapıldığı dile getirilmiştir. Memleketten yıllarca uzak kalanların, yeni mamur edilmiş şehri gördüklerinde hayretler içinde kaldıkları da ifade edilmiştir.⁴³⁸ Belediye binası, jandarma karakolu, hasta hane, hapishane, un fabrikası ve orta mektep, şehirde inşa edilen yeni ilk binalar arasında yer almaktadır.⁴³⁹ Çarşının bulunduğu umumi cadde, bulvar haline getirilerek aydınlatılmıştır. Resmi ve hususi müesseseler dahil olmak üzere tüm binaların beyaz sıva yapmak mecburiyetine tabi tutulması, şehre yeni bir hava kazandırmıştır. Mustafa Kemal'in heykelinin Van'da yapılması olumlu karşılanmış ve şehre güzellik kattığı belirtilmiştir.⁴⁴⁰ Erciş'teki yeni imar faaliyetler kapsamında, şehrin içinde kalan mezarlık kaldırılmış, dükkân ve çarşılar yeni krokiler çerçevesinde yapılmaya başlanmıştır.⁴⁴¹

Van Belediye Başkanı Şaban Boysal, 1937'de Van'da büyük bir imar faaliyeti başlatmış ve şehrin elektriğe kavuşmasını sağlamıştır. Sinema salonunu da yaptıran Boysal, ağaç dallarından yapılmış meyve ve sebze halini tamamen kaldırılarak yerine modern bir sebze hali yaptırmıştır.⁴⁴² Eski Van'ın harap olmasından dolayı Edremit'te yeni şehir kurulmuştur. Hudut komutanlığı ve Halkevi birlikte iki mükemmel bahçe; yeni vali de Van-İskele arasında dokuz kilometrelik muntazam bir yol yapmıştır.⁴⁴³ Ağaç Bayramı dolayısıyla Van'da ortalama bir ay süren ağaç dikme faaliyeti gerçekleşmiştir. Van İskele şosesinin her iki tarafı da ağaçlandırılmış, vilayet dahilinde müessesat ve eşhasa ait meyve ve kavak fidanlarının yüz bini geçtiği belirtilmiştir.⁴⁴⁴

Van Valisi Süheyy Karahanoğlu zamanında göl kenarında asri bir gazino ve tatlı su tesisatı ile duşları olan 14 plaj inşa edilmiş, İskele köyünde yeniden bir ilkokul yapılmış, şehri iskeleye bağlayan dokuz kilometrelik alan boyunca şose yol yapılarak yolun her iki tarafı da ikişer sıra söğüt ve kavak fidanlarıyla süslenmiş,

⁴³⁸ Mesut, "Van'da İhya Faaliyeti Bu Hudut Beldemizde Harabeler Arasından Mamureler Yükseliyor", *Son Posta*, 6 Eylül 1932.

⁴³⁹ Mesut, "Van'da Yenilikler Eski Viranelerin Yerinde Şimdi Yepyeni Binalar Yükseliyor", *Son Posta*, 13 Eylül 1932.

⁴⁴⁰ Mesut, "Van'ın Yeni Çehresi Her Taraf Yenileşti, Eski Harabeden Eser Kalmamış Gibidir", *Son Posta*, 29 Eylül 1932.

⁴⁴¹ *Son Posta*, 2 Teşrinievvel 1932.

⁴⁴² *Son Posta*, 7 İkincikanun 1937.

⁴⁴³ *Son Posta*, 18 Eylül 1938.

⁴⁴⁴ *Ulus*, 3 Nisan 1939.

şehir dahilinde modern bir Halkevi ile beş sınıflı ilkokul binaları inşaatları süratle ilerlemiştir. Kazalar dahilinde ise Özalp ve Başkale`de yeni yapılan hükümet binaları tamamlanma noktasına getirilmiş, Gürpınar, Muradiye ve Başkale`de yapılmakta olan ilkokul binaları da bitme aşamasına getirilmiş ve okulların sonraki eğitim öğretim yılına hazır olacağı belirtilmiştir. Merkez, Şitak kazası ve Havasor nahiyesi hükümet konakları da esaslı bir tamirattan geçirilmiş, Van-Başkale yolunda üç önemli geçit üzerinde betonarme köprüler yapılmış ve diğer tamire muhtaç kazaların yolları da tasfiye edilmiştir.⁴⁴⁵

1937`de, Van Valisinin gayretleri neticesinde Van adeta yeniden kurulmuştur. Şehrin imarına büyük önem veren Vali, Zernebad Suyunun şehre getirilmesi için isale çalışmalarını başlatmıştır. Nafia Vekaleti Su İşleri İdaresi de şehrin bağ ve bahçelerini sulayan ve Urartulular Kralı Menas tarafından yaptırılan kanalların imar edilmesi için çalışma başlatmışlardır. Bu kanalların bitirilmesi, hububat ve meyve bahçeleri için azami öneme sahipti. Bu eski tarihi kanal, halk arasında Şamram olarak isimlendirilmiştir. Van`ın bu suya kavuşmasıyla birlikte emsali bulunmayan elma ve armut miktarının da artacağı belirtilmiştir.⁴⁴⁶ Belediye bu suyu temin edebilmek için elli bin liralık borçlanmaya gitmiştir.⁴⁴⁷

1933`te Van Valiliğinden Muş Valiliğine atanan Mithat Bey`in kısa içerisinde sürede yapmış olduğu imar faaliyetleri arasında bir kışla, 400 dükkanlı muazzam bir çarşı, kırma taşla mefruş büyük bir cadde, mamur bir belediye, geniş bir bulvar, mükemmel bir Halkevi, Gazi Abidesi, merkezde bir orta mektep, bir çeşme, yeni bir memleket hastanesi, jandarma dairesi, hapishane, aygır deposu; birinci, ikinci, gündüz ve yatı Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Kazımpaşa, Edremit mektepleri ile Haydar Bey ve Örene köprüleri yer almaktadır.⁴⁴⁸ Mithat Bey, bu mühim eserlerle Vanlıların gönlünde taht kurmuştur. Tekrar Van`a atanması için Dâhiliye Vekâleti nezdinde girişimlerde bulunulmuş, ismi de Van Belediyesi tarafından daha önce yapmış olduğu eserlere verilmiştir.<sup>449</sup> Üç ay zarfında Van`da iki yüze yakın bina yapılmış, yüze yakın bina da tamirden geçirilmiştir.⁴⁵⁰ Memleketin imar ve inkişafında göstermiş olduğu faaliyet ve vücuda getirdiği eserlerden dolayı Van Umumi Meclisi

⁴⁴⁵ *Son Posta*, 21 İkinciteşrin 1938.

⁴⁴⁶ *Son Posta*, 10 Birinciteşrin 1937.

⁴⁴⁷ *Son Posta*, 20 Şubat 1938.

⁴⁴⁸ *Son Posta*, 22 Kânunisani 1933.

⁴⁴⁹ *Son Posta*, 10 Mart 1933.

⁴⁵⁰ *Son Posta*, 28 Ağustos 1933.

tarafından kendisine Van hemşeriliği ve 25 metrelik yol ile aynı güzergahta bulunan çeşmeye Mitat Bey Caddesi ve Mitat Bey Çeşmesi adları verilmiştir.⁴⁵¹ 1935'te Van'ı ziyaret eden Başbakan İsmet İnönü, Van'ın bayındır hale gelmesi için hükümet bütçesinden büyük miktarda bütçe ayıracaklarını belirtmiştir.⁴⁵² İnönü'nün ziyaretinden sonra Van Gölü'ndeki, nakliyat işlerinin gözle görülür bir şekilde yoluna girdiği ifade edilmiştir.⁴⁵³ 1939'da inşasına karar verilen askeri hastanenin temeli de atılmıştır.⁴⁵⁴

Van'ın son durumunun özellikle sıhhat, kültür ve bayındırlık açılarından ciddi anlamda koruyucu ve kurtarıcı bir yardıma ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir. Ancak, belediye ve hususi idarenin bütçesi buna elverişli olmadığından, devletin koruyucu ve kurtarıcı yardımına ihtiyaç hasıl olmuştur.⁴⁵⁵ İç İşleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, Van ve kazalarının Doğu Kalkınma Planı içine alınıp alınmadığı ile ilgili verilen takriri cevaplarken; Van ve kazalarının Kalkınma Plan ve Programı içerisinde bulunduğunu; Van, Başkale, Çatak, Gevaş, Gürpınar, Muradiye ve Özalp kazalarında su, elektrik ve hidroelektrik projeleri geliştirildiğini, bunlardan yedisinin hazırlanarak etütlerinin yapıldığını, önümüzdeki ilkbaharda su ve elektrik işlerine fiilen başlanacağını söylemiştir.⁴⁵⁶

Kemal Özçoban, 1948'deki meclis görüşmeleri sırasında Van'daki askeri inşaatta tespit ettiği suiistimallerin cevaplandırılmasını ve Milli Savunma Bakanı hakkında tahkikat açılmasını istemiştir. Afyon Milletvekili Kemal Özçoban, Van'daki askeri hastane ve havaalanı inşaatında yapılan yolsuzluklarla satın alınan kavurmalar işindeki yolsuzluklarla ilgili de izahat istemiştir. Bununla ilgili bilgi veren Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, gerekli incelemelerin yapıldığını ve meselenin yargıya intikal ettiğini belirtmiştir.⁴⁵⁷ Van'daki yolsuzlukların mecliste açık veya kapalı oturumda görüşülmesini talep eden Demokrat Parti mensuplarına karşı Cumhuriyet Halk Partisi'nden İsmail Hakkı Baltacıoğlu hadiseyi kurcalayanların partililik zihniyetiyle hareket ettiklerini, muhalefet partisinin ara seçimler arifesinde siyasi bir taktiğe başvurduğunu, havayı bulandırmak için meclis

⁴⁵¹ *Milliyet*, 9 Mart 1933.

⁴⁵² *Son Posta*, 23 Temmuz 1935.

⁴⁵³ Fikri Ercan, "Yurdun Bu Uzak Şehri Yeni Bir Mamure Oluyor Şimendifer Van'da Yeni Bir Hayat, Bütün Bir Hareket Yaratacaktır", *Yenisabah*, 9 Mayıs 1939.

⁴⁵⁴ *Vakit*, 25 Birincikanun 1939.

⁴⁵⁵ *Son Posta*, 2 İkinciteşrin 1937.

⁴⁵⁶ *Vatan*, 11 Ocak 1949.

⁴⁵⁷ *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1948.

soruşturması açılmasını istediklerini belirterek, iktidar partisinin böyle bir oyunu fark ederek buna meydan vermemesi lazım geldiğini söylemiştir.”⁴⁵⁸

Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi mensupları arasında mecliste sert tartışmalara neden olan bu yolsuzluk iddiası temelinde Eski Savunma Bakanları hakkında tahkikat açılması talebi, meclis tarafından reddedilmiştir. Van Milletvekili Muzaffer Koçak, yapılan yolsuzluklarda Demokrat Parti Van Başkanı Ahmet Metin ve kardeşlerinin pay sahibi olduğunu öne sürmüştür.⁴⁵⁹ Haftalık çıkan Akın Gazetesi'nin Van'daki bu meseleyi konu almış olması, hakkında dava açılmasına yol açmıştır. Gazete sahibi Şükrü Seden ve Yazı İşleri Müdürü Selime Seden, yapmış oldukları savunmalarında kendilerinin yalnızca basında ve Milli Savunma Bakanı'nın mecliste yapmış oldukları açıklamalara yer verdiklerini ve herhangi bir kasıtlarının olmadığını ifade etmişlerdir.⁴⁶⁰ 1949 yılında da Kemal Özçobanlı ile General Fikri Tirkeş arasında Van'daki yolsuzluklar ve suiistimallerden dolayı mecliste sert tartışmalar yaşanmıştır. Özçobanlı'nın, “Paşa sen söz söylemezken Van'daki hırsızlıklara ne karışıyorsun? Yoksa senin de mi hırsızlıklarda parmağın var” dediği ifade edilmiştir.⁴⁶¹

4.8. Van'da Eğitim

1948'de ilk mezunlarını veren Van Erkek Sanat Ortaokulu velileri, çocuklarının eğitimlerinin devamının sağlanması için bu ortaokulun enstitü olması için Millî Eğitim Bakanlığı'na müşterek dilekçe vermişlerdir. Aynı zamanda, aynı yıl beş sınıflı köy ve şehir okullarından 3296'sı erkek ve 1828'i kız olmak üzere toplam 5124 kişinin mezun olduğu ve bu rakamın önceki yıllara göre artış gösterdiği ifade edilmiştir.⁴⁶² Van Erkek Orta Sanat Okulunun, Sanat Enstitüsüne dönüşmesi gazetenin haber konusu olmuş ve duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.⁴⁶³

Eğitim yaşına gelmiş 7, 8 ve 9 yaşlarındaki çocukların okullara kaydının yapılabilmesi için tespitlerin yapılmaya çalışıldığı, bu yaş grubunda olanların çocuklarını yazdırmaları ve bu hususta ihmalkârlık gösterilmemesi istenmiştir.

⁴⁵⁸ *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1948.

⁴⁵⁹ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1948.

⁴⁶⁰ *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1948.

⁴⁶¹ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1949.

⁴⁶² *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 7, 8 Temmuz 1948.

⁴⁶³ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 10, 12 Temmuz 1948.

Eğitimin önemi, şu cümlelerle vurgulanmıştır: “*Vatandaş! Çocuğunu oku. Okumayan çocuk cahil kalır. Cahil hem kendisi hem vatani için zararlıdır.*”⁴⁶⁴

Dicle Köy Enstitüsü'ne bağlı olarak İskele 'de bir bölge yatılı okulunun Millî Eğitim Bakanlığı'na karar altına alınmasına rağmen Van'daki çalışmaların oldukça yavaş ilerlediği belirtilerek bir an önce bu okulun bitirilmesi ve çocuklara kazandırılması istenmiştir. Bu okulun köy enstitülerine öğrenci yetiştirmek amacıyla kurulduğu ve bu okulun daha sonra da köy enstitüsüne çevrilmesi dileklerinde bulunulmuştur.⁴⁶⁵ Cumhuriyet Gazetesi'nde halk sütunu köşesinde Cahid ve Fuad Oğuz, Maarif Vekâlet'inin mekteplere alınacak parasız ve yatılı talebeler için bir müsabakanın açıldığını, bu müsabakalara girmek için de bulundukları ilin Vilayet Maarif Müdürlüğüne zamanında müracaat etmeleri istenmiştir.⁴⁶⁶

Dört bin yıllık Türk yurdu olan Van'a, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Dil Tarih Profesörü B. Ahmet Caferoğlu'nun Türkçe dil ve şiveler üzerinde araştırma yapmak için geldiği; bu konuda halkın, Halkevi'nin ve belediyenin yardımlarını esirgemeyeceği ifade edilmiştir.⁴⁶⁷

1932'de gündüzleri çocukları okutan öğretmenlerin, geceleri de velilerini okuttukları, halkın da bu duruma ciddi anlamda teveccüh gösterdikleri ve yüz yirmi kişinin mezun olup diploma aldıkları ifade edilmiştir. Bu sayede, kasabada okuma yazma bilmeyen neredeyse kalmamıştır.⁴⁶⁸ Ankara ve İstanbul Darülfünun'undan sonra Şarkta da kurulmasının planlandığı belirtilerek, kurulacak olan yeni darülfünun üçüncü darülfünun olarak kayıtlara geçeceği belirtilmiştir.⁴⁶⁹

Eğitim kurumlarına ilişkin eksikliklerin sık sık konu olduğu Van Sesi Gazetesi'nde, Erciş'te artık bir ortaokulun açılması için bakanlığın karar aldığını ve Erciş'in önemli bir dertten kurtulduğunu haber yapmıştır. Bununla birlikte, Van'ın lise ihtiyacının hala giderilemediğine de yer vermiştir.⁴⁷⁰ 1933'te, Van'daki eğitim-öğretim faaliyetlerinin civar yerlere göre daha iyi bir durumda olduğu; Van şehir merkezinde tam kadrolu bir ortaokul, iki ilkokul ve yatılı bir okulun hizmet vermekte

⁴⁶⁴ *Yeni Yurd*, Yıl 8, Sayı 1273, 10 Ağustos 1944.

⁴⁶⁵ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 10, 12 Temmuz 1948.

⁴⁶⁶ *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1941.

⁴⁶⁷ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 16, 19 Temmuz 1948.

⁴⁶⁸ Vamık, Faik, “Okuyan ve Öğrenen Halk Erciş'te Okuma Yazma Bilmeyen Kalmamış Gibi”, *Son Posta*, 27 Mart 1932.

⁴⁶⁹ *Vakit*, 18 Temmuz 1932.

⁴⁷⁰ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 21, 24 Temmuz 1948.

olduğu belirtilmiştir. Maarif Müdürü Mustafa ve Ortaokul Müdürü Müştak Bey, bu hususta yoğun bir şekilde çalışmışlardır.⁴⁷¹ 1938’de, Maarif Vekili Saffet Arıkan’ın Van’da üniversite açılması için tetkiklerde bulunmak üzere beraberinde Birinci Umum Müfettişi Abidin Özmen ve kalabalık bir heyetle Siirt’ten Van’a geçecekleri bilgisi verilmiştir.⁴⁷² Üniversitenin kurulacağı alanın yer tayinin belirlenmiş olduğu, üniversitenin ikmal edilmesiyle Van vilayetinin memleketin eşsiz yerlerinden birisine dönüşeceği vurgulanmıştır.⁴⁷³ 1946’ya gelindiğinde ise Van’da üniversitenin kurulmasının kararlaştırıldığı, bu amaçla Van’da üniversite kurulacak arazinin jeolojik durumlarını tetkik ve tayin etmek amacıyla Bayındırlık Bakanlığı İstanbul Rasathanesi Müdürü Kemal Erkman ile üniversite profesörlerinden Hamid Nafiz’in Van’a gitmeleri tebliğ edilmiştir.⁴⁷⁴ Hilmi Seçkin, Doğu ve Güneydoğu’nun ilk, orta, lise ve üniversite durumlarına değinerek ebedi şefin Van’a üniversite kurma fikrinin yerine getirilemediğini belirtmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun da bu fikri benimsemesine rağmen onun da Mustafa Kemal’in bu fikrini yerine getirmediğini belirtmiştir.⁴⁷⁵

1936 tarihinde vilayetin kaza merkezleri ile beş ayrı köyünde birer ilk mektep ve merkezde de bir orta ve altı ilk mektep bulunduğu ve bu okullara toplamda 1400 öğrencinin devam ettiği bildirilmiştir. Beş sınıflı mekteplerin hepsinde talebe kütüphaneleri mevcuttu. Kütüphanelerden, dördüncü ve beşinci sınıflar yararlanmıştır. Bu kütüphanelere ek olarak Merkezde ve Erciş’te günün kıymetli eserlerini ihtiva eden birer kütüphane vardı. Bu kütüphaneler mesleki olmakla birlikte umuma açık olarak hizmet vermiştir. 1600’den fazla eser bulunduran bu kütüphanelerin haricinde çocuk kütüphanesinde de 800 eser bulunmaktaydı.⁴⁷⁶ İlkokullarda yoksul yavruları doyurmak amacıyla bir cemiyet kurulmuş ve her gün elli çocuğa sıcak yemek vermiştir. Ancak, Van’da bulunan bütün cemiyetlerin başkanları memur olduklarından cemiyetlerde hakiki bir canlılık yaşanmamıştır.⁴⁷⁷

1937’de Erciş kaza merkezinde tam teşkilatlı, diğeri de Çelebibağ köyünde üç sınıflı olmak üzere iki mektep vardır. Halk tahsile çok meraklı olmasına rağmen 400

⁴⁷¹ *Son Posta*, 2 Eylül 1933.

⁴⁷² *Akşam*, Sayı 7081, 4 Temmuz 1938.

⁴⁷³ *Son Posta*, 18 Eylül 1938.

⁴⁷⁴ *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1946.

⁴⁷⁵ Hilmi Seçkin, “Doğudan Notlar İlk, Orta ve Yükseköğretim”, *Demokrat Siirt Gazetesi*, Yıl 1, Sayı 1, 18 Şubat 1948.

⁴⁷⁶ *Son Posta*, 10 Şubat 1937.

⁴⁷⁷ *Son Posta*, 20 Şubat 1938.

kadar tahsil çağında olanlardan yalnız 150 kişi okullardan istifade etmiştir. İlk mektep, her yıl ortalama 20-25 kişi mezun vermiş, ancak bu talebelerin mali vaziyetleri uygun olmadığından kaza haricine çıkıp eğitimlerine devam etmeleri mümkün değildir. Bu nedenle, Erciş'te bir ilk ve orta mektebin açılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Açılacak bu okullardan çevrenin de istifade edeceği belirtilmiştir.⁴⁷⁸ 1939'da köylere öğretmen yetiştirmek amacıyla köy enstitülerinin kurulmasına karar verilmiştir. Enstitü kurulması kararlaştırılan yerlerin içinde, Van'da ilk sıralarda yer almıştır.⁴⁷⁹

İlin genel ihtiyaçları için Ankara'da bakanlıklarla temas eden Van Valisi, gazeteye verdiği demeçte Atatürk'ün üniversite açmak istediği vilayette hala lise açılmamış olmasının devletin genel bir prensibi olduğunu ve hiçbir yerde lisenin açılmayacağı izlenimine sahip olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte, Erciş'te bir ortaokul ve sanat okulunun enstitüye dönüştürüleceği; İskele Köyü Yatılı Bölge Okulu, Çaldıran Bölge Okulu ve 13 köyde daha köy okullarının açılması için çalışmalar başlatıldığı ifade edilmiştir. Bunun yanında; okul, hastane, yapı, su, elektrik ve tarım işlerinde yeni hizmetlerin yapılacağı bildirilmiştir.⁴⁸⁰ Siirt Milletvekili Mahmut (Soydan), memleketin genelinde ve Doğuda eğitim faaliyetlerinin yaygınlaşmaması veya ertelemesinin temelinde Maarif bütçesinin yeni müesseseler kurmak için yeterli olmadığını, hatta mevcut olan müesseseleri yaşatacak imkân ve vasıtalarından da mahrum olduğunu belirtmiştir.⁴⁸¹

Erciş Kaymakamı Şevket Güreş, 20.09.1948 tarihinde ilçenin eğitim durumu ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: *“İlçe merkezinde halen 400 çocuk okumaktadır. İlköğrenim çağında olup da devam etmeyen çocukların sayısı 2578 erkek, 329 kız ki ceman 907 kişidir. Bunlardan eğitmenli ve öğretmenli okullara devam edenlerin nispeti ortalama olarak %90'dır. İlçede üç öğretmenli, beş eğitmenli okul ki halen faaliyette sekiz okul vardır. İlçede 11 öğretmen kadrosu, beş eğitmen mevcuttur. Öğretmenlerin altısı asıl, beşi vekildir. 1947 yılında sekiz köyde okul yapımı düşünülmüş ise de bunlardan Haydarbey, Pülürmanik, Aksıraf köylerinde okul yapımına başlanılmış ve Pülürmanik tamamıyla ikmal edilmiş, diğer iki köy okul inşaatı ikmal edilmemiştir. Geri kalan İrşatlar, Hargin, Yekmal, Kasımbağı ve Örene*

⁴⁷⁸ Son Posta, 19 İkincikanun 1937.

⁴⁷⁹ Vakıf, 22 Birincikanun 1939.

⁴⁸⁰ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 23, 27 Temmuz 1948.

⁴⁸¹ Mahmut Soydan, “Şark ve Cenup Vilayetlerimizi Hususi Bir İdareye mi Tabi Tutuyoruz?”, Milliyet, 21 Kanunuevvel 1931.

*köylerinde okul arazisi ve inşaa için gerekli malzeme hazırlığı kısmen yapılmıştır. İlçede ortaokul ve lise yoktur. İlçede bir ortaokulun açılması için her türlü imkanlar mevcut bulunmaktadır. İlçede teknik öğrenim müesseseleri yoktur.”*⁴⁸²

Yeni Yurd Gazetesi; demiryollarının Van’a ulaşmasını, Van’da lise açılmasını ve şehrin yeniden kurulmasını, Van’a ilişkin öncelikler olarak manşet vermiştir. Van Milletvekili İbrahim Arvas’ın da meclis oturumları esnasında bu önemli başlıkları gündeme getirerek, Van’ın sorunlarına kalıcı çözümler sağlamaya çalışmıştır.⁴⁸³

Halkevi’nde bir toplantı gerçekleştiren ortaokul mezunları, lisenin gençler için ekmek ve su kadar hayati bir ihtiyaç olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁸⁴

Ahmet Kuralkan, “Van’da Lise İhtiyacı, Van Gençliği Tahsil ve İrfana Susamıştır. Bazı Sebepler Onları Bundan Geri Bırakmaktadır” başlıklı makalesinde, Cumhuriyet hükümetinin en büyük gayelerinden birisinin memleket gençlerini ilimsiz irfansız bırakmamak olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda, Van’da açılacak bir lisenin bu hassasiyetin en büyük tezahürü olacağını belirtmiştir.⁴⁸⁵

1934’te de şehrin lise ihtiyacı vurgulanmasına rağmen lisenin Van yerine Bitlis’e açılması, Van halkının tepkisine neden olmuştur.⁴⁸⁶ Bu durum, aşağıdaki şiirde şöyle dile getirilmiştir:

Lise Babında

Milli Eğitim Bakanı Sayın Bonguoğlu’na

Bitlis, bir lise için girişip teşebbüse,

İşittim Bakanlıktan, koparmak ister hisse,

Van halkı, yıllardır bu, dert ile malul durur,

Derdine fakat derman bulamadı hiçbir kimse.

Özel, resmi dilekler, teller, mektuplar uçtu,

⁴⁸² Tuba Akekmekçi-Muazzez Pervan, (Der.), *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 168.

⁴⁸³ *Yeni Yurd*, Yıl 9, Sayı 1629, 8 Ocak 1946.

⁴⁸⁴ *Yeni Yurd*, Yıl , Sayı 2223, 26 Ocak 1948.

⁴⁸⁵ Ahmet Kuralkan, “Van’da Lise İhtiyacı Van gençliği tahsil ve irfana susamıştır. Bazı sebepler onları bundan geri bırakmaktadır”, *Yeni Yurd*, Sayı 498, 25 Temmuz 1941.

⁴⁸⁶ *Son Posta*, 18 Teşrinisani 1934.

Cevap veren olmadı, buradan giden sese...
Gazeteler yazdılar, şahıslar uğraştılar,
Temeli kurulmadı bilmem her neden ise...
“Ağlamayan çocuğa, meme verilmez” derler,
Vilayet hep ağladı, darlık geldi nefese...
Hasan Yücel’e koştuk, vardık Reşat Sirer’e
Bize imkânsız derler, niçin mümkün herkese?
Tahsin Bonguoğlu’na ümidimiz bağlandı,
Lakin gördük ki o da yan çizdi çıkan sese,
Üvey, doğma bahsine, inanmazdık doğrusu,
Amma şimdi bizde de başladı bir vesvese...
Bitlis’i kıskanmayız, hak bizde daha önce,
Bari sayın bakanlık bize lütuf gösterse...
Açılsa bir lise de dinse şu feryadımız,
İki dudakla bunu Bakan yapar isterse...
Hemşeriler hem mesut hem de bahtiyar olur
İnadın sonu gelip muradını görse...⁴⁸⁷

1941’de Van’da üniversite haftasının kutlanacağı kararının alınması üzerine, Vanlıların büyük bir sevince kapıldıkları ve şehirlerine karşı gösterilen teveccühten cesaret alarak şehrin lise ihtiyacını yeniden Maarif Vekilliği’ne bildirdikleri ifade edilmiştir. Vanlı gençler, uzun süreler boyunca lisesizlik yüzünden tahsil ve terakki yolunda ilerlemekten mahrum kalmışlardır. Ortaokula devam eden ortalama beş yüz öğrenci ve her sene diploma alan yüzlerce talebenin, Vanlıların okumaya verdiği değerin en mühim göstergesi olduğu vurgulanmıştır.

Van’da ve yakın civarda lisenin bulunmaması, şu şekilde değerlendirilmiştir: “... Van vilayetinde lise mevcut olmadığı gibi yakın vilayetlerde de bulunmaması, kültür hasreti çeken gençlerimizi müşkül bir mevkide bırakmaktadır. Erzurum ve

⁴⁸⁷ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 35, 12 Ağustos 1948.

Diyarbakır liselerine evlatlarını göndermek herkese nasip olamıyor, zira büyük masrafa göğüs germek her yiğidin karı değildir.”⁴⁸⁸

Üç ayrı Bakan, Van`a inceleme ziyaretinde bulunmuştur. Bu kapsamda, Milli Eğitim Bakanı, lisenin yanı sıra bir enstitünün de Van`da açılacağını duyurarak Van halkına bu konuda müjde vermiştir.⁴⁸⁹ Bu lisenin 1948-1949 ders yılı başında faaliyete başlaması emri, valiliğe bildirilmiştir.⁴⁹⁰ 1950 bütçesinden Van`ın merkez ve Erciş ilçesinde birer ilkokulun yapılması kararı alınmıştır.⁴⁹¹

Milli Eğitim Bakanı Tahsin Bongoğlu, Doğu illerine yapmış olduğu ziyaretlerinin sonucunda yapmış olduğu açıklamada, Doğu illerinin eğitim noktasında oldukça geride olduğunu ve tahsil çağına gelenlerden okula alabildikleri öğrenci sayısının ancak %11 olduğunu belirtmiştir. Bu durumun sebepleri arasında; okul binalarının azlığını, bölgede çalışan öğretmen yetersizliğini, öğretmenleri barındıracak yer eksikliğini ve Milli Eğitim müesseslerinin yetersizliğini göstermiştir.⁴⁹²

Lisenin açılmasından sonra da açılıştan duyulan memnuniyet şu şiirde şu şekilde dile getirilmiştir:

Liseli Gençlere

Van`da Lisenin açılması Münasebetiyle

Atalarımız, derdi ilim ta Çin`de ise

Yılma, koş, oku, öğren onu ulaştır bize

Bugün ne Çin`e koşmak ne de Hinde gitmek lazım,

Çünkü ilim nuru saçıyor ülkemize

Dün ortaokuldaydık, bugün liseye geçtik.

Yarın üniversite bize kucak açacak.

Bu mutlu günümüzü, gençliğe bayram geçtik.

Göğüslerimiz o gün, sevinçlerle dolacak.

⁴⁸⁸ *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1941.

⁴⁸⁹ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 49, 28 Ağustos 1948.

⁴⁹⁰ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 75, 28 Eylül 1948.

⁴⁹¹ *Ulus*, 6 Mayıs 1950.

⁴⁹² *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1948.

Kavuşunca biz, kültür yuvamıza, dindirdik.

Yıllardır ruhumuzda yanan hasret korununu

Onun, sıcak aşkını içimize sindirdik.

Tattık “Liseli Gençler” olmanın gururunu

....

Bak ulu milletin şanlı önderlerine,

Sen, yükselesin diye kaşaneler kuruyor.

Vatanın, en kuytu, en تنها yerlerine,

İlim nurları saçan, kaleler kuruyor.

...

Çalış, didin, unutma, Türk’sün, açıktır yolun,

Geleceğe güvenli, geçmişe ibretle bak.

Kalem tutan ellerin, kılıç sallayan kolun,

Yarın vatan uğrunda, bir an yorulmayacak.

...

“Doğunun İncisine” necip halka ve sana,

Bu büyük günler daim, uğurlu, mutlu olsun.

İlim, irfan güneşi nurlar saçsın vatana,

“Yüce Lise Gençliği” bayramın kutlu olsun.⁴⁹³

Okullarda kaldırılan din dersleri, ailelerinin istekleri doğrultusunda 15 Şubattan itibaren yeniden verilmeye başlanmıştır. Van’da da böyle bir çalışmanın alt yapısının hazırlandığı ifade edilmiştir.⁴⁹⁴

Tek Parti iktidarı, iktidarının son dönemlerinde ilkokullarda okutmaya başladığı din derslerinin yanında imam hatip kurslarının da açılmasına olanak sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla, Van’da da bir kursun açılma izni verilmiştir.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Turabi, “Liseli Gençlere Van’da Lisenin Açılması Münasebetiyle”, *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 201, 25 Şubat 1949.

⁴⁹⁴ *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 199, 23 Şubat 1949.

Millî Eğitim Bakanlığı, 1948’de başlamış olan Van Gölü’nün Şimal kıyısındaki Arnis Köy Enstitüsü’nün ikmali için ayırmış olduğu 100 bin lira ile inşaatının tamamlanacağını bildirmiştir.⁴⁹⁶ 1948’in sonlarında, Arnis Köy Enstitüsü’nün açılışı gerçekleştirilmiştir. Açılışta, Milli Eğitim Bakanı’nın şu mesajına yer verilmiştir: “*Arnis Köy Enstitüsü’nden feyiz alacak gözbebeği evlatlarımız şuurlu, imanlı, birer Türk vatandaşı ve münevver, pratik birer meslek adamı, öğretmen olarak yetişecektir.*”⁴⁹⁷

F. İsmail İsfendiyaroğlu, Van ile ilgili izlenimlerinde; Van’ın kültürel faaliyetler bakımından son iki yılda büyük kazançlar elde ettiğini, yeni bir ilkokul binasının yapıldığını, lise binasının iskeletinin tamamen ortaya çıktığını ve erkek sanat enstitüsünün de inşa halinde olduğunu belirtmiştir. Van, Van Gölü ve ilçeleri hakkında da ayrıntılı bilgiler veren İsfendiyaroğlu, Van’ın eşsiz bir şehir olduğunu vurgulamıştır.⁴⁹⁸ İsfendiyaroğlu, Van’da bulunduğu sırada Van ve ilçelerini gezerek bayındırlık faaliyetlerini yerinde incelemiştir.⁴⁹⁹ İsfendiyaroğlu, gittiği yerleri eski durum ve görünüşleri ile kıyaslayarak Cumhuriyet ve Saltanat dönemlerini karşılaştırmış ve Cumhuriyet Döneminde gerçekleştirilen gelişmelerden övgüyle bahsetmiştir.⁵⁰⁰

1948’de Ankara’da kurulan Vanlı Öğrencilere Yardım Derneği, kendilerine müracaat eden çeşitli kademelerdeki Vanlı öğrencilere yardım etmiştir.⁵⁰¹

Van Erkek Sanat Enstitüsü dördüncü sınıf öğrencileri, başlarındaki idareci ve öğretmenleriyle birlikte yurdu tanımak, çeşitli sanayi müesseselerini görmek ve görmek amacıyla Sivas, Kayseri, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, İstanbul, Zonguldak ve Karabük’e geziye çıkmışlardır.⁵⁰²

Kız çocuklarının eğitiminin sağlanması için İskeleye yapılan Bölge Yatılı Kız Uygulama Okulu’na, 7 ile 12 yaşları arasında kız çocuklarının kaydı yapılmıştır.⁵⁰³ İlçeler eğitim alanında ciddi sıkıntılar çerken, halk bu sıkıntıları gidermek ve

⁴⁹⁵ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 261, 6 Mayıs 1949.

⁴⁹⁶ Ulus, 17 Haziran 1949.

⁴⁹⁷ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 127, 1 Aralık 1948.

⁴⁹⁸ F. İsmail İsfendiyaroğlu, “Van Bölgesinde”, Ulus, 25 Ocak 1950.

⁴⁹⁹ F.İsmail İsfendiyaroğlu, “Doğu Klakınmasında yollar ve Okullar Van Çevresindeki Bayındırlık Eserleri”, Ulus, 27 Ocak 1950.

⁵⁰⁰ F. İsmail İsfendiyaroğlu, “Yeni Yol Şebekesi Erciş’i Kalkındırıyor”, Ulus, 6 Şubat 1950.

⁵⁰¹ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 22, 26 Temmuz 1948.

⁵⁰² Van Sesi, Yıl 1, Sayı 312, 5 Temmuz 1949.

⁵⁰³ Van Sesi, Yıl 1, Sayı 382, 29 Eylül 1949.

çocuklarının eğitimlerini sürdürebilmek için Başkale, Özalp ve Muradiye gibi yerleşim alanlarında ortaokul talebinde bulunmuşlardır.⁵⁰⁴

Cumhuriyet hükümetlerinin umumi programlar içinde Van'ı da aldıkları, ancak 1944'e kadar vilayette ilkokul mevcut olmasına rağmen kültür faaliyetlerinde hedeflenen gelişimin 1944'ten sonra sağlanmaya başlandığı belirtilmiştir. Aynı yılın sonlarına doğru da Akşam Kız Sanat Okulu açılmıştır.⁵⁰⁵ Orta Kız Sanat Okulu ise 27 Aralık 1949'da açılarak, eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamıştır.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 409, 4 Kasım 1949.

⁵⁰⁵ Nurettin Süzmen, "Van'da Kültür Faaliyetleri", *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 435, 5 Aralık 1949.

⁵⁰⁶ *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 454, 27 Aralık 1949.

SONUÇ

Türk toplumu Osmanlı Devleti'nin son bulmasıyla birlikte kısmen aynı coğrafyada kalmaya devam etse de siyasi ve sosyal yaşam noktasında keskin bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Türk siyasal hayatının şekillendiği bu yeni dönem, Tek Parti Dönemi olarak kayıtlara geçmiştir. CHP'nin tek başına ülkeyi yönettiği bu zaman dilimi, bilhassa toplumsal meseleler ve gelişmeler itibarıyla bir çekim merkezi haline dönüşmüş ve devam etmekte olan birtakım sosyokültürel meselelerin hedeflenen ve arzulanan doğrultuda çözümü için referans kaynağı olmuştur.

Anadolu topraklarının tarihi yerleşimlerinden birisi olan Van şehrinin demografik yapısıyla birlikte Tek Parti Dönemi içerisindeki görünümünün ortaya konulmasında fayda görülmüştür. Bir medeniyet kavşağı olarak tarihsel süreç içerisinde bölgenin ilmi, kültürel ve ticari merkezi olarak Urartu, Asur, Pers, Selçuklu ve Osmanlı gibi güçlü ve köklü yönetim geleneğine sahip devletlerin egemenliğinde gelişim gösteren Van şehri, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte siyasi otoritenin üzerine önemle eğildiği başlıca kentlerden birisi olmuştur.

Anadolu kimliğini, gelenek ve aidiyetlerini üzerinde taşıyan Van, farklı etnik ve dini zümrelerin yüzyıllar boyunca bir arada uyum içerisinde yaşadığı kadim kentlerden birisi olarak, Tek Parti Dönemi Kemalist kadroların başlattığı değişim ve dönüşüm hamlesinden en çok etkilenen merkezlerinden birisi olmuştur. Devlet kadrolarının göstermiş olduğu hassasiyetin önemli bir göstergesi olarak, özellikle Cumhuriyet'in ilanına müteakiben üst düzey devlet görevlileri ve birimleri tarafından hazırlanan Şark raporlarında Van'da yapılması gerekenler üzerinde ciddiyle durulduğunu izleyebilmek mümkündür. Bahse konu rapor içeriklerinde, Van şehri ve civarı; Türk kültürü, geleneği, dili ve siyasi anlayışının egemen olduğu, nüfusun yoğunlaştığı ve Türk kültürünü bağlılıkla temsil eden bir toplumun yaşadığı merkezlerden birisi olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Ümmetçi veya Osmanlı Devleti'ndeki Osmanlıcılık gibi tasavvurların yerine tesis edilmek istenen ulusçuluk ekseninde, Van'ı kilit bir Türk kenti yapmak için Birinci Umum Müfettişlik, Türk Ocağı, Millet Mektepleri, Demiryolları, Hava Yolları, dönemin neredeyse tek kitle iletişim aracı olarak Radyolar, Halkevleri, Halkodaları, Van merkez ve taşrasında teşkilatlandırılan siyasi parti hareketi önemli roller üstlenmiştir. Bunlara ek olarak,

uygulanan iskân politikası uyarınca Van ve civarındaki nüfuzlu kişi ve aileler, Batı vilayetlerine nakledilmiş ve buralara yerleşmeleri sağlanmış; diğer taraftan başta Karadeniz Bölgesi kentleri olmak üzere yurdun muhtelif yerlerinden belirli kıstaslar gözetilerek buralarda yaşayan aileler çeşitli gerekçelerle Van'a yerleştirilmişlerdir.

Bu süreçteki belirleyici unsurlardan birisi, hiç şüphesiz Van'ı ve Van halkını temsil etmek üzere seçilmiş mebuslardır. Tek Parti Dönemi'nde CHP milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu, Kemalist harekette ve devletin önemli kurumlarında görev yapmış asker, bürokrat, tüccar ve nüfuz sahibi kimselerden seçilmekteydi. Dikkat çeken bir özellik olarak, seçilen mebusların neredeyse her dönemde yeniden aday gösterilerek milletvekili yapıldığı görülmektedir. Benzer doğrultuda, Van'da milletvekilliği yapan bazı kimselerin Mustafa Kemal'e yakın olduğu tespit edilmiştir. Van doğumlu olmamalarına rağmen, Mustafa Kemal'in doğrudan tanıdığı kimselerin mebusluk görevini ifa etmiş olmasının şehir için önemli olduğu düşünülmektedir.

Bununla birlikte, Tek Parti Dönemi'nin karakteristik bir özelliği olarak milletvekillerinin merkezden atanmış olması dolayısıyla Van mebuslarının bir kısmının seçim bölgesinden olmadığı dikkat çekmektedir. Bu durum, halk ve devlet arasında sağlam, güçlü ve samimi bağların tesisine engel teşkil etmiştir. Şehri ve bölge insanını tanıma imkânından uzak kalmış kimselerin bölgenin dönüşümü için tayin edilmiş olması, bölge insanının ihtiyaçlarına etkili çözümler getirilememesi noktasında sorun olarak tespit edilmiştir. Hatta, Van doğumlu mebusların bile görev sürelerinin büyük bir bölümünü Van dışında geçirmiş olması ve neredeyse seçimden seçime kendi bölgeleri olan Van'a uğramış olmaları, ciddi eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bir diğer dikkat çeken husus ise 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmış olmasına rağmen, Tek Parti Dönemi'nde Van'dan kadın bir mebus aday gösterilmemiştir.

Van halkının devlete kalpten bağlılığını sağlamak idealiyle bir dizi reform paketinin hayata geçirildiği dönemde en çok dikkat çeken ve ön plana çıkan kurum, Birinci Umum Müfettişlik teşkilatıdır. Diyarbakır merkezli olarak kurulan ve Doğu'nun tüm idari işlerinden sorumlu bir genel vali tarafından yönetilen Umumi Müfettişlikler, bölgelerinde emniyet ve düzeni temin etmek; yasa, nizam ve devlet politikalarının uygulanmasını denetlemek ve kolaylaştırmak; ekonomik, kültürel, eğitim, sağlık, ulaşım ve zirai önlemler almak amaçlarıyla hem kentlerin hem de tüm

bölgenin tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik 1927 tarihinde ilk kez kurulduğunda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki 8 kent öncelikli sorumluluk merkezleriydi. İbrahim Tali Öngören, Hilmi Ergeneli, Abidin Özmen ve Avni Doğan, Tek Parti Dönemi'nde bölgede Umum Müfettiş olarak görev yapmış yöneticiler olarak bilinmektedir. Van ve genel olarak bölgenin selameti ve kalkınması için asayişin mutlak surette tesis edilmesi ve kaçakçılık faaliyetlerinin kontrol altına alınmasının yanı sıra parti teşkilatlanması ve iskân meselesi de Umum Müfettişlik kurumunun yükümlülükleri arasında yer almıştır.

Bu bağlamda, Tek Parti Dönemi Ankara hükümetlerinin üzerine eğildiği meselelerin başında nüfus ve iskân politikası gelmiştir. Osmanlı'nın son dönemleri ile Kurtuluş Savaşı'nın verildiği süreçlerde şekillenen yeni toplumsal görünüm içerisinde; siyasi, askeri ve ekonomik gerekçelerle insana duyulan ihtiyaç, siyasi otoritenin nüfus politikalarına ağırlık vermesine ve belirli aralıklarla nüfus sayımları yapmasına yol açmıştır. Tek Parti Dönemi'nde yapılan 5 farklı genel nüfus sayımında, Van özelinde yaş, cinsiyet, anadil, din, okuryazarlık ve mesleki veriler temelindeki istatistikler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamdaki tüm analizler ve tablolar, çalışma içerisinde tahlil edilmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi zorunlu göç ve iskân politikaları, Tek Parti Dönemi hükümetlerinin hedefledikleri doğrultusunda Türkiye'nin homojen bir nüfus yapısına kavuşturulmasında etkili olmuştur. İskân politikası gereğince, Balkanlar ve Türkiye'nin farklı noktalarından getirilen Türk muhacirler, Van'a ve ilçelerine iskân edilmiştir. Van coğrafyasının engebeliği ve iklim şartlarının sertliği nedeniyle zaman zaman göçmenlerin bölgeye uyum sağlamasına engel teşkil etmiştir. İklim, hastalık ve uyum gibi nedenlerle, göçmenlerin bir kısmı iskân bölgelerini bırakarak Batı illerine yerleşmiş veya bu amaçla ilgili resmi makamlardan destek talebinde bulunmuştur. Bugün dahi Türkiye ve dünya gündeminde ilk sıralarda yer alan göç ve göçmen olgusunun, Tek Parti Dönemi'ndeki ulaşım imkânları kısıtlılığı nedeniyle özel bir düzleme oturduğunu, insani ve sosyal bir boyut arz ettiğini ve açığa çıkarılmasında fayda bulunduğu düşünülmektedir.

Tek Parti Dönemi'nin bir diğer karakteristiği olarak, bilhassa Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim oranının düşüklüğü, hükümetlerin ülke genelinde bir eğitim seferberliği başlatmasına ve hemen her vilayette ilk ve orta eğitim kurumlarının yanı sıra mesleki eğitim okullarının açılmasına ağırlık vermelerine katkıda bulunmuştur.

Önemli bir ayrıntı olarak; Türk Ocakları, Millet Mektepleri, Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitüleri gibi kurumlarda okuryazar, meslek sahibi, Cumhuriyet'in değerlerine bağlı, çağdaş ve modern bireyler yetiştirmek hedeflenmiştir. Özellikle; başkentten uzak ve feodal yapının hala güçlü ve etkili olduğu, okuryazarlık oranının çok düşük kaldığı, ekonomik ve sosyal imkânların kısıtlı olduğu Van'da başlatılan eğitim seferberliğinin, şehrin ve civar bölgesinin dönüşümünde kilit rol oynaması hedeflenmiştir. İlk ve orta mekteplere ek olarak, lise ve üniversite gibi üst seviye eğitim kurumlarının ihdası için halk nezdinde de ciddi talepler olmuş ve bahse konu talepler CHP Van Teşkilatı ve resmî kurumlar üzerinden hükümete iletilmek istenmiştir. Bu çaba, dönemin gazetelerinde önemli yer edinmiş olmasına rağmen Van'da lise ve üniversitenin kurulması oldukça geç dönemlerde gerçekleşebilmiştir.

Tek Parti Dönemi Van'ında faaliyet gösteren dernek, cemiyet, kulüp, müze ve kütüphane sayısı oldukça düşük kalmış olsa da şehirde icra edilmeye çalışılan müzik, spor ve diğer kültürel faaliyetler üzerinde durulmaya değerdir. Şehir halkının olağan akışın dışına çıkabilmesine imkân sağlayan bu aktiviteler hem şehir halkı hem de civar kentlerin insanıyla sosyokültürel bağların tesisine ve güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Hakkâri ve Van arasındaki bu türden etkinlikler, bu duruma önemli bir dayanak oluşturmaktadır.

Bölgenin bir ulus devlet coğrafyasına dönüştürülmesinde Tek Parti Dönemi'nde tatbik edilen ulaşım ve demiryolu politikası etkili olmuştur. Tek Parti Dönemi hükümetleri nezdindeki ulaşım ve demiryolu ağı, ülkenin siyasal bütünlüğünün ve milli savunma gereksinimlerinin temel aracı olarak tasavvur edilmiştir. Van'ın da önemli bir parçasını oluşturduğu Doğu ve Güneydoğu'daki demir ve kara yolu ağları, milli birliği sağlamak için inşa edilmiştir. Muş, Elâzığ ve Van üzerinden İran'a uzanan demiryolu hattı; şehrin kalkınması, sınır emniyetinin sağlanması, civar bölge ve ülkelerle ticari ilişkilerin tesis edilmesine imkân tanımıştır. Demiryolu hattının kendisi ve hat üzerinde bina edilen ana istasyonlar, birer cazibe merkezi haline dönüşmüştür. Van'ın doğal stratejik konumu, bölgede inşa edilen kara ve demiryolu sayesinde şehrin büyük bir ticari kavşağa dönüşmesine ve bölgede güvenliğin daha kolay sağlanmasına da mühim katkılar sağlamıştır.

Sonuç olarak, Tek Parti Dönemi birçok yönüyle özel bir evredir. Her ne kadar tek bir siyasi partinin idaresindeki bir Türkiye hakkında özellikle siyasi anlamda kendine has bir arka plana tekabül geliyor olsa da Van özelinde Türkiye'nin sosyo-

ekonomik yaşantısını yansıtan boyutu; geniş kapsamlı, değerli ve son derece önemli çıkarımlarda bulunma imkânı sağlamaktadır.

Bu dönem özel olmasının yanı sıra oldukça hassas bir süreç olarak güncelliğini ve önemini bugün dahi muhafaza etmektedir. Bununla birlikte, her kesim ve kuşaktan insanın rahatlıkla anlayabileceği bir atmosfer sunmaktadır. Bu atmosfer, bugünü anlamak ve yarına hazırlanmak için önemli ipuçları haber vermektedir. Bu bağlamda; akademisyenlerin, sosyolog ve siyasetçilerin referans aldığı, üzerine en çok eğildiği ve en fazla irdelediği bu özel evre, hala farklı şeyler söyleme imkânı sunduğu için ayrıca önemlidir.

Tek Parti Dönemi Türkiye'sinin şartlarına bakıldığında, Doğu Anadolu Bölgesi'nin farklı içerikteki meselelerle ön plana çıktığı görülmektedir. Kimi zaman siyasi kimi zaman sosyal kimi zaman da ekonomik unsurların yön verdiği bu olaylar; etkileri, sonuçları ve yansımaları noktasında bölge ile sınırlı kalmamış ve Türkiye'nin başlıca gündem maddeleri arasında yer almıştır. Devletin ve milletin selameti için siyasi ve askeri müdahalelerde bulunulurak mevcut sorunların kökten çözümüne çaba sarf edilmiş ve yeni sorunların önünü almak için sosyal, kültürel ve ekonomik ıslahatlara girişilmiştir.

Özellikle tez içeriğinden yola çıkarak, böylesine önemli şehirlerin tarihine yapılan yolculuklarda, tarihçilerin diğer meslek grubu mensuplarından farklı olarak hadiseleri aktarırken benimsedikleri veya gözettikleri mesleki ilkeler, bir başka ifadeyle tarih metodolojisinin unsurları, onlara farklı yorumlar getirme imkânı sağlamaktadır. Yorum, tarihi bir hadisenin veya gelişmenin merkezinden yola çıkarak, araştırma ve inceleme süreçlerinin sonucunda yeni bir bilgiye dönüşür. Bu bağlamda, Tek Parti Dönemi'nde Van vilayeti hakkında muhtelif alanlara ilişkin bilgiler aktarılırken, hangi noktalarda tespitite bulunulacağı ve kaynaklar ışığında ne vakit yorum geliştirileceğine özen gösterilmiştir. Netice itibarıyla, bu çalışma arşiv belgelerine dayanmaktadır.

Van vilayetinin devlet nazarındaki önemi, siyasi partilerin Van ve ahvalindeki çalışma ve hizmetleri, devlet adamlarının Van'a yaptıkları ziyaretler, Van ve bölge için hazırlanan raporlar, Van hakkında bilgi aktaran dönem gazeteleri, iklim ve coğrafi şartların toplumsal yaşam üzerindeki etkisi, toplumsal statüler, kuşaklar, demografik yapı, aile yapısı, eğitim ve kültür noktasında şehre getirilen

hizmetler, tarım ve daha nice alanda bilgiye ulaşabildiğimiz araştırma kaynaklarının tahlili sonrasında ele alınan bu çalışmanın Van ve bölge için fikir vermesi, bu yönde yapılacak çalışmalara kaynak olması hedeflenmiştir.

Değişim ve dönüşüm bilançosu olarak; ulus devletin hedefleri doğrultusunda pek çok imkan ve politikalar devreye sokulmuştur. Bu konuda istenilen hedeflere tam olarak ulaşılammış olmakla beraber tarihsel koşullar çerçevesinde anlamlı ve olumlu bir sonuca ulaşabildiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

BCA, 30-18-1-1/2-24-3.

BCA, 30-10-0-0/156-96-1.

BCA, 272-0-0-11/19-96-2.

BCA, 30-18-1-1/14-45-8.

BCA, 230-0-0-0, 146-37-1.

BCA, 30-10-0-0/194-330-16.

BCA, 30-18-1-1/21-63-16.

BCA, 30-18-1-1/20-51-16.

BCA, 272-0-0-12/50-105-3.

BCA, 30-18-1-1/22-85-14.

BCA, 272-0-0-12/54-133-24.

BCA, 272-0-0-11/22-115-22.

BCA, 272-0-0-12/53-127-9.

BCA, 272-0-0-11/22-116-8.

BCA, 272-0-0-11/23-118-35.

BCA, 272-0-0-11/23-118-34.

BCA, 30-18-1-1/27-70-7.

BCA, 272-0-0-11/55-141-26.

BCA, 272-0-0-12/55-139-38.

BCA, 272-0-0-12/54-133-5.

BCA, 272-0-0-11/23-119-34.

BCA, 272-0-0-11/22-116-4.

BCA, 30-18-1-1/28-23-12.

BCA, 30-18-1-2/3-22-17.

BCA, 30-10-0-0/69-454-26.
BCA, 30-10-0-0/69-454-18.
BCA, 30-10-0-0/69-454-20.
BCA, 30-10-0-0/69-454-24.
BCA, 30-10-0-0/69-454-27.
BCA, 30-10-0-0/69-454-28.
BCA, 30-10-0-0/69-454-30.
BCA, 30-10-0-0/69-454-32.
BCA, 30-10-0-0/69-457-15.
BCA, 30-18-1-2/26-13-10.
BCA, 30-18-1-2/112-85-18.
BCA, 30-10-0-0/138-989-1.
BCA, 30-18-1-2/31-61-8.
BCA, 30-18-1-2/31-61-9.
BCA, 30-18-1-2/31-65-19.
BCA, 30-10-0-0/128-923-2.
BCA, 30-10-0-0/128-923-3.
BCA, 30-18-1-2/35-30-7.
BCA, 30-18-1-2/27-21-17.
BCA, 30-18-1-2/33-1-7.
BCA, 30-18-1-2/33-3-17.
BCA, 30-18-1-2/36-37-1.
BCA, 30-18-1-2/40-77-6.
BCA, 30-18-1-2/40-77-9.
BCA, 30-18-1-2/41-85-11.
BCA, 30-10-0-0/121-860-1.

BCA, 30-10-0-0/121-860-2.

BCA, 490-1-0-0/1436-746-3.

BCA, 30-18-1-2/42-9-5.

BCA, 30-10-0-0/68-451-4.

BCA, 30-18-1-2/55-48-2.

BCA, 30-10-0-0/68-452-4.

BCA, 30-10-0-0/170-179-2.

BCA, 30-10-0-0/215-457-1.

BCA, 490-1-0-0/284-1139-3.

BCA, 30-18-1-2/65-50-5.

BCA, 30-18-1-2/76-60-9.

BCA, 30-10-0-0/70-461-1.

BCA, 30-11-1-0/116-33-15.

BCA, 490-1-0-0/235-933-2.

BCA, 490-1-0-0/1432-736-1.

BCA, 30-10-0-0/176-216-6.

BCA, 490-1-0-0/69-262-1.

BCA, 490-1-0-0/1015-916-4.

BCA, 30-18-1-2/96-78-9.

BCA, 30-10-0-0/76-504-19.

BCA, 30-10-0-0/152-78-28.

BCA, 490-1-0-0/451-1858-1.

BCA, 490-1-0-0/202-801-5.

BCA, 490-1-0-0/1795-1276-1.

BCA, 30-10-0-0/124-886-5.

BCA, 30-18-1-2/95-45-8.

BCA, 490-1-0-0/1013-910-1.
BCA, 490-1-0-0/1532-230-1.
BCA, 490-1-0-0/973-769-2.
BCA, 30-18-1-2/55-48-2.
BCA, 30-11-1-0/161-11-9.
BCA, 30-18-1-2/102-54-12.
BCA, 490-1-0-0/325-1341-1.
BCA, 490-1-0-0/325-1342-1.
BCA, 30-10-0-0/182-258-1.
BCA, 490-1-0-0/1795-1274-1.
BCA, 30-18-1-2/105-26-2.
BCA, 30-10-0-0/169-177-37.
BCA, 490-1-0-0/991-835-2.
BCA, 490-1-0-0/995-845-1.
BCA, 490-1-0-0/1382-589-2.
BCA, 490-1-0-0/1126-109-3.
BCA, 490-1-0-0/325-1343-1.
BCA, 490-1-0-0/277-1111-3.
BCA, 30-11-1-0/194-26-4.
BCA, 490-1-0-0/1026-950-2.
BCA, 30-18-1-2/112-86-6.
BCA, 490-1-0-0/1038-994-1.
BCA, 490-1-0-0/1795-1277-1.
BCA, 490-1-0-0/977-786-3.
BCA, 490-1-0-0/426-1764-1.
BCA, 490-1-0-0/436-1811-3.

BCA, 30-1-0-0/42-252-18.
BCA, 30-18-1-2/119-49-14.
BCA, 490-1-0-0/967-743-6.
BCA, 30-1-0-0/42-252-36.
BCA, 490-1-0-0/926-604-3.
BCA, 490-1-0-0/441-1825-1.
BCA, 490-1-0-0/459-1887-5.
BCA, 490-1-0-0/193-764-1.
BCA, 490-1-0-0/193-764-2.
BCA, 490-1-0-0/962-725-1.
BCA, 490-1-0-0/240-956-1.
BCA, 490-1-0-0/325-1344-1.
BCA, 490-1-0-0/962-725-1.
BCA, 490-1-0-0/193-766-1.
BCA, 490-1-0-0/1234-111-2.
BCA, 490-1-0-0/1049-1031-2.

2. Kitap, Makale ve Tezler

- A. C, “Van Hadisesi Üzerine Ermeniler İşe Büyük Devletleri Karıştırmak İstiyorlar”, *Milliyet*, 16 Teşrinievvel 1934.
- Abacıoğlu, Hüseyin, “Halkevlerimizin Kuruluşunun Yıldönümü Münasebetiyle Temennilerimiz”, *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 193, 16 Şubat 1949.
- Acun, Fatma, “Osmanlı’nın Torunları Cumhuriyet’in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet’e Değişme ve Süreklilik”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2007, Sayı: 15, s. 45-49.
- Doğan, Avni, “Fedakarlığın Hududu”, *Ulus*, 18 Şubat 1941.
- Afet, Oğuzlardan, “Türkiye’de Cumhuriyet Nasıl Oldu?”, *Türk Yurdu*, Tubitay Yayınları, Ankara, Cilt 17, Sayı 35, s. 4-10 (35/229).

Ahmet Şükrü, “*Türk Ocakları*”, *Milliyet*, 19 Şubat 1931.

Ahmad, Feroz, “Demokrasiye İlk Adım”, *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 90-91.

Ağaoğlu, Ahmed, “Nüfus Sayımı ve Faydaları”, *Kurun*, 1 Birinciteşrin 1935.

Ağaoğlu, Ahmet, “Müstakil Mebusluk”, *İkdam*, 14 İkincikanun 1939.

Ağaoğlu, Ahmet, “Müstakil Mebusluklar”, *İkdam*, 12 Şubat 1939.

Akçuraoglu, Yusuf, *Türk Yılı 1928*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.

Akçadurak, Zübeyir, “Cumhuriyet Devrinde Türkiye Demiryolları”, *Demiryollar Dergisi*, Cilt 24 Haziran 1950, S.294-296, s. 61-63.

Akdik, Sara, “Nebatlarda His ve Hareket”, *C.H.P. Konferanslar Serisi*, Kitap: 11, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1940.

Akekmekçi, Tuba - Pervan, Muazzez, (Der.), *Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939 – 1951)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Akekmekçi, Tuba - Pervan, Muazzez, (Der.), “*Doğu Sorunu*” *Necmeddin Sahir Silan Raporları (1939 -1953)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar Sanayi ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2000.

Akyol, Mustafa, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek. Yanlış Giden Neydi? Bundan Sonra Nereye?*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.

Akyurt, İzzet Ulvi, “Doğu Anadolu’da En Eski Üç Türk Kabilesi”, *Ulus*, 4 İlkkanun 1942.

Ardıçoğlu, Nuredin, “Bu Gidecekler Gitsin de...”, *Kudret*, 4 Şubat 1949.

Aren, Yusuf Mazhar, “Trabzon Halkı Bünyesi Zayıf İnsanlardır. Tabiatın Gadrine Uğrayan bu İnsanlardan Memleketin Başka Yerlerinde Koloniler Teşkil Etmek İyi Olacaktır”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1947.

Arı, Mithat, “Elazığ –Genç Hattı İşletmeye Açıldı”, *Demiryollar Dergisi*, Cilt 22, Sayı 267-268, s.41 (Ocak – Şubat 1948).

Arıdor, Mithat, “Elazığ – Genç Hattı İşletmeye Açıldı”, *Demiryollar Dergisi*, Sayı 267-268, Cilt 22, Ocak- Şubat 1948.

Arık, Remzi Oğuz, “Osmanlı İmparatorluğu ve Müstemlecilik”, *Millet Mecmuası*, Yıl I, Sayı 3, Temmuz 1942.

Arıkan, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 23, Mayıs 1999, s. 261-279.

Asaf, Burhan, “Milli İnkılap Noktai Nazarından Türk Yapı Sanayii”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1931.

Aslan, Şükrü, “Millet ve İskan: Çokluktan Tekliğe ve Haricinden Dahiliye Erken Cumhuriyet Dönemi Deneyimleri”, *Tarih, Sınıflar ve Kent*, (Der. Besime Şen ve Ali Ekber Doğan), Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 373-394.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk – Söylev*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019.

Atay, Falih Rıfkı, *Zeytindağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2020.

Avni, Hüseyin, “Türkiye’de Şimendifer”, *Yeni Adam*, Yıl 1, Sayı 3, 15 Kanunusani 1934.

Aydoğan, Erdal, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33-34, Mayıs-Kasım 2004.

Aydoğan, Erdal - Ortak, Şaban, *Dr. İbrahim Tali Bey’in Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul, 2000.

Aydoğan, Erdal, *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali Mustafa Kemal’le Trablusgarb’tan Cumhuriyet’e*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.

Ayın Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı 169, Ankara, 16 Aralık 1947.

Aysal, Necdet, “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 35-36, Mayıs-Kasım 2005.

Balibar, Etienne - Wallerstein, Immanuel, *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, (Çev. Nazlı Ökten), Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

Banatlı, Yusuf Ziya, “Halk Üniversitesi”, *Açık Söz*, Sayı 307, 28 Şubat 1937.

Bardakçı, Cemal, “Yüz Dört Misafir”, *Vatan*, 21 Mayıs 1942.

Bardakçı, Cemal, “Dahiliye Vekaletine Yazdığım Mektup Bizleri Geniş Salahiyetlerle Donatmak Memlekette Korkunç ve Zararlı Bir Anarşi Doğurur”, *Vatan*, 24 Mayıs 1942.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1940-1941, Cilt 12, Ankara Basım ve Ciltevi, (y.t.y). Ankara.

Başvekalet İstatistik Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı*, 1942-1943, Cilt 14, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1944.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Nüfus Hareketleri İstatistiği Evlenmeler Boşanmalar, Ankara, 1941.

Bilgin, Nuri, *Kollektif Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Birgen, Muhittin, “Türk Münevverinin En Esaslı Vazifesi”, *Son Posta*, 12 Şubat 1941.

Başarır, Galip, “Van Coğrafyası”, *Van Kütüğü*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van, 1992.

Bayar, Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

Benice, Etem İzzet, “Şarkta Yeni İdare”, *Açık Söz*, Sayı 119, 16 Ağustos 1936.

Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Berkes, Niyazi, *Atatürk ve Devrimler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Bilici, Faruk, “Osmanlı İmparatorluğu Sonunda ve Kemalist Cumhuriyette İslam: Çeşitlilik ve Ilımlılık”, *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, Semih Vaner (Haz.), Kitapyayınevi, İstanbul, 2009.

Birgen, Muhittin, “Türk Münevverinin En Esaslı Vazifesi”, *Son Posta*, 12 Şubat 1941.

Bozdoğan, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

Bulut, Faik, *Belgelerle Dersim Raporları*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Büyük Salnâme - Grand Annuaire Illustré, İstanbul: Mahmud (Tabi ve Naşir-i Mesülü), 1341-1342/1925-1926 - 1341-1342/1925-1926.

Büyük Modern Türkiye Great Modern Turkey, “*Van’da Tarihi Eserler*”, (Yay. Y.), Cilt 2-3, Sayı 23, İstanbul, 1955.

Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2019.

Cemal, Hasan, *Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodalarının Yurd İçinde Dağılımları, Doğu Matbaası, Ankara, 1945.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları’nın 1940 Çalışmaları, Ankara, 1941.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları’nın 1942 Çalışmaları, Ankara, 1943.

Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri 1940, Ankara, (yty.)

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1943, Ankara, 1944.

C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara, 1945.

C.H.P. 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları 1945, Ankara, 1946.

C.H.P. 1946 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara, 1947.

Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F.Tezkilatına Umumi Tebligatı Mayıs 1931’den Birincikanun 1932 Nihayetine Kadar, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, 1933.

Burgaç, Murat, *Türkiye’de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Çağlayan, Ercan, *Tek Parti Dönemi’nde Diyarbakır: 1923-1950 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.

Çağlayan, Ercan, *Cumhuriyet’in Diyarbakır’da Kimlik İnşası (1923-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, “Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte”, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)*, Cilt IV, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.

Çarıklı, “Seçimler ve Doğunun Hali Pür Melali”, *Demokrat Doğu Gazetesi*, Yıl 1, Sayı 3, 1 Mayıs 1950.

Çavdar, Tevfik, “Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Çavdar, Tevfik, “Halkevleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Çaycı, Abdurrahman, “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Yetmiş Beş Yılı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

Çeçen, Anıl, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

Çelebi, Evliya, *Seyahatname*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2006.

Çelik, Mehmet, *Cumhuriyetin Tozlu Sayfaları*, Hayat Yayın Grubu, İstanbul, 2015.

Çetinkaya, Ali, “Aydın Demiryolunun Satın Alınması”, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1982.

Çelik, Hüseyin, *Görenlerin Gözüyle Van’da Ermeni Mezalimi*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Van, 2018.

Çilingiroğlu, Altan, *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – IV Dönem 1931-1935 IV Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri*, Cilt II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No:12, Ankara, 1996.

Daver, Abidin , “Yaşatma Mücadelesi”, *İkdam (Sabah Postası)*, 27 Birinciteşrin 1940.

Demirel, Ahmet, *İlk Meclis’in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Demirel, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Demirel, Ahmet, *Tek Partinin Yükselişi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Demir, Fevzi, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908-1914)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Demiroğlu, Faiz, “Halkevleri, Türk Ocakları”, *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 114-115-116-117, 16 Kasım 1948.

Demirtaş, Bahattin, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923- 1938)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt11, Sayı 41, Mayıs 2008.

Demiryollar Dergisi, Cilt 20, Sayı 239-241, Ocak-Mart 1945.

Demiryollar Mecmuası, Sayı 88, Haziran 1932.

Demiryollar Mecmuası, Cilt 5, Sayı 56, Teşrinievvel 1929.

Devletimizi Kuranlar: Birinci TBMM 65. Yıl, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, (y.y, t.y).

Doğan, Avni, *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964.

Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası(1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Engelman, V., Çev. Ş. Boray, “Türkiye Doğu Demiryollarını İnşa Ediyor Yeni İnşa Programının Önemi”, *Demiryollar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 133, s.2-4., (1 Mart 1936)

Ercan, Fikri, “Yurdun Bu Uzak Şehri Yeni Bir Mamure Oluyor Şimendifer Van'da Yeni Bir Hayat, Bütün Bir Hareket Yaratacaktır.”, *Yenisabah*, 9 Mayıs 1939.

Ercan, Fikri, “Van'da Belediye ve Halkevi Çalışmaları”, *Yeni Sabah*, 30 Haziran 1939.

Erdem, Tarhan, *Yasama Meclisi Üyeleri Seçimi ve Siyasi Partiler Kanunları 1876-2013*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Cilt 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 5, Osmanbey Matbaası, İstanbul, 1943.

Ertunç, Ahmet Cemil, *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004.

Erzen, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular Eastern Anatolia And Urartians*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.

Eti, Usman, *Milli Şef İsmet İnönü'nün Güneydoğu Gezileri*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları Nasturi – Şeyh Sait – Raçkotan ve Raman – Sason – Ağrı – Koçuşığı – Mutki – Bicar – Asi Resul – Tendürek – Savur – Zeylan – Oramar I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

“Genel Müfettişliğe Lüzum Var mıdır?”, *Demokrat Siirt Gazetesi*, Yıl 1, Sayı 9-4, 17 Temmuz 1948.

Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu Kat'i Tasnif Neticeleri, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlkteşrin 1935, Cilt 60, Mehmet İhsan Basımevi Ankara, 1937.

Gök, Salhadin, *Tek Parti Dönemi'nde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İskân Politikaları (1923-1950)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.

Gökberk, Macit, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983.

Güney Doğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

Gür, Berfin F., “Arşiv (Sel) Mekan: Sultan Ahmet Meydanı ve Yakın Çevresi”, *Cumhuriyet'in Mekanları Zamanları İnsanları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.

Güz, Nurettin, *Tek Parti İdeolojisinin Yayın Organları Halkevleri Dergileri*, Bilge Yapım, Ankara, 1995.

Halkevleri 1932-1935: 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, (Y.T.Y).

Halkevleri 1940, Cumhuriyet Halk Partisi, Ulusal Matbaa, Ankara, (Y.T.Y).

H. Yakup, “Demiryollarımızın İktisadi İnkişafında Su Meselesi”, *Demiryollar Mecmuası*, Cilt 9, Sayı 106, Birinci Kanun 1933, s. 721.

H. K., “İran Hududumuza Doğru Uzatılmakta Olan Elazığ – Van – İran Hudut Hattında hummalı İnşaat Faaliyetlerinden”, *Demiryollar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 197-200, Temmuz-Birinciteşrin 1941, s. 715-721.

H. K., “Elazığ – Van – İran Demiryolu ve Eski Güzergahla Mukayesesi”, *Demiryollar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 187-188, 29 İlkteşrin 1940, s. 268- 277.

- İlyas, Ahmet, *Ağa, Aşiret Siyaseti*, Kadim Yayınları, Ankara, 2016.
- İnönü, İsmet, “Umumi Nüfus Tahriri Hakkında Türkiye Ahalisine Beyanname”, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, Cilt 4, Sayı 37.
- Jongerden, Joost, *Türkiye’de İskan Sorunu ve Kürtler Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*, Vate Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, “Türk Ocağı...”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Nisan 1931.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, “Türk Ocağı”, *Milliyet*, 13 Nisan 1931.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 2015.
- Kalgay, Yakup, “Elazığ-Van-İran Hudut Demiryolunda (Genç) İstasyonunun İşletmeye Açılma Hazırlıkları”, *Demiryollar Dergisi*, Sayı 265, Cilt 21 Kasım 1947, s.16-17.
- Kalgay, Yakup, “Trenlerimizi Van Gölü’nden Nasıl Geçireceğiz”, *Demiryollar Dergisi*, Sayı 272-274, Cilt 22, Haziran-Ağustos 1948, s. 33-34.
- Kara, Adem, *Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951*, 24 Saat Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Karaca, Taha Niyazi, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004.
- Karaer, İbrahim, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara, 1992.
- Karpat, Kemal H. , *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Kayaçelebi, Ümit, *Anılarla Eski Van’a Doğru Bir Yolculuk*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Van, 2017.
- Kazgan, Gülten, “Milli Türk Devletinin kuruluşu ve Göçler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Keleş, Erol, *İlhanlılar Döneminde Van Gölü Havzası*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 2017.
- Kışlalı, Ahmet Taner, *Atatürk’e Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği*, İmge Kitabevi, Ankara, 1993.

Kili, Suna, Gözübüyük, A.Şeref, *Türk Anayasa Metinleri “Senedi İttifaktan Günümüze”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985.

Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Köroğlu, Kemalettin, “Urartu: Krallık ve Aşiretler”, *Urartu Doğuda Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932-1951-1963), C.H.P. İstanbul İl Gençlik Kolu Yayını, İstanbul, 1963.

Kuralkan, Ahmet, “Van’da Lise İhtiyacı Van gençliği tahsil ve irfana susamıştır. Bazı sebepler onları bundan geri bırakmaktadır.”, *Yeni Yurd*, Sayı 498, 25 Temmuz 1941.

Kurt, Ümit - Çeğin, Güney, *Kıyam ve Kıtıl Osmanlı’dan Cumhuriyete Devletin İnşası ve Kollektif Şiddet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Millici, “Ankaralının Defteri”, *Milliyet*, 6-7-8-9 Mayıs 1933.

Nasuhi, Cevdet, “Halkevinin Çatısı Altında”, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi, Ankara, 1982, s.101.104.

Nayır, Yaşar Nabi, “Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye”, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Ankara İktisadi ve Ticaret Akademisi, Ankara, 1982, s. 441-447.

Oğuz, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Seçimler”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi*, Yıl 3, Sayı 5, Bahar 2007.

Oğuz, Ahmet, “I. Meşrutiyet’ten II. Meşrutiyet’e İktidar Muhalefet Çatışması”, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 97, Sayı 251, Temmuz 2008.

Orkunoğlu, Yener, *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Osman Halit, “Cumhuriyette Halk Terbiyesi”, *Ülkü*, Cilt 2, Sayı 10, İkinciteşrin 1933, s. 289-292.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2001.

Özbay, Ferhunde, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Özdoğan, Günay Göksu, *Turan`dan Bozkurt`a Tek Parti Dönemi`nde Türkçülük (1931- 1946)*, İletişim Yayınları İstanbul, 2001.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923- 1927*, Cilt III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No: 3, Ankara.

İnan, Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk`ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.

İpşirli, Mehmet, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Zaman Gazetesi, İstanbul, 1999.

İstatistik Yıllığı 57 Grafiği Havidir Dördüncü Cilt 1930 -1931, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1931.

Kabasakal, Mehmet, (Der.), *Türkiye`de Siyasal Yaşam Dün, Bugün, Yarın*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Kadioğlu, Ayşe, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, *Türkiye`de Siyasal Hayat*, Cilt II, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005.

Kalgay, Yakup, “*Trenlerimizi Van Gölü`nden Nasıl Geçireceğiz*”, Demiryollar Dergisi, Sayı 272-274, Cilt 22, Haziran-Ağustos 1948.

Kalgay, Yakup, “Yeni Demiryollarımız İçin Güzergah Araştırmaları”, Demiryollar Dergisi, Cilt 21, Sayı 248-249-250, Ekim-Kasım-Aralık 1945.

Kalgay, Yakup, “Elazığ – Van – İran Yolumuzun İnşaatı Gündengüne İlerleme Yolundadır”, Demiryollar Dergisi, Cilt 19, Sayı 224-226, Ekim-Kasım-Aralık 1943.

Kalgay, Yakup, “Dost ve Komşu Sınırlarına Doğru... Elazığ – Van –İran Demiryollarında Gelişmeler”, Demiryollar Dergisi, Cilt 18, Sayı 212-214, Ekim-Kasım-Aralık 1942, s. 40-42.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Cilt 2, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Karabekir, Kazım, *Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz*, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

Karaca, Ali, *Anadolu Islahatı Umumi Müfettişi Ahmet Şakir Paşa ve İcraatı(1838-1899)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1992.

Karaer, İbrahim, “*Türk Ocakları (1912-1931)*”, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara, 1992.

- Karpat, Kemal H., *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Karpat, Kemal H., “*Türkiye’de İletişimin Gelişmesinde Halkevlerinin Etkisi (1931-1951)*”, Osmanlı’dan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karpat, Kemal H., *İslam’ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Keyder, Çaylar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Koca, Hüseyin, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu- Güneydoğu Anadolu Politikaları Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine*, Mikro Yayınları, Konya, (yty.).
- Koçak, Cemil, *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Koçak, Cemil, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kurtkaya, Alim, “Harf İnkılabı Sonrası Halk Eğitimi”, *Cumhuriyet Dönemine Genç Bakışlar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Malkoç, Eminalp, *Devrimin Kültür Fidanlığı Halkevleri ve Kadıköy Halkevi*, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009.
- Mardin, Şerif, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Mazıcı, Nurşen., *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi 1937 -1939*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Mehmet Asım, “Şimendifer Siyasetimiz ve Şark Vilayetlerimiz”, *Vakit*, 16 Ağustos 1930.
- Mercan, M. Salih, “Van’ının Türk –İslam Tarihindeki Yeri”, *Yakın Tarihimize Van Uluslararası Sempozyumu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Van, 1990.
- Mesut, “Van’da İhya Faaliyeti Bu Hudut Beldemizde Harabeler Arasından Mamureler Yükseliyor”, *Son Posta*, 6 Eylül 1932.
- Mesut, “Van’da Yenilikler Eski Viranelerin Yerinde Şimdi Yepyeni Binalar Yükseliyor”, *Son Posta*, 13 Eylül 1932.

Mesut, “Van’ın Yeni Çehresi Her Taraf Yenileşti, Eski Harabeden Eser Kalmamış Gibidir”, *Son Posta*, 29 Eylül 1932.

Mumcu, Uğur, *Kürt Dosyası*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

McCarty, Justin, Arslan, Esat, Taşkiran, Cemalettin, Turan, Ömer, *1915’te Van’da Ermeni İsyanı*, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2018.

Neşet, Halil, “Kemalist Şehircilik”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 4660, 14 Temmuz 1934.

Namık, Edip, “Geçen Nüfus Tahririnin Neticeleri”, *Vakit*, 2 Eylül 1930.

N. Y., “Van’a Hiç Gittiniz Mi? Tanrı Misafirinin En Çok Rağbet ve İltifat Gördüğü Yer Orasıdır”, *Son Posta*, 21 Mart 1932.

Pehlivanlı, Hamit, “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (23-25 Ekim 1995, İstanbul)*, Genelkurmay askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Oğuz, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Seçimler”, *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Araştırmaları Dergisi*, Yıl 3, Sayı 5, Bahar 2007.

Ahmet Oğuz, “I. Meşrutiyet’ten II. Meşrutiyet’e İktidar Muhalefet Çatışması”, *Türk Yurdu Dergisi*, Yıl 97, Sayı 251, Temmuz 2008.

Oksev, Birgül Koçak, “Tarihsel Gelişimi ve Güncel Sorunları Çerçevesinde Van’da Yerel Basın”, *Van Kent Araştırmaları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Öztürk, Serdar, “Eşkiyalar, Kabadayılar, Külhanbeyiler ve Silah Toplama”, *Bilgi ve Bellek*, Yıl 3, Sayı 5, Kış 2006.

Öztürk, Saygı, *Kasadaki Dosyalar*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2003.

Safa, Peyami, “Sayımın Büyük Manası”, *Tasvîr-i Efkâr*, 16 Birinciteşrin 1940.

Saraçoğlu, Ali, “Seçimler Arifesinde Vaziyet”, *Vatan*, 18 Mart 1950.

Savaş Sertel, *Tek Parti Dönemi’nde Bingöl’de Kurulan CHP Teşkilatları, Halkevleri, Halkodaları*, Libra Kitap, İstanbul, 2016.

Salvani, Mirjo, “Urartu Tarihine Genel Bir Bakış”, *Urartu Doğuda Değişim*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Sarı, Engin, “Yerel Basında Van’ın Kentsel ve Ekonomik Yaşamı (1939- 1943)”, *Van Kent Araştırmaları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2016.

Sonyel, Salahi R., *Atatürk - The Founder Of Modern Turkey*, Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 1989.

Soydan, Mahmut, “Şark ve Cenup Vilayetlerimizi Hususi Bir İdareye mi Tabi Tutuyoruz?”, *Milliyet*, 21 Kanunuevvel 1931.

Süreyya, Ali, “Demiryolu Siyasetimiz”, *Ülkü Seçmeler (1933-1941)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1982.

Süzmen, Nurettin, “Van’da Kültür Faaliyetleri”, *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 435, 5 Aralık 1949.

Şahin, Mehmet Serkan, *Erken Cumhuriyet Dönemi’nde CHP’nin Malatya Teşkilatı*, Libra Kitap, İstanbul, 2016.

Şahin, Güneş, “Van Halkevi ve Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 52.

Sebük, Mehmet Ali, “33 Vatandaşın Öldürülmesi”, *Vatan*, 15 Eylül 1949.

Seçkin, Hilmi, “Doğudan Notlar İlk, Orta ve Yükseköğretim”, *Demokrat Siirt*, Yıl 1 Sayı 1, 18 Şubat 1948.

Şimşek, Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1951)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002.

Şükrü Ahmet, “Nüfus Siyaseti”, *İkdam (Sabah Postası)*, 20 İkinciteşrin 1939.

Talay, Aydın, *Bizim Eller Van*, Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Van, 2017.

Tahsin Bey, “Erzurum Demiryolları”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Yıl 14, Sayı 4273, 13 Haziran 1933.

Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas’ın Hatıratı), Resimli Posta Matbaası, Ankara, 1964.

Taş, Asim, *Türk Modernleşmesinde Halkevleri ve Van Halkevi (1932-1951)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van, 2015.

TBMM Albümü: 1920-2010, 1. Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla ilişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, TBMM Albümü (1920-2010), Ankara, 2010.

TBMM Albümü: (1920-2010), Cilt 1, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü [hazırlayan]; Yıldırım, Sema; Zeynel, Behçet Kemal; Keşir, Feridun [yayın koordinatörü]; Ören, Fatih [yayın koordinatörü]; Sungur, Necati [yayın koordinatörü].

T.B.M.M. C.H. Fırkası Grubu Nüfus Komiyonu Rapor 1934, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22.10. 1950 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 1, Ankara, 1950.

T.C. Dahiliye Vekilliği İç İşleri Hizmetine Mahsustur, *Nüfus Umum Müdürlüğü Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası*, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1935.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, “Cumhuriyet’in Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması”, (İlhan Tekeli- Selim İlkin, Cumhuriyet’in Harcı Üçüncü Kitap Modernitenin AltYapısı Oluşurken, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Tekeli, Şirin, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Tekin, Nil Türker, *Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 2003.

Tolan, Barlas, Tufan, Hülya, Ökten, Nazlı, Türkmen, Buket, Danacı, Özlem, Minibaş, Jale, *Türkiye’den Dünyaya Bir Bakış: Türkiye’deki Avrupalı İmgesi ve Ulusal Kimlik Kurgusuna Etkileri*, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1999.

Toprak, Zafer, “Westpalia’dan Dersim’e Kürt Sorunu”, *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Tufan, Halil, “Memleket meseleleri: Doğuda Yapılacak İskan”, *Van Sesi*, Yıl 2, Sayı 511, 3 Mart 1950.

- Tukin, Cemal, “Van Bölgesi ve Tarihi Kaynakları”, *Beşinci Üniversite Haftası Van*, 7.8.1944- 12.8.1944, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Tunaya, Tarık Zafer, “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, (Editörler Ersin, Kalaycıoğlu-Ali Yaşar, Sarıbay), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Tuncel, Bedrettin, *Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanması*, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 2020.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.
- Tunçay, Mete, “Azınlık Nüfusu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- Turabi, “Liseli Gençlere Van’da Lisenin Açılması Münasebetiyle”, *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 201, 25 Şubat 1949.
- Turan, Murat, *CHP’nin Doğu’da Teşkilatlanması (1923-1950)*, Libra Yayınları, İstanbul, 2011.
- Türkiye Nüfusu, 1923-1994 Demografi Yapısı ve Gelişimi*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1995.
- Tütengil, Cavit Orhan, *Dr. Rıza Nur Üzerine*, Üçler Yayını, Ankara, 1965.
- T. Cahit, “Şark Memleketlerinde”, *Vakit*, 26 Teşrinisani 1929.
- Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cilt 2, Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Üstel, Füsün, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Uyar, Hakkı, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi’nde CHP’nin Toplumsal Kökenleri: İkinci Seçmenler Örneği(1935)”, *Bilgi ve Bellek*, Yıl 1, Sayı 2, Yaz 2004.
- Üstel, Füsün, *Makbul Vatandaş’ın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

“Vali Değil”, *Demokrat Doğu Gazetesi*, Yıl 1, Sayı 2, 24 Nisan 1930.

Vamık Faik, “Büyük Şehirlerimizin Tarihi Bugünkü Yeşil Van Bir Türk Kumandanının İsmi Taşımaktadır”, *Son Posta*, 21 Mayıs 1932.

Vamık Faik, “Van’da Halkevi Çok Çalışıyor”, *Son Posta*, 6 Mayıs 1932.

Vamık Faik, “Van’ın En Mühim Temennisi: Şimdilik Medeni Nakil Vasıtası ile İç Şehirlere İrtibatın Teminidir.”, *Son Posta*, 6 Haziran 1932.

Vamık Faik, “Erciş’te Kızak Sefası”, *Son Posta*, 18 Şubat 1932.

Vamık Faik, “Van’da İmar Faaaliyetleri Başladı.”, *Son Posta*, 30 Nisan 1932.

Vamık, Faik, “Okuyan ve Öğrenen Halk Erciş’te Okuma Yazma Bilmeyen Kalmamış Gibi”, *Son Posta*, 27 Mart 1932.

Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler, Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Van, 2006.

Van Sesi Gazetesi, Yıl 1, Sayı 3, 3 Temmuz 1948.

Varlık, M. Bülent, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları – 1936*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.

Varlık, M. Bülent, “Ülkü: Halkevleri Mecmuası”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Vedat Nedim Tör, “Demiryollarının İctimai ve İktisadi Rolü”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Ağustos 1930.

V.F., “Van Münevverleri Çalışıyor. Halkevinde Halka Mahsus Zengin Bir Kütüphane Tesis Edildi”, *Son Posta*, 24 Mart 1932.

Yalman, Ahmet Emin, “Hesabı Aranan Canlar”, *Vatan*, 4 Aralık 1948.

Yaman, Hikmet, *Bir Cumhuriyet Aydını: Vedat Nedim Tör*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2017.

Yamaner, Reşat, “23 Bin Kilometrelik Devlet Yolları Programı Karşısında Devlet Demiryollarının Yakın Gelecekteki Durumu”, *Demiryollar Dergisi*, Cilt 23, Sayı 282-284, Nisan-Haziran 1949.

Yavaşgel, Emine, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Durum*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Yeginaltay, Refik, “Halkevi ve Van Gençliği”, *Van Sesi*, Yıl 1, Sayı 247, 20 Nisan 1949.

Yeşilkaya, Neşe Gürallar, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Yeşilkaya, Neşe G., “Halkevleri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Yeşilkaya, Neşe Gurallar, “Bir Cumhuriyet Dönemi Tartışması, Meydan ya da Park? Kamusal Mekanın Dönüşümü: Beyazıt Meydanı”, *Cumhuriyet’in Mekanları Zamanları İnsanları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.

Yıldırım, Tuğba, *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Yusuf, Kemal, “Türkiye Cumhuriyetinin Nüfus Siyaseti Nedir?”, *Milliyet*, 4 Mart 1935.

Yüceuluğ, Ratip, *Nüfus Sayımları, Cihandaki Tarihçesi ve Gayesi; Türklerde Nüfus Sayımları ve Tarihçesi; Türkiye’de İstatistik Teşkilatı ve Tarihçesi*, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1944.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Zürcher, Erik Jan, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Zürcher, Erik Jan, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2015.

3. Gazeteler

Açıksöz

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat Siirt Gazetesi

Demokrat Dogu Gazetesi

Hâkimiyet-i Milliye

İnkılap

Kudret

Kurun

Milliyet

Ulus

Son Posta

Tasvîr-i Efkâr

Vakit

Van Sesi Gazetesi

Vatan

Yeni Yurd

4. Yabancı Kaynaklar

Borisovich Piotrovskii, Boris, *Urartu: The Kingdom of Van and Its Art*, Publishers: Frederick A. Praeger, New York, 1967.

Charlotte Pancritius, Marie, *Assyrische Kriegführung von Tiglat-pileser I. bis auf Samsi-adad III.*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde der philosophischen Fakultät der Albertus Universität zu Königsberg, Hartungsche Buchdruckerei, Königsberg, 1904.

Lynch, Harry Finnis Blossie, *Armenia Travels and Studies*, In Two Volumes, Volume II – The Turkish Provinces, London: Longmans, Green, And Co., 1901.

Mango, Andrew, *Turkey – The Challenge of a New Role*, The Washington Papers/163, published with the Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 1994.

The Cambridge Ancient History, Second Edition, Volume III – Part 1, The Prehistory of the Balkans; and the Middle East and the Aegean World, tenth to eight centuries;

Edited by John Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond, E. Sollberger, Cambridge University Press, 1982.

The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Prepared by a number of leading Orientalists, Edited by an Editorial Committee consisting of H. A. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Levi-Provencal, J. Schacht, Volume I, Leiden: E. J. Brill, 1986.

Warfield, William, *The Gate of Asia – A Journey from the Persian Gulf to the Black Sea*, G. P. Putnam`s Sons: New York, The Knickerbocker Press, 1916.

5. İnternet Adresleri

<https://www.youtube.com/watch?v=6DaNaEh7-Pg>.

<https://dijital->

[kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=2129905](https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/Periodicals/Catalog/Issue/?IssueId=2129905).

<http://www.van.gov.tr/tarihce>.

<https://www.youtube.com/watch?v=6DaNaEh7-Pg>.

EKLER

BASVEKALET
Kanunlar Müdürlüğü

Şube:
Sayı: **12292**

KARARNAME

Birinci Umumi Müfettişlikten yazılan 5/9/932 tarih ve 725/2559 numaralı tezkerede; Sürmeneden getirilerek Van ve havalisinde yerleştirilmeleri tekrarrür eden 140 ev halkına yeniden inşa edilecek evler ile dükkânların emaneten yaptırılması hakkında bir karar ittihazi teklif edilmiş ve Maliye Vekâletinden yazılan 13/9/932 tarih ve II299/579 numaralı mutaleanamede, ihâlât Kanunu ahkâmına göre bunların emaneten yaptırılmasına imkân görülememekte işe de kıştan evel ikmalî zaruretime binaen mezkûr kanununun 18 inci maddesinin (2) fıkrasına tevfiқан pazarlıkla yaptırılması kabil olabileceği bildirilmiştir.

Keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 14/9/932 tarihli içtimaında görüşülerek bahsi geçen ev ve dükkânların müstaceliyetine binaen pazarlıkla yaptırılması tasvip ve kabul olunmuştur.

14/9/932

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

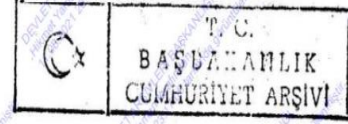
Ek 1: Sürmene'den getirtilip Van ve çevresine yerleştirilen 140 aileye konut yaptırılması (BCA, 30-18-1-2/31-61-8).

T.C.
BASVEKALET

Kararlar M. H. H. H.

San: 15207

KARARNAME

Geçimlerini temin edemediklerinden dolayı nakillerini isteyen Posof Kazasının Şuvaskal ve Hırtas köyleri halkından 18 evde 216 nüfus, gittikleri yerde evlerini kendileri yapmak, yol masrafları kendilerine ait olmak ve yalnız arazi verilmek şartile 885 sayılı kanunun 3 üncü maddesine göre Van Vilâyeti dahilinde iskânları; Dahiliye Vekilliğinin 6.9.933 tarih ve 6498.3320 sayılı tezkèresi ve Maliye Vekilliğinin 26.9.933 tarih ve 4966 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 5.II.933 te kabul olunmuştur.

5.II.933

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Hemşer

Ek 2: Geçimlerini temin edemediklerinden nakillerini isteyen, Posof'un Şuvaskal ve Hırtas köyünden 216 nüfusun Van'a yerleştirilmesi (BCA, 30-18-1-2/40-77-6)

Van Mamur Bir Şehir Oldu

Umumî Harpte Harap Olan Şehir Bugün Tanınmayacak Bir Hale Geldi

Van'ın yeni binalarından Halk Evi, Yeniçarşı ve orta mektebi

Van, (Hususî) — Valimiz Mithat Bey Muş valiliğine tayin edilmiştir. İki seneye yakın bir zamandanberi şehrimizde bulunan ve bu müddet zarfında umumî harp senelerinde bir harabe halini almış olan Van'ı imar hususunda tasavvurun fevkinde muvaffakiyetler elde eden Mithat Beyin teb'dili halkımızı çok müteessir etmiş, hükümetimiz merkezimize elliye yakın telgraf çekilerek mumaileyhin Vanda ipkası rica edilmiştir.

İki sene içinde şehrimizde bir

kışla, (400) dükkânlı muazzam bir çarşı, kırma taşla mefruş (2) büyük cadde, mamur bir belediye, geniş bir bulvar, Şarkta vücuduna hayret edilecek bütün ihtiyaçlara kâfi bir Halk Evi şehre zinet ve şeref veren Gazi abidesi, şehrin merkezinde güzel bir ortamektep, bir çeşme, yeni bir memleket hastanesi, jandarma dairesi, hapishane, aygır deposu, birinci, ikinci gündüz, Yatı, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Kâzımpaşa, Edremit mektepleri ile (Haydar Bey) ve (Örene) köprüleri gibi eserler vücuda getirilmiştir.

Van'ın imarı hususunda büyük bir ferağatle çalışan ve halkın pek haklı olarak hürmet ve muhabbetini kazanan Mithat Bey belediye meclisi tarafından fahrlı hemşehri olarak ilân edilmiştir.

Vanlılar Muş'a tayin edilen valileri için muazzam bir teşyi merasimi yapmışlar, vilâyetten iskeleye kadar alayla götürmüşler, oradan ayrılırken veda nutukları söylemişlerdir. Valimizin hareketinden bir gece evvel de şereflerine Halk Evinde muazzam bir ziyafet verilmiştir.

Ek 3: Van Halkevi binasına ilişkin bir haber görseli (*Son posta*, 22 Kânunusani 1933).

T.C.
BAŞVEKÂLET

Kararlar Müdürlüğü

Sayı:

15171

KARARNAME

Kars Vilâyetinin Arpaçay kazasına bağlı Kümbet köyünde Türk ırkına mensup 21 hanaede (138) nüfusun, bu mntakada geçinmekte güçlük çektikleri anlaşılmalarına binaen, 885 sayılı İskân kanununun üçüncü maddesine göre Van Vilâyetinin Erciş kazasına nakil ve iskanları; Dahiliye Vekilliğinin 18/9/933 tarih ve 7342/3731 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 26/II/933 tarih ve 739 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 4/12/933 toplanışında kabul olunmuştur.

4/12/933

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Ek 4: Kars'ın Arpaçay ilçesine bağlı Kümbet köyünde bulunan 21 hanede 138 nüfusun Van Erciş'e yerleştirilmesi (BCA, 30-18-1-2/41-85-11).

T. C.
BASVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

Şube :
Sayı : 13383

KARARNAME

Arazisinin darlığı hasebiyle mışetlerini temin edemiyerek x
perişan bir halde kalan Sürmene ahalisinden muhtelif san'at erbabın-
dan merbut oetvelde isimleri yazılı yirmi ev halkının ; evlerini x
kendileri yapmak şartıyla 885 numaralı iskân kanununun 3 üncü maddesine
tevfikan Van vilâyetine nakillerine mîsaade itâsı ; Bahiliye x
Vekâletinin 29/9/932 tarih ve 22352/13895 numaralı tezkeresiyle vuku
bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 9/10/932 tarihinde x
tasvip ve kabul olunmuştur .

9/10/932

REİSİCUMHUR

Garîb M. Kemâl

Ek 5: Sürmeneli 20 ailenin evlerini kendileri yapmak şartıyla Van iline yerleştirilmesi (BCA, 30-18-1-2/31-65-19).

T.C.
BASVEKALET

Kararlar Müdürlüğü

Sayı:

15210

KARARNAME

Trabzon ve Çoruh topraklarının darlığı yüzünden arazisi olmayan 2692 evde 9836 kişinin, 885 sayılı kanunun üçüncü maddesine göre toprağı bol ve verimli olan Van Gölü civarına azar azar gönderilip yerleştirilmeleri, Dahiliye Vekilliğinin 15.8.31.8, II.10.933 tarih ve 4899.2850, 5991.3051 ve 8838.4479 sayılı tezkereleri ve Maliye Vekilliğinin 28.9.933 tarih ve 5140 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 5.II.933 te kabul olunmuştur.

5.II.933

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemali

Ek 6: Trabzon ve Çoruh'ta toprağı olmayan 9836 kişinin Van Gölü civarına azar azar yerleştirilmesi (BCA, 30-18-1-2/40-77-9).

Diyarbakır'da genel müfettişlik dairesi

Diyarbakır (Hususi) — Cümhuriyet yıllarındaki devamlı çalışmalar, şehrimizi doğunun bir bayındırlık ve kültür merkezi haline koymuştur.

Yurdun bu köşesinde yükselen bayındır Diyarbakır, bugün yeni tesisleri ve çeşitli varlıklarıyla bu mıntaka için hakikatten örnek bir şehir halini almıştır. Cümhuriyetten evvelki yıllarda Diyarbakır, buraya tayin edilen memurlar için korkunç bir istifham şeklini alırdı. Bilhassa, Diyarbakır bir akrep yuvası sanılırdı. Şehrimizde eskiden tek tük görülen akrepler, belediyenin devamlı çalışmaları ve esaslı tedbirleri sayesinde artık nesli kurumuş kötü bir eski devir hatırası haline gelmiştir. Geçenlerde bir İstanbul gazetesi Diyarbakır'da muhayyel bir akrep hikâyesinden bahsediyordu. Cümhuriyet yıllarında yetişen Diyarbakırlı çocuk, akrebi ancak İstanbul veya Ankara'daki kardeşleri gibi ancak Tabiiye kitaplarındaki resimlerde görüp tanıyor.

Bugün Diyarbakır'da akrepten bahsetmek kadar Diyarbakırlıyı sınırlendiren üzen hâdise yoktur. Diyarbakırlı, akrep kelimesini şehrinin yüzüne sürülen bir kara leke telâkki etmektedir.

Diyarbakır çeşitli kültür yuvaları, geniş memur kalabalığı ile modern bir şehrin başlıca vasfı olan hayat ve harekete kavuşmuştur. Spor hareketleri, gece hayatı doğunun bu köşesini sevilen, arzu edilen bir köşe haline koymuştur.

Sıhat ve temizlik kaynağı olan su işi halledilmiştir. Bilhassa Hamravat suyu modern tesisatla her eve akıtılmıştır. Şehrin modern bir sima almasında ve yeni tesislere kavuşmasında belediye reisi Şeref Uluğ'un hissesi büyüktür.

Ek 7: Birinci Umumi Müfettişlik Dairesi Genel Merkezi, Diyarbakır (*Ulus Gazetesi*, 2 Mart 1939).

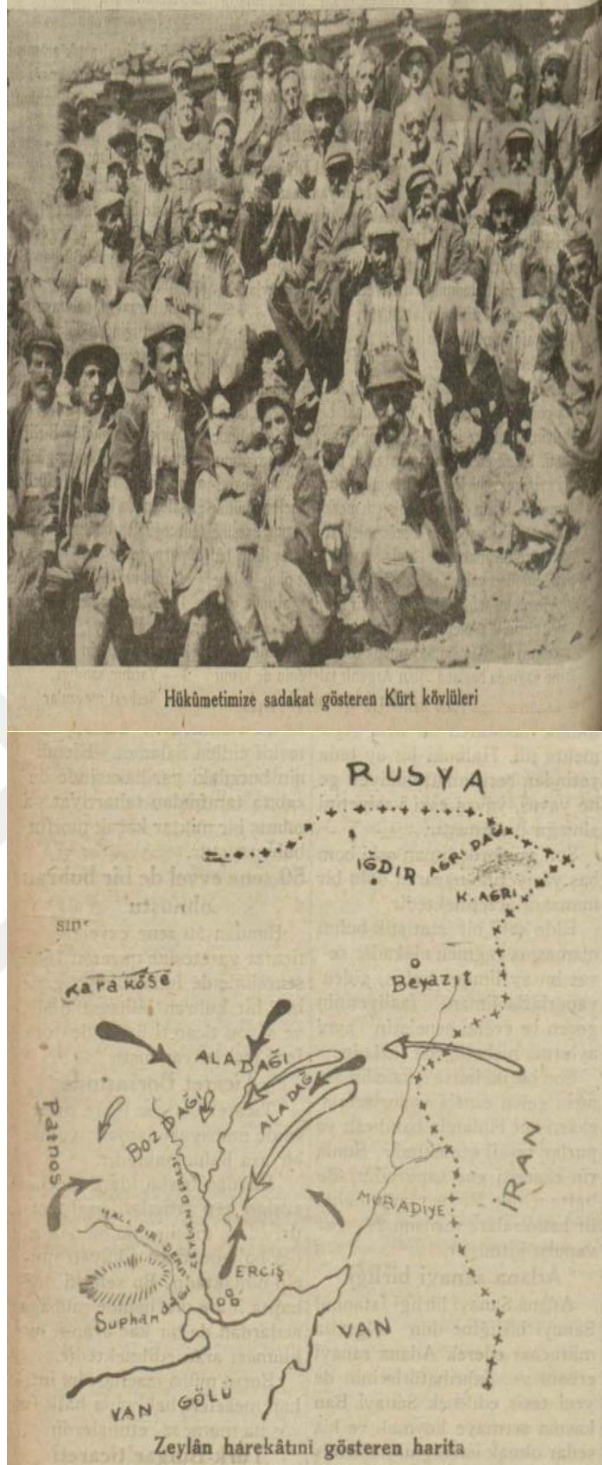
Ek 8: Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali'nin Türk Ocaklarına Ziyareti (*Milliyet*, 5 Kânunisani 1939).

Zeylân mıntakasında bir süvari müfrezemiz sarp ve taşlı arazide
müvakkilâtla ilerlerken..

Zeylâ: tenkilinde kurtarılan Kürt kadınlarından ikisi

Ek 9: Zeylan harekâtına ait görseller (*Milliyet*, 22 Temmuz 1930).

Van'da Samram gölünde incelemeler
(Köylünün arkasında duran genç Başbakanımızın kardeşi
Bay Hayridir.)

Van'da Samram gölünde (Başbakanımızın solunda Saylav Bekir Kaleli)

Ek 10: Başbakan İsmet İnönü'nün Van ziyaretine ilişkin görseller (Kurun, 9 Ağustos 1935).

Başbakan Vanı Ve Van Gölünü Gezdi

Yukarda; Heyet Van gölünde, aşağıda şehirde iken

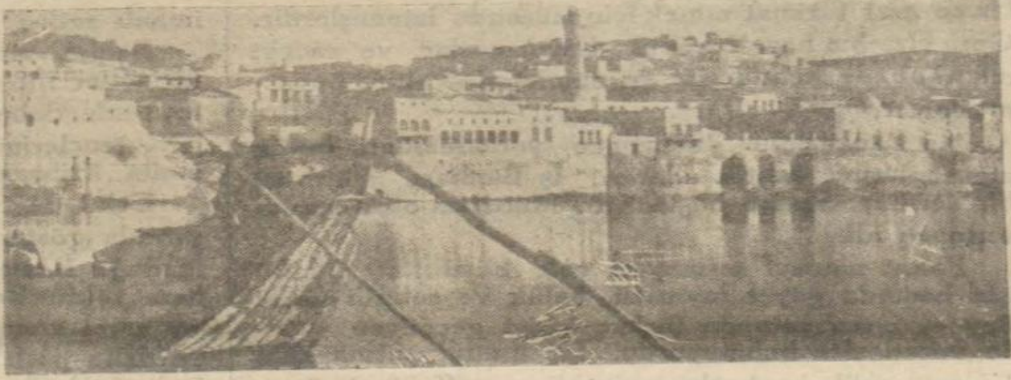
Van, (Özel) — Başbakan İsmet İnönü yanlarında dış işleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, jandarma genel komutanı General Kâzım, Ordu komutanı General Ali Sait, birinci enspektör Âbidin Özmen ve dokuzuncu kolordu komutanı olduğu halde şehrimize geldiler ve halk tarafından şiddetle alkışlandılar.

Başbakan ertesi sabah Gâvaş ilçesine gitmiştir. Bilâhara şerefine verilen ziyafette hazır bulunmuş, kutu Haydar Aksoy tarafın-

dan kendilerine Vanın muhtelif güzel manzaralarını gösteren bir albüm sunulmuştur. Başbakan bu gezi ve konuşmalarda bir iki seneye kadar Vana 50 bin muhacirin iskân edileceğini, dört seneye kadar da şehrin şimendifere kavuşacağını söylemiş Vanın bayındırılanması için hükümet bütçesinden büyük makyasta yardımda bulunacağını vaft etmiştir. İsmet İnönü şehrimizde iki gün kaldıktan sonra içten gelen tezahüratla uğurlanmıştır.

Ek 11: Başbakan İnönü'nün Van ziyaretine dair haber görseli (Son Posta, 23 Temmuz 1935).

Van Gölünde Ticarî İnkişaf

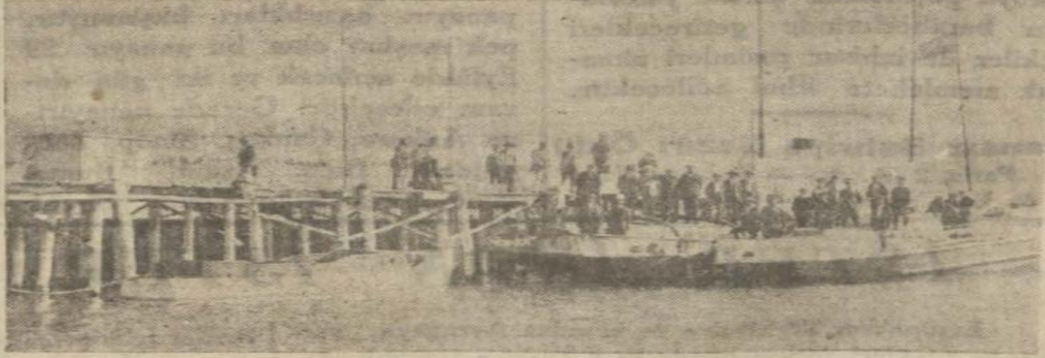

Van gölünde Arnis iskelesi

Van, (Hususi) — Van Gölü Türkiye'nin küçük Marmara denizidir. Gölde bilhassa nakliyat ve balıkçılıktan istifade edilmektedir, Göl işletme müdürlüğünün varidatı hergün bir az daha artmakta, yeni nakil vasıtaları, motorlu merakip ve romorkörler de gölde ticaretin inkişafını mucip olmaktadır.

Resim 1. Kaynak: *Son Posta*, 27 Ağustos 1933.

Van Gölünün Varidatı Artmaya Başladı

Van gölünde asri nakil vasıtaları

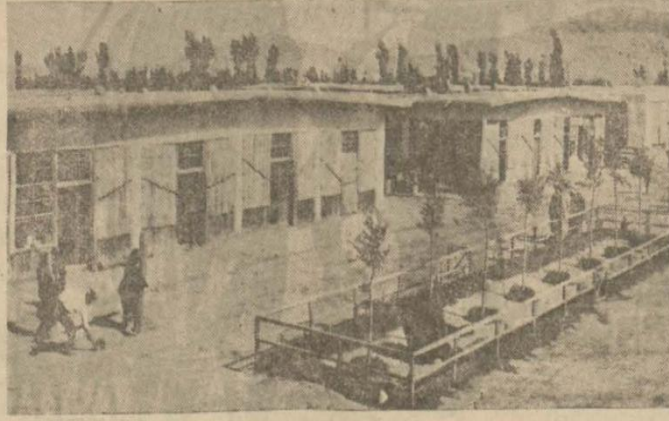
Birkaç gün evvel Van gölünde ticarî inkişaftan, Göl İşletme İdaresinin asri ve son sistem nakliye vasıtaları getirttiğinden bahsetmiştik. Resmimizde Van gölünde işleyen motörlü ve yelkenli vasıtalar gözükmemektedir. İşletme idaresinin varidatı bu vesait geldikten sonra birdenbire yükselmeye başlamıştır.

Resim 2. Kaynak: *Son Posta*, 3 Eylül 1933.

Ek 12: Arnis İskelesi ve Van Gölü'ndeki ulaşım hakkında haber görselleri.

Vanda Yeniden İki İlkmektebe Ve Bir Liseye İhtiyaç Var

Van, (Hususi)
— K a s a b a m ı z
umumî muhare-
beden sonra
tanınmıyacak bir
hale gelmiş, yal-
nız bir harabe-
den ibaret kal-
mıştı. O zaman
400 bin nüfusu
olan bu vilâyetin
bu hali yalnız
Vanlıları değil,
bütün Türkleri

Yeni baştan yapılmış olan Van çarşısının bir kısmı

müteessir etmişti. Vanlılar harpten sonra harap olan memleketlerini imar için elden gelen gayreti sarfa başlamışlar ve 10 sene içinde Vanı adeta yeni baştan kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bugün Vanın nüfusu 100 bindir. Vilâyetin umumî mesahai sathı-yesi de yirmi dört kilometredir. Van gölü şehirde pek büyük bir ihtiyaca cevap vermekte, bilhassa

yaz günleri göl kenarları bir plâj manzarası arz etmektedir.

Memleketin imarında eski vali Mithat beyin büyük hizmetleri sepketmiştir. Mithat beyin vücuda getirdiği plâna göre yapılan çarşı cidden çok güzel olmuştur. Yeni inşa edilmekte olan bütün binalar ikişer katlıdır. Çarşıda bir de üç katlı ve asri konforu ihtiva eden bir otel yaptırılmıştır.

Vanda iki tane de un fabrikası kurulmuş bulun-
maktadır. Van
gölünde işletilen
3 büyük motor
bilhassa ticari nak-
liyat hususunda
büyük faydalar
temin etmektedir.

Vanda bilhas-
sa maarife pek
büyük bir ehem-
miyet verilmetke-
tedir. Şehirde
bir orta, 3 ilk

mektep vardır. Fakat bunlar ihtiyaca kâfi gelmemektedir. Halk yeniden iki ilk mekteple bir lise istemektedir ve bunlara cidden ihtiyaç vardır. Vanlı genç-ler tarafından teşkil edilmiş olan idman yurdu Vanlıların spor zevkini mümkün olduğu kadar tatmin etmektedir. Belediye Va-nın güzelleşmesi için durmayan bir mesai sarfetmektedir.

Ek 13: Van'ın eğitim durumuna ilişkin bir haber görseli (*Son Posta*, 18 Teşrin-i Sani 1934).

Vanda Hayat Pahahlığı

Kendilerine Arazi Verilen Muhacirler Devlete Teşekkür Ediyorlar - Yollar Yapılırsa Pahahlık Kalmıyacak

Türkiyemizin en pahalı memleketinin Van olduğu söylenirse hayret etmemelidir. Vanda hayat pahahlığının sebebi yolsuzluktur. Hali hazırda iki ticaret yolu vardır. Bunlardan biri Erzurum diğeri ise Bitlise gider. Memleketi bu vilâyetlere bağlayan yollar bozuk olduğundan kışın da çok çabuk kapandığından ticari münasebet ve alış veriş pek erken durmakta, memleketin bir çok ihtiyaçları getirilememektedir.

Vilâyet merkezini kaza ve köylere bağlayan yollar ise ancak hayvanla gidiş gelişe salıhtır. Köylü mahsulünü şehire getirip sata bilmek için günlerce yollarda kalmaktadır.

İrandan memlekete getirilen gaz yağının tenekesi altı liraya verilmektedir ki bunun kilosu bakkala elliye, müşteriye ise altmış beş kuruşa mal olmaktadır. İstanbuldan getirilen şekeri Vanlılar doksan, yüz kuruşa almakta çayın kilosuna ise altı lira vermektedirler. Vanda bugün buğdayın kilosu altı, yedi kuruşa satılmakta ekmek birincisi on

Vanda yeni çarşı

dört ikincisi on kuruşa verilmektedir.

Bunun sebebi sorulduğu zaman nakliye ücretlerinin fazla olduğunu ileri sürmektedirler. İstanbuldan Trabzona kadar verilen nakliye parası kilo başına Trabzon'da Vana olanın sekizde biridir, demektedirler. Bunun da yegâne sebebi yolların bozukluğu ve vesait sahiplerinin bundan korkmalarıdır.

Vandan harice yün, gön, koyun, halı, sansar derileri ve daha birçok eşya ihraç edilmektedir. Ancak bunlar bugün için mahduttur. Van düzgün yollarla kaza ve nahiyelerine, komşu vilâyetlere bağlanacak olursa hem ticaret sahası genişleyecek hem de halkın kazanç noktasından yüzü

gülecektir.

Vanda çok nefis yağlar yapılmakta lezzetli ve mükemmel peynir, bal pekmez ve sair mevaddı gıdaye çıkarılmaktadır.

Ancak bunlar harice sevk edilemediğinden iştiyar etmemekte sırf memleket ihtiyacına sarfedilmektedir. Halbuki dışarıya gitmek çaresini bulsa emsaline faik olduğu anlaşılacak ve pek büyük rağbet görecektir.

Eğer yollarımız yapılacak olursa Van, pek yakında büyük bir gelir mambayı olacaktır.

★

Vanda evvelce gelerek köylere yerleştirilen muhacirlere arazi tevziatı yapılmaktadır. Köylüler bu işten çok memnundurlar. Bu günlerde bu iş bitmiş olacaktır.

Tesbit olunan arazinin kayıtları yapıldıktan sonra sahiplerine senetleri verilecektir. Herkes sahibi olduğu mülkünü büyük bir hevesle müfid ve güzel bir şekle koymaya çalışmaktadır.

Bu vesile ile bütün köylüler yüce Cümhuriyet erkine candan minnet ve şükranlarını sunmaktadırlar.

Ek 14: Van'ın sosyal hayatından bir kesit (Son Posta, 31 Kanunu Evvel 1934).

Doğu Anadolunun şirin beldesi: Van

Cumhuriyete bir harabezar halinde intikal eden bu şehrimiz 17 yılda çok süratli bir şekilde inkişaf etti

Vanda çarşı meydanı

Vandan Hatay muhabirimiz yazıyor: Anadolu - İran hududları üzerinde bulunan Van, çok eski bir tarihe malikdir. Sayısız denemek kadar fazla istiklâya uğrayan ve tarihte daima şerefli bir mevki almış olan göde şehrimiz, millî mücadelede üzerine düşeni yapmış, maruz kaldığı bunca mahrumiyetlere rağmen harikalar göstermiştir.

Van, hemen her köşesinde üstün bir tabiat güzelliğine rastlanan cazip bir beldedir. Dünyanın en büyük göllerinden olan Van gölü, iki tarafında yer yüzünün gör-kamaştırıcı ve seyrederken hayran bırakanı güzelliklerini toplamış bir letafet meşheridir.

Van, Umumi Harbden evvel 300 bin nüfusa malik, doğunun en mamur ve müterakki bir şehri idi. Mücadele senelerinde uğradığı istiklâ âdetâ taş taş üzerinde bırakılmış ve insan sayısını beş bine kadar düşürmüştür. Cumhuriyet, Vanı usul bir harabezar halinde kendisine maletti, denilebilir.

17 Cumhuriyet yılında sarfedilen gayretlerle bir çok güzel ve kıymetli eserler vücude getirmiş ve yakıp yıkılan tarhi kanaba, bu suretle yeni bir çehre istikbala bağlamıştır. Önce çarpan terakki yalnız imar sahasına inhisar etmiş değildir. İktisad, sağlık ve kültür bakımlarından da mühim inkişafat kaydedilmiş ve Van, her yönden eski ehemmiyetini kazanmak yoluna tutmuştur.

Büyük Atatürk'ün tenab ve iradları üzerine Vanın doğuda şeri bir kültür merkezi haline getirilmesi takarrür etmiş ve bu maksadla harekete geçilmiştir. Yakın bir âde halk üniversitesinin, san'at okullarının,

enstitü ve hâterin faaliyete geçtiklerini ve bu geçişin Vana jeppeni bir hâliyet verdiğini göreceğiz. Çünken bu programın tatbikini müteakib Van, güphesiz her sahada daha seri bir inkişafa mazhar olacaktır.

Bahşetmiş terakki ve inkişafa hemen bütün kazalarda da tesadüf etmek mümkündür.

Muşta açılan ehli hayvan sergisi

Muş (Huzul) — Her sene, Kürat Vekâletince verilen tahsisatla vâyetimün Kızıltepe merkezinde açılmakta olan ehli hayvanlar sergisi bu sene de açılarak bir hafta devam etmiştir.

Sergiye, halis kan Arab 36 kurak, 17 tay iştirak etmiş, bunlardan 15 kurak ve 15 tay ikramiye kazanmış ve ikramiyeler valinin Kudret Kundu oğlu tarafından tevzi edilmiştir.

Cenub hudud komutanı general Talât Ogan birçok sübay ve at meraklıları tarafından ziyaret edilen sergide kuraklardan birinciliği binbaşı Bîrhan Demircan'ın (Yıldız), ikinciliği İsmetmen Tuğrul Akın'ın (Sıbeha), Kızıltepeden Mehmed'in (İbre) adlı kurağı kazanmıştır.

Taylardan birinciliği Kızıltepeden Recep Ödemir'in (Nasib) adlı tayı, ikinciliği Kızıltepe hâkimi Reşad Akdenem (Mahbub) adlı tayı kazanmıştır. Taylardan ikinciliği kazanan (Mahbub) eski Irak kralı birinci Faysalın Ebdi Şefvise hediye ettiği (Mahbubümülük) adlı aygırın tayıdır.

Ek 15: Van'ın Cumhuriyet Dönemi'ndeki gelişimini yansıtan bir haber görseli (Son Posta, 21 İkinci Teşrin 1940).

Umumî Mufettişler ve Valilerin toplantısı

Dahiliye Vekili Faik Öztrakın riyasetinde umumî mufettişler ve valilerin iştirakiyle bir toplantı yapmıştır. Resimde Dahiliye Vekili, umumî mufettişler ve valiler görülmektedir.

Ek 16: Umumi Mufettişler Toplantısı fotoğrafı (*Son Posta*, 27 Birinci Teşrin 1939).

1923 ten itibaren Cumhuriyet rejiminde inşa edilen hatlar – Lignes nouvellement construites depuis 1923

1947 Senesinde mevcut hatlar — Lignes en exploitation en 1947

Ek 17: Cumhuriyet Dönemi'nde Van'ın dahil edildiği demiryolu gelişimi haritası [Demiryollar Dergisi: 1947 Mart-Aralık. C. 21, Sayı 262, (1956 SB 548)].

(Van) istasyonunun işletmeye açıldığı gün, Doğu bölgemizin kalkınması ülküsü gerçekleştirilmiş ve büyük önderin

« Doğu bölgesi için Van gölü sahillerinin en güzel bir yerinde her şubeden ilk okullarıyla ve nihayet üniversitesi ile modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden faaliyete geçmelidir. »

K. ATATÜRK

Bu büyük değerdeki tavsiyenin tahakkukuna da imkân bulunmuş olacaktır.

Km. (96 + 800) de demirköprünün (800) m. lik tünelden görüşü

(Elâzığ - Van - İran hudut) demiryolunun inşasına ikinci dünya harbinin en buhranlı günlerinde (1940 yılında) başlandı.

Şüphe yok ki, Elâzığ'dan Van gölü kenarındaki Tatvana (330 kilometre) ulaşılması ön plânda tutulmuştur.

Güzergâhın, Murat Suyu vâdisini boylayarak bu bölgenin en verimli (Genç) ve (Muş) ovalarından geçmek suretiyle tesbiti mümkün olmuştur.

Güzergâhın ârızalı olan başlıca kısımlarını (Muş) ve (Genç) boğazları teşkil etmekte ve bunların uzunlukları da (100) kilometreyi bulmaktadır.

Km. (96 + 700) de 800 m. lik tünelin Van ağzı ve Palu tören tereni

Bununla beraber, güzergâhın (234 - 158) kilometreleri arasında önceki etüdlerden ayrı olarak bir güzergâh tebdili etüdü daha yapıldı.

(76) kilometre kadar uzunlukta olan bu (varyant) ı yapmanın sebebi şudur :

İlk etüd, bu kısmın Murat Çayını boylayan istikameti üzerinde yapılmıştı. Fakat; bu parça üzerinde bir çok arazi kaymalarına rastlandığı gibi bir çok yerlerde de Murat Çayının Kuzey kıyılarına geçmek zorluğu meydana çıktı.

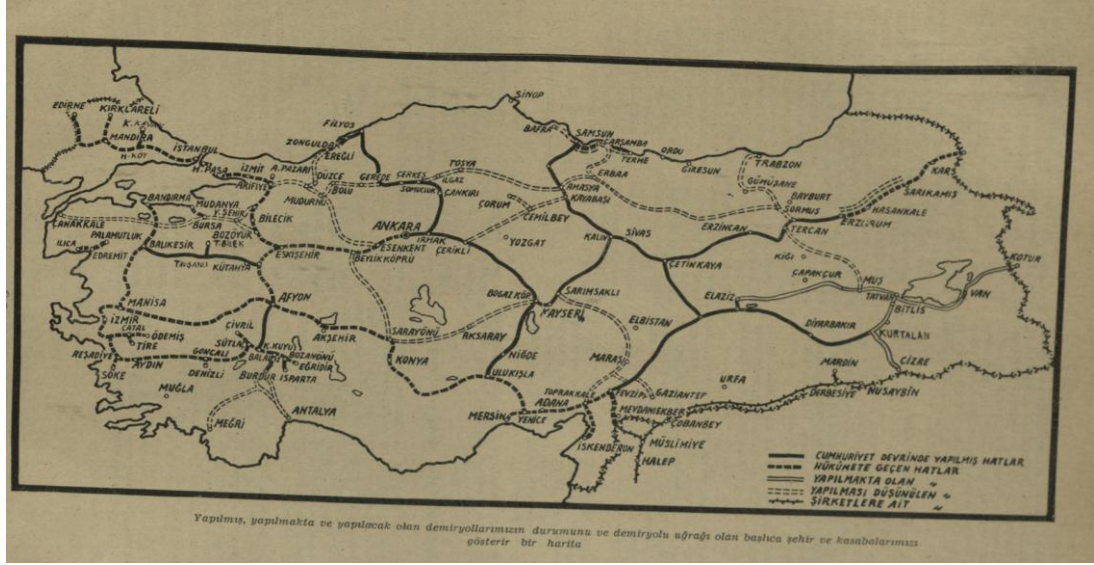
İşte bu zorluk karşısında güzergâhı Murat Çayının Kuzey kıyılarına almak ve uzun mesafe boyunca bu istikameti takip etmek ve bilhassa son zamanlarda husule gelmiş olan su taşkınlıklarına karşı güzergâhı emniyet altına almak icabetti. Ve bu sebeple de (güzergâh tebdili) yapıldı.

Böylece inşaat masrafından bir hayli ekonomi sağlanmış ve ayrıca daha sağlam araziden geçilmesi dolaşısıyla işletme emniyeti elde edilmiş bulunmaktadır.

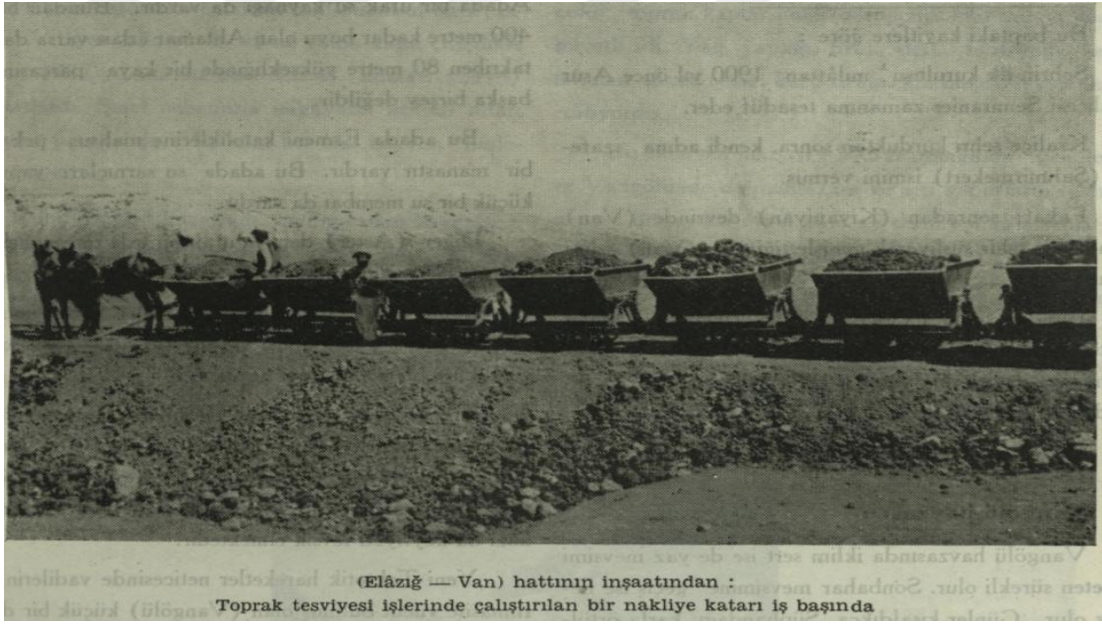

K. (71 + 600) de 600 m. lik tünelin Van ağzı

Ek 18: Van demiryolu çalışmalarına ait bir haber görseli [Demiryollar Dergisi: 1947 Mart-Aralık, C. 21, Sayı 265, (1956 SB 548)].

Resim 1. Elazığ, Muş, Van ve Kotur Üzerinden İran'a Uzanan Demiryolları Haritası... Kaynak: *Demiryollar Dergisi*: 1944-1945 Tem.-Aralık; Ocak-Eylül C. 21, Sayı 239, (1956 SB 548).

Resim 2. Elazığ Van Demiryolu Hattı İnşaatı... Kaynak: *Demiryollar Dergisi*: 1941-1942 TEM-Aralık; Ocak-Haziran. C. 17, Sayı 184, (1956 SB 548).

Ek 19: Van demiryoluna ait görseller.